

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 3 (24)

2011

Частина II

Міністерство освіти і науки, молоді та спорту України
Державний заклад
„Луганський національний університет
імені Тараса Шевченка”

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 3 (24)

Частина II

Луганськ
ДЗ „ЛНУ імені Тараса Шевченка”
2011

Лінгвістика

Наукове видання

Свідоцтво про державну реєстрацію КВ № 14444–3415 ПР
видано Міністерством юстиції України 14.08.2008 р.
Журнал унесений до переліку наукових фахових видань України,
у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт
на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата філологічних наук.
Постанова Президії ВАК України від 18 листопада 2009 р. №1-05/5

ЗАСНОВНИК І ВИДАВЕЦЬ:

Луганський національний університет імені Тараса Шевченка

СКЛАД РЕДАКЦІЙНОЇ КОЛЕГІЇ:

Головний редактор

К. Д. Глуховцева, доктор філологічних наук, професор

Члени редакційної колегії:

- П. Ю. Гриценко, доктор філологічних наук, професор, директор Інституту української мови НАН України
С. Я. Єрмоленко, доктор філологічних наук, професор
А. С. Зеленько, доктор філологічних наук, професор
В. М. Мокієнко, доктор філологічних наук, професор (Німеччина)
Л. М. Синельникова, доктор філологічних наук, професор
О. О. Тараненко, доктор філологічних наук, професор
В. Г. Фоменко, доктор філологічних наук, професор
Т. І. Должикова, кандидат філологічних наук, доцент
Т. П. Терновська, кандидат філологічних наук, доцент
В. В. Лєснова, кандидат філологічних наук, доцент (технічний редактор)
І. В. Мілева, кандидат філологічних наук, доцент (відповідальний секретар)
І. О. Ніколаєнко, кандидат філологічних наук, доцент (коректор)

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Луганського національного університету
імені Тараса Шевченка
(протокол № 3 від 28 жовтня 2011 р.)*

ЗМІСТ

Мова й комунікація. Семантика

1. **Барвіна Н. О.** Вплив інформаційного простору на формування мовної культури студентів університету..... 5
2. **Войцехівська Н. К.** Молодіжне жаргонне мовлення (на матеріалі діалогічного дискурсу зі значенням згоди)..... 9
3. **Гірняк С. П.** Суспільно-історичні передумови розвитку української мови в Галичині кінця XIX – початку XX століть..... 15
4. **Дьячок Н. В.** Явление деэтимологизации в рамках номинатом типа „словосочетание + эллиптический универб”..... 23
5. **Кіреєнко К. В.** Символіка назв птахів в українських любовних замовляннях..... 28
6. **Клещова О. Є.** Мовлення чоловіків і жінок у соціолінгвістичному аспекті..... 32
7. **Колесникова Л. Л.** Варіювання семантичного навантаження рослинного символу „дуб”..... 35
8. **Поخیлюк О. М.** Метафорична номінація як спосіб евфемізації..... 41
9. **Сазонова Є. О.** Суржик у сучасних інтернет-антропонімах.. 47
10. **Санченко Є. М.** Загальні та індивідуально-особистісні типологічні ознаки в мовленні носіїв елітарної мовленнєвої культури..... 52
11. **Світлична Т. В.** Поняття евфемізму в науковій літературі... 58
12. **Скрябіна Т. О., Гречанова А. Ю., Луговська І. А.** Стан мови та „кліпове мислення” в інформаційному суспільстві... 63
13. **Судук І. І.** Вплив біблійних образних засобів на українську мову (на матеріалі порівняльних конструкцій у давній українській літературі)..... 66

Фразеологія і пареміологія

14. **Глуховцева І. Я.** Суміщення фразеологічних одиниць як один із прийомів створення нових сталих виразів..... 73
15. **Коротких Н. Р.** Негативна конотація фразеологізмів з компонентами-зоономенами (на матеріалі української, англійської та французької мов)..... 82
16. **Школяренко В. І.** Формування фразеологічної системи давньоверхньонімецької мови..... 87

Текст. Дискурс

17. **Белоусова Е. В.** Прецедентные феномены в научно-популярном лингвистическом тексте (на материале Словаря юного филолога)..... 94

18.	Габидуллина А. Р. Аналогія в научно-популярном дискурсе (на примере енциклопедии для детей „Русский язык”)	100
19.	Гречихин М. В. Медиадискурс как самосознание культуры	105
20.	Должикова Т. І. Лінгвостилістична інтерпретація мови сучасного українського роману	112
21.	Завалій С. Б. Оксиморонні синтагми в мовотворчості Василя Стуса	116
22.	Загнітко А. П. Лінійно-позиційна типологія внутрішньотекстового часопростору ↔ зовнішньотекстового часопростору: поверхневий та глибинний вияви	124
23.	Єщенко Т. А. Категорія антропоцентричності: адресантність і адресатність у тексті	137
24.	Ігнат'єва С. Є. Відображення української ментальності в щоденниковому дискурсі	143
25.	Лагутина А. Н. Лексико-семантические особенности научно-технического подстиля (на материале русского языка)	151
26.	Макарова М. В. Вербалізація концепту <i>ЛЮБОВ</i> у творчості Марії Магіос	162
27.	Скиба І. Г. Напрямки й тенденції нормативних процесів кінця XIX – початку XX ст. (лексикографічний аспект)	167
28.	Цонева Л. М. Языковая игра как проявление креативности в медиа-тексте	172

Граматика. Словотвір

29.	Бобух Н. М. Морфологічна характеристика антонімічних пар (на матеріалі поетичної мови XX століття)	179
30.	Божко Ю. О. Особливості прислівника як самостійної частини мови в сучасній українській мові	187
31.	Воловик Л. Б. Словотвірні потенції твірних основ префіксальних дієслів на рівні утворення безафіксно-похідних іменників у німецькій економічній термінології	194
32.	Ніколайчук А. С. Учені Харківської лінгвістичної школи про паратаксіс і гіпотаксіс у складному реченні	202
33.	Тесленко Ю. В. Алітерація як анаграматичний релікт давньогерманської поезії	207
34.	Філатова О. В. Місце й роль синтагми в усній та писемній формах мовлення	215
35.	Шаповалова Л. В. Вербалізація концепту „кохання” в максимах Ларошфуко	223
	Відомості про авторів	229

МОВА Й КОМУНІКАЦІЯ. СЕМАНТИКА

Н. О. Барвіна (Луганськ)

УДК 811.161.2

ВПЛИВ ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ НА ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТІВ УНІВЕРСИТЕТУ

Визначальною рисою сьогодення є швидке зростання ролі інформаційного простору в житті людини. Поняття *інформаційний простір* охоплює друковану, аудіовізуальну, електронну пресу, відео-, аудіоносії інформації, супутникові, кабельні, комп'ютерні мережі – усе, що може нагромаджувати й передавати будь-які повідомлення.

Кожного дня збільшується обсяг нової інформації, шляхи й оперативні можливості доступу до неї, однак якість отримуваних відомостей не завжди сприяє формуванню моральної культури особистості. Засоби масової комунікації (ЗМК) суттєво впливають на суспільство, його емоційний стан і масову свідомість, тому часто в умовах тотальної інформатизації людина перестає самостійно думати, зменшується її чутливість. Окрім цього, ЗМК значною мірою зумовлюють формування мовної культури індивіда, адже мовлення диктора, журналіста, громадського діяча та ін. на телебаченні й радіо пересічний громадянин вважає правильним і зразковим.

Загальновідомо, що за своїм складом мова – це система знаків, яка має план змісту та план вираження. План змісту – це думка, емоція, а план вираження слугує формою їхнього існування. Те, як людина володіє словом, мовою, є визначальним показником її культури взагалі, репрезентує можливості її інтелекту, рівень комунікативної компетенції.

Одне із завдань сучасної вищої школи – сформувати комунікативно компетентних фахівців різних галузей знань, які на високому рівні володіють усною та писемною формами державної мови. Метою статті є спроба проаналізувати позитивні й негативні аспекти впливу інформаційного простору на формування мовної культури сьогоденніх студентів Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

Поняття *культура* має велику кількість тлумачень і визначень. У законі України „Про культуру” (№ 24, ст. 168, 2011 р.) зазначено: „Культура – сукупність матеріального і духовного надбання певної людської спільноти (етносу, нації), нагромадженого, закріпленого і збагаченого протягом тривалого періоду, що передається від покоління до покоління, включає всі види мистецтва, культурну спадщину, культурні цінності, науку, освіту та відображає рівень розвитку цієї спільноти”.

Пропаганда високої мовної культури серед викладачів, студентів, працівників електронних і друкованих ЗМК, узагалі серед жителів усіх регіонів України була розпочата видатними знавцями мови Б. Антоненко-Давидовичем, С. Єрмоленко, А. Коваль, М. Каранською. Питання підвищення мовної культури продовжують порушувати їхні колеги Н. Бабич, С. Головащук, О. Пономарів та ін.

Ще Е. Сепір наголошував, що в антропологів повелося вивчати людину з трьох боків – раси, мови й культури. Мова не існує поза культурою, тобто поза соціально успадкованою сукупністю практичних навичок та ідей, які характеризують наш спосіб життя. Хрестоматійного забарвлення набуло твердження вченого про культуру й мову: „Культуру можна визначити як те, що це суспільство робить і думає. Мова – це те, як думають” [Сепір 2002: 185 – 193].

Відносини між культурою й мовою можна розглядати в площині цілого та його частини. Мова може сприйматися як компонент культури або знаряддя культури. Але мова водночас і автономна відносно культури загалом, її можна досліджувати окремо від культури або порівняно з культурою як рівнозначним і рівноправним феноменом. М. Толстой, послуговуючись лінгвістичним підходом і термінологією щодо явищ культури, виокремлює чотири види культури, які корелюють з функціональними різновидами мови, зокрема літературна мова – елітарна культура, просторіччя – „третя культура”, наріччя, говори – народна культура, аргі – традиційно-професійна культура [Толстой 1995: 16 – 17].

Мова – найголовніший вербальний компонент у структурі культури. Без мови немає культури: вона її ґрунт, основа. Українська літературна мова – це соціально зумовлений феномен української культури. Мовна культура передбачає вміння дотримуватися норм літературної мови під час різних видів комунікації, висловлюватися правильно, логічно, точно, чітко розрізняти й усвідомлювати особливості близькоспоріднених мов як систем тощо.

Сьогодні, незважаючи на державний статус української мови, спостерігаємо брак реальних заходів країни, спрямованих на впровадження механізмів контролю за виконанням мовного законодавства. Л. Масенко наголошує, що процес розширення функцій української мови в суспільному житті загальмовано, тому зберігаються панівні позиції російської мови в ЗМІ та масовій культурі, популяризація російської кіно- і телепродукції. Відтак українські міста лишилися й у добу незалежності потужними осередками зросійщення [Масенко 2010: 103 – 104].

Викладаючи дисципліну „Українська мова за професійним спрямуванням” на спеціальностях технічного напрямку, ми поставили студентам запитання про кількість предметів, які вони вивчають державною мовою. На жаль, почули дуже невтішну відповідь: навіть

дисципліни гуманітарного циклу студенти слухають російською. На нашу думку, позитивна роль інформаційного простору у формуванні мовної культури молоді – це можливість принаймні чути державну мову на телебаченні й радіо. Однак якість змістового наповнення молодіжних програм і телесеріалів, їхнє мовне оформлення викликають серйозне занепокоєння.

Ситуація білінгвізму призвела до появи небажаного феномену сучасних ЗМК – це двомовні українсько-російські програми (наприклад, „Фабрика зірок” на Новому каналі, „Голос країни” на 1+1, „Хеппіранок” на Хіт-FM тощо). Таку мовну політику телебачення й радіо можна визначити як відверто провокаційну, адже учасники програм мають самі обирати мову спілкування, що загострює внутрішній мовний конфлікт особистості й зумовлює порушення норм й української, і російської мов. Звідси – низький рівень комунікативних ознак культури української мови – правильності, точності, чистоти, багатства та різноманітності тощо, що знебарвлює мову, робить її непривабливою для слухачів.

Поширеною проблемою ЗМК є порушення мовних норм журналістами, політиками, публічними особами в усному спілкуванні, адже живе мовлення спонтанне, непередбачене, тому найлегше деформується. Інформаційний простір рясніє такими ненормативними словами й висловами: *ноль, два чоловіка, чотири будинка, саме найкраще, двох людей, пан Олександр Петрович, на протязі дня* тощо.

З екранів телевізорів і динаміків радіоприймачів часто лунають промови державною мовою, але не українською вимовою. Порушення орфоепічних норм простежуємо в м'якій вимові шиплячих (ж, ч, ш, дж), нерозрізненні фонем /г/ і /г'/, неправильній артикуляції звуків [дж], [□] (*зеркало* замість *дзеркало*, *жміль* замість *джміль*), оглушенні дзвінких приголосних у кінці складів і слів (*пара[t]*, *консьєр[ш]*, *голу[n]ка*, *біля ні[x]*), наближенні ненаголошеного голосного [о] до [а] (л[а]кальний, [а]б[а]ронний) та ін. Невипадково, що більшість студентів не знає українських фонем, не може правильно прочитати текст державною мовою (за продукування власних висловлювань годі й казати), не відчуває орфоепічної своєрідності української мови.

Функціонування калькованих зворотів з російської мови – типова ознака інформаційного простору України. Порушення лексичних, граматичних і стилістичних норм української мови в офіційно-діловому, науковому, публіцистичному стилях безпосередньо пов'язано з постійним уживанням працівниками ЗМК у своєму мовленні ненормативних сталих словосполучень, наприклад: *дякуючи підтримці* (треба *завдяки підтримці*), *учбовий заклад* (треба *навчальний заклад*), *діючий закон* (треба *чинний закон*), *займати посаду* (треба *обіймати посаду*), *виконуючий зобов'язання* (треба *виконавець зобов'язань*), *домінуючий фактор* (треба *визначальний, основний чинник*), *існуючі*

питання (треба наявні питання), *вести переписку* (треба листуватися) і багато інших.

Інформаційний простір має колосальний вплив на мову й відповідно на формування мовної культури сучасних студентів як активних споживачів медіа-продукту. Журналісти, народні депутати, публічні особи та ін. можуть бути й мовними взірцями, і тими, хто скалічує мову.

Викладене вище є лише спробою з'ясувати основні тенденції впливу ЗМК на формування мовної культури. Актуальність цієї проблеми в площині сучасної мовної політики держави окреслює подальші перспективи дослідження, адже не можна залишатися осторонь, коли українське законодавство має лише декларативний характер щодо захисту інтересів державної мови. Практика порушення норм літературної мови на телебаченні й у радіомовленні шкодить українській мові як державній, не сприяє вирішенню завдань щодо її поширення серед українського глядача, не підвищує загальний рівень культури особистості.

Література

Масенко 2010 – Масенко Л. Нариси з соціолінгвістики / Лариса Масенко. – К. : Вид. дім „Києво-Могилянська академія”, 2010. – 243 с.; **Сепир 2002** – Избранные труды по языкознанию и культурологии : пер. с англ. / Эдвард Сепир ; общ. ред. и вступ. ст. А. Е. Кибрика. – 2-е изд. – М. : Прогресс : Изд. гр. „Универс”, 2002. – 656 с.; **Толстой 1995** – Толстой Н. И. Язык и народная культура : очерки по славян. мифологии и этнолингвистике / Н. И. Толстой. – изд. 2-е, испр. – М. : Индрик, 1995. – 509 с.

Барвіна Н. О. Вплив інформаційного простору на формування мовної культури студентів університету

У статті зроблено спробу визначити позитивні й негативні аспекти ролі інформаційного простору у формуванні мовної культури сучасних студентів університету.

Ключові слова: інформаційний простір, засоби масової комунікації, культура, мовна культура, мовна норма.

Барвина Н. А. Влияние информационного пространства на формирование языковой культуры студентов университета

В статье сделана попытка определить позитивные и негативные аспекты роли информационного пространства в формировании языковой культуры современных студентов университета.

Ключевые слова: информационное пространство, средства массовой коммуникации, культура, языковая культура, языковая норма.

Barvina N. O. Influence of information field on formation of the language culture of university students

In the article attempt to define positive and negative aspects of the role of information field in formation of the language culture of modern university students is made.

Key words: information field, mass media, culture, language culture, language norm.

Н. К. Войцехівська (Київ)

УДК 811.162'373.45

**МОЛОДІЖНЕ ЖАРГОННЕ МОВЛЕННЯ
(на матеріалі діалогічного дискурсу зі значенням згоди)**

Для сучасного світу характерне розширення меж комунікативного простору й зростання ролі спілкування, яке сьогодні вивчає мовознавство з проекцією на *homo eloquens*, „людину, що говорить”. Помітною тенденцією антропоцентрично спрямованої лінгвістики ХХ – початку ХІХ ст. постає активізація неформальних експресивних засобів стилістично зниженої мови, що мають власний комунікативний статус та мовну цінність і деякою мірою відображають функціонально-стилістичне варіювання словникового складу національної мови.

Зростання дослідницького інтересу щодо сленгової / жаргонної мови пов'язане, по-перше, з невичерпним мовотворчим потенціалом таких слів і виразів (навіть попри притаманні їм негативні конотації); по-друге, з активним проникненням неформальних елементів у сферу літературної мови, насамперед мову ЗМІ та художньої літератури.

У сучасній філології проблемам молодіжного мовлення (соціолектам, сленгу, жаргону) присвячено певну кількість праць, стосовних насамперед аналізу окремих його аспектів: семантичного (А. Лебедева, О. Літвінов), комунікативно-когнітивного (І. Ковальова, В. Обухова, Н. Христин), аксіологічно-експресивного (В. Дорда, Я. Мельник, О. Яценко), перекладознавчого (О. Клименко), лінгво- та соціокультурного (Р. Боднар, К. Бондаренко, І. Мозова) тощо.

Мета цієї розвідки полягає в описі одиниць неформального молодіжного мовлення на матеріалі українського кооперативного діалогічного дискурсу. Матеріалом для дослідження стали твори сучасних українських письменників: Ю. Андруховича, П. Вольвача, Л. Дереша, А. Дністрового, С. Жадана, С. Пиркало та ін.

Кооперативний діалогічний дискурс розуміємо як динамічний процес обміну інформацією, думками, враженнями і почуттями, в основі якого перебувають два комуніканти, що мають певні наміри щодо спілкування – досягнути згоди й взаєморозуміння. Учасниками діалогу зі значенням згоди, або діалогу-унісону, є молоді люди, які перебувають в

неофіційних стосунках, а тому часто послуговуються мовними засобами сленгу / молодіжного жаргону. Частотність використання сленгізмів саме у молодіжному мовленні пов'язана з притаманними тинейджерам альтернативним способом пізнання світу та формою мислення, у якому постійно відбуваються метафорично-метонімічні трансформації. Крім того, сленг – це засіб самовираження молоді й протиставлення дорослим (які в цьому випадку є опонентами) через кодування інформації за допомогою неспецифічної фонетики, морфології та синтаксису.

У діалогічному молодіжному дискурсі осмислено-навмисне вживання сленгових елементів, безперечно, надає мовленню комунікативних партнерів конкретності, виразності та образності, робить їхні висловлення незвичайними й відмінними від визнаних штампів і кліше, а також маркує настрій, емоції та почуття співрозмовників.

Побудований на основі молодіжного сленгу кооперативний діалог – це, насамперед, усне повсякденне спілкування в навчальних закладах, у побуті, на відпочинку, якому властиві такі ознаки, як безпосередня участь у спілкуванні, неофіційність стосунків та невимушеність інтеракції. Сленгізми зі значенням згоди у такому дискурсі є маркерами взаєморозуміння комунікативних партнерів, а також виконують контактну-встановлювальну та контактну-підтримувальну функції. У завершальній фазі інтеракції такі неформальні мовні одиниці вказують на тотожний / схожий погляд співрозмовників, маркуючи відношення згоди. Більше того, сленгізми є засобом якнайточнішої передачі того відтінку згоди, що його бажає актуалізувати мовець: дати оцінку або підтвердити думку комунікативного партнера, дозволити виконання певної дії, маркувати своє бажання пристати на пропозицію (умови) співрозмовника або ж, навпаки, продемонструвати компромісну або вимушену згоду з поглядами іншого учасника інтеракції. Відповідно, конотаціями згоди в діалогічному дискурсі можуть бути, напр., такі:

згода-підтвердження: – *Степан Галябарда – це хор монгольських міліціонерів?* – **Сто пудів** (С. Жадан);

згода-дозвіл: – *Можна я вас буду просто Миколою Івановичем звати?* – **Валяй** (С. Жадан), де лексема *валяй* має значення „дозволяю / можна”;

згода-схвалення (згода зі значенням позитивної оцінки):

– *Але загалом не слід заморочуватись на подальшому нарощенні виробництва, навпаки – виробництво слід максимально скоротити, законсервувати, одне слово, а природні ресурси – максимально економити, оскільки на найближчі 67 років вистачить і того, що вже є.* – **Прикольно** (С. Жадан);

згода-домовленість: – [Пропишу вас] *Тільки з однією умовою: в мене не жити. Куток десь в іншому місці шукайте.* – **Заметано!** (А. Дімаров);

вимушена згода: [адресант пропонує адресатові покурити трави для того, щоб розслабитися перед важливою зустріччю з батьками своєї дівчини]: – *Йду в гості, буду знайомитися з батьками Інги, а вони ж викладачі, книжки, інтелігенти, літературна мова, словом, всі ці діла. Хочу справити гарне враження. – Ти мене вже затрахов. Добре* (А. Дністровий) та ін.

Слід відзначити, що в діалозі-унісоні реактивні висловлення можуть передавати одну і кілька конотацій одночасно. Тобто, маркуючи згоду з думкою співрозмовника, мовець одночасно погоджується зі сказаним, розвиває думку комунікативного партнера, інтерпретує й уточнює його позицію або пояснює власну, схвалює щось, пом'якшує або посилює свою оцінку тощо. Прикладом діалогу, у межах якого можна спостерігати різні відтінки згоди, може бути такий:

І тепер ці два чуваки постали перед Юрком, нерішуче переминаючись із ноги на ногу. Почав Семпльований:

– *Слухай, Банзаю, у нас проблеми...*

– *Та-а-а, – підтакуючи, зітхнув Павук. – З пацанами.*

Банзай нагострив вуха.

– *Одним словом, старий, нам набили стрілу. І не хто-хто, а сам Кабак.*

– *Він же Кабачок – Льоха Сівер. О-о-ох, – знову зітхнув Павук.*

– *А стріла... – трохи розгублено почав Юрко, – коли? І чого?*

Хлопці по черзі зітхнули.

– *Скажімо так... завтра... на п'яту годину. В парку.*

– *...нам будуть бити морди.*

І Семпльований розказав історію, як усе почалося (Л. Дереш).

Як видно з прикладу, у діалозі засвідчені такі значеннєві відтінки згоди, як підтвердження з подальшим розвитком думки (– *Слухай, Банзаю, у нас проблеми... – Та-а-а. З пацанами; – Скажімо так... завтра... на п'яту годину. В парку. – ...нам будуть бити морди*), а також уточнення (– *Одним словом, старий, нам набили стрілу. І не хто-хто, а сам Кабак. – Він же Кабачок – Льоха Сівер. О-о-ох*).

Маркуючи різні конотаційні відтінки, сленгізми можуть бути самодостатнім засобом вираження думки або поєднуватися з іншими мовними одиницями, пор.:

– *Вона ж казала щось типу, що працює в барі. – Кльово; – Ти як гарна картинка з минулого... Така <...> картинка, що в її реальності я сумніваюся. – Дуже кльово* (Ірена Карпа);

– *...Уявляєш, висииш собі в чужій куртці, а тебе при цьому ще й наркотиками годують. – Класно* (С. Жадан); – *Ти що, прешся по спліснявілій хавці [йдеться про страви на основі сиру з плісінню]? – Ага. І ти? – І я. – Ух ти. Класно* (Ірена Карпа).

Посиленню реакції згоди слугує також прийом уведення до висловлення додаткових елементів. Це зумовлено потребою мовця у

найточнішій передачі ставлення до обговорюваного або з метою роз'яснення власної позиції. Проілюструємо цю думку прикладами:

– *Слиш, Пашок, допомоги. Дело есть... Там, за астановкой... там фуцин адін... В атрубях. Мертві бджоли... Виручай, памагі праиманать, а?..* – **Ладно, ходім, про шо базар** (П. Вольвач);

– *До речі, валимо завтра пікетувати посольство твоєї родіни матері?!* – **Домовилися. Головне, проснися завтра, революціонерка. А то потриндіти ти любиш, а потім дрихнеш до першої** (Ірена Карпа);

– *А ти що, палиш?* – **Так... бавлюся. Для понту** (Аліна Сваровскі).

У першому діалозі реактивне висловлення містить маркер згоди (прислівник *ладно* та дієслово *ходім*), а також сленгізм *про шо базар* (у зн. „питань немає; обов'язково” [ССУС 2006: 51], „немає проблем / питань, все зрозуміло” [Никитина 1998: 20]), що надає репліці-реакції додаткової конотації дружньої підтримки.

У другій інтеракції роз'яснювальний текст (*Головне, проснися завтра, революціонерка. А то потриндіти ти любиш, а потім дрихнеш до першої*) вказує на умову домовленості й містить докір адресантці щодо нераціональності її розпорядку дня.

У третьому прикладі уточнювальний елемент *для понту* вказує на причину паління (пор. **понт** – „безпідставні вихваляння, снобізм, самовпевненість; створювання видимості чогось” [ССУС 2006: 243]; **понт** – „обман, хитрість; видимість чогось” [Ставицька 2005: 266 – 267]).

Цікавими прикладами порозуміння комунікативних партнерів є інтеракції, реактивні висловлення яких актуалізують відношення згоди непрямо, або імпліцитно. Як приклад наведемо розмову між квартиранткою та „братвою”, що прийшла „вибивати гроші” за оренду квартири Жори. Адресантка знає, що вона винна гроші, що Жора із тих людей, які обов'язково скористуються послугою так званих „вишибал”, тому ситуацію комунікації дівчина деякою мірою передбачала: – *Ми од Жори. – Не вчорашня. Не дівочка* (П. Вольвач).

Молодіжний сленг, як відомо, є експресивно забарвленою оцінною лексикою, а тому розглянуті вище сленгові засоби вираження взаєморозуміння і згоди можуть мати негативне, нейтральне або позитивне забарвлення. Так, лексемами з негативною експресивністю є, напр., *лох, чмо, відстій, вольтанутий, лівий, фіговий, втрачений*; лексемами з позитивною експресивністю є слова-оцінки *прикольний, обалденний, путьовий, реальний, класний, кошерно, чумовий, нарядно, все путьом, по кайфу, чікі-нікі, круто, кльово, супер, ніштяк, класняк* тощо. Зрозуміло, що в кооперативному діалогічному дискурсі функціонують насамперед сленгізми позитивної конотації, призначення яких полягає в реакції схвалення й позитивного відгуку, напр.: – *О, машина у вас... – „Мерседес”? – Так, люкс* (Л. Дмитерко).

За словами Я. Мельник та О. Яценка, позитивні та нейтральні лексеми в сучасному молодіжному дискурсі становлять близько 20 % від

загальної кількості, тоді як домінуючими є негативні емоційно-експресивні сленгові одиниці (80% від загальної кількості). Таке процентне співвідношення свідчить про агресивне й песимістичне ставлення молодого покоління до дійсності, депресію, цинізм, нігілізм, внутрішню психічну й моральну слабкість та незахищеність, а також бажання наслідувати псевдоавторитети [Мельник 2010: 43 – 44].

Іншими частовживаними у молодіжному діалогічному дискурсі є слова-паразити на кшталт *блін*, *фігня* (лексеми з негативною експресивністю), *тіпа*, *короче* (лексеми з нейтральною експресивністю) та ін. Звичайно, такі мовні засоби не є маркерами вираження взаєморозуміння між співрозмовниками, а лише вживаються в реактивних висловленнях поряд із лексемами зі значенням згоди, напр.: – *А воно [куріння кальяну] зовсім, ні крапельки не втикає?* – *Абсолютно. Максимум, що ти відчуєш, – розслабленість у руках і ногах. То ж, блін, не гашиши* (Л. Дереш).

Насамкінець зауважимо, що, як і інші лексичні одиниці, сленгізми утворюють синонімічні ряди, напр.:

– *Іду*. – *Ну й катись!* (Ю. Вухналь); – *Я мушу йти*. *Лажса, але мушу*. – *Ну, то пензлюй собі куди треба, а не повторюй безконечно, як зомбі, „я мушу йти, я мушу йти“!* (Ю. Андрухович) – сленгізми *катитися* та *пензлювати* мають значення „іти” [ССУС 2006: 225];

– *Альо, Пенінсула, ти будеш съодні киватись чи не?* – *Ну а як же, Чекітап, по-любому* (Ірена Карпа); – *Степан Галябарда – це хор монгольських міліціонерів?* – *Сто пудів* (С. Жадан) – сленгізми *по-любому* і *стопудово (сто пудів)* мають значення „обов’язково” [ССУС 2006: 240; Ставицька 2005: 312].

Вибір комунікантом сленгових мовних одиниць із синонімічного ряду зумовлено чинником адресата, а також почуттями, настроєм та особистим ставленням до співрозмовника й комунікативної ситуації.

Висновки. Отже, у молодіжному діалогічному мовленні сленгізми / жаргонізми є частовживаними одиницями, що маркують різні відношення, у т. ч. й відношення згоди з комунікативним партнером, а також сприяють встановленню та підтриманню розмови.

Такі мовні одиниці передають у дискурсі різні конотації взаєморозуміння, постаючи комплексними мовленнєвими актами, іллокутивний потенціал яких уміщує більше, ніж одну інтенцію. Маркуючи в експліцитний чи імпліцитний спосіб відтінки згоди, сленгізми можуть вживатися у дискурсі самостійно або в поєднанні з іншими мовними засобами. Вибір мовцем способу вираження згоди залежить від його уподобань, почуттів, настроїв, ставлення до співрозмовника, предмета та місця розмови тощо.

Перспективи подальших наукових розвідок. Перспективним є подальше дослідження особливостей функціонування молодіжного жаргону на матеріалі різних за модальною спрямованістю дискурсів, і

насамперед, ураховуючи притаманне сленговим одиницям негативне експресивно-оцінне забарвлення, у діалогах зі значенням незгоди / заперечення.

Література

Мельник 2010 – Мельник Я. Г. Експресивність у молодіжному сленгу як спосіб вираження ставлення до навколишньої дійсності / Я. Г. Мельник, О. Б. Яценко // *Наук. пр. Чорномор. держ. ун-ту ім. Петра Могили.* – Т. 119. – Вип. 106. – 2010. – С. 41 – 44; **Никитина 1998** – Никитина Т. Г. Так говорить молодь : словарь сленга. По материалам 70 – 90-х годов / Т. Г. Никитина. – СПб. : Фолио-Пресс, 1998. – 592 с.; **Ставицька 2005** – Ставицька Л. О. Український жаргон : словник / Л. О. Ставицька. – К. : Критика, 2005. – 496 с.; **ССУС 2006** – Словник сучасного українського сленгу / упоряд. Т. М. Кондратюк. – Х. : Фоліо, 2006. – 350 с.

Войцехівська Н. К. Молодіжне жаргонне мовлення (на матеріалі діалогічного дискурсу зі значенням згоди)

Статтю присвячено дослідженню сленгізмів зі значенням згоди на матеріалі сучасного українського літературного дискурсу. Такі експресивно-оцінні мовні одиниці виконують у розмові контактнo-встановлювальну, контактнo-підтримувальну та контактнo-роз'єднувальну функції, маркуючи при цьому різні конотації згоди. Актуалізація значенневих відтінків згоди / порозуміння відбувається в експліцитний або імпліцитний спосіб.

Ключові слова: діалогічний дискурс, згода, взаєморозуміння, субстандарт, молодіжний жаргон, сленг.

Войцеховская Н. К. Молодежная жаргонная речь (на материале диалогического дискурса со значением согласия)

Статья посвящена исследованию сленгизмов со значением согласия на материале современного украинского литературного дискурса. Функциями таких экспрессивно-оценочных речевых единиц являются установление, поддержание и завершение коммуникации с актуализацией различных коннотаций согласия. Выражение оттенков согласия / взаимопонимания происходит эксплицитно либо имплицитно.

Ключевые слова: диалогический дискурс, согласие, взаимопонимание, субстандарт, молодежный жаргон, сленг.

Voitsekhivska N. K. Youth Jargon Speech (on the basis of the cooperative dialogical discourse)

The article is devoted to the investigation of slang words representing consent on the material of the modern Ukrainian discourse. The functions of these utterances are to start, to continue and to end the interaction as well as to

actualize the different connotations of mutual understanding. The slang devices expressing consent are subdivided into explicit and implicit ones.

Key words: dialogical discourse, mutual understanding, consent, substandard, youth jargon, slang.

С. П. Гірняк (Дрогобич)

УДК 811161.2(477.83/.86)(093) „18/19”

**СУСПІЛЬНО-ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ
РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ В ГАЛИЧИНІ
КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТОЛІТЬ**

Проблема аналізу суспільно-історичних чинників, що впливали на розвиток української мови в Галичині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст., набуває сьогодні особливої актуальності, адже власне ті політичні, суспільні, національні, культурні проблеми, якими жила Галичина та галичани в окреслений період, мали безпосередній вплив на розвиток і функціонування української мови.

Із сучасних праць з обраної сфери особливу увагу привертають наукові розвідки Ю. Шевельова „Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900 – 1941): Стан і статус” та „Внесок Галичини у формування української літературної мови”, що й досі залишаються єдиними, а тому надзвичайно цінними дослідженнями в цій мовній ділянці.

Вагомий внесок у аналіз окресленої проблеми здійснила Л. Ткач, яка в докторській дисертації на тему „Мовна ситуація на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ століття і розвиток української літературної мови” (2008 р.) та монографії: „Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст.”: Частина 1: „Матеріали до словника” (2000 р.); Частина 2: „Джерела і соціокультурні чинники розвитку” (2007 р.); Частина 3: „Буковинська фразеологія у міжмовних зв'язках та загальноукраїнському контексті” (2007) схарактеризувала галицько-буковинське койне та його роль у становленні норм загальнонаціонального мовного стандарту. Дослідниця подає цілісну характеристику регіонального функціонування української мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. на Буковині в контексті історико-культурних чинників, які впливали на соціальний статус української мови, її функціональні сфери та ступінь внутрішнього розвитку. Доповнюють і розширюють коло наукових пошуків ґрунтовні дослідження М. Мозера „Причинки до історії української мови”, „Галицький варіант української мови та антиукраїнський дискурс сучасних інтернет-джерел”; І. Матвіяса „Варіанти української літературної мови”; Г. Мацюк „Перскриптивне мовознавство в Галичині (перша половина ХІХ ст.)”, „Кодифікація мови в галицьких граматиках першої половини ХІХ ст.”; „Лексикон

львівський: поважно і на жарт”, що охоплює понад 12 тисяч лексичних одиниць (іноді вже призабутих слів, сталих словосполучень, фразеологізмів, прислів'їв та приказок), які уклали львівські дослідниці Н. Хобзей, К. Сімович, Т. Ястремська, Г. Дидик-Меуш, а також низка праць львівських мовознавців про українське наукове термінотворення цього періоду.

Мета статті – окреслити суспільно-історичні передумови розвитку української мови в Галичині кінця XIX – початку XX ст.

Перспективи дослідження вбачаємо в тому, що вивчення історичних умов регіонального функціонування української мови в кінці XIX – на початку XX ст., зокрема на західноукраїнських землях, матимуть принциповий вплив на розуміння й подальший розвиток української мови, дозволять зрозуміти ті соціолінгвістичні проблеми та ідеологічні стереотипи в політикумі й масовій свідомості, які характеризують сучасне функціонування української мови.

Історія української мови є невід'ємною частиною історії України та її культури. Суспільно-політичні події, що відбувалися в Наддніпрянській Україні та Східній Галичині, призвели до формування впливової національної еліти, яка, як наголошує О. Ткаченко, „стає взірцем для наслідування інших верств народу” [Ткаченко 1990: 8]. У кінці XIX – на початку XX століть виникає цілком усвідомлена потреба формувати українське мовне середовище. Статус української мови на різних територіях був неоднаковим, як зазначає Ю. Шевельов, „в найгіршому стані – і де юре, і де факто – перебувала українська мова на підросійській Україні (офіційно заборонена в громадському житті, шкільництві й літературі) та під Угорщиною (без правових гарантій, а в дійсності цілком усунена з громадського життя); ... в найкращому стані була вона в Галичині, де її вживано публічно” [Шерех 1998: 19]. Сприяло цьому й те, що в Австро-Угорщині українці мали статус рівноправної етнічної групи, а тому українська мова більш активно використовувалася не лише в побуті, а й у різних сферах життя Східної Галичини, що й забезпечило її розвиток та утвердження. Українці (русини) мали право брати участь у суспільно-політичному житті краю, розвивати свою культуру, мистецтво, освіту. „Попри всі малосприятливі обставини для українського національно-культурного розвитку, що були характерні для кінця XIX – початку XX ст., саме Галичина й Буковина стали у цей час середовищем формування національно свідомої української еліти, що дбала про культурні та політичні потреби свого народу й уживала практичних заходів до розбудови соціальної бази української мови й утвердження її прав у всіх сферах життя” [Ткач 2007: 31].

Зауважимо, що практично до 1870-х рр. галицьких впливів на літературну мову Наддніпрянської України майже нема, весь період проходить під знаком засвоєння Галичиною літературної мови Великої України. З цього приводу Ю. Шевельов писав: „Переважну частину свого

історичного існування Галичина жила в іншому політичному організмі, ніж велика частина решти українських земель. ... У процесі взаємовпливів відмінності з Галичиною вирівнювалися, але ніколи це вирівнювання не доходило до кінця, до цілковитої тотожності” [Шевельов 2003: 13]. Однак „Указ царського уряду про заборону друку українських книжок і періодики в межах Російської імперії (1876 р.) змусив перенести майже всю літературно-видавничу (газетно-журнальну) діяльність до Львова, до Галичини взагалі. Аж до 1905 – 1906 рр. літературна мова розвивається переважно на терені Галичини. Це створило передумови для внесення галицьких елементів до літературної мови” [Шевельов 2003: 15 – 16].

У кінці ХІХ ст., зауважує Я. Грицак, національно свідомою частиною української інтелігенції звернула свої погляди на Галичину, з її незрівнянно кращими умовами для легальної діяльності [Грицак 2002], а В. Вернадський у 1878 р. стверджував, що в Галичині малоросійська народність дуже піднялася. Кращі малоросійські сім’ї перебралися туди.

Нові віяння в Галичині зиніціювала східноукраїнська інтелігенція, яка на той час була більш розвинутою в інтелектуальній площині. Цьому сприяла енергійна діяльність М. Драгоманова, який закликав молодь розширювати свій інтелектуальний обрій, знайомитися з кращими надбаннями європейської та російської культури, науки, йти далі старшого покоління, не лише словом, а й ділом піднімати українське суспільство. Найбільш здібними послідовниками поглядів М. Драгоманова стали І. Франко та М. Павлик, які піднесли український рух у Галичині на новий інтелектуальний рівень, подолавши його провінційну обмеженість і консерватизм.

Ідея національного відродження, започаткована „Руською трійцею” – М. Шашкевичем, І. Вагилевичем і Я. Головацьким, знаходить палких прихильників серед передової громадськості, особливо серед молоді. У гімназіях Галичини виникають численні учнівські громади. Найактивнішим їх організатором був Д. Тяничкевич, який підтримував зв’язи взаємини з громадами в гімназіях Львова, Станіслава, Тернополя, Самбора, Бережан, Перемишля. Метою організаторів громад була самоосвіта (вони вивчали українську мову й літературу, історію України, збирали фольклорний матеріал та ін.), саме вони сприяли пробудженню національної самосвідомості громадян й формували світогляд тих, хто згодом очолив суспільно-політичний і національно-культурний рух у Галичині, серед них – І. Франко, О. Терлецький, В. Навроцький, І. Пулюй, брати Барвінські, Є. Желехівський, О. Маковей, брати Заклинські, А. Чайковський та ін.

Важливим чинником утвердження української мови в Галичині було створення українських інституцій, зокрема Наукового товариства імені Шевченка, Пласту, Української академічної гімназії. Як наголошує Л. Ткач, саме реформоване в 1893 р. „Наукове товариство імені

Шевченка заповнювало культурну й мовну прогалину, що виникла через недостатній рівень функціонування української мови у сфері вищої освіти, через неможливість відкрити у Галичині суто український університет” [Ткач 2007: 31].

Галичина кінця XIX – початку XX ст. стає тим середовищем, у якому формується національно свідомо українська еліта, що чітко розуміє й усвідомлює національні, культурні, політичні потреби народу й очолює процес розбудови соціальної бази української мови, активно утверджує її в усіх сферах життя. З цього приводу М. Бойчук зазначає: „Зусиллями наддністрянців (головним чином галичан) створюється нова „руська” літературна мова, побудована на базі живих західноукраїнських говорів, яка згодом зливається з українською літературною мовою, створеною наддніпрянцями і слобожанами” [Бойчук 1959: 83].

Сприяли розвитку української мови в Галичині численні видання, адже саме в кінці XIX – на початку XX ст. значно активізується видавнича діяльність, зокрема виходять друком календарі товариства „Просвіти” (1880 – 1918 рр.); часописи „Народ” (1890 – 1895 рр.), „Громадський голос” (1895 – 1899 рр.), „Життє і Слово” (1895 р.), „Будучність” і „Свобода” (1895 р.); газети „Діло” (1880 – 1939 рр.), що виходила також під назвами: „Громадська Думка”, „Українська Думка”, „Свобода” та іншими; „Національна політика”, „Шлях нації”; „Новий час” (1923 – 1939 рр.), „Наше слово” (1927 – 1930), „Нова Зоря” (1926 – 1930 рр.); суспільно-політичний та мистецько-літературний часопис „Нові шляхи”; журнал для домашнього читання „Нова хата” (1925 – 1939 рр.); журнали „Наш лемко”, (1934 – 1939 рр.); „Нова культура” і „Культура” (1924 – 1931 і 1933 – 1934 рр.); педагогічний журнал „Шлях виховання й навчання”; дитячі журнали „Дзвіночок”, „Дитина” (1936 – 1939 рр.) та ін.

Поява періодичних видань народовсько-українофільського напрямку, зауважує історик М. Пасічник, була важливим явищем у національно-культурному русі західноукраїнських земель – передусім тому, що в них (зокрема журналах „Мета”, „Нива”, „Русалка”, „Правда”; газетах „Діло”, „Буковина” та ін.) передруковувалися найкращі, у Галичині до того часу невідомі, твори українських письменників: Т. Шевченка, П. Куліша, Марка Вовчка, О. Стороженка, Є. Гребінки, М. Костомарова, Ю. Федьковича, Л. Глібова, О. Кониського, М. Мордовця, М. Старицького, С. Воробкевича, К. Климовича [Пасічник]. Загалом до участі в підготовці до друку численних видань Галичини Іван Франко залучає письменників, учених, перекладачів з усіх українських земель, найбільш продуктивно співпрацює з М. Драгомановим, П. Грабовським, Лесею Українкою, А. Кримським.

Активно включаються у видавничу діяльність члени Наукового товариства імені Шевченка (НТШ), що почало працювати за оновленим у 1892 році статутом і перетворилося на багатопрофільну академію наук –

з незмінним пріоритетом до проблем українознавства. Знаменним для НТШ був 1894 рік, коли М. Грушевський переїздить до Львова та очолює історично-філософську секцію Товариства. У 1895 р. учений стає редактором „*Записок НТШ*” і керує видавничою діяльністю Товариства, а з 1897 р. М. Грушевський – голова НТШ. За час його головування НТШ видало близько 800 томів наукових праць, зокрема 112 томів „*Записок*”. М. Грушевський ініціював низку інших періодичних видань: „*Хроніку НТШ*” (тт. 1 – 74, 1900 – 1939), „*Збірник історично-філософської секції НТШ*” (тт. 1 – 17, 1898 – 1934; у цій серії він почав видавати 10-томну монографію „*Історія України-Руси*” (у період з 1898 до 1913 вийшло 8 томів, останній том було завершено в 1936 році), а також велику збірку матеріалів „*Джерела до історії України-Руси*” (тт. 1 – 22, 1895 – 1924 рр.) та багато інших праць. Виходили також: „*Збірник філологічної секції*” (тт. 1 – 23, 1898 – 1937 рр.), „*Збірник математично-природничо-лікарської секції*” (тт. 1 – 32, 1897 – 1939 рр.), „*Українсько-руський архів*” (тт. 1 – 15, 1906 – 1921 рр.), „*Етнографічний збірник*” (тт. 1 – 40, 1895 – 1929 рр.), „*Студії з поля суспільних наук і статистики*” (тт. 1 – 5, 1909 – 1938 рр.) та ін.

У виданнях НТШ, зокрема „*Збірниках філологічної секції*”, надруковано чимало праць І. Франка, В. Гнатюка, В. Щурата, М. Возняка, К. Студинського, І. Свенціцького, А. Кримського, Ф. Колесси та ін. У період з 1892 до 1939 рр. НТШ видавало „*Записки Наукового товариства імені Шевченка*” (їх вийшло 155 томів).

Завдяки зусиллям М. Грушевського осередок української науки поширився від Галичини до Наддніпрянської України, і цим учений прагнув досягти всеукраїнського об'єднання наукових сил.

Отже, в останні десятиріччя ХІХ ст., у результаті переслідування українства в Росії, центром української науки й культури стає Галичина. У цей період на арену суспільно-політичного та культурного життя краю виходить молода та здібна українська інтелігенція (письменники, публіцисти, філософи, історики, юристи, вчителі, духівництво, актори та ін.), яка й започатковує так звану „добу” національно-культурного відродження Галичини.

Кінець ХІХ ст. – початок ХХ ст. – це бурхливий і разом з тим дуже плідний період в історії мови, багатий знаменними подіями, які сприяли розвиткові й зміцненню соціального престижу української мови: від утвердження реформованого в 1893 р. НТШ до видання першого офіційного українського правопису 1918 р.

Особливе місце серед інших подій, що відбувалися в згаданий період, належить дискусії 1906 – 1913 рр., учасниками якої були І. Нечуй-Левицький, М. Грушевський, А. Кримський, Є. Пеленський, І. Стешенко, Б. Грінченко, В. Гнатюк, І. Огієнко, В. Чапленко, Б. Дідицький, П. Куліш, М. Левицький, І. Франко, М. Филипович, М. Пачовський, С. Єфремов, В. Сімович, Л. Когут, М. Жученко,

О. Лотоцький та інші відомі особистості. У ній ішлося про те, на яку базу має спиратися українська літературна мова – наддніпрянську чи галицьку, і що саме взяти в спільноукраїнську літературну мову із західноукраїнської мовно-літературної практики. Одні дискусанти (І. Нечуй-Левицький, А. Кримський) обстоювали думку, що це мають бути окремі лексичні одиниці, інші (М. Пачовський, І. Верхратський, І. Франко та ін.) – наголошували на тому, що практику розвитку української літературної мови в західних землях не можна змарнувати. М. Грушевський з цього приводу писав: „Ігнорувати цю культурну мову, вироблену тяжкою працею кількох поколінь, відкинути, спуститися на дно і пробувати незалежно від тої „галицької” мови творити нову культурну мову з народних українських говорів наддніпрянських чи лівобережних, як деякі хочуть тепер, – це був би вчинок страшенно шкідливий, хибний, небезпечний для всього нашого національного поступу” [Грушевський 1907: 8].

На початку ХХ століття тимчасово зменшилися урядові обмеження щодо вживання української мови, активно й швидко розвивалися українськомовні видання, разом з якими зміцнювалась українська літературна мова, поповнюючись новими словами. Важливим етапом розвитку української мови став „Словарь української мови” в 4-х томах, який побачив світ у 1907 – 1909 роках і, безперечно, став найбільшою заслугою Б. Грінченка перед українською культурою. Без цього справжнього подвижника словник ніколи не побачив світу або ж був би виданий далеким від досконалості. Сам упорядник у передмові до словника зауважив: „...Ми не вважаємо пропонований словник ні таким, що вичерпує багатства української мови, ні доведеним до такого ступеня досконалості, яка могла б задовольняти принаймні нас самих, і знаходимо собі виправдання лише в тому, що обмеженість часу, протягом якого треба було виконати всю роботу, була в цьому разі перешкодою, якої не могла збороти крайня напруга сил працівника. Ми вважаємо свою працю першим шаблем на шляху створення наукового українського словника, і усвідомлюючи його численні вади, все ж наважуємося випустити його в світ, щоб дати точку опори подальшій роботі у тому ж напрямі” [Грінченко 1958: ХХХІІІ]. І все ж словник суттєво вплинув на процес нормування української літературної мови, хоча такої мети упорядник перед собою й не ставив.

До окресленого періоду належать і три роки відносної самостійності української держави. Він неповторний ще й тому, що його наповнювала творчість корифеїв української літератури, чий таланти виявив себе уже в ХІХ ст. – І. Франка, Лесі Українки, М. Коцюбинського, Б. Грінченка, А. Тесленка, П. Грабовського, а також тих письменників, які почали свій творчий шлях у другій половині ХІХ ст., а завершили в 30 – 50-х роках ХХ ст. – М. Вороного, В. Винниченка, У. Кравченко, С. Васильченка, О. Кобилянської та ін. Західноукраїнські говори

найбільше відбилися в мові В. Стефаніка, М. Черемшини, Л. Мартовича, І. Франка, У. Кравченко.

Результатом схарактеризованих процесів стало те, що українська літературна мова першої чверті ХХ ст. мала вже вироблену суспільно-політичну термінологію, з допомогою якої можна було повністю передати характер суспільно-політичних рухів і тодішнього часу, і попередніх епох. У літературі початку ХХ ст. значно вільніше вживалися діалектні, локальні слова й вирази – і західні, і східні. У процесі становлення норм літературної мови динамічно розвивається лексична система мови, йде пошук слова, відбувається й низка інших, надзвичайно важливих для становлення літературної мови явищ.

Отже, кінець ХІХ – початок ХХ ст. – це короткий, однак плідний період у розвитку української літературної мови. Він збігається з пробудженням національної свідомості українського народу, зі спробами збудувати власну державу, з бурхливим наростанням художньої творчості й у галузі літератури, і в інших ділянках мистецтва.

Національне відродження, осередком якого стала Галичина, створило той особливий клімат, який позитивно позначився на формуванні нації, визначив подальшу історію України, вплинув на розвиток і статус української мови.

Література

Бойчук 1959 – Бойчук М. К. Про періодизацію історії української літературної мови / М. К. Бойчук // Питання історичного розвитку української мови : тези доп. міжвуз. наук. конф. (15 – 20 груд. 1959 р.). – Х., 1959. – С. 81 – 84; **Грицак 2002** – Грицак Я. Наукове товариство ім. Т. Шевченка // Статті про Львів [Електронний ресурс] / Я. Грицак. – Режим доступу : <http://map.lviv.ua/statti/grycak.html>; **Грінченко 1958** – Грінченко Б. Словарь української мови (Надруковано з видання 1907 – 1909 рр. фотомеханічним способом. – К., 1907. – Т. І.) / Б. Грінченко. – К. : Вид-во Акад. наук Укр. РСР, 1958. – 494 с.; **Грушевський 1907** – Грушевський М. Про українську мову і українську справу / М. Грушевський. – К., 1907. – С. 8; **Пасічник** – Пасічник М. С. Історія України [Електронний ресурс] / М. С. Пасічник. – Режим доступу : http://pidruchniki.com.ua/istoriya/istoriya_ukrayini_-_pasichnik_ms; **Ткаченко 1990** – Ткаченко О. Б. Проблема мовної стійкості та її джерела / О. Б. Ткаченко // Мовознавство. – 1990. – № 4. – С. 3 – 10; **Ткач 2007** – Ткач Л. О. Українська літературна мова на Буковині в кінці ХІХ – на початку ХХ ст. – Ч. 2: Джерела і соціокультурні чинники розвитку : монографія / Л. Ткач. – Чернівці : Книги – ХХІ, 2007. – 704 с.; **Шевельов 2003** – Шевельов Ю. Внесок Галичини у формування української літературної мови / Ю. Шевельов. – К. : ВД „КМ Академія”, 2003. – 157 с.; **Шерех 1998** – Шерех Ю. Пороги і Запоріжжя (Література.

Мистецтво. Ідеологія) : у трьох томах / Ю. Шерех. – Х. : Фоліо, 1998. – Т. 3. – 431 с.

Гірняк С. П. Суспільно-історичні передумови розвитку української мови в Галичині кінця XIX – початку XX століть

У статті розглянуто суспільно-історичні передумови розвитку української мови в Галичині кінця XIX – початку XX століть, адже регіональне функціонування української мови на західноукраїнських землях суттєво вплинуло на подальший розвиток правопису, лексичного складу, термінологічної системи, стильової своєрідності української літературної мови.

Ключові слова: суспільно-історичні процеси, Наддніпрянська Україна, Східна Галичина, західноукраїнська мовно-літературна практика, українська мова.

Гирняк С. П. Общественно-исторические предпосылки развития украинского языка в Галичине конца XIX – начала XX веков

В статье рассматриваются общественно-исторические предпосылки развития украинского языка в Галичине конца XIX – начала XX веков, ведь региональное функционирование украинского языка имело принципиальное влияние на дальнейшее развитие правописания, лексического состава, терминологической системы, стилового своеобразия украинского языка.

Ключевые слова: общественно-исторические процессы, украинский язык, Надднепрянская Украина, Восточная Галичина, западноукраинская литературно-языковая практика.

Hirnyak S. P. Social and historical background of the development of the Ukrainian language in Halychyna late XIX – early XX centuries

The article examines the socio-historical background of the Ukrainian language in Halychyna late XIX – early XX centuries, as the regional functioning of Ukrainian language in the outlined period, particularly at the Western part of Ukraine, had a fundamental impact on the further development of Ukrainian language (its rules, spelling, vocabulary composition, terminological system, stylistic originality).

Key words: social and historical processes, Naddnipyrianska Ukraine, Eastern Halicia, Western linguistic and literary practice, the Ukrainian language.

Н. В. Дьячок (Горловка)

УДК 811.161.1=81'373.611

**ЯВЛЕНИЕ ДЕЭТИМОЛОГИЗАЦИИ В РАМКАХ
НОМИНАТЕМ ТИПА
„СЛОВСОЧЕТАНИЕ + ЭЛЛИПТИЧЕСКИЙ УНИВЕРБ”**

Целью данной статьи видится определение и описание явления деэтимологизации в пределах структуры номинатем типа „словосочетание + эллиптический универб”. Данное явление впервые здесь проецируется на исследование развития универбов – вербальных реализаций соответствующих номинатем. Естественно, что под универбами понимаются результаты процесса универбации.

В широком понимании универбация представляется проявлением синтетизма в словообразовании, т.е. выражением одним словом (простым, производным или сложным) комплекса значений, выражаемых в аналитических конструкциях сочетаниями слов, ср. *широкоплечий* и *широкий в плечах*, *барабанить* и *бить в барабан*, *столик* и *маленький стол*, *библиотекарша* и *женщина-библиотекарь* и т.п. Также в широком понимании универбация определяется как образование слова на базе словосочетания, которому оно синонимично. При таком рассмотрении универбация включает аббревиацию, субстантивацию, суффиксацию (в том числе и нулевую).

В узком понимании универбация – образование слова на базе одного из компонентов наименования, представляющего собой сочетание слов: *неотложка* – *неотложная помощь*, *короткометражка* – *короткометражный фильм*, *молодежка* – *молодежная газета* и т.п. В этом значении используются и другие термины.

Итак, традиционно ученые относят образования типа *генералка* (*генеральная репетиция*), *прогрессивка* (*прогрессивная зарплата*), *зачетка* (*зачетная книжка*), *генеральша* (*жена генерала*) либо к компрессивному словообразованию (Е. Земская, Е. Кубрякова, В. Лопатин, Н. Янко-Триницкая), либо считают их результатом вторичной номинации (А. Брагина), либо рассматривают их как проявление общего закона утраты формальной и семантической расчлененности наименования, либо называют суффиксальными универбами (Л. Осипова), либо определяют их как один из случаев лексической конденсации. Но все лингвисты, когда-либо занимавшиеся этой проблемой, считают, что перед нами явление словообразовательного характера, хотя тождественность семантики словосочетания и соответствующего ему слова дает нам право предположить, что между словосочетанием и словом реализуются отношения отнюдь не словообразовательные, которые могли бы привести к образованию новых номинативных единиц.

Естественно, мы стремимся найти единое терминологическое название описанному процессу и тем единицам, которые в результате этого процесса возникли. Наиболее рациональное и близкое нам определение видим в работах В. Теркулова. Вслед за лингвистом нам представляется целесообразным рассматривать каждый такой дериват как **универбализованный эквивалент словосочетания**, „то есть слово, которое возникло в результате словесной интерпретации словосочетания, имеет абсолютно тождественные словосочетанию лексическое и грамматическое значение и синтаксическую функцию”, а данную словесную интерпретацию – как возникшую благодаря процессу **эллиптической универбации**. Каждую конкретную исследуемую нами единицу мы определяем как **номинатему типа „словосочетание + эллиптический универб”**. Она входит в разряд структурных разновидностей номинатемы с доминантой-словосочетанием, то есть является единицей, семантически тождественной словосочетанию, которая отождествляется на его уровне. Номинатема вообще – это некая абстрактная языковая единица, реализующаяся в вербальных формах (глоссах, вариантах), причем в данном конкретном случае дублетами одной номинатемы выступают словосочетание и семантически и грамматически тождественное ему слово, например, *коммунальная квартира* и *коммуналка*, *дочь царя* и *царевна*, *настойка валерианы* и *валерьянка* и т.д.

Так, получившийся универб является наряду со словосочетанием **дублетом номинатемы**, включающей в свой состав оба эти компонента. Само же преобразование словосочетания в слово должно быть определено не как деривация и не как лексикализация, предполагающая **семантическое саморазвитие** речевой реализации исходной номинатемы и распад ее актуального тождества, а как универбализация, которая характеризуется не изменением, а сохранением семантики словосочетания в получившемся слове.

Предложенная В. Теркуловым концепция не определяет того, какая из реально отмечаемых в речи структурных единиц является основной для языка. Она снимает противоречия в атрибуции разных структурных единиц путем выведения родовой, языковой единицы, системная значимость которой предполагает возможность любой структурной речевой реализации выразителя моделируемого тождественного значения. Такая единица и является основой номинативности – номинатемой.

Таким образом, под универбом нами понимается семантически и грамматически тождественное определенному словосочетанию слово, могущее стилистически отличаться от этого самого (эквивалентного) словосочетания чертами разговорности, сленговости либо стилистически совпадать с ним, являющееся наряду со словосочетанием дублетом одной номинатемы.

В контексте изучения универбов как вербальных реализаций номинатом типа „словосочетание + эллиптический универб” актуальным является вопрос о явлениях деэтимологизации.

Деэтимологизация как процесс утраты родственных связей между номинативными единицами возможна в случае лексикализации универбов и перехода их в разряд номинатом.

Результатами деэтимологизации могут быть признаны такие этимологические универбы, как *открытка*, *варежка*, *перчатка*, *валенки* и т.п. Например, существительное *открытка*, являющееся этимологическим универбом, соотносившееся со словосочетанием *открытое письмо*, пережив процесс лексикализации, спустя определенное время стало осознаваться как производное от прилагательного *открытый*; существительное *варежка* этимологически тождественное словосочетанию *варяжская рукавица*, лексикализовавшись, стало считаться непроизводным с деривационной точки зрения и т.д.

Таким образом, процесс деэтимологизации в данном случае можно представить схемой *номинатема1* → *универб* → (*лексикализация + деэтимологизация*) → *номинатема2*, которая может быть развернута в более полную: **WCom**

Nom1

Word

U → **лексикализация + деэтимологизация** **UL** > **Nom2**

WCom,

где **Nom1** – номинатема с доминантой-словосочетанием; **WCom** – дублет-словосочетание; **U** – дублет-универб; **UL** – универб – результат лексикализации; **Nom2** – номинатема – результат лексикализации универба и деэтимологизации; **Word** и **WCom** – вербальный и поливербальный реализации **Nom2**. Например:

перчатная рукавица (WCom)

перчатная рукавица

(*номинатема1*)

перчатка (W)

перчатка (U) **лексикализация + деэтимологизация** *перчатка (UL)* >

перчатка (номинатема2)

красная перчатка (WCom);

открытое письмо (WCom)

открытое письмо

(*номинатема1*)

открытка (W)

открытка (U) **лексикализация + деэтимологизация** *открытка (UL)* >

открытка (номинатема2)

новая открытка (WCom).

Наряду с универбом всегда функционирует в речи словосочетание с абсолютно тождественным значением. Именно в этом заключается принципиальное отличие универбов от других слов с тем же суффиксом; в частности, универбов-существительных типа *бытовка, стеганка* от существительных с суффиксом *-к(а)*, обозначающих, например, действие по глаголу (*резка, намотка*), лицо женского пола (*студентка, аспирантка*), иметь уменьшительно-ласкательное значение (*ручка, спинка*).

Представляя собой результат определенного имитируемого словообразовательного процесса, универбы могут совпадать с классическими дериватами как минимум в рамках словообразовательного типа, имитируемого или реального. Это означает, что у тех и других, кроме общего словообразовательного форманта, должна быть общая частеречная принадлежность производящей основы; в данном конкретном случае – это основа имени прилагательного, например, *разбойный – разбойник, нарукавный – нарукавник; уголовный преступник – уголовник*. Существительные *разбойник, нарукавник* являются, в отличие от существительного *уголовник*, традиционными дериватами.

В то же время мы предполагаем, что деэтимологизованные универбы, по крайней мере, какая-то их часть, по происхождению являются лексикализованными вербальными реализациями номинатем. Таким образом, с этимологической точки зрения все универбы можно представить тремя группами:

- 1) непроизводные с точки зрения синхронии, деэтимологизированные, утратившие связь с соответствующим словосочетанием в основном из-за давности возникновения (*открытка, варежки, перчатки*);
- 2) номинализованные, не являющиеся результатом деэтимологизации, соотносимые с зависимым словом соответствующего словосочетания (*массажировать, асфальтировать, москвич, горловчанин*);
- 3) универбы, представляющиеся глоссами определенных номинатем и потому не являющиеся результатом деэтимологизации (*скоряк, тенниска, таможка*).

Итак, изложенное продуцирует следующие выводы: 1) под универбом нами понимается семантически и грамматически тождественное определенному словосочетанию слово, могущее стилистически отличаться от этого самого (эквивалентного) словосочетания чертами разговорности, сленговости либо стилистически совпадать с ним, являющееся наряду со словосочетанием дублетом одной номинатемы; 2) ряду универбов свойственно переживать процесс лексикализации; 3) деэтимологизации подвергаются единицы языковой номинации – номинатемы (лексикализованные универбы).

Литература

Земская 1973 – Земская Е.А. Современный русский язык. Словообразование / Е. А. Земская. – М. : Просвещение, 1973. – 304 с.; **Кубрякова 1974** – Кубрякова Е. С. Дери́вация, транспози́ция, конве́рсия / Е. С. Кубрякова // Вопр. языкознания. – 1974. – № 5. – С. 64 – 76; **Лопатин 1967** – Лопатин В. В. Субстантивация как способ словообразования в современном русском языке / В. В. Лопатин // Русский язык: Грамматические исследования. – М. : Наука, 1967. – С. 205 – 233; **Осипова 1991** – Осипова Л.И. Суффиксальные универбы с непредметной семантикой в русском языке / Л. И. Осипова // Филол. науки. – 1991. – № 5. – С. 61 – 69; **Теркулов 2006** – Теркулов В. И. Еще раз об основной единице языка / В. И. Теркулов // Вісн. Луган. нац. ун-ту імені Тараса Шевченка. – 2006. – № 11. – С. 127 – 136.

Дьячок Н. В. Явище деетимологізації в межах номінатем типу „словосполучення + еліптичний універб”

Статтю присвячено проблемі визначення феномену деетимологізації для номінатем типу „словосполучення + еліптичний універб”. Подано визначення поняття деетимологізації щодо універбів досліджуваного типу. Запропоновано функціональну схему цього явища. Описано його роль у процесі збагачення лексичної системи мови. Зроблено висновки про особливості деетимологізації універбів.

Ключові слова: номінатема, універб, словосполучення, універбація, деетимологізація.

Дьячок Н. В. Явление деетимологизации в рамках номинатем типа „словосочетание + эллиптический универб”

Статья посвящена проблеме определения феномена деетимологизации для номинатем типа „словосочетание + эллиптический универб”. Дано определение понятия деетимологизации по отношению к универбам исследуемого типа. Предложена функциональная схема заявленного явления. Описывается его роль в процессе обогащения лексической системы языка. Сделаны выводы об особенностях деетимологизации универбов.

Ключевые слова: номинатема, универб, словосочетание, универбація, деетимологизация.

Dyachok N. V. The deetimologization of nominatheams of „word-combination + elliptical univerb” type

The article is about analysis of univerbs' transformation process into lexical derivates. The definition of deetimologization, univerbalization are given. The functional scheme of these processes are proposed. Role of deetimologization in enlarging process of lexical language system is

described. The conclusions about univerbs' deetimologization peculiarities are done.

Key words: nominattheam, univerb, word-combination, univerbalization, deetimologization.

К. В. Кіреєнко (Луганськ)

УДК 811.161.2'371

**СИМВОЛІКА НАЗВ ПТАХІВ
В УКРАЇНСЬКИХ ЛЮБОВНИХ ЗАМОВЛЯННЯХ**

Замовляння – чи не найдавніший вид народної духовної культури, пов'язаний з дохристиянськими віруваннями, з міфологією, обрядовими магічними діями, а також з вірою в чарівну силу слова й ритму. Дослідження замовлянь є складною проблемою з кількох причин. По-перше, вони становлять найдавніший пласт словесності народу. Тому тексти, які дійшли до нас, значно деформовані. По-друге, їх езотеричність (таємничість, своєрідний код) та сакральність (священність) стали перешкодою у їх фіксуванні та записуванні. Таємниця чарівної народної магії суворо охоронялася неписаними законами; розголошення її могло спричинити до великого лиха, тяжкого покарання, оскільки світ цей особливий, пов'язаний з надприродними силами. По-третє, навіть з текстів, що дійшли до нас, зрозуміло, що словесне їх виголошення супроводжувалося певними діями чи символічними зображеннями, імітуваннями прикликуваної сили.

Перші дослідження семантичних особливостей замовлянь слов'янської магічної традиції і їхній зв'язок з давніми віруваннями репрезентовані в працях П. Іващенко, М. Крушинського, В. Мансіккі, В. Міллера, М. Познанського. Походження замовлянь досліджували М. Грушевський, І. Огієнко. Реконструкційний напрямок, що вивчає замовляння як пратекст з притаманними йому архетипами представлений роботами Г. Барташевич, Л. Виноградової, С. Дмитрієвої, Е. Померанцевої, В. Топорова, В. Соколової. Сучасні вчені Г. Попов, О. Сидоров, В. Харитонова вивчають замовляння як психічний феномен.

Замовляння були протягом багатьох століть „серцевинною святинєю язичницького світогляду та життєвого укладу” [Новикова 1993: 8]. У них перед нами постає найархаїчніший шар язичницької свідомості та язичницької культури. У замовляннях відбито єдність зі світом природи, що втрачено сучасною людиною. Пропонована розвідка є частиною комплексного лінгвістичного дослідження і дає можливість простежити відображення архаїчних уявлень, первісного світогляду у свідомості ворожбитів української магічної традиції та витлумачити символіку птахів любовних замовлянь. Матеріалом аналізу послужили такі збірки замовлянь, як „Ви, зорі-зориці: Українська народна магічна

поезія” [Ви 1991], „Словесна магія українців” [СМУ 1998], „Українські замовляння” [УЗ 1993], „Українські чари” [УЧ 1992]. Під час аналізу ми спиралися на тлумачення символів української магичної традиції В. Войтовичем („Українська міфологія”) [Войтович 2005], В. Давидюком („Первісна міфологія українського фольклору”) [Давидюк 2007], В. Жайворонком („Знаки української етнокультури”) [Жайворонко 2006] і М. Новиковою („Прасвіт українських замовлянь”) [Новикова 1993].

В українських любовних замовляннях є згадки про тварин нижнього царства (*змій (гад, гадина, гадюка, вуж), жаба, риба*), тварин верхнього царства (*сокіл, голуб*) та тварин середнього царства (*звірі*). Останні репрезентовані і дикими (*вовк, ведмідь (ведмедича), лисиця, соболь*), і домашніми (*корова (теля), кінь, лошиця (лоша), ослиця (осля), коза, вівця, кіт, собака*) тваринами. У групі хижаків центральними є *ведмідь* і *вовк*. Розміри статті не дозволяють нам детально викласти аналіз усієї тваринної символіки українських любовних замовлянь, тож зупинимося на тваринах верхнього царства, тобто птахам.

В. Войтович зазначає, що птахи у народних уявленнях є образами душ і наводить з цього приводу поліську легенду про те, що ходячий мрець дістав рукою з рота людини, яка спала, душу – білу блискучу пташку [Войтович 2005: 400]. До того ж, голуб у народній свідомості – „Божа птиця”, посередник між богом та людьми, Дух Святий [Войтович 2005: 402], а також небесний вісник й душа померлого. Тому голуб до останнього часу вважається святою птахою в багатьох місцевостях України, а в деяких народних обрядових піснях уособлюється як ангел і навіть як Святе Різдво [Жайворонко 2006: 141].

Сокіл у народній уяві – це символ хоробрості, швидкості, зіркості, злету, молодості, сили, розуму, тому його порівнюють або з совою, або з вороною: „Видно сокола по польоту, а сову по погляду”, „Де соколи літають, там ворони не пускають”, „Сокіл з місця, а сова на місце”, „Пізнала сова сокола”, „Не пара сова до сокола”. За віруваннями, сокіл – символ бога Рода, охоронець „живого вогню” та Дерева життя; золотокрилий птах, що приніс на землю іскри небесного вогню [Жайворонко 2006: 559]. У казках він за допомогою “живої води” рятує багатьох героїв. Про сакральність сокола свідчить і те, що його вважають посередником між світами, оскільки переносить мертвих у потойбіччя [Войтович 2005: 413]. За влучним висловом М. Новикової, „соколині очі” – „дійові” й „віщі” [Новикова 1993: 221]. Тож коли ворожбит промовляє: „Я проти тебе з ласкою, ти до мене з добротою і з ласкою. У мені **очі соколині**, а брови соболині, а у тебе добра ласка на мене, народженню, хрещену і молитвяну рабу Божу Марію” [УЗ 1993: 37], то набуває сили лімінальної (порубіжної) істоти, наближеної до „діючого” потойбічного світу. Як наголошує В. Давидюк, тільки статус порубіжної істоти і міг бути визначальним при наділенні людського індивіда правом магичного впливу на здоров’я людей [Давидюк 2007: 240].

Сокіл належить до найархаїчнішого шару світобудови замовлянь, бо лише він співвіднесений з конем (на соколі їдуть верхи, як на коні): „**Я до тебе на соколі йду, ти ж глянь на мене соколиними очима і привернися до мене своїм добрим серцем до народженої, хрещеної і молитвяної раби Божої Марії**” [УЗ 1993: 37]. Зв'язок коня й сокола – міжнародне фольклорно-міфологічне явище, що сягає глибини тисячоліть. Птах-кінь завжди пов'язаний з магічними сюжетами та обрядами, міфологічними (або героїко-міфологічними) персонажами. На думку М.Новикової, співвіднести якийсь предмет із одвічними властивостями верхнього царства (висота, летючість, крилатість тощо) для стародавнього мислення означало визнати цей предмет (або цю особу) священним, наділеним надприродними силами. Крім того, птах був дуже рано осмислений як медіатор (посередник): переносник мертвих або шаманів (або – пізніше – душ) у верхнє царство. Коли головним засобом пересування став кінь, у міфосюжетах коневі було надано атрибутів птаха (крилатий кінь; кінь, що скаче „пониже облака ходячого” в билині), а за птахом закріплено атрибути коня [Новикова 1993: 220].

Про зв'язок сокола у народній свідомості з темою кохання свідчить і те, що в народних піснях він символізує козака: „*Ой високо соколові до неба літати. Ой далеко козакові до осені ждати*”, а у весільних – символізує згоду сердець молодих: „*Коло двору тетевого сокола облітає Да в вишневий сад заглядає: Там галочка гніздечко звиває. Вий, галочко, собі і мені. Собі ізвий на камені, мені на яворі. Собі ізвий із руги-м'яти, мені із барвінку*”. До того ж, сокіл – традиційне ласкаве називання чоловіка або жінки (переважно при звертанні). *Серце моє, доля моя! Соколе мій милий!* (Т. Шевченко); *Годі ж бо, сестро, тужити, моя жалібнице, Годі квилити-проквилити, ясна соколице* (П. Куліш) [Жайворонок 2006: 560].

Голуб – жертвний птах, символ чистоти, очищення, а також шлюбно-ритуальних обрядодійств [Войтович 2005: 402]. „Голуб без очей” – птах з виколотими очима, тобто позбавлений магічної сили: „*Як голубу без очей, так би тобі, раба Божя Марія, за мною без ночей*” [УЗ 1993: 46]. Ритуальне осліплення застосовували в давнину до супротивників високого рангу, аж до царського, і, як оскоплення чи відтинання правої руки, свідчило про не просто покарання, а й позбавлення священної сили, а отже, й прав на верховенство [Новикова 1993: 224 – 225]. Отже, через магію за аналогією голуб без очей мусив навести знемогу, тугу, тобто так само позбавити сили.

Отже, замовляння – це складова частина зафіксованої у фольклорі архаїчної етнічної картини світу. На глибинному рівні вони є продуктом найдавнішого магічного світогляду, для якого характерна віра у всеосяжний зв'язок усього суцього, у безперервність буття, емоційно-образне сприйняття світу, уособлення природи. На мовленнєвому рівні названі світоглядні особливості відтворені передусім у таких різновидах

замовлянь, як замовляння-діалоги, епічні замовляння, за допомогою різноманітних засобів уособлення й персоніфікації, зокрема й тварин та птахів. Інформативним для подальших студій у цьому напрямку ми вважаємо розвідки про лінгвокультурологічний і когнітивний аналіз наявної у замовляннях водної, рослинної й анатомічної символіки.

Література

Ви 1991 – Ви, зорі-зориці... : українська народна магична поезія : (замовляння) / упорядкув. М. Г. Василенка, Т. М. Шевчук ; передм. М. Г. Василенка. – К. : Молодь, 1991. – 336 с.; **Войтович 2005** – Войтович В. Українська міфологія / Валерій Войтович. – вид. 2-е, стер. – К. : Либідь, 2005. – 664 с.; **Давидюк 2007** – Давидюк В. Ф. Первісна міфологія українського фольклору / В. Ф. Давидюк. – Луцьк : Волин. кн., 2007. – 324 с.; **Жайворонок 2006** – Жайворонок В. В. Знаки української етнокультури : слов.-довід. / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.; **Новикова 1993** – Новикова М. Прасвіт українських замовлянь / Марина Новикова // Українські замовляння / упоряд. М. Н. Москаленко ; авт. передм. М. О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – С. 7 – 29; **СМУ 1998** – Словесна магія українців / упоряд. В. П. Фісун. – К. : Бібліотека українця, 1998. – 104 с.; **УЗ 1993** – Українські замовляння / упоряд. М. Н. Москаленко ; авт. передм. М. О. Новикова. – К. : Дніпро, 1993. – 309 с.; **УЧ 1992** – Українські чари / упоряд. О. М. Таланчук. – К. : Либідь, 1992. – 96 с.

Кіресенко К. В. Символіка назв птахів в українських любовних замовляннях

Статтю присвячено символічному аналізу лінгвосеміотичного феномену замовлянь й дослідженню особливостей відображення первісних вірувань і культів у любовних замовляннях української вербальної магичної традиції.

Ключові слова: вербальна магія, замовляння, ритуал, міфологічна свідомість, символ.

Киреєнко Е. В. Символика названий птиц в украинских любовных заговорах

Статья посвящена символическому анализу лингвосеміотического феномена заговоров и определению особенностей отображения первобытных верований и культов в любовных заговорах украинской вербальной магической традиции.

Ключевые слова: вербальная магия, заговоры, ритуал, мифологическое сознание, символ.

Kireienko K. V. Bird symbols in Ukrainian love charms

The article focuses on the symbolic analysis of linguosemiotic phenomenon of charms. It also deals with determination of peculiarities of

primeval believes and cults reflection in love charms in Ukrainian verbal magic tradition.

Key words: verbal magic, charms, ritual, mythological consciousness, symbol.

О. Є. Клещова (Луганськ)

УДК 811. 161. 2' 27

**МОВЛЕННЯ ЧОЛОВІКІВ І ЖІНОК
У СОЦІОЛІНГВІСТИЧНОМУ АСПЕКТІ**

Мова – один із засобів, за допомогою якого людина позиціонує себе в соціальному просторі. Мовлення – акт ідентичності, бо коли ми говоримо, ми ідентифікуємо себе як „чоловік” чи „жінка”. Стать/гендер – важлива категорія для будь-якого суспільства, лінгвістична варіативність є універсальною особливістю мовних угруповань, чоловічих і жіночих.

Існують вагомні наукові підтвердження того, що моделі взаємодії, типові для всіх груп жінок, відрізняються від моделей, типових для чоловічих груп.

Мета статті – дослідити мовлення чоловіків і жінок; завдання – проаналізувати: спільне та відмінне в мовленнєвій поведінці представників обох статей, змішаний тип спілкування, роль *інтуїції* як складника психокомплексу „спражня жінка” в жіночому мовленні.

У спілкуванні між собою жінки часто можуть обговорювати одну й ту саму тему протягом тривалого часу; вони діляться особистою інформацією, багато говорять про власні почуття та стосунки. Чоловіки ж, навпаки, „перескакують” з теми на тему, перебиваючи один одного, розповідають анекдоти тощо. Вони рідко говорять про себе, але намагаються довести, що найкраще орієнтуються в сучасних подіях, новинах спорту, бізнесових та економічних питаннях. Чоловіки й жінки також відрізняються в способах ведення бесіди. Жінки зазвичай з повагою ставляться одна до одної, дотримуються почерговості в розмові, просять вибачення за те, що занадто багато говорять. Члени жіночих груп виявляють зацікавленість в участі кожного в бесіді й не підтримують домінування. Чоловіки ж, навпаки, конкурують за лідерство й через деякий час устанавлюють стійку ієрархію, у якій домінують деякі члени, а решта говорять дуже мало. Окремі чоловіки часто звертаються до всієї групи, тоді як жінки надають перевагу міжособистісному стилю спілкування, парами.

У змішаному спілкуванні, тобто під час розмови чоловіків і жінок, можуть виникати комунікативні непорозуміння, назовемо їх „комунікативними невдачами” [Коатс 2005: 208]: 1) значення запитань, 2) зв'язок між співрозмовниками під час бесіди, 3) зміна теми розмови,

4) саморозкриття, 5) вербальна агресія, 6) перебивання під час розмови, 7) роль слухача.

Чому ж виникають комунікативні невдачі? Жінки схильні до організації „співробітницького” стилю спілкування, тоді як чоловіки мають тенденцію будувати їхню розмову як змагання. Різні способи організації зумовлюють різні правила діалогу. У змішаному спілкуванні жінки докладають більше зусиль, ніж чоловіки, для того, щоб розмова протікала спокійно.

„Жінка вже давно випередила чоловіка в її здатності красиво висловлюватися” [Jesspersen 1920: 57]. Жінки впливають на розвиток мови завдяки їхній стриманості: намагаються в спілкуванні використовувати вишукані й витончені висловлювання, уникають грубих і вульгарних інтонацій. Лінгвістичні здібності жінки набагато глибші, змістовніші, оскільки жінки швидше реагують на сказане: сприймають висловлене й відповідають. Чоловіки в розмові більш стримані, реагують на сказане повільніше, часто вагаються й сумніваються. „Чоловіки смакують кожну фразу, намагаючись знайти відмінності й подібності у звучанні й формі слів, обдуманно підбирають потрібні для висловлення іменники та прикметники. Жінки перевершують чоловіків у розмовному стилі. Їхній вокабуляр не такий різноманітний, але точніший і конкретніший” [Петренко та ін. 1999: 65].

Для мовлення жінок характерна більша витонченість, оскільки в розмові жінка намагається уникати жорстких висловлювань, використовує м’якші, ніжніші, більш естетичні в словесному плані форми. Якщо чоловіки в діалогах зазвичай прагнуть до більш узагальнювальних висловлювань, то жінки майже ніколи не формулюють на початку тему розмови, надають перевагу формам першої особи.

Ознаки мови чоловіків і жінок, які виявляються на рівні вимови, свідчать про наявність двох різних стилів, властивих чоловікам (мовлення пряме, тверде, дещо грубе, різке, вимогливе, прямолінійне) та жінкам (мовлення спокійне, м’яке, довірливе, мирне, дещо цнотливе, іноді наївне).

Разом з тим, варто брати до уваги соціальну приналежність особи, вікові, статеві та професійні особливості мовця, зважати на політичні уподобання, релігійне віросповідання, тобто враховувати екстралінгвальні чинники. Хоча, незважаючи на наявність специфічних рис, які характеризують мовлення представників обох статей, варто не забувати, що існують жінки, які висловлюються „по-чоловічому”, і чоловіки, які висловлюються „по-жіночому”.

Звернімося до стереотипу „спражня жінка”. Категорія *споживання* адекватно застосовується до опису стереотипної поведінки чоловіків і жінок. У моделі ідеальної жінки безумовною домінантою в усіх народів була її привабливість. Звідси й особливості чоловічого споживання: воно спрямоване на конструювання не стільки сексапільності, скільки

соціальної респектабельності в очах не лише жінок, але і їхніх батьків, усього оточення. Отже, чоловіче споживання не є настільки сексуально-орієнтованим, як жіноче [Ильин].

У сексуальній поведінці сучасної жінки важливу роль відіграє так званий принцип *доповнення*. Жіноче споживання багатьох товарів регульоване насамперед принципом доповнення: щоб жінка відбулася як жінка в природному й культурному сенсі, вона має бути доповнена чоловіком, що забезпечено продуманим конструюванням через споживання свого привабливого, принадного образу.

Важливу роль у жіночому мовленні відіграє *інтуїція* як складник психоконфлікту „спражня жінка”. Інтуїція – скарб жіночої душі, що нагадує предмети для гадання, властивість магічного кристалу, у який можна заглянути надприродним, винятковим внутрішнім зором [Эстес 2005: 80].

Гендерна поляризація настільки енергійно розширює розуміння того, що означає бути чоловіком чи що означає бути жінкою, що внаслідок цього виникла парадоксальна культурна ідея, відповідно до якої „справжній” чоловік і „справжня” жінка істотно відрізняються від просто біологічного чоловіка й біологічної жінки [Беєм 2004: 210].

Отже, ми чітко бачимо відмінності й подібності в мовленнєвій поведінці представників обох статей. Дослідження цих питань викликає неабияку цікавість у лінгвістів, але представляти ці ознаки як мовні норми чи антинорми, на нашу думку, не є доцільним.

Література

Беєм 2004 – Беєм С. Линзы гендера : трансформация взглядов на проблему неравенства полов / С. Беєм. – М. : РОССПЭН, 2004. – 336 с.; **Ильин** – Ильин В. И. Поведение потребителей [Электронный ресурс] / В. И. Ильин. – Режим доступа : <http://www.webstarstudio.com/marketing/theor/cb/books/htm>; **Коатс 2005** – Коатс Дж. Женщины, мужчины и язык / Дж. Коатс // Гендер и язык. – М. : Яз. славян. культуры, 2005. – С. 33 – 231; **Милевич 2010** – Милевич И. Г. Гендер и его стереотипы : функционирование стереотипов в женской публицистике / И Г. Милевич // Лінгвістика : зб. наук. пр. – Луганськ, 2010. – № 2. – С. 193 – 200; **Петренко 1999** – Петренко О. Д. Мова чоловіків і жінок як одиниця соціолінгвістичного дослідження / О. Д. Петренко, Е. Ш. Ісаєв, Д. О. Петренко // Мовознавство. – 1999. – № 1. – С. 64 – 70; **Эстес 2005** – Эстес К. П. Бегущая с волками : женский архетип в мифах и сказаниях / К. П. Эстес. – Киев : София, 2005. – 496 с.; **Jesspersen 1920** – Jesspersen O. Language : Its Nature Development and Origin. – Copenhagen, 1920. – 187 s.

Клещова О. Є. Мовлення чоловіків і жінок у соціолінгвістичному аспекті

У статті розглянуто спілкування чоловічих і жіночих груп, тип змішаного спілкування, поняття „комунікативні непорозуміння”, гендерну поляризацію мовлення, ознаки мови чоловіків і жінок, які виявляються на рівні вимови; інтуїцію як складник психокомплексу „спражня жінка”.

Ключові слова: мова, мовлення, розмова, бесіда, категорія спілкування, „комунікативні невдачі”.

Клещова О. Е. Речь мужчины и женщины в социолингвистическом аспекте

В статье рассмотрены общение мужских и женских групп, тип смешанного общения, понятие „коммуникативные недоразумения”, гендерная речевая поляризация, признаки языка мужчин и женщин, проявляющиеся на уровне произношения; интуиция как составляющая психокомплекса „настоящая женщина”.

Ключевые слова: язык, речь, разговор, беседа, категория общения, „коммуникативные неудачи”.

Kleshchova O. Ye. Men's and women's speech in the sociolinguistic aspect

The article deals with the problems of communication of the male and female groups. The type of mixed communication; the concept of „communication misunderstanding”, the gender speech polarity; the features of the male and female languages on the level of pronunciation of the intuition as a component of the psychocomplex of „a real woman” are taken into consideration.

Key words: language, speech, talk, conversation, the category of communication, „communicative failures”.

Л. Л. Колесникова (Луганськ)

УДК 811.161.2'37:801.661

**ВАРІЮВАННЯ СЕМАНТИЧНОГО НАВАНТАЖЕННЯ
РОСЛИННОГО СИМВОЛУ „ДУБ”**

У лінгвістичному аспекті термін „символ” застосовують щодо слова мови, „яке виступає умовним знаком іншого слова – найменування, своєрідним умовним перейменуванням поняття, означуваного в мові іншим словом” [Сиротіна 1975: 52]. Мова фіксує символ не як беззмістовний знак, а як повноцінне слово мови, що має своє лексичне значення. Слово-символ у мові двопланове, воно є немовби своєрідною формулою-асоціацією складних взаємовідношень двох різних рис – прямого (номінативного) лексичного значення слова й символічного.

Метою цієї статті є спроба дослідити особливості смислового навантаження символічної одиниці „дуб” з позиції традиційного уявлення народу та особливостей світобачення митців художнього слова. Для реалізації поставленої мети необхідно розв’язати такі завдання: проаналізувати семантику символічної одиниці „дуб” крізь призму національно-культурного сприйняття; урахувавши значення рослинної символіки, провести паралель між духовним станом людини, її підсвідомим та варіантами трансформації семантичної структури аналізованої одиниці. Предметом дослідження є слово-символ „дуб” у зв’язку з уявленнями про „силу”, „міць”, „владу”.

А. Бєлий у науковій роботі „Символізм” прокоментував співвіднесення символу з будь-яким поєднанням: „...слово – символ, воно є зрозумілим для мене поєднанням двох незрозумілих сутностей: доступного моєму зору простору й внутрішнього почуття, що глухо лунає в мені” [Бєлий 1910: 430].

У лінгвістичній літературі щодо „нового значення” слова вжито термін „символічне значення слова (у плані прийнятих лінгвістичних позначень елементів семантичної структури слова – похідне значення, переносне значення тощо), але не слід забувати, що це „значення” своєрідне, оскільки в мові тут відбито позамовні закономірності, і слово-символ зв’язане з предметом не прямо й безпосередньо, а асоціативно, через інше слово, номінативне значення якого безпосередньо спрямоване на об’єктивну дійсність [Сиротіна 1975: 53]. Символ характеризує єдність внутрішнього та зовнішнього світу, уміє об’єднати все в усьому.

Становлення концепції словесного символу безпосередньо пов’язане з іменами М. Максимовича, М. Костомарова, О. Потебні [Карпенко 2001]. Головною ознакою цілісної концепції мовного символу М. Максимовича стала реалістична основа символу. М. Костомаров наголошував на взаємозумовленості символів і міфів, тоді як О. Потебня виділив словесну символіку народних пісень [Карпенко 2001: 50].

О. Потебня зауважував, що „тільки з погляду мови можна привести символи до порядку, що відповідає уявленням народу” [Енциклопедія 2001: 18]. Оскільки внаслідок лексичного збагачення мови затемнювалось виражене словом первісне враження, виникла потреба відновлення власного значення слова, що стало однією з причин утворення символів.

Своєрідна теорія символу належить О. Лосєву, який зауважував, що символ – це функція відображення дійсності; смисл дійсності; інтерпретація дійсності в людській свідомості; сигніфікація дійсності; перетворення дійсності; субстанційне поєднання ідеального й реального; сама ж річ за її суттю [Лосєв 1995: 128].

У літературному творі символом є й художній образ, який умовно відбиває думку, ідею, почуття. Для художника слова символ є

можливістю концентрації в образі широкого кола життєвих явищ, дозволяє гранично „згущати” й перебільшувати зображуване.

Дендронімен-символ *дуб* – довговічне й міцне серед дерев – був священним деревом у багатьох народів: у кельтів, греків, римлян, слов’ян. Для розуміння символічних значень і розвитку семантики лексеми *дуб* необхідним є аналіз міфологічного ґрунту взагалі й звичаїв та вірувань українського етносу зокрема.

Дуб – священне дерево бога Перуна, тому зрубувати його можна було лише з дозволу волхвів, які тлумачили шелест листя або воркування голубів на гіллі як знаки, котрі посилає дух дерева. Древні греки вважали *дуб* деревом Зевса, а римляни – Юпітера [Енциклопедія 2001: 170]. У Дамаску, наприклад, зберігся Храм Ваала, побудований у дубовому гаї. Спрадавна *дуб* становив собою божественну тріаду. За ізраїльськими народними уявленнями Бог і Його ангели постали у вигляді трьох чоловіків, які скуштували їжу, запропоновану хазяїном під тінню священного Мамврійського дуба, який стояв там „з заснування світу”. *Дуб* був і атрибутом царської влади: у Біблії згадується „царський *дуб*”, що розмежовував землі, і під яким „благословляли на престол” [Там само].

Слов’яни-язичники вважали дубові гаї житлами богів. Тому їх інколи обгороджували, забороняли в них полювати й вирубувати дерева. У жертву душам приносили биків, кабанів, овець, півнів, про що свідчать знахідки Перунових дубів у 1909 та 1975 рр. Відомо, що півень і хліб символізували Сонце. А, отже, *дуб* був сакральним знаком не лише Перуна, а й Сонця. Про вшанування язичниками дубів згадано в Густинському та Іпатієвському літописах, творах Костянтина Багрянородного (948 – 952). Шанобливе й поважне ставлення до дуба, що бере початок від стародавніх вірувань, спостерігаємо й зараз: у багатьох місцевостях України *дуб* – привілейоване дерево. Отже, *дуб* – це передусім дерево ритуалу, обряду, звичаю, замовляння, наприклад, почувши перший грім, терлись спиною об дерево, щоб не боліла спина; обряд „заламування” дерева тлумачиться як „укладання угоди – договору про передачу рослині своєї хвороби” [Зеленин 1933: 602]. Можна говорити про найширшу, найуніверсальнішу владу дуба над хворобами.

Дендронімен *дуб* вважають синонімом дерева взагалі, деревом предків, найпоширенішим утіленням ідеї світового дерева.

У замовляннях *дуб* не рослина, а, швидше, місце; символ радше „топографічний”, ніж ботанічний. Він – середина зеленого царства або концентричної моделі світобудови, тому має місце версія, що в основі символізації дендроніма *дуб* зберігається архетип „світова вісь”.

Багатство семантичної структури символічної одиниці *дуб* пояснюють і давнім походженням лексеми *дуб*, яка спочатку мала значення „будь-яке дерево”, „дерево взагалі”, тобто „ліс”. Це слово передавало значення „чогось цілісного, що не роздроблюється на

частини..., чуже, нескорене, якому, між іншим, „слід приносити жертву”, тобто дуб символізував щось монолітне, безмежне, сильне [Потапенко 1997: 47].

Традиційна архетипова сема „сила” пов’язує дендрономен *дуб* з уявленням про фізичну силу й міцну статуру: укр. „здоровий” (міцний статурою, сильний) від псл. **sъdorvъ*, що складається з двох формантів: *съ-*, спорідненого з д.-інд. „добрий”, і **dorvo-*, пов’язаного чергуванням з *дерево*, тобто буквально „з доброго дерева” [Фасмер 1964, II: 90].

Семантика лексеми-символу *дуб* пов’язана з його номінативним значенням, зафіксованим сучасною українською мовою. Дуб – „1. Багаторічне листяне дерево з міцною деревиною та плодами – жолудями. 2. діал. Великий човен, видовбаний з суцільного дерева (перев. дуба) або зроблений з дощок. 3. техн., розм. Речовина, що використовується для вичинки шкіри” [Словник II: 428].

В українській системі символів *дуб* – символ Перуна, Сонця та інших богів; дерева життя; гордості й міці, сили, довговічності, здоров’я, цілісності; дужого, гарного парубка; нерозважливості. У фольклорі *дуб* – символ чоловіка в різних видах життя; а *сухий дуб* – нещасний чоловік, який переносить своє горе за допомогою міці духу [Костомаров 1994: 80].

Поетичний твір кінця ХХ ст. спирається на символ-дендрономен *дуб* як на стійкий елемент культурного континууму, і, разом з тим, розширює його семантичне коло: *Із країв, де суворі спеки, / Довгождани, жадані, любі, / Прилетіли в село лелеки, / Ремонтують гніздо на дубі. / Носять в парі сухенькі віти, / Чути клетіну їхню мову... / Хе! Тепер захищечуть діти / І в оселях села. Чудово!* [Савич 1994: 50].

Дуб – значуща символічна одиниця, що має значення „місце”, на якому знаходиться пташине гніздо. На перший погляд, аналізований дендрономен постає лише зі своїм номінативним значенням. Наявність інших традиційних символів (*лелеки, гніздо*) зумовлює семантику й конотативні відтінки концепту *дуб*. Дуб – не просто рослина, він – дерево життя, що містить не лише основну сему „міць, сила”, а й активізує периферійну – „цілісність”, „центр”. Двочленна будова тексту дозволяє виділити символічні пари „*лелека – дуб*” і „*діти – оселя*”, які трансформуються в асоціативні вертикальні паралелі „*лелека – діти*”, „*дуб – оселя*” на тій підставі, що символічні одиниці *лелека* й *дуб* належать до вищого рівня, а *діти* й *оселя* – до нижчого. Припускаємо, що символічна одиниця *дуб* – це узусне позначення оселі вищого рівня із збереженням первинної семи „сила, міць”, що входить до лексико-семантичної групи „захист”. Семантичний перехід *дерево* → *здоровий, сильний* є прикладом семантичного розвитку від конкретного до абстрактного, від конкретного предметного значення до позначення абстрактних понять здоров’я й фізичної сили.

„Децентралізація” основної семи „сила, міць” відбувається при вживанні з символом-дендрономеном дуб атрибутивного компонента *старий*: *Багрянцем захід вишивав отаву, / Старого дуба сон уже зборов... / Одного дня закінчилась вистава* [Світличний 1994: 7].

У межах словосполучення *старого дуба* виділяється периферійна сема „вік”, що розкладається на міні-семи „нікчемність”, „пригніченість”. Останні виділяються завдяки метафоричному утворенню „сон уже зборов”. Загальна парадигма „дерево – людина” звужується до контекстуальної „дуб – старик”. Антропоморфний фон є додатковим у створенні нетрадиційної рольової картини буття: усе позначуване лексемою *життя* вкладається в одне слово – *вистава*. У зв’язку з цим з’являється асоціативна парадигма „вистава – життя”, яку суб’єктивно називаємо горизонталлю і яка завдяки антропоморфізму утворює пари „вистава – дуб” (у значенні образу) і „життя – людина”. Такий поділ, звичайно, є лише контекстуальний і наділений певним рівнем домислу та асоціацій.

Рослинна номінація дуб у тексті зазнає депоектизації, спостерігається зниження рівня образності й позитивного оцінного компонента: *Вичікує літо / прощення й відліту, / збирає на силі, шикуює ряди. / До першої опали / відважно ступали, / наступні колишині дарують сліди. / Для нас із тобою / вродили набої, / в дубів – патронташі точених плодів* [Розумний 1997: 37].

Символічна одиниця дуб входить до тематичної групи „літо”, але опосередковано. Поетичний твір, що містить субстантиви *літо*, *дуби*, не має навіть натяку на пейзаж, який включає в себе аналізовану реалію. Метафорична палітра тексту „епатажована” лексемами військової тематики: *шикуює ряди, відважно, набої, патронташі*. Структура поетичного тексту представляє „семи-антагоністи”: „захист” – „напад”. Лексема дуб контекстуально є своєрідним „вмістилищем зброї”, що асоційована з дубовими плодами, отже, виникає парадигма „жолудь” – „зброя”.

Словосполучення *дубовий гай* може частково або повністю зберігати семантику дендрономена-символу дуб і водночас набувати похідної семантики шляхом поєднання з символічним значенням лексеми *гай*: *На садибі Тобілевичів / під Кіровоградом – / дубовий гай. / У кожного дерева є ім’я. / Дерево дід. / Дерево батько. / Дерево син. / Посади своє дерево / в цім / вічнозеленім гаю!* [Біливода 1998: 139].

Просторова ботанічна одиниця *гай* виступає як зі своїм номінативним значенням, так і розкриває символічне. Гай – символ землі; місце небезпеки, мешкання духів [Енциклопедія 2001: 280]. Але в поетичному тексті *гай* не лише місце, наділене негативною конотацією, а, навпаки, священний оберіг людини. Мотив поетичного дубового гаю переплітається з думкою про колишнє існування під Києвом священного дубового гаю (про що свідчать нинішні старовинні дерева й давні назви

навколишніх сіл – Вища й Нижча Дубечня). Безпосередню назву *дуб* у структурі тексту заміщає лексема *дерево* (архетип „світова вісь”), яка входить до конкретизованих парадигм „дерево – дід”, „дерево – батько”, „дерево – син”. Останні виокремлюються в узагальнену парадигму „дерево – чоловік”, а отже, – „дуб – чоловік”, що базується на спільній семі „міць”. Атрибутивна словосполучка *вічнозелений гай* презентує вторинні семи, що закладені у складному прикметнику *вічнозелений*: „життєдайність”, „безсмертя”.

Можна припустити, що *вічнозелений дубовий гай* має значення „продовження роду”, підтвердженням чого є поетичний компонент „Посади своє дерево...”.

Отже, символ-дендрономен *дуб* у структурі поетичного тексту має складну, досить суперечливу семантику. Це зумовлено індивідуальним баченням і визначенням ролі аналізованої символічної одиниці; збереженням / втратою міфологічних витоків, а отже, традиційної семантики, що пов’язана з фізичною силою.

Література

Белый 1910 – Белый А. Символизм / А. Белый. – М. : Книгоизд-во „Мусагетъ”, 1910. – 633 с.; **Біливода 1998** – Біливода П. Ось така мені випала доля. Поезії та листи / П. Біливода. – К. : Молодь, 1998. – 224 с.; **Зеленин 1933** – Зеленин Д. К. Тотемический культ деревьев у русских и белорусов / Д. К. Зеленин // Изд-во АН ССР. – 1933. – № 8. – С. 591 – 629; **Карпенко 2001** – Карпенко М. А. Становление концепции словесного символа в восточнославянском языкознании (М. А. Максимович, Н. И. Костомаров, А. А. Потебня) / М. А. Карпенко // Русистика : сб. науч. тр. – Вып. 1. – К. : Издат.-полиграф. центр „Київський університет”, 2001. – С. 46 – 52; **Костомаров 1994** – Костомаров Н. И. Об историческом значении русской народной поэзии / Н. И. Костомаров // Костомаров М. И. Слов’янська міфологія. – К. : Либідь, 1994. – С. 44 – 207; **Лосев 1995** – Лосев А. Ф. Проблема символа и реалистическое искусство / А. Ф. Лосев. – М. : Искусство, 1995. – 320 с.; **Потапенко 1997** – Потапенко О. І. Словник символів / О. І. Потапенко, М. К. Дмитренко. – К. : Народознавство, 1997. – 156 с.; **Розумний 1997** – Розумний М. Рамайн. Поезії / М. Розумний. – К. : Смолоскип, 1997. – 87 с.; **Савич 1994** – Савич І. Партитура тривоги. Поезії / І. Савич. – Луганськ : СЖУ, 1994. – 88 с.; **Світличний 1994** – Світличний І. На березі вічності. Поезії / І. Світличний. – Луганськ : СЖУ, 1994. – 80 с.; **Сиротіна 1975** – Сиротіна В. О. Поняття „символ” у лінгвістичному аспекті / В. О. Сиротіна // Українське мовознавство : міжвідом. наук. зб. – Вип. 3. – К. : Вища шк., 1975. – С. 52 – 56; **Словник II** – Словник української мови : у 11тТ. – К. : Наук. думка, 1970 – 1980; **Фасмер 1964** – Фасмер М. Этимологический словарь русского языка : в 4-х т. / М. Фасмер. – М. : Прогресс, 1964 – 1973; **Энциклопедия**

2001 – Энциклопедия символов, знаков, эмблем / авт.-сост. В. Андреева / Энциклопедия символов, знаков, эмблем. – М. : ООО „Издательство Астрель” : „Миф” , 2001. – 576 с.

Колесникова Л. Л. Варіювання семантичного навантаження рослинного символу „дуб”

У статті розглянуто особливості семантичного варіювання символу-дендроніма „дуб”, який є одним з найдавніших символів у слов’янській міфології, проаналізовано семантику лексеми „дуб” у поетичному мовленні, виявлено традиційну архетипову сему, розкрити через зв’язок символу з міфом та ритуалом.

Ключові слова: сема, символ, архетип, ритуал, символічне значення, національно-культурне сприйняття.

Колесникова Л. Л. Варьирование семантической нагрузки растительного символа „дуб”

В статье рассмотрены особенности семантического варьирования символа-дендронима „дуб”, который является одним из древнейших символов в славянской мифологии, проанализирована семантика лексемы „дуб” в поэтической речи, выявлена традиционная архетипическая сема, которая раскрылась посредством связи символа с мифом и ритуалом.

Ключевые слова: сема, символ, архетип, ритуал, символическое значение, национально-культурное восприятие.

Kolesnjikova L. L. Variation of the semantic load of vegetable character „oak”

The article deals with the semantic features of varying character „oak”, which is one of the oldest symbols in slavic mythology, analyzed token semantics „oak” in a poetic speech, revealed an archetypal traditional seme, which opened up communication through a symbol with the myth and ritual.

Key words: sema, symbol, archetype, ritual, symbolic, ethnic and cultural perceptions.

О. М. Похилюк (Вінниця)

УДК 81.373.49

МЕТАФОРИЧНА НОМІНАЦІЯ ЯК СПОСІБ ЕВФЕМІЗАЦІЇ

Однією з найпомітніших тенденцій сучасного мовлення лінгвісти називають тенденцію до евфемізації [Крысин 2000: 384]. За енциклопедією „Українська мова”, евфемізми вживають для непрямого, прихованого, зокрема пом’якшеного, ввічливого позначення певних предметів, явищ, дій замість прямої їх назви [УМ 2007: 173]. Сучасне

суспільство в багатьох аспектах звільнилося від забобонів та повір'їв минулого, однак, звичайно, не повністю. Досі люди уникають прямого називання дії *помирати*, замінюючи це слово на більш прийнятні вирази *переставитись, переміститися з цього простору в той*, не називають деякі фізичні й розумові вади людини, говорячи *розум каламутний* замість *божевільний, дурний*, уживаючи *вже немолодий, децю підтоптаний* на місці прикметника *старий*. Естетичні та моральні закони сучасного суспільства забороняють говорити прямо про фізіологічні акти, пов'язані з видільною функцією організму, про статеві стосунки. Також неприйнятним є називання певних частин тіла людини тощо.

На сучасному етапі розвитку лексикології значну увагу приділяють способам і мовним засобам евфемізації, що дозволяє пояснити мовні тенденції творення евфемізмів у сучасній українській мові.

Наукові праці В. Великороди, В. Москвіна, Л. Вавилової, О. Тараненка засвідчують виникнення різних підходів до трактування питання мовних засобів та способів евфемізації. В. Великорода виділяє п'ять основних механізмів поповнення евфемістичної лексики [Великорода 2008: 12 – 13]. Серед них домінують роль відіграють семантичні процеси, до яких віднесено фразеологізацію, генералізацію, метафоризацію, іронію, пропріалізацію, метонімізацію, елевацію, літоту, антономазію, гіперболу. На нашу думку, виділені механізми поповнення евфемістичної лексики потребують уточнення й удосконалення. Так, виділення фразеологізації серед семантичних процесів не є доцільним, оскільки серед кожної іншої групи семантичних евфемізмів можна назвати фразеологічні. Візьмемо для підтвердження евфемізм *іти з життя*, в основі творення якого лежить метафора. Цей евфемізм є фразеологізмом, який фразеологічний словник трактує як *померти, загинути* [ФСУМ 1993: 257].

О. Тараненко виділяє такі способи евфемізації: перефразування, утворення слів з переносним значенням, утворення слів із заперечним префіксом, заміна слова синонімом, антонімом чи паронімом, використання вказівних та неозначених займенників і займенникових прислівників, еліпсис та видозміна звукової форми слова [УМ 2007: 174]. Запропонована класифікація механізмів творення евфемізмів є глобальною, кожен пункт якої потребує деталізації й уточнення.

Погодимось з думкою Л. Вавилової про те, що найбільш вичерпно розглядає питання про способи мовного вираження евфемізації мовлення В. Москвін [Вавилова 2003: 40]. У своїй праці „Евфемізми в лексичній системі сучасної російської мови” він виділяє 13 таких способів: метонімічну номінацію, метафоричну номінацію, використання синекдохи, прономіналізацію, паронімічну заміну, використання книжних слів та виразів, зокрема термінів, використання іншомовних слів, перенесення „з роду на вид”, перефразування, антономазію,

перенесення „з виду на вид”, мейозис, еліпсис [Москвин 1999]. На нашу думку, варто було б об'єднати в одну класифікаційну групу використання книжної та іншомовної лексики, оскільки значна частина книжної лексики та термінів, які дослідник відносить до цієї групи, є словами іншомовного походження.

Аналіз літератури з досліджуваного питання показав, що наявні в мовознавстві класифікації збігаються в тому, що подають евфемізацію мовлення як явище лексичного рівня, однак різняться кількістю класифікаційних одиниць, підходами до їх виокремлення та глибиною характеристики. Тому завдання нашого дослідження полягатиме в загальній характеристиці такої групи семантичних евфемізмів, в основі творення яких лежить метафора, на матеріалі сучасної української містичної прози М. Гримич. Для аналізу метафоричних мовних засобів та способів творення евфемізмів було взято містичні романи М. Гримич „Мак червоний в росі...” та „Second life (Друге життя)”.

У названих творах виявлено близько семи десятків евфемістичних одиниць, в основі творення яких лежить найпоширеніший серед мовних засобів і способів номінації – метафорична номінація.

Метафорична номінація – спосіб евфемізації, в основу якого покладено вживання слів у переносному, а саме метафоричному, значенні. Цей спосіб евфемізації є найбільш поширеним і полягає в перенесенні форми мовної категорії з одного об'єкта позначення на інший на основі подібності між цими об'єктами при відображенні у свідомості мовця [УМ 2007: 350]. Ще Аристотель підкреслював, що в основі будь-якої метафори лежить згорнене або приховане порівняння.

Характер подібності, на основі якої виникають метафоричні евфемізми, різноманітний. По-перше, це подібність різних об'єктів за характером дій, виконуваних ними. Евфемізми, утворені на основі переносного значення лексеми *піти*, найчастіше вживаються в значенні 'померти'. Авторка творить евфемізми шляхом зміни видової ознаки ключового дієслова та доповнення його залежними словами. Так, маємо шість евфемізмів до дієслова *померти* та більш як по п'ять варіантів уживання кожного з них у різних контекстах: евфемізм *піти* в реченні „Не дайте йому *піти* разом з ними [душами померлих]!” [Гримич 2005: 169]; евфемізм, поширений обставиною місця *йти з життя* – „Чому молоді успішні люди *йдуть з життя*?” [Гримич 2005: 79]; цей самий евфемізм з ключовим дієсловом у формі доконаного виду *піти з життя* – „...*різко вийшла з магазину сіла в метро приїхала додому і спокійно пішла з життя*...” [Гримич 2005: 81]; аналізований вище евфемізм, поширений неозначеним займенником з прийменником *піти від когось* – „*Мухо нам без тебе погано чому ти від нас пішла*?” [Гримич 2005: 84]; евфемізм *відійти* зі зміненою за допомогою префікса видовою приналежністю дієслова – „*Адже в нашій народній мові нечасто вживають слово „помер”: переставився (тобто перетнув межу,*

перемістився з цього простору в той). Ще є слово „**відійшов**” [Гримич 2005: 65]; евфемізм *кинути когось* у значенні 'піти від когось' у реченні „Він не може **мене кинути тепер!**” [Гримич 2010: 169].

Крім того, у творах М. Гримич знаходимо чимало евфемізмів до словосполучення *вчинити самогубство*, тісно пов'язаних за семантикою з евфемізмами до слова *померти*. Евфемізм *піти з життя* набуває додаткового відтінку в значенні шляхом доповнення його специфічними означеннями та обставинами способу дії, зокрема *свідомий* („... **чи мають вони право на свідоме рішення піти з життя**” [Гримич 2010: 157]), *самостійно* („**І піти з життя самостійно ти ніколи не зможеш, хоч сто разів про це й писав**” [Гримич 2005: 108]), *добровільно* („Вона **пішла з життя добровільно...**” [Гримич 2005: 79]). Обставина способу дії *до часу* аналогічно змінює семантику евфемізму *піти з життя*: „**Інші люди, що пішли з життя до часу, теж тиняються світом, як і ви**” [Гримич 2005: 170]. Підпорядкування евфемізму *піти з життя* фразі *прийняти рішення* також завуальовує називання власноруч заповіданої собі смерті: „А вони, **приймавши рішення піти з життя, позбулися людей, проблем, необхідності боротися, мріяли потрапити в НІЩО...**” [Гримич 2010: 92]. Віддієслівний іменник *відхід* лежить в основі таких евфемізмів, що замінюють лексему *самогубство*: *добровільний відхід з життя* („**Отже, в ідеї добровільного відходу з життя немає гріховності**” [Гримич 2005: 90]); *самостійний відхід на той світ* („**Чи жика цікавили всі можливі способи самостійного відходу на той світ**” [Гримич 2010: 19]). М. Гримич, уміло сполучаючи дієслова *обірвати*, *позбавити*, *розпрощатися* з іменником *життя*, утворює евфемізми до вислову *вчинити самогубство*: „**Здавалося, що для Чижика завжди не було нічого дивного у рішенні його однолітків обірвати собі життя**” [Гримич 2005: 20]; „**Чому вона позбавила себе життя?**” [Гримич 2005: 136]; „**Ти живцем поховане в труні з цим несерйозним дівчиськом, яке так несерйозно ставилося до життя і так несерйозно розпрощалося з ним**” [Гримич 2005: 108].

Уживання дієслова *спати* та похідних від нього в переносному метафоричному значенні із залежними словами утворює ряд евфемізмів до словосполучення *займатися сексом, мати статеві стосунки*. Найчастіше в цьому значенні в текстах М. Гримич ужито евфемізм *спати з кимось*: „**Коли вона сала з Чижиком, то уявляла, що спить з Рюриком, а Чижик у ліжку з нею, Лялею, уявляв, мабуть, що спить з Масюнею**” [Гримич 2005: 19]. Аналогічним за значенням є евфемізм *спати разом*: „**Але вони не спали разом, а лише спостерігали за короткими романами одне одного...**” [Гримич 2010: 106]. Одноразовості дії, вираженої евфемізмом *спати з кимось*, надає префіксація дієслова: „**–А я хочу переспати з Масюнею...**” [Гримич 2005: 71]. Неповторюваність, одноразовість статевих зносин називає також евфемізм *провести з*

кимось ніч: „Звичайно, вона **провела ніч із ним у гуртожитку**” [Гримич 2010: 97].

Подібність за дією лежить також в основі евфемізмів *сповзти на землю*: „У неї підігнулись ноги і вона **сповзла на землю**” [Гримич 2005: 115], що завуальовує назву дії *знепритомніти*; *поробити*: „Він уже давно зрозумів, що йому **пороблено**” [Гримич 2005: 57], який ужито замість дієслова *наворожити*, *начаклувати*; *зовсім поїхати*: „– Ти що, здурів? – **схаменулася Христина. – Зовсім поїхав?**” [Гримич 2005: 168] та *захворіти психічно*: „... після її смерті він **психічно захворів...**” [Гримич 2005: 11], що означають 'збожеволіти, зробитися дурнем'.

По-друге, в основі метафоричних евфемізмів може бути подібність за місцем знаходження відносно умовного об'єкта. Таким об'єктом у семантичній групі евфемізмів до дієслова *померти* є так звана межа, яку людина переступає, помираючи: „**Адже в нашій народній мові нечасто вживають слово „помер”**: *переставився (тобто перетнув межу, меремістився з цього простору в той)*” [Гримич 2005: 65]. Подолання умовної перешкоди також лежить в основі евфемізму *перехід в інший стан буття-небуття*: „Він вивчав людей не стільки під кутом зору їхньої спромоги чи неспромоги на цей крок, скільки з погляду методики, яку вони потенційно оберуть собі для **переходу в інший стан буття-небуття**” [Гримич 2005: 20]. Часто використовує М. Гримич евфемізми з прикметником *потойбічний*, тобто такий, що наявний після смерті: *потойбічний світ* [Гримич 2005: 8, 84, 151], *потойбічне життя* [Гримич 2005: 151]. Значення прикметника *потойбічний* у складі евфемізму *потойбічні звуки* в реченні „*Мольфар кружляв навколо них і вивергав зі своєї пельки ці **потойбічні звуки***” [Гримич 2005: 123] дещо інше. Цей евфемізм використано в значенні 'заклинання, замовляння', тобто щось надприродне, неосяжне для розуму простої людини. У творах автора знаходимо такі метафоричні евфемізми до лексеми *смерть*: *кінець* („*Ось і все подумала Ляля ось і все такий він **кінець** зовсім не страшний*” [Гримич 2005: 84]), *наша остання година* („*У наших книжечках на небі, про які казала Ляля, все записано: наша перша година і наша **остання година...***” [Гримич 2005: 170]), *після життя* („*Як багато ще невідомого в питанні життя за життя і **після життя***” [Гримич 2005: 148]). Евфемізми *постжиттєвий час* [Гримич 2005: 119] та *друге життя* [Гримич 2010: 26] використано для позначення того, що відбувається з людиною після її смерті.

По-третє, основою метафори в евфемізмах може бути подібність за емоційним враженням від об'єкта. Так, позитивні емоції, душевна теплота лягли в основу метафоричного евфемізму *доза тепла*, ужитого замість банального слова *секс*: „*Все було схоже на бізнесову угоду: вона отримувала ідеально виконані проекти, а він, перевіривши її довідку від лікаря, свою **дозу тепла***” [Гримич 2010: 98]. Ейфорію від інтимних стосунків покладено в основу евфемізму *любовний сказ*, використаного

замість слова *оргазм*: „Він хотів розбудити її, розбуркати, розпалити, довести до **любовного сказу**, він прагнув, щоб вона шаленіла від нього...” [Гримич 2005: 40], а позитивні емоції, що асоціюються з перемогою, подоланням перешкод – в основі евфемізму *подвиги у ліжку*, значення якого легко зрозуміти в контексті: „Масюня завжди була класною коханкою вона вміла цінувати хорошого коханця і заохочувати його до ще більших **подвигів у ліжку**...” [Гримич 2005: 53].

По-четверте, подібність за вичерпністю-невичерпністю об'єкта також може також може бути основою метафоричних евфемізмів. Вичерпність життя покладено в основу евфемізму *життя скінчилось (закінчилось)*, що завуальовує фразу *пора помирати, прийшов час помирати*: „Неначе вона зрозуміла, що **життя її скінчилось**...” [Гримич 2005: 112]. Подібні за семантикою також евфемізми *чиясь книжечка скінчилася* [Гримич 2005: 157], *скінчився час, відпущений Долею* [Гримич 2005: 155], *скінчився час, записаний Долею у книжечці життя* [Гримич 2005: 155].

Поодинокими прикладами метафоричної номінації в містичній прозі М. Гримич є евфемізми, утворені на основі подібності за зовнішнім виглядом: *безтілесний* („**Ми ж з тобою безтілесні! Ми при-ви-ди!**” [Гримич 2005: 125]); за напрямком дії: *схибнутий* („**Ви, кияни, якісь схибнуті, їй-богу**...” [Гримич 2005: 35]), за запахом: *тхнути нафталіном* („**Від вас тхне нафталіном**...” [Гримич 2005: 107]).

Отже, найпоширенішим семантичним способом утворення евфемізмів у сучасній українській мові є проаналізована в дослідженні метафорична номінація, яка може ґрунтуватися на подібності за характером дії, місцем розташування відносно певного об'єкта, за емоційним враженням, за вичерпністю, за зовнішнім виглядом, за напрямком дії, за запахом тощо. Подальші дослідження питання мовних засобів та способів евфемізації можна продовжувати в напрямку поглибленого аналізу й характеристики таких поширених семантичних механізмів евфемізації, як метонімічна номінація, використання синекдохи, прономіналізація та ін.

Література

Вавилова 2003 – Вавилова Л. Н. К вопросу об эвфемизации современной русской речи / Л. Н. Вавилова // Русская и сопоставительная филология: систем.-функционал. аспект. – Казань: Казан. гос. ун-т, 2003. – С. 40 – 44; **Великорода 2008** – Великорода В. Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.04 „Германські мови” / В. Б. Великорода. – Л., 2008. – 19 с.; **Гримич 2005** – Гримич М. „... Мак червоний в росі...”: роман / Марина Гримич. – К.: Дуліби, 2005. – 192 с.; **Гримич 2010** – Гримич М. *Second life (Друге життя)*: роман / Марина Гримич. – К.: ПП „Дуліби”,

2010. – 162 с. – (Сер. Déjà vu); **Крысин 2000** – Крысин Л. П. Эвфемизмы в современной русской речи / Л. П. Крысин // Русский язык конца XX столетия (1985 – 1995). – изд. 2-е. – М. : Яз. рус. культуры, 2000. – С. 384 – 408; **Москвин 1999** – Москвин В. П. Эвфемизмы в лексической системе современного русского языка / В. П. Москвин. – Волгоград : Перемена, 1999. – 198 с.; **УМ 2007** – Українська мова : енцикл. / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – 3-є вид., зі змінами і доп. – К. : Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.; **ФСУМ 1993** – Фразеологічний словник української мови / уклад. В. М. Білоноженко, В. О. Винник, І. С. Гнатюк, В. Й. Горобець, В. В. Дятчук, В. П. Забеліна та ін. – К. : Наук. думка, 1993. – 984 с.

Похилюк О. М. Метафорична номінація як спосіб евфемізації

У статті подано детальну характеристику метафоричної номінації як одного з найпоширеніших способів евфемізації, описано характер подібності, що лежить в основі метафоричних евфемізмів.

Ключові слова: евфемізація, метафорична номінація, метафоричний евфемізм, характер подібності.

Похилюк Е. Н. Метафорическая номинация как способ эвфемизации

В этой статье подано подробную характеристику метафорической номинации как одного из самых распространённых способов эвфемизации, описано характер сходства, лежащий в основе метафорических эвфемизмов.

Ключевые слова: эвфемизация, метафорическая номинация, метафорический эвфемизм, характер сходства.

Pohilyuk O. M. Metaphorical designation as a way euphemisation

In this article we give a detailed description of the metaphorical category, as one of the most common ways euphemisation, described the nature of the similarities underlying the metaphorical euphemisms.

Keywords: euphemisation, metaphoric nomination, metaphorical euphemism, the nature of similarity.

Є. О. Сазонова (Луганськ)

УДК 811.161.2'373.2

СУРЖИК У СУЧАСНИХ ІНТЕРНЕТ-АНТРОПОНІМАХ

Сьогодні українська мова перебуває в стані динамічного розвитку та модернізації: з'являються нові слова, серед яких усе частіше немало англізмів та американізмів. Це можна пояснити тим, що за останні роки людина відкрила новий засіб спілкування – електронну комунікацію

(інтернет-спілкування, комп'ютерне спілкування, віртуальну комунікацію тощо), у якій головним чином „панує” англійська мова. Отже, кожен відчув потребу розуміти англійську мову та елементарно оволодіти нею.

Завдяки проникненню англійської мови в інтернет-спілкування у віртуальному просторі поширене та популяризується використання сленгу, акронімів, макаронізмів тощо. Разом з макаронізмами все найчастіше використовують суржикізми, якими, головним чином, користуються жителі України.

На сьогодні в лінгвістиці вчені активно дискутують про феномен суржику, перед філологами постають різноманітні питання: чи є суржик явищем суто лінгвістичним, чи можна віднести суржик до окремої мови, як запобігти вживанню та поширенню суржикізмів тощо. Отже, існує потреба в розкритті перерахованих питань та дослідженні цього феномену.

„Суржик заповнив екран: мішанина в подачі текстів і мікротекстів українською та російською мовами у співвідношенні часто не на користь мови державної; такою мішаниною заповнено наш звуковий простір; мовний дискомфорт супроводжує нас у столиці та в інших великих містах сходу й півдня. Якщо додати сюди американізми, то є всі підстави твердити про маргінальність нашого мовного життя. Отже, суржик – явище не лише лінгвальне, а й загальнокультурне” [Сербенська 2002: 90].

Погоджуючись з О. Сербенською, робимо висновок, що суржик – лінгвокультурне, соціолінгвістичне та психолінгвістичне явище, що продовжує поширюватися та навіть набуває статусу розмовного мовлення.

Але в нашій статті ми розглядаємо суржикізми як один із засобів номінації людини. Серед різноманітних інтернет-імен можна виділили суржикові нікнейми, якими користуються комуніканти під час інтернет-спілкування. Отже, метою нашого дослідження є лінгвістичний аналіз інтернет-антропонімів, або нікнеймів суржикового походження.

По-перше, звернемося до тлумачення поняття „суржик”.

Етимологічний словник містить таку дефініцію: „Суржик – пшениця, змішана з житом” [Болдирев 2006: 479]. Тлумачний словник трактує це поняття так: „Суржик – 1. суміш зерна пшениці й жита, жита й ячменю, ячменю й вівса і т. ін.; борошно з такої суміші; 2. Перен., розм. Елементи двох або кількох мов, об'єднані штучно, без додержання норм літературної мови; нечиста мова” [Бусел 2005: 1416].

„Суржик – наявні в мовленні певної частини населення штучно та неприродно поєднані елементи двох або кількох мов, що порушують норми літературної мови. Виникнення суржику має соціальне та психологічне підґрунтя. Чинниками стійкості суржику є: 1) здатність до наслідування, що виявляється у перемиканні мовних кодів (пристосуванні мови села під мову міста) із метою підвищити статус

власного „обличчя”; 2) адаптивні властивості людини (приїхавши до міста, людина прагне якнайшвидшої соціальної адаптації, що позначається й на мовленні); 3) устрій, культура мовлення сім’ї, які передаються від батьків до дітей; 4) мовна ситуація в країні й мовна політика держави тощо” [Селіванова 2006: 593].

Серед лінгвістів, які досліджували та продовжують досліджувати мовне утворення „суржик”, відзначимо таких, як Б. Антоненко-Давидович, Л. Біланюк, М. Вахтін, І. Климов, Т. Кознарський, М. Лесюк, І. Лисковець, Л. Масенко, В. Радчук, Е. Рейн, Є. Романова, О. Руда, О. Сербенська, В. Труба, О. Федик, М. Феллер, М. Флаєр, В. Хмелько, О. Шарварко, О. Шумилов та ін.

„Семантичне ядро слова *суржик* поєднує два елементи значення – змішування двох різних субстанцій і пониження якості утвореного внаслідок змішування продукту. Аналогічний мовленнєвий феномен відомий Білорусі, де суміш російської й білоруської мов зветься *трасянка*. Назва має спільне з нашим суржиком джерело походження. У сільському господарстві так називають неякісний корм для великої рогатої худоби, у який до сіна додають („натрушують”) солону. Вторинне значення слова *трасянка* – „мовний продукт, що виник шляхом механічного змішування в різних пропорціях елементів матерії і форми двох мов – російської й білоруської” [Масенко 2004: 104].

Ми проаналізували близько 20 українськомовних чатів (від англ. *to chat* – балакати), серед яких найвідоміші <http://bizarre.kiev.ua/>, <http://bizarre.te.ua/>, <http://smith.lviv.ua/>, www.in-chat.com.ua, www.in-chat.com.ua, tereveni.org.ua. Відзначимо, що відсоток українськомовних користувачів Інтернету дуже невеликий. Поясненням цього є те, що українською мовою більше спілкуються жителі Західної України. Але, разом з цим, під час спілкування суржиком користується більшість людей України, незалежно від місця їхнього проживання.

Суржикові власні імена ми розподілили так: 1) одиниці, графічно відображені кирилицею (іноді вони змішані з різноманітними символами, знаками, цифрами тощо). Через тире надаємо літературну норму: *красавица_2012* – *красуня*, *бАбАчка* – *метелик*, *ЙА_банкрот* – *Я банкрот*, *моЙО-бельЙО* – *моя білизна*, *блін4ік* – *млинець*, *італьянський_ма_ЧО* – *італійський мачо*, *грязнулЯ* – *бруднуля*, *йожик-81* – *іжачок*, *попуг@й* – *папуга*, *болільник ШАХтарR* – *вболівальник Шахтаря*, *бук@шк@* – *комашка*, *&умнік&* – *розумник*, *жемчуX-98* – *перлина*, *зачот* – *залік*, *тьотя*мотя* – *тітка*, *красунчик1* – *красень*, *палікмахер-86* – *перукар*, *взяточник\$\$\$\$\$\$\$* – *хабарник*, *#сельодка#* – *оселедець*, *городський_піжон* – *міський піжон*, *жулік\$* – *шахрай*, *земляНІКА* – *суниця*, *почті\$\$\$мільйонер* – *майже*, *ігрушка_тваЯ!* – *іграшка*, *пчоламайя* – *бджола*, *рицар_вамніPP* – *лицар*, *!я!-!твій!-!ужОс!* – *я твій жах*, *ізвесная-ПУТІН-фамілія* – *відоме прізвище*, *лінтяй-18* – *ледар*,

любимець_жінок – улюбленець жінок, сірожене_пірожене – тістечко Сергія;

2) одиниці, графічно відображені латиницею або кирилицею та латиницею разом: *рижійCAT* – рудий кіт, *безопасний_Man* – безпечний чоловік, *brill_янт* – діамант, *bad_редіска* – погана редиска; *green_тоска* – зелена нудьга, *пісе-кукла1987* – гарна лялька, *smallBOУмалиш* – маленький хлопчик маля, *Vovka-морковка* – морквина, *arbuZ_арбуз* – кавун, *безналічний\$\$\$* – безготівковий, *девочкаMasha* – дівчина, *капризна_girl_90* – вередлива дівчина, *друзьOK* – товариш, *Зontik-14* – парасолька, *інDUKE* – індик, *\$\$\$кошельок\$\$\$* – гаманець.

Серед перерахованих вище нікнеймів подаємо такі, що виражені так званою „албанською” мовою (також „олбанська” чи „падонкіфська” мова – іронічний термін російськомовної мережевої субкультури для позначення специфічного мережевого жаргону, що сформувався у 2000 рр. на базі жаргону так званих „падонків”. Через відмінності між російськими та українськими нормами вимови слова, спотворені на „падонківський” манер, виглядають в українському тексті схожими на російськими чи елементами суржик): *ЙА_банкрот* (буквосполучення „йа” замінює літеру „я”), *БАБАчка*, *моЙО-бельЙО*, *йожик-81*, (буквосполучення „йо” замінює українські літери „ї”, „є” або російську літеру „ё”), *зачот* (висока оцінка, схвалення), *ігрушка_тваЯ*, *сірожене_пірожене* (назва пісні відомого українського музичного колективу).

Головною ознакою албанської мови є відхилення від норм літературної мови та її повне неприйняття. Деякі дослідники відзначають, що на сучасному етапі албанська мова переходить у статус мертвої мови.

Серед нікнеймів маємо запозичені слова: 1) з іспанської мови – *італьянський_ма_ЧО*. Первісно слово *мачо* походить від іспанської мови (ісп. *macho* – букв. „самець”) та означає „агресивний, прямолінійний”. Європейці лексему *мачо* розуміють як „яскравий, вродливий, мужній чоловік”; 2) з французької мови – *городський_піжон*. Слово *піжон* походить від французької (*pigeon* – голуб) та означає „недосвідчена молода людина”. Сьогодні значення цього слова можна тлумачити так: піжон – це людина (чоловік), яка виставляє себе напоказ та хоче подобатись іншим.

Помітимо, що доволі багато інтернет-імен графічно представлено разом з додатковими символами, знаками, цифрами тощо. Деякі цифри замінюють літери (*Блін4ік* – цифра 4 замінює літеру „ч”), деякі позначають дату народження (*капризна_girl_90*) або вік користувача (*Зontik-14*), але більшість символів, на нашу думку, використовують для того, щоб підкреслити оригінальність, неординарність та експресивність свого імені.

Спостерігаємо також змішані нікнейми, тобто інтернет-ім'я позначено засобами двох (іноді трьох-чотирьох мов): *bad_pedіска* (від англ. – bad – поганий), *капризна_girl_90* (від англ. *girl* – дівчина); *green_тоска* (ідіоматичний вираз „нудьга зелена”). Звернемо увагу, що в англійській мові ця ідіома взагалі звучить по-іншому – *black dog*, яка дослівно перекладається „чорна собака”. Ідіома *the black dog* означає „туга, смуток, нудьга, меланхолія”. Одне з пояснень походження цієї ідіоми таке: собакам у старі часи приписувалася здатність бачити духів, про що вони попереджували людину своїм виттям. Неспокійні душі грішників бродили ночами в образі великих чорних собак. Уважалось, що поява таких собак перед якоюсь людиною провіщала їй велике нещастя. Через це вона починала сумувати, нудьгувати, люди говорили про неї: „*The black dog is over him* або *He has the black dog on his back*” (дослівно: *Чорна собака над нею*).

Отже, серед інтернет-імен існують так звані суржикові нікнейми. Це явище потребує детальнішого, усебічного вивчення через поширення та стрімке вживання суржику не тільки в реальному спілкуванні, а й під час інтернет-комунікації, що є невід’ємною частиною сучасного життя.

Література

Болдирєв 2006 – Етимологічний словник української мови : у 7 т. / редкол. : О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – Т. 5 / уклад. : Р. В. Болдирєв та ін. – К. : Наук. думка, 2006. – 704 с.; **Бусел 2005** – Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К., Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2005 – 1728 с.; **Масенко 2004** – Масенко Л. Т. Мова і суспільство: Постколоніальний вимір / Л. Т. Масенко – К. : Видав. дім „КМ Академія”, 2004. – 164 с.; **Селіванова 2006** – Селіванова О. Сучасна лінгвістика: термінологічна енциклопедія / О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2006. – 716 с.; **Сербенська 2002** – Сербенська О. Суржик: „низька мова”, безлад чи мовна патологія? / О. Сербенська // Мовні конфлікти і гармонізація суспільства : матеріали наук. конф. – К. : Вид.-полігр. центр „Київський університет”, 2002. – С. 90 – 93.

Сазонова Є. О. Суржик у сучасних інтернет-антропонімах

У статті проаналізовано інтернет-імена, або нікнейми, виражені так званими „суржикізмами”. Наведено приклади таких слів, відображено їхні графічні характеристики, розкрито значення та наведено літературні норми. Автор підкреслює важливість вивчення феномену „суржик” у сучасній лінгвістиці.

Ключові слова: суржик, інтернет-комунікація, антропонім, нікнейм, чат.

Сазонова Е. А. Суржик в современных интернет-антропонимах

В статье анализируются интернет-имена, или никнеймы, которые выражены так называемыми „суржиковыми словами”. Приведены примеры таких слов, отображены их графические характеристики, раскрыты значения и приведены литературные нормы. Автор подчеркивает важность изучения феномена „суржик” в современной лингвистике.

Ключевые слова: суржик, интернет-коммуникация, антропоним, никнейм, чат.

Sazonova Ye. O. Surzhyk in modern internet anthroponyms

The article deals with the internet names or nicknames which are presented with so called „surzhyk words”. The author gives some examples of such words, their graphic characteristics, opens their meanings and literary standards. The author also emphasizes that it is very important to make a study of the phenom „surzhyk” in modern linguistics.

Key words: surzhyk, internet communication, anthroponym, nickname, chat.

Є. М. Санченко (Луганськ)

УДК 811.161.2'282.2

**ЗАГАЛЬНІ ТА ІНДИВІДУАЛЬНО-ОСОБИСТІСНІ
ТИПОЛОГІЧНІ ОЗНАКИ В МОВЛЕННІ НОСІЇВ
ЕЛІТАРНОЇ МОВЛЕННЕВОЇ КУЛЬТУРИ**

У сучасній лінгвістиці існують цікаві спостереження над мовленнєвими особливостями носіїв мови в різних ситуаціях спілкування (дослідження О. Дев'ятайкина, Г. Кулікової, В. Тобурокової та ін.). „Наше мовлення підкорене жанрово-мовленнєвим законам мовленнєвої взаємодії, тому мовці демонструють особливості групової поведінки” [Седов 1996: 9]. Вивчаючи проблеми культури спілкування, науковці розглядають безліч питань, які пов'язані саме з мовною особистістю.

Так, поняття „мовна особистість” (Г. Богін, Ю. Караулов) закономірно трансформується в термін „комунікативна особистість” (В. Карасик, М. Саломатіна). Ми розглядаємо поняття „елітарна мовна особистість” (ЕМО), що є принципово важливим для сучасної лінгвістики.

Метою статті є опис загальних та індивідуально-особистісних типологічних ознак у мовленні носіїв елітарної мовленнєвої культури, які є вихідцями з різних регіонів України, але проживають на Луганщині.

Вивчення мовлення ЕМО (реальної людини) має теоретичну та практичну цінність. „Носій елітарної мовленнєвої культури – досконала мовна особистість з рельєфними мовними ознаками, з унікальною індивідуальністю, яка водночас утілює характерні ознаки свого часу,

покоління, культури, народу” [Кочеткова 1999: 425]. Такими, як ми переконалися, і є аналізовані нами представники мовної еліти. Вони мають індивідуальні особливості та типові для всіх носіїв елітарної мовленнєвої культури риси.

У сучасній науці мало праць, у яких проаналізовано та визначено типові ознаки, притаманні українській елітарній мовленнєвій культурі.

Здійснений аналіз мовлення представників інтелігенції демонструє, що найважливішими типологічними ознаками належності людини до елітарного типу мовленнєвої культури є добре володіння сучасними функціональними стилями української мови й так звана ортологічна правильність (і в наголошуванні, й у слововживанні тощо).

Мовлення цих людей завжди містить культурну цінність. Проте доведено, що справжні представники мовної еліти завжди перевіряють свої знання. Їм властиві сумніви щодо правильності, звичка до постійної перевірки та постійне звертання до нових джерел, природне звернення до словників та довідників. Це демонструють приклади з наших записів, де самі елітарні мовці наголошують на важливості цих ознак: 1) *моўна ел'іта / це л'уди / йа'кі волод'ійут' скарб'ницею / нашої нац'іонал'ной кул'тури // л'уди / йа'кі пос'т'ійно пра'ц'уйут' над / р'іўнем сво'го моўлен':а і ўзагал'і сво'йейі ду'хоўной кул'тури //*; 2) *[н'і / н'і / а ўсе"одно загл'анеш ў слоўник / не"ре"в'іриеш ў ро'с'ійк'і тої укра'їн'с'к'і / чи то не русизм //*; 3) *це шл'іфу'ван':а ўласного слоўн'ка / ўласного ле"к'сичного за'пасу //*; 4) *йа в:а'жайу / шчо ел'ітна моўна особ'ис'т'іс'т' / це л'удина / йа'ка пос'т'ійно д'байе про / розвиток сво'йейі мови / про чи"сто'ту йі'йі // та ін.*

Збираючи характеристики елітарності, можна представити індивідуально-особистісні та загальні типологічні ознаки носіїв елітарної мовленнєвої культури.

Яскравою характеристикою вимови елітарних представників є так зване „цитатне мовлення”, де як цитату використовують вимову нелітературну або властиву іншій мові: 1) *вбач'те на ро'с'ійс'к'і й'мов'і / труд облагораживает ч'ел'в'ека*; 2) *не" пом'іч'айу йа ў сво'йему / мовлен':і / окан':а // не" було ў нас та'кого / ли'ше ў / деяких сло'вах / о'нуч'а / оз'вар могли ска'зати / о'нук / / тобто ў тих сло'вах / йа'к'і лекс'ікал'ізован'і //*; 3) *ос' / нап'риклад / у нас йе та'к'і Х'мара / йа'к'і го'ворит' зор'йа / / бур'я //*; 4) *[ос' / нап'риклад / у нас у се"л'і го'ворили Х'вед'ір // та ін.*

Носії української елітарної мовленнєвої культури – це люди, чия професійна та соціальна діяльність нероздільно пов'язана із спілкуванням з різними людьми. Конкретними виявами усної активної мовної комунікації для представників мовної еліти є лекції для студентів, публічні доповіді та виступи на наукових семінарах, конференціях, наукових радах, комісіях, засіданнях кафедр, радах факультетів, зустрічі

з читачами (для письменників), спілкування з колегами, особисті бесіди, побутове спілкування та ін.

Мовленнєва діяльність є життєво необхідним наповненням існування елітарних представників. Це, як мовиться, люди спілкування. Такій мовній особистості притаманне вміння спілкуватися. Найціннішими та найважливішими типологічними ознаками носіїв української елітарної мовленнєвої культури є складники високої культури мовленнєвої поведінки, а саме: вільне володіння українською літературною мовою, особливий мовний смак, уважність та повага до співрозмовника.

Досліджувати найважливіші типологічні ознаки носіїв елітарної мовленнєвої культури не можна окремо, тільки комплексний їх аналіз з урахуванням соціальних, етичних та лінгвістичних ознак виявить ці ознаки й підтвердить їхню справжність. Важливими соціальними чинниками в становленні та вдосконаленні ЕМО є: місце народження, сім'я як система культурних, мовних та наукових традицій, вища освіта, активна мовленнєва діяльність тощо. Щодо етичних ознак, то це розвинене почуття відповідальності (зокрема, і за власне мовлення). А мовний талант елітарних особистостей відносимо до важливої лінгвістичної ознаки приналежності людини до носіїв елітарної мовленнєвої культури.

Користування найбільш удалим способом спілкування, здатність та вміння знаходити ефективні механізми спілкування свідчать про належність аналізованих нами мовців до елітарної мовленнєвої культури.

Як справедливо стверджує Т. Кочеткова, елітарна розвинена особистість є „активною діючою особою, здатною здійснювати не просто культурні, а висококультурні мовленнєві дії, що ґрунтуються на нормах культури спілкування” [Кочеткова 1999: 435].

Аналіз записаного матеріалу дозволив нам звернути увагу й на таку нехарактерну ознаку для еліти взагалі, як невпевненість щодо своєї приналежності до мовної еліти. Так, 76% опитаних елітарних мовців не відносять себе до носіїв елітарної мовленнєвої культури. Можливо, людська скромність не дозволяє такій кількості респондентів дати ствердну відповідь на питання „Чи відносите Ви себе до мовної еліти?” Проілюструємо це прикладами із записів усного мовлення різних ЕМО: 1) *чи в і́дносите ви се́бе до мо́уно́ї е́л'іти // їа б не^н ска́заў / шчо їа ма́йу ўз'і́р'цеву мо́ву / ви^{ел}мо́ву / а́ле на́ма'га́йус'а до́т'римува́тис'а норм // ма́бут' / за́п'ізно ў́же ме^н'і ста́ти мо́уно́ю е́л'іто́ю //*; 2) *це то́ї іде^н'ал / до їа'кого ва́рто пра́гнути / і до їа'кого ча́сто бу́ває ва́жко до́с'а́ти / ў'тому чи^с'лі і на́м //*; 3) *ма́бут' / шче н'і // пе́уно́ю м'іро́ю так / і ро́с'їс'ка ос'ві́та // зви^{ел}'чайно на́ма'га́ймос'а / на́ма'га́ймос'а //*; 4) *[і зви^{ел}'чайно хо́т'іло́с'а б'нейу ста́ти / мо́уно́ю е́л'іто́ю м'іста Лу́ган'с'ка //*

Кожна ЕМО є багатогранним об'єктом дослідження, унікальність якого виявляється в „неповторності комбінації соціопсихологічних характеристик” [Седов 1996: 8].

Деякі з опитаних гідних носіїв елітарної мовленнєвої культури справедливо оцінюють себе як представників мовної еліти. Таких респондентів 24%. Зразки відповідей це демонструють: 1) *так / в'їд'ношу // 'заўжди йа нама'гайус'а / скр'із' / 'заўжди нама'гайус'а в'їдро'увати / р'їдну'мову / дух сво'го на'роду //*; 2) *ну / се^uбе до 'моўной е'л'їти т'реба в'їд'носити / бо ме^uне зобоў'їазуїе до 'ц'ого мо'їа про'фес'їя / ос'к'їл'ки йа ф'їлог /*; 3) *ну йа ста'райус' / по мож'ливос'т'ї ўсе ро'бити / в'їд'стойуї 'мову //*; 4) *ну / ска'ж'їмо 'так / йаки'чо се^uбе кри'є'тично о'ц'їн'увати / то йа прагну 'бути при'най'ї ўнутр'їш'но в'їд'нести се^uбе / са'м'ї се^uбе в'їд'нести до 'моўной е'л'їти //* та ін.

Зрозуміло, що повне уявлення про елітарних мовців як носіїв елітарної мовленнєвої культури в ідеалі може дати системний опис їхньої мовленнєвої поведінки. Такий опис має охоплювати значний часовий проміжок часу мовленнєвої біографії індивідів. На жаль, щоденна та щохвилинна фіксація комунікативних можливостей представників еліти фактично неможливі.

Конкретні ЕМО саме власними індивідуально-особистісними ознаками й створюють загальні типові ознаки приналежності до вищої культури.

Ми спробували з'ясувати й рівень мовної самосвідомості наших респондентів. Мета проведеного експерименту – визначити, який рівень усвідомлення норми існує в мовній свідомості носіїв елітарної мовленнєвої культури.

В експерименті ми припустили, що на менталінгвальному рівні мовець усвідомлює лексичний рівень свого мовлення, здійснює мікроаналіз запису власного мовлення, представленого у звуковій формі, і редагує його згідно зі стилістичними, фонетичними, лексичними та іншими нормами сучасної української літературної мови, де, на його думку, це потрібно.

Наші спостереження свідчать, що не всі мовні рівні елітарні мовці сприймають однаково. У запропонованих для прослуховування записах були наявні ненормативні прояви й на фонетичному, і на лексичному рівнях. Але інформатори наче не чують власних фонетичних огріхів. Це може бути спричинено співіснуванням двох мовних систем у мовній свідомості респондентів (первинної – діалектної – та вторинної – літературної). Можливо, їхня слухова пам'ять націлена на первинну (діалектну) мовну систему. Також однією з причин пропуску власних фонетичних помилок є мовне оточення елітарних представників. Інколи мовці й самі називають причини ненормативності свого мовлення (напр., 1) *п'росто так ш'видко хо'т'їла ска'зати //*; 2) *там у 'мене йд'кас' по'милочка була / йа 'це са'ма в'їд'чула інтуї'тїўно //*; 3) *ко'ли*

до/водиц':а гово/рити /дуже шви^ед^мким /темпом / та/ке трап'л'айец':а /досит' /часто //).

Деякі представники мовної еліти усвідомлюють наявність ненормативних відхилень у своєму мовленні на фонетичному рівні, але є й такі, що не пов'язують свою вимову з цими фонетичними явищами. Проілюструємо це прикладами з відповідей на ці питання: 1) /укан':а у сво /йему /моўле^н:і /як /як тако/го не^у пом'і/чайу / хо/ча по/м'ірне^у / мож/ливо / дес' во/но /є (усвідомлення фонетичного явища, не ілюстроване власними прикладами); 2) ўра/хову/учи спе^у/циф'іку ро/боти / част/кове о/глушен':а трап'л'айец':а // /як /як пом'і/чала час'/т'іше о/глуш/уу ші^еп'л'ач'і / от у сло/вах /типу /ло/шка / о/глушен':а в'ідч:у/вайец':а // (усвідомлення фонетичного явища, проілюстроване власними прикладами); 3) /укан':а ў мо/йему /моўле^н:і на/йаўне / д/ле во/но по/м'ірне / не^усил'не // (усвідомлення фонетичного явища; неілюстроване власними прикладами) та ін.

Лексичний рівень, як виявилося, є найбільш усвідомленим елітарними мовними особистостями. Частіше альтернативою вживаного слова чи словосполучення були синоніми або стилістично виправдані варіанти.

Аналіз мовлення носіїв елітарної мовленнєвої культури дозволяє підтвердити, що типовими є такі ознаки аналізованих реципієнтів: досконале володіння сучасною українською мовою, усіма видами спілкування, багат шаровим словником, дотримання всіх норм сучасної української мови, повага до співрозмовника, постійне прагнення до вдосконалення своїх знань, перевірки за словниками та довідниками, пошук нових інформативних джерел, самоконтроль мовлення та ін. До суттєвих типологічних ознак елітарного типу української мовленнєвої культури відносимо також: добре знання етичних норм соціуму, уміння створювати тексти різного ступеня складності в побутовій та професійній сфері, часте та вільне оперування прецедентними текстами, які мають культурну цінність, загальна приналежність до широкої гуманітарної традиції української культури.

Отже, вивчення індивідуально-особистісних фактів різноманітної мовленнєвої діяльності конкретних людей дає змогу говорити про типологічні ознаки особистості певного виду мовленнєвої культури, ураховуючи обов'язково й лінгвістичні, і психологічні, і соціологічні, і культурологічні аспекти мовленнєвої діяльності та самої особистості.

Література

Седов 1996 – Седов К. Ф. Типы языковых личностей и стратегии речевого поведения (о риторике бытового конфликта) / К. Ф. Седов // Вопросы стилистики: Язык и человек. – Саратов: Изд-во ГосУНЦ „Колледж”, 1996. – Вып. 26. – С. 8 – 14; Кочеткова 1999 – Кочеткова Т. В. Языковая личность носителя элитарной речевой

культури : дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01 / Кочеткова Татьяна Васильевна. – Саратов, 1999. – 534 с.

Санченко Є. М. Загальні та індивідуально-особистісні типологічні ознаки в мовленні носіїв елітарної мовленнєвої культури

У статті розглянуто елітарні мовні особистості як носії елітарної мовленнєвої культури. Метою статті є опис загальних та індивідуально-особистісних типологічних ознак у мовленні носіїв елітарної мовленнєвої культури.

Ключові слова: елітарна мовна особистість, літературна мова, типологічна ознака, мовна еліта.

Санченко Е. Н. Общие и индивидуально-личностные типологические признаки в речи носителей элитарной речевой культуры

В статье рассмотрены элитарные языковые личности как носители элитарной речевой культуры. Целью статьи является описание общих и индивидуально-личностных типологических признаков в речи носителей элитарной речевой культуры.

Ключевые слова: элитарная языковая личность, литературный язык, типологический признак, языковая элита.

Sanchenko E. M. General and individual-personality typological features in speech of elite culture speakers

The concept of elite linguistic personality as an elite culture speaker was analyzed in the article. The aim of the article was description of general and individual-personality typological features in speech of elite culture speakers.

Key words: elite linguistic personality, literary language, typological feature, linguistic elite.

Т. В. Світлична (Луганськ)

УДК 811. 161. 2' 373. 49

ПОНЯТТЯ ЕВФЕМІЗМУ В НАУКОВІЙ ЛІТЕРАТУРІ

Усе частіше в українській мові спостерігаємо тенденцію знаходити нові способи мовного висловлення замість тих лексичних одиниць, які ображають відчуття та гідність індивідуума, утискають його людські права звичною для нашого часу мовною нетактовністю або прямолінійністю щодо расової або статевої належності, віку, стану здоров'я, соціального статусу, зовнішнього вигляду тощо. Так, поширені вислови *літня людина*, *людина поважного віку* використовуємо замість прямих номінацій *стара людина*, *старий* та ін. Слова, що вживають з метою уникнення слів із грубим, непристойним змістом чи забарвленням, які маскують або приховують щось нетактовне, називають евфемізмами [Кацев 1988: 55].

Сьогодні вчені активно досліджують причини появи евфемізмів, сферу їх функціонування, цілі, мотиви та способи евфемізації мови. Проблема тактовності мовлення присвятили свої роботи такі вчені, як Н. Босчасва, В. Великорода, А. Кацев, Л. Крисін, Т. Лебедева, Дж. Лоуренс, І. Мілева, В. Москвін, Е. Патридж, В. Ужченко та ін. Але залишається чимало питань, які розв'язані недостатньо. Для їх вирішення необхідно дослідити й порівняти основні погляди на процес евфемізації та на обсяг поняття „евфемізм” у науковій літературі. Це й стало метою нашої розвідки.

У власне лінгвістичному аспекті зазвичай розрізняють два етапи становлення евфемізмів. Перший полягає у виділенні негативного денотата (предмета чи явища), унаслідок чого пряме найменування предмета чи явища не може бути використане, тому підлягає табуюванню. Другий етап – опосередкованість номінації меліоративного, „покрашеного”, характеру. Щоб стати евфемізмом, пряме найменування має створювати асоціації у свідомості мовця й слухача з предметом чи явищем більш позитивної оцінки, ніж денотат [Крысин 1994: 5].

Незважаючи на те, що виділити ці етапи нескладно, загальноприйнятої дефініції терміна „евфемізм” не існує, хоча в основі всіх визначень лежить заміна грубих або різких слів і висловів більш м'якими. Так, Л. Крисін визначає евфемізм як „спосіб непрямого, перифрастичного й при цьому пом'якшувального позначення предметів, властивостей чи дій” [Крысин 1994: 32]. Повнішим є визначення Ж. Варбот, у якому автор трактує евфемізми як „замінники різких вульгарних, грубих слів і виразів. Вони вживаються, щоб змінювати забарвлення слова, надаючи більш м'якого вираження” [Варбот 1979: 105] або дефініція, яку пропонує О. Тараненко: „Евфемізм – слово або вислів, що вживається для непрямого, зокрема пом'якшеного, ввічливого позначення певних предметів, явищ, дій

замість прямої їх назви” [Тараненко 2000: 154]. Важливим у визначеннях терміна вважаємо соціокультурний та психологічний аспекти, що є цілком природним для вихованої людини, оскільки зумовлює бажання підносити мовлення на вищий рівень культурності, освіченості, пор. ще визначення В. Кодухова: „Синоніми-евфемізми як протилежність лайливим словам є словами, що облагороджують мовлення...” [Кодухов 1955: 12]. В. Великорода у тлумаченні евфемізму звертає увагу передусім на психологічний аспект: „евфемізми непрямом (імплікаційно) номінують денотат за допомогою позитивнішого асоціата (певного мисленнєвого образу у свідомості комунікантів)” [Великорода 2007: 16]. Важливим семантичним складником стає соціальний відтінок в іншому визначенні цього ж автора: „Евфемізми – це одиниці вторинної номінації з відносно позитивною конотацією, що використовуються для заміни прямих найменувань, вживання яких з соціально чи психологічно зумовлених причин вважається небажаним” [Великорода 2007: 18].

Більш розширене формулювання подає Т. Кияк: „Евфемізми є видом експресивно-забарвленої лексики й мають складнішу смислову структуру, ніж лексика нейтральна; їм властива конотативна семантика, яку створює той „додатковий” макрокомпонент семантичної структури (конотація), що є зв’язком між номінацією та денотатом і вбирає в себе всю інформацію, яка репрезентує оцінну й емоційну функції, що разом створюють зміст, традиційно співвідносний з поняттям експресивності: конотація – додатковий зміст слова чи виразу, його супутні семантичні або стилістичні відтінки, які накладаються на його основне значення й слугують для вираження різноманітних експресивно-оцінних обертонів” [Кияк 1989: 101].

Л. Булаховський з цього приводу зауважував: „Евфемізми – слова й вирази, які замінюють точні назви предметів або явищ, що лякають мовця, і дають можливість говорити про них без небезпеки викликати лихі сили, що стоять за словом”. У дефініції відчутні мотиви давнього табу, хоча трохи далі в роботі учений додає, що явище евфемізації не обмежене тільки власне забобонами [Булаховський 1975: 44 – 45].

До комунікативних аспектів евфемізації, крім бажання „замаскувати” неприємну правду, В. Москвін відносить і бажання показати пошану до співрозмовника [Москвін 2001: 58 – 69].

Усі наявні в науковій літературі визначення, незважаючи на їхню варіативність, об’єднані одним головним прагматично-функціональним принципом – це пом’якшення категоричності висловлювань, заміна негативних оцінок на нейтральні або позитивні. Цей намір нівелювати загострені соціальні проблеми, показати дійсність у привабливішому світі є головною метою вживання евфемізмів у вказаній сфері.

Отже, евфемізми як частина картини світу екстралінгвістичні за своєю природою і є складним, багатогранним мовним явищем, яке можна розглядати в трьох взаємопов’язаних аспектах:

– соціокультурний (тобто в основі евфемізації лежать моральні й релігійні мотиви, під впливом яких прямі найменування сакралізованих денотатів викликають негативну реакцію);

– психологічний (ефект пом'якшення, через який непряме вторинне найменування нейтралізує негативні емоції: страх, сором, огиду тощо);

– власне лінгвістичний.

У будь-якому випадку мовець, який звертається до евфемізмів, відчуває психологічний дискомфорт, що зумовлений існуванням табу, зокрема й у мовленні. Як свідчить аналіз наукових робіт, спочатку евфемізація була невід'ємно пов'язана з явищем табу. Забобонний жах первісної людини, яка сприймала явища в єдності їх вияву, сутності та найменування, перед прямими назвами (справжніми іменами явищ) створила заборону на певні слова, замість яких створювали нові найменування. Вони були пов'язані з вірою в можливість безпосередньої дії на навколишній світ за допомогою мови. М. Маковський класифікував слова, на які первісні народи накладали табу: імена богів і духів; імена людей; найменування тварин, рослин, явищ природи; найменування хвороб і смерті; назви частин тіла [Маковский 2006]. У давнину емоційну основу табу становило відчуття марновірного страху перед покаранням за порушення заборони – це релігійні мотиви евфемізації, а також відчуття сорому й огиди до деяких фізіологічних актів – це етичні мотиви. У сучасному суспільстві уникають уживання слів-табу в мові здебільшого не через відчуття страху накликати на себе смерть або каліцтво, а через усвідомлення, що ці вислови є неприйнятними в соціумі, оскільки можуть образити відчуття співрозмовника або аудиторії.

Сучасні евфемізми часто зумовлені морально-етичними мотивами, зокрема бажанням:

– не порушити певні морально-етичні заборони, установлені суспільством (*підхвачувати [все] чуже, мати нечисту руку, руки гріти 'украсти', 'бути крадієм'*) [Мілева 2005: 154];

– завуалювати людські вади (*як вилами скидана, сокирою (топором) тесана 'некрасива', чорт чидомирний, опудало огородне 'некрасивий', 'брудний'*) [Там само: 161];

– приховати те, що належить до сфери фізіології (*впускати голубі 'псувати повітря', р надвііти 'піти в туалет'*) [Там само: 30];

– замаскувати прямі назви, пов'язані з поняттям смерті (*прибратися, віддати Богові душу 'померти'*) [Там само: 63];

– завуалювати поняття, дотичні до сім'ї та шлюбу (*парубок такий, як треба 'парубок, який досяг шлюбного віку й збирається женитися'*) [Там само: 66];

– прикрити безпосередні найменування сексуальної сфери (*слабкий на передок 'похитливий'*) [Там само: 127];

– уникнути грубої лайки [Москвин 2001: 58 – 69].

Оскільки евфемізми є відображенням етичних і культурних норм у суспільстві, то вони особливо чутливо реагують на зміни в соціумі. Те, що видається евфемізмом на одному етапі розвитку суспільства, перестає ним бути на наступному, перетворюючись на засіб, який називає об'єкт прямо, без прикрас та вуалювання, наприклад, поширені й часто вживані ще в ХХ ст. евфемізми зі значенням 'мочитися уві сні' (про дітей) *ловити рибу, спіймати рибу, впіймати карася* [Ужченко 2004] зараз використовують, зазвичай, діалектоносії старшого й похилого віку. Можливо, це пов'язано з використанням у наш час памперсів. Або, наприклад, „модне” життя без офіційної реєстрації шлюбу зумовлює інший підхід до обряду весілля, що безпосередньо відбито на евфемістичних висловах. Обрядові вирази сватання (*піднести гарбуза, поторохтити чайником* на позначення відмови) з часом втрачають свою надзвичайну поширеність через поступове зникнення самого обряду.

Ще одним потужним чинником, що диктує обмеження в уживанні евфемізмів, є стать комунікантів. Так, для мовлення жінок більше характерна евфемізація, ніж для чоловіків. Про це зазначав Л. Булаховський у розвідці „Евфемізми в мовленні жінок”: „Поширеність евфемізмів саме в мовленні жінок великою мірою пов'язана з тим, що їх більше, ніж чоловіків, зачіпає застосування в примітивному побуті різних табу... Для культурного суспільства характерним є те, що від жінок більше, ніж від чоловіків, вимагається ввічлива манера мовлення...” [Булаховський 1975: 294 – 295]. Хоча, за нашими спостереженнями, останнім часом жінки не особливо обмежують себе в уживанні евфемізмів. Унаслідок соціокультурного зрушення останніх десятиліть, що спричинив демократизацію мовлення, можна говорити про часткове, а в деяких випадках і повне зняття обмежень на використання ненормативної лексики, а також про значне послаблення нормативного тиску на певні мовні колективи.

Отже, евфемізми – це специфічні, номінативні одиниці, які активно досліджують у вітчизняній і зарубіжній лінгвістичній науці, ураховуючи власне мовний, а також психологічний і соціокультурний аспекти, тому й наявні численні визначення цього терміна. Уважаємо, що розглядати явище евфемізації лише в лінгвістичному ключі неможливо, адже евфемізми надто чутливі до змін до соціальних змін і обов'язково мотивовані психологічним станом мовця.

Перспективою подальшого дослідження є визначення межі між власне евфемізмом і дисфемізмом, адже в деяких наукових працях ці поняття розглянуті в межах евфемізації.

Література

Булаховський 1979 – Булаховський Л. А. Вибрані праці : у 5 т. – Т. 1. – К. : Наук. думка, 1975. – 495 с.; **Варбот 1979** – Варбот Ж. Ж. Табу // Русский язык : энциклопедия / гл. ред. Ф. П. Филин. – М. : Сов.

энцикл., 1979. – С. 345 – 346; **Великорода 2007** – Великорода В. Б. Семантичні та функціонально-прагматичні характеристики евфемізмів в англійській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.04 / Великород Віра Богданівна. – Л., 2007. – 232 с.; **Кацев 1988** – Кацев А. М. Языковое табу и эвфемия : учеб. пособие к спецкурсу / А. М. Кацев. – Л. : Ленингр. гос. пед. ин-т им. А. И. Герцена, 1988. – 79 с.; **Кодухов 1955** – Кодухов В. И. Лексико-семантические группы слов : лекция / В. И. Кодухов. – Л., 1955. – 35 с.; **Кияк 1989** – Кияк Т. Р. Лингвистические аспекты терминоведения / Т. Р. Кияк. – К. : УМК ВО, 1989. – 104 с.; **Крысин 1994** – Крысин Л. П. Эвфемизмы в современной русской речи / Л. П. Крысин // Русистика. – 1994. – № 1 – 2. – С. 28 – 49; **Маковский 2006** – Маковский М. М. Феномен табу в традициях и в языке индоевропейцев. Сущность – формы – развития / В. П. Москвин. – М. : КомКнига, 2006. – 152 с.; **Мілева 2005** – Мілева І. В. Евфемізація і дисфемізація у фразеотворенні говірок сходу України : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Мілева Ірина Володимирівна. – Луганськ, 2005. – 215 с.; **Москвин 2001** – Москвин В. П. Эвфемизмы: системне связи, функции и способы образования / В. П. Москвин // Вопр. языкознания. – 2001. – № 3. – С. 58 – 69; **Тараненко 2000** – Тараненко О. Евфемізм / О. Тараненко // Українська мова : енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови). – К. : Укр. енцикл., 2000. – С. 154 – 155; **Ужченко 2004** – Ужченко В. Д. Фразеологічний словник східнословобожанських і степових говірок Донбасу / В. Д. Ужченко, Д. В. Ужченко. – Луганськ : Альма-матер, 2004. – 335 с.

Світлична Т. В. Поняття евфемізму в науковій літературі

У статті проаналізовано різні визначення евфемізмів у науковій літературі. Авторка доходить висновку, що розглядати евфемізми лише з лінгвістичного погляду неможливо, адже вони зумовлені психологією мовця й можуть змінюватися з часом під впливом соціокультурних чинників.

Ключові слова: евфемізм, соціальний аспект, психологічний аспект, власне лінгвістичний аспект.

Светличная Т. В. Понятие эвфемизма в научной литературе

В статье проанализировано различные определения эвфемизмов в научной литературе. Автор делает вывод, что рассматривать эвфемизмы только с точки зрения лингвистики невозможно, потому что они обусловлены психологией говорящего и могут со временем изменяться под воздействием социокультурных факторов.

Ключевые слова: эвфемизм, социальный аспект, психологический аспект, собственно лингвистический аспект.

Svetlichnaya T. V. The Concept of Euphemism in Science Literature

The article contains the analysis of various euphemisms definitions in science literature. The author concludes that it is impossible to consider euphemisms exclusively with a view to linguistics, as they are conditioned by the speaker's psychology and can be changed over the time under the influence of sociocultural factors.

Key words: euphemism, social aspect, psychological aspect, properly linguistic aspect.

**Т. О. Скрябіна, А. Ю. Гречанова,
І. А. Луговська (Луганськ)**

УДК 800.83

**СТАН МОВИ ТА „КЛІПОВЕ МИСЛЕННЯ”
В ІНФОРМАЦІЙНОМУ СУСПІЛЬСТВІ**

Мова – це стимулятор і генератор духовної сили, яка потрібна людині, щоб виконувати своє призначення. Будучи акумулятором суспільно-історичного досвіду, мова стає культурним кодом нації. Зберігаючи всі архетипи культури народу, мова й сама є своєрідним архетипом й артефактом.

Не менш важливим питанням у контексті взаємозв'язку мови й ментальності є вплив ментальності, культури на розвиток мови. Для того, щоб мова стала засобом формування ментальності, її треба знати, захищати, боронити від лінгвоциду, який стає все помітнішим явищем в інформаційному суспільстві.

Проблеми розвитку мови в інформаційному суспільстві, формування мовленнєвої культури в умовах eLife (електронного життя) привертають увагу філологів, соціологів, психологів, психіатрів і в Україні, і за кордоном. Роботи Л. Кудрявцевої, О. Дьякової, Г. Трахтенберг, К. Фрумкіна, І. Вепревої, Д. Елтейда, Дж. Кантора розглядають вплив ЗМІ та Інтернету на розвиток мови, проблеми порушення когнітивних процесів в умовах користування псевдомовою, надмірною інформованістю суспільства тощо.

Мета статті – розглянути зв'язок виникнення „кліпового мислення” з лінгвоцидом та надлишковою інформованістю особистості в сучасних умовах. Завданнями статті є: з'ясувати значення так званого „кліпового мислення”; відзначити негативні наслідки „кліпового мислення” у свідомості молоді людини; запропонувати спосіб уникнення його панування.

Сьогодні в умовах послаблення духовності суспільства, кризи світосприйняття виникає, по-перше, серйозна загроза мовній грамотності. У сучасному світі панують псевдокультури, вони відіграють основну роль у соціалізації людини, формуванні особистості. Якщо мова – код культури, то чи не псевдомовою ми чуємо майже кожного дня в

студентських аудиторіях, читаємо на шпальтах газет, спостерігаємо в молодіжних (і не тільки) засобах масової інформації?

По-друге, зміни в діяльності людей призводять до появи нових і трансформації старих фрагментів в інтегральному образі світу, зокрема інформаційної перевантаженості суспільства. Термін „інформаційне перевантаження” був уведений до обігу американським футурологом та соціологом Е. Тоффлером у 1970-рр. Сьогодні науковці б'ють на сполох, адже інформаційне перевантаження трансформувалося, гіпертрофувалося в „інформаційний смог” (Д. Шенк). Вплив комп'ютеризації суспільства не лише значно змінив мову молодіжної субкультури, а й серйозно „втрутився” в лексико-граматичну систему літературної мови.

Найважливішою умовою для комунікації є наявність правильного використання й адекватного розуміння мовних одиниць. Сьогодні ми можемо говорити про надмірну кількість запозичених слів у нашій мові. Часто значення таких слів незрозуміле ні тому, хто його промовляє або пише, ні тому, хто чує або читає. Слова „сингл”, „реліз”, „копірайтер”, „флешмоб”, „дауншифтинг” та їм подібні поширилися через засоби масової інформації.

На окрему увагу заслуговує поява нових значень у словах, які спочатку не були „соціолектизмами”, але стали ними внаслідок набуття нових значень, наприклад, слово *кидати*. Пряме початкове значення – 1) махнувши рукою, примушувати летіти, падати те, що є в руці; 2) спрямовувати, поширювати. Сьогодні це слово набуло ще й таких нових значень: обманювати когось, намагатися обдурити (частіше в матеріальному плані); перестати з кимось зустрічатися. Як бачимо, з новим значенням слово може бути неадекватно сприйняте людиною, яка знає лише його початкове значення. Унаслідок уживання слова в нетипових для нього ситуаціях (контексті) носієм іншої соціальної групи воно набуває нового відтінку значення. Водночас новизна семантична викликає новизну конотативну, прагматичну. Та, на нашу думку, проблема полягає в тому, що, проникаючи в різні пласти стандартної мови, соціолект не просто не приймає „правила гри” літературної мови, але й витісняє звичні слова й значення.

Обговорюючи „хворобливість” мови, не можна не торкнутися питання так званого „кліпового мислення”, яке теж є причиною низької мовної та мовленнєвої компетенції молоді, яка, як не парадоксально, стає все нижчою через життя у перенасиченому інформаційному полі, інтернет-просторі. Усе частіше й частіше зі сторінок ЗМІ та телевізійного екрану, з трибун поважних наукових форумів озвучується думка, що багато проблем сучасної молоді пов'язані саме з ним.

„Clip” у перекладі з англійської означає „стрижка; швидкість (руху); вирізка (з газети); уривок з фільму, нарізка”. Термін „кліпового мислення” більш співвідносний з останнім значенням і відсилає до

принципів побудови музичних кліпів. За аналогією, при кліповому мисленні все, що нас оточує, перетворене на мозаїку розрізнених, мало пов'язаних між собою фактів. Людина звикає до того, що вони постійно, як у калейдоскопі, змінюють один одного і постійно вимагає нових. Зрозуміло, що людина не народжується з таким мисленням. Воно виробляється при тривалому споживанні інформації в мозаїчній формі, а мозаїчна форма є засобом охоплення того потоку інформації, який, дійсно, як смог, завис у соціально-лінгвістичному просторі. Надмірний обсяг інформації вимагає нових засобів опанування ним: через копіювання, сканування тощо порушений природний алгоритм когнітивних процесів людини: прочитав, вибірково (а значить, вдумливо, свідомо) законспектував, вивчив, спираючись на конспект, зміг відповісти. При копіюванні навчального матеріалу, навіть з подальшим читання копії не виникає розумової операції, яка спрямована на аналіз, роздум, синтез, креативність.

Отже, „кліпове мислення” впливає на функціональну мовну грамотність, шкодить формуванню навичок аналізувати інформацію та продукувати власні тексти, знижує успішність навчання. Для сучасного підлітка взяти в руки книгу й прочитати що-небудь з класичної літератури XIX століття – уже надзавдання. Мабуть, тому сьогодні є такими популярними тексти в електронному варіанті.

На нашу думку, найефективніший метод уникнення негативного впливу „кліпового мислення” – це все-таки читання, (зрозуміло, не кліпової літератури). Невипадково вже зараз у Канаді існують школи, у яких за „скачаний” з Інтернету матеріал без творчої переробки відраховують із навчального закладу.

На відміну від телебачення та інтернету, де сприйняття кероване, при прочитанні художнього твору необхідно самостійно вибудовувати образну систему. А всіляке закріплення прочитаного – обговорення, конспектування тощо, сприяє виробленню вміння аналізувати, встановлювати зв'язки між явищами, і в результаті призводить до руйнування мозаїчної картини світу. До того ж необхідно прийняти закон про захист мови, будь-якої – російської, української. Захисту не одна від одної, а захисту від засміченості, тотальної вульгаризації, від загрози зникнення літературної мови як такої.

Скрябіна Т. О., Гречанова А. Ю., Луговськова І. А. Стан мови та „кліпове мислення” в інформаційному суспільстві

У статті порушено проблему розвитку мови в інформаційному суспільстві, розглянуто феномен „кліпового мислення” та його вплив на свідомість людини, запропоновано шляхи боротьби із цим негативним явищем.

Ключові слова: мова, соціолекти, „кліпове мислення”, субкультура, інформаційне переважання, інформаційний смог.

Скрябина Т. А., Гречанова А. Ю., Луговская И. А. Состояние языка и „клиповое мышление” в информационном обществе

В статье рассмотрена проблема развития языка в информационном обществе, представлен феномен „клиповое мышление” и его воздействие на сознание человека, предложены пути борьбы с этим негативным явлением.

Ключевые слова: язык, социолект, „клиповое мышление”, субкультура, информационная перегрузка, информационный смог.

Scryabina T. O., Grechanova A. U., Lugovskova I. A. Language state and „clip thinking” in the informational society

The aim of our article is: 1) to analyze foreign words influence into youth's language; 2) to find the meaning of „clip thinking” and to offer the way how to avoid its negative influence.

Key words: language, sociolects, „clip thinking”, subculture, informational overload, informational smog.

I. I. Судук (Івано-Франківськ)

УДК 811.161.2:81'38:81'253:22

**ВПЛИВ БІБЛІЙНИХ ОБРАЗНИХ ЗАСОБІВ
НА УКРАЇНСЬКУ МОВУ**

**(на матеріалі порівняльних конструкцій
у давній українській літературі)**

З початку 90-х рр. ХХ ст., коли з розпадом Радянського Союзу було знято табу на вивчення текстів богословського стилю, з'явилася значна кількість розвідок, статей, монографічних досліджень та дисертацій, присвячених мові української Біблії та іншим текстам богословського стилю (проповідям, молитвам тощо). Серед авторів таких праць і відомі мовознавці Н. Бабич, В. Німчук, Н. Дзюбишина-Мельник, В. Кононенко, Н. Пуряева, О. Горбач, М. Скаб, і молоді вчені А. Ковтун, О. Петришина, Т. Мороз, С. Деравчук та багато інших.

У деяких розвідках, присвячених біблійним текстам, відзначено їхній вплив на українську мову, зокрема А. Коваль зібрала крилаті вислови біблійного походження, В. Сулима уклала антологію української поезії, де використано сюжети й образи з Біблії. Інші дослідники виокремлюють наявність в українській мові біблійної лексики та фразеології. Так, Л. Шевченко вважає, що „Біблія як витвір книжності мала велике значення для формування лексико-фразеологічної системи української мови” [Шевченко 2004: 60], таку ж думку висловлюють ще деякі українські [Бурдіна 2000: 264], а також і польські мовознавці [Wolczak 1985: 28]. У кількох працях побіжно наголошено на вживанні українськими авторами біблійних порівнянь (А. Коваль, М. Петришина,

М. Скаб). Мета нашого дослідження – показати, як використання біблійних образних засобів, зокрема порівнянь, збагачувало українську мову на всіх етапах її існування. І це не тільки найчастіше згадуване мовознавцями Шевченкове порівняння Яна Гуса з кедром ліванським у поемі „Єретик” (А. Коваль, В. Сулима, І. Кучеренко, енциклопедія „Українська мова” стаття „Бібліїзми”). Навіть неповний аналіз української літератури доводить, що біблійні компаративні конструкції автори використовували її дуже часто. Завдання цієї статті – виявити специфіку вживання біблійних порівнянь у давній українській літературі.

Аналізуючи вплив українських перекладів Біблії на розвиток літературної мови, В. Кононенко зазначає: „Упродовж тисячолітньої історії українських перекладів Біблії їхній вплив на розвиток загальнолітературної мови то посилювався, то послаблювався, однак ніколи не припинявся, виявляючи себе як у безпосередньому збагаченні релігійно-церковного лексикону, так і в рецепціях мови художньої літератури” [Кононенко 2002: 150]. Особливо активним було використання біблійної лексики, символіки та образних засобів у давній українській літературі, оскільки, за спостереженнями В. Сулими, саме Біблія формувала світоглядні засади руських книжників, „дала їм морально-етичні канони, естетично-художні орієнтири, стала доміантною темою багатьох творів, невичерпним джерелом сюжетів, образів, порівнянь – альфою й омегою всіх релігійно-літературних надбань” [Сулима 1998: 119]. Саме тому в багатьох випадках автори цього періоду використовують пряме цитування біблійних порівнянь, не вдаючись до варіювання їхнього компонентного або лексичного складу: *Яко овца на заколеньє ведень бысть* (Повість минулих літ) [Широкова 1966: 112] – *Як ягня був проваджений Він на заколення ...* [О: Ісая 53:7; с. 857¹], коли в текст оповіді вводиться епізод з Біблії; *Був язик мій як тростина книжника-скорописця* (Моління Данила Заточника) [Антологія 1984: 27] – *Язык мій – тростинка скорописця* [X: Псалом 45:2; с. 644], за наявності ситуації, аналогічної біблійній: Данило Заточник так звертається до князя, як Давид до Господа, і запевняє князя, як і Давид Господа: *Солодші од меду суть слова твої устам моїм* [Антологія 1984: 31] – *Які солодкі твої слова для мого піднебіння, – для уст моїх солодші меду* [X: Псалом 119:103; с. 691]. Особливо ж часто біблійні порівняння використано з метою повчання, що є основною функцією більшості компаративних конструкцій у Святому Письмі, пор. у „Молінні ...”: *Той, хто має надію на Господа, як гора Сіон, не зрушиться вовік* [Антологія 1984: 30] – *Ті, хто надію складає на Господа, вони, як Сіонська гора, яка не захитається, яка буде стояти повік!* [О:

¹ Тут і далі літера X означає „Святе Письмо у перекладі І. Хоменка. – Рим, 1991”, О – „Біблія у перекладі проф. І. Огієнка. – К., 2004”. Перша цифра після назви біблійної книги означає главу, друга – рядок цієї книги.

Псалом 124:1; с. 696]; *Соломон премудрий також говорить: „Настав премудрого, і він ще мудріший буде [Антологія 1984: 31] – Дай мудрому пораду, він стане ще мудрішим [Х: Приповідки 9:9; с. 712].*

З розвитком народної мови та фольклору в пізніших літературних творах та літописних текстах з'являється чимало видозмінених порівняно з біблійними відповідниками порівнянь. Так, зокрема той самий Данило Заточник, а також автор Галицько-Волинського літопису відкидають суб'єкт порівняння (те, що порівнюється), який є в Біблії, і характеризують інший суб'єкт за допомогою кількох біблійних об'єктів порівняння, доповнюючи їх ще кількома об'єктами, створеними за структурою й лексично близькими до біблійних, але лексеми на позначення цих об'єктів відсутні у Святому Письмі, наприклад: *Пане мій, государю-княже, визволь мене од злигоднів сих, як сарну од тенет, як пташеня од сильця, як утя од кігтя стрімливого яструба, як вівцю од паці левової [Антологія 1984: 29] – Звільнись, неначе сарна з рук (мисливця) і немов та птиця з сильця [Х: Приповідки 6:5; с. 709]; Так умер князь Роман, вічної пам'яті самодержавець всієї України, котрий побідив усі поганські народи мудрістю розуму, поступаючи згідно з божими заповідями. Нападав бо він на невірних, як лев, а сердитий був, як рись, і нищив їх, як крокодил, і переходив їх землю, як орел, бо був хоробрий, як тур [Возняк 1992: 213] – тут використано тільки два біблійних об'єкти порівняння, які містяться в різних конструкціях: *Господь підійме проти тебе народ іздалека, з кінця землі, що злетить на тебе, мов орел [Х: Второзаконня 28:49; с. 208]; У своїх подвигах на лева був схожий, неначе левеня, що рикає на здобич [Х: I Макавеї 3:4; с. 534].* У наведених компаративних конструкціях обидва автори моделюють ситуації, близькі до біблійних: Соломон (якому приписують авторство Книги Приповідок) наказує своєму реципієнтові звільнитися від гріха, а Данило Заточник просить князя звільнити його від негараздів; вороги злітали на ізраїльський народ, немов орел, та проте ізраїльтяни боролися як леви, і князь Роман, як хижий орел, переходив ворожу землю та нападав на невірних, як лев. Вплив конструкцій із Святого Письма на ці порівняння виявляється ще й у тому, що в обох випадках маємо нагромадження кількох об'єктів при одному суб'єктові: такі багатооб'єктні компаративними є характерними для текстів Старого Заповіту, де вони використані для якомога точного розкриття ознаки (або ознак) суб'єкта, наприклад: *Що за красні ... Ізраїлю, твої оселі! Вони немов луки розкинулись, немов сади понад ріками, немов дуби, Господні сажениці, немов оті кедри, що над водою [Х: Числа 24: 5 – 6; с. 162].* За зразком біблійної образності буде Данило Заточник і четвертий об'єкт свого порівняння: вівця та лев – одні з найчастотніших зооморфних об'єктів порівняння у Святому Письмі. Третій об'єкт, попри синонімічність з біблійними, у Біблії відсутній. На нашу думку, автор уводить його, орієнтуючись на свого реципієнта, на те, що утя (каченя) і*

яструб – птахи, які були в Київській Русі, за поведінкою яких його читач міг спостерігати. Недарма М. Возняк уважає „Моління Данила Заточника „перехідним кільцем від перекладного письменства до оригінального [Возняк 1992: 131]. Отже, у цьому прикладі бачимо спробу добору оригінального авторського об'єкта порівняння.

Автор Галицько-Волинського літопису, скориставшись тим самим прийомом нанизування об'єктів порівняння для характеристики князя Романа, додає не один, а кілька об'єктів порівняння, які відсутні в Біблії, проте тварини, з якими він порівнює князя – рись і тур, були в лісах Галичини та Київської Русі, а об'єкт „крокодил”, напевно, був запозичений з якихось літературних джерел – поширених у той час апокрифів чи житій святих. Отже, за готовими біблійними зразками письменник і літописець витворюють цілком нові порівняння з оригінальними суб'єктами та об'єктами.

Цікавим є ще одне порівняння Данила Заточника, де він повністю замінює біблійний суб'єкт, залишивши тільки об'єкт, а лексему-суб'єкт переносить до складу об'єкта. Така трансформація компаративної конструкції не зовсім удала, оскільки образна характеристика суб'єкта – непрозора, особливо для тих, хто мало знайомий з конкретним місцем Книги Псалмів, пор.: *Я ж пане-княже, ні за моря не ходив, ні од філософів не навчався, а був як бджола: припадаючи до багатьох різних квітів, збирає вона медвяний сот. Так і я: по багатьох книгах, вибираючи солодощі словесні і розум, збирав їх, як у міх води морські* [Антологія 1984: 32] – *Воду морську збирає Він, мовби до міху, безодні складає в коморах* [О: Псалом 32:7; с. 627].

За зразком біблійних із збереженням центральних лексем-виразників суб'єктної та об'єктної частини Данило Заточник створює власні повчальні порівняльні конструкції. Так, частотними в Старому Заповіті є мудрий і дурень як суб'єкт та об'єкт порівняння й зла жінка – суб'єкт порівняння. Синтаксична форма таких компаративем – порівняльно-протиставні конструкції зі сполучником „ніж” та основою „ліпше”, „краще”. Зберігаючи всі чотири стрижневі лексеми-виразники компонентів порівняння (суб'єкт, об'єкт, основу і показник), автор „Моління...” замінює їхнє лексичне оточення, надає своїм порівнянням дещо відмінного або й нового змісту: *Ліпше чути заперечення мудрих, аніж потакання нерозумних* [Антологія 1984: 31] – *Тихе слово мудрих варт більше, ніж крик ватажка дурнів* [X: Проповідник 9:17; с. 737]; *Ліпше жити в кутку на покрівлі, ніж із жінкою сварливою в спільній хаті* [X: Приповідки 25:24; с. 725] – *Краще в дірявім човні по воді їздити, ніж злій жінці говорити таємниці: дірявий човен замочить одіж, а зла жінка все життя свого мужа запропащує* [Возняк 1992: 131].

Інший вид трансформації біблійних порівнянь спостерігаємо в поетичних творах: тут при збереженні біблійних суб'єкта, об'єкта й основи порівняння в конструкцію додаються лексеми для створення

ритму й рими, з цією метою змінюється позиція об'єкта (місце його розташування в реченні) або доповнюється, уточнюється зміст біблійного порівняння, подається його розуміння автором вірша, наприклад, Мелетій Смотрицький „Лямент у світа вбогих на жалісне представлення Леонтія Карповича”: *А душа, наче пташка від пасток таємних* [Тут і далі підкреслення наше – І. С.] *і ловців утекла, сіть порвала сил темних...* [Антологія 1984: 110] – *Душа наша спаслась, як пташка з сильця птахоловів; сильце порвалось і ми спаслися* [X: Псалом 124:7; с. 694]; Касіян Сакович „Вірші на жалісний погріб шляхетного рицаря Петра Конашевича-Сагайдачного”: *Усі, як тіль, сон, трави, зів'янути мають, у світ приходять голі і голі вмирають*” [Антологія 1984: 114] – тут автор поєднує кілька об'єктів порівняння, які символізують у Біблії минуцність людського життя: *Змітаєш геть їх: вони стають, мов сон уранці, мов та трава, що зеленіє. Уранці квітне й зеленіє, а ввечорі – підтята всихає* [X: Псалом 90:5 – 6; с. 671]; ... *вона лиш подув – кожна людина, лише, як тіль, чоловік проходить* [X: Псалом 39:6 – 7; с. 640].

На біблійні порівняння або їхні компоненти натрапляємо й у творчості інших поетів XVI – XVII ст., зокрема в Івана Величковського, Кирила Транквіліона-Ставровецького, Семена Дівовича та інших, однак особливості їх використання є такими самими, як у описаних вище випадках. Особливе місце біблійні порівняння займають у творчості Григорія Сковороди, але вони, на нашу думку, заслуговують бути темою окремого дослідження.

Проаналізувавши використання біблійних порівнянь та їх компонентів у творах давньої української літератури, зазначимо, що вони відображають відзначуваний дослідниками вплив Біблії на писемні пам'ятки цього періоду. Біблійні порівняння у творах багатьох авторів легко впізнавані, оскільки зберігаються основні їх компоненти, вони, як і в Біблії, виконують насамперед повчальну функцію, слугують для опису ситуацій зі Святого Письма. Часто, особливо в хронологічно найдавніших писемних пам'ятках, біблійні порівняння цитуються майже без змін. Проте вони можуть зазнавати й трансформацій, як-от: заміна суб'єкта порівняння при збереженні структури біблійного порівняльного речення та стрижневих лексем, особливо в об'єктній частині, інші члени речення замінюються синонімами; задля створення ритму й рими в поезіях або як наслідок розвитку думки автора в деяких порівняннях додаються нові лексичні одиниці чи цілі конструкції. Автор може комбінувати кілька об'єктів порівняння, які в Біблії належать до різних конструкцій, в одній конструкції, що є спробою створення власного порівняння. Крім того, за зразком біблійних і поряд з ними автори можуть створювати оригінальні порівняння чи добирати їх з інших джерел для наближення свого тексту до реципієнта чи посилення експресивності вислову, зокрема порівняння в „Молінні Данила

Заточника” та в „Галицько-Волинському літописі” засвідчують вплив біблійних порівнянь на розвиток образних засобів уже найдавніших творів нашої літератури.

Література

Бурдіна 2000 – Бурдіна Г. Вплив Біблії та конфесійного стилю на збагачення української лексики й фразеології / Галина Бурдіна // Християнство й українська мова : матеріали наук. конф. – Л. : Вид-во Львів. богослов. акад., 2000. – С. 258 – 265; **Возняк 1992** – Возняк М. С. Історія української літератури : у 2 кн. / М. С. Возняк. – вид. 2-е, перероб. – Кн. 1. – Л. : Світ, 1992. – 696 с.; **Коваль 2001** – Коваль А. П. Спочатку було Слово: Крилаті вислови біблійного походження в українській мові / Алла Коваль. – К. : Либідь, 2001. – 312 с.; **Кононенко 2002** – Кононенко В. І. Українські переклади Біблії в розвитку літературної мови / Віталій Кононенко // Кардинал Йосиф Сліпий і сучасність. – Івано-Франківськ : Плай, 2002. – С. 150 – 158; **Кучеренко 1959** – Кучеренко І. К. Порівняльні конструкції мови в світлі граматики / І. К. Кучеренко. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1959. – 106 с.; **Сулима 1998** – Сулима В. Біблія і українська література : навч. посіб / Віра Сулима. – К. : Освіта, 1998. – 400 с.; **Українська мова 2004** – Українська мова : енциклопедія / редкол. : Русанівський В. М., Тараненко О. О. та ін. – 2-е вид., випр. і доп. – К. : Укр. енцикл., 2004. – 824 с. іл.; **Шевченко 2004** – Шевченко Л. Л. Біблія і становлення української літературної мови / Л. Л. Шевченко // Мовознавство. – 2004. – № 5 – 6. – С. 56 – 61; **Широкова 1966** – Широкова Н. А. Из истории конструкций, выражающих отношения сравнения / Н. А. Широкова. – Казань, 1966. – 180 с.; **Wolczak 1985** – Wolczak B. Biblia a Język (O warstwie biblijnej w polskiej frazeologii) / Bogdan Wolczak // Życie i myśl. – Poznań, 1985. – S. 28 – 39.

Список використаних джерел

Антологія 1984 – Антологія української поезії : в 6 т. / упоряд. В. Шевчук. – К. : Дніпро, 1984. – Т. 1: Українська дожовтнева поезія (Твори поетів XI – XVIII ст.). – 454 с.; **Огієнко 2004** – Біблія або Книги Святого Письма Старого й Нового Заповіту / пер. проф. І. Огієнка. – К. : Укр. біблійне т-во, 2004. – 1375 с.; **Хоменко 1991** – Святе Письмо Старого та Нового Завіту / пер. О. І. Хоменка. – Рим, 1991. – 1394 с.

Судук І. І. Вплив біблійних образних засобів на українську мову (на матеріалі порівняльних конструкцій у давній українській літературі)

У статті йдеться про використання біблійних порівнянь у давній українській літературі, їхній вплив на розвиток образних засобів у прозових і поетичних пам'ятках того періоду, описано види

трансформацій порівнянь зі Святого Письма, їх функції у творах давньої літератури.

Ключові слова: порівняння, Біблія, об'єкт і суб'єкт порівняння, трансформація порівняльної конструкції, функції порівнянь.

Судук И. И. Влияние библейских образных средств на украинский язык (на материале сравнительных конструкций в древней украинской литературе)

В статье рассказывается об использовании сравнений из Библии в древней украинской литературе, их влияние на развитие образных средств в прозаических и поэтических памятках того периода, описываются виды трансформаций сравнительных конструкций из Библии, их функции в произведениях древней литературы.

Ключевые слова: сравнение, Библия, субъект и объект сравнения, трансформация сравнительной конструкции, функции сравнений.

Suduk I. I. Influence of biblical vivid facilities on Ukrainian language (on the material of comparative constructions in ancient Ukrainian literature)

The article deals with the using of biblical similes in the ancient ukrainian literature, their influence on the developement of image meanses at prouse and poetical works at that period. At the article also are shows varietis of transformation biblical similes, their functions at the works of ancient literature.

Key words: simile, Bible, object and subject of comparison, transformation of comparative construction, functions of similes.

ФРАЗЕОЛОГІЯ І ПАРЕМІОЛОГІЯ

І. Я. Глуховцева (Луганськ)

УДК 811.161.2'373.7

СУМЩЕННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНИХ ОДИНИЦЬ ЯК ОДИН ІЗ ПРИЙОМІВ СТВОРЕННЯ НОВИХ СТАЛИХ ВИРАЗІВ

До опису типів трансформ фразеологічних одиниць у російському мовознавстві вдавалися різні вчені: М. Шанський [Шанский 1985: 149 – 150], А. Молотков [Молотков 1977], Т. Гусейнова [Гусейнова 1997], Е. Головіна [Головина 2003], трансформацію паремій досліджувала Н. Федорова, яка доводить, що основними типами трансформацій паремій є семантичний, структурний і структурно-семантичний [Фёдорова 2007] та ін.

В українському мовознавстві цьому питанню присвячено дослідження В. Ужченка (ставить перед собою завдання встановити структурно-семантичні основи засад використання фразеологічних одиниць; вивчити найпоширеніші індивідуально-авторські прийоми трансформації фразеологізмів у творах Остапа Вишні [Ужченко 1978: 4]); В. Калашника (розглядає поетичні фразеологізми та афоризми як динамічний шар експресивно-оцінних, образно-виражальних засобів мови в естетично-спрямованому, художньому її функціонуванні; ці засоби виникають унаслідок активного процесу фразеотворення [Калашник 1992]); Т. Здіховської (про трансформацію ФО у творах Б. Лепкого та Уласа Самчука [Здіховська]), С. Коновець (на матеріалі іспанської мови вивчає трансформи, уживані в засобах масової інформації [Коновець 2002]), Т. Свердан (на матеріалі лексикографічних праць та української прози і драматургії простежено усічення як тип структурно-семантичного варіювання і спосіб трансформації фразеології [Свердан 2003]), І. Сковронської (розглядає особливості функціонування сталих словосполук фразеологічного характеру в пресі української діаспори США і Канади (1991 – 2000 рр.) [Сковронська 2003]), М. Гамзюка (розкриває особливості актуалізації фразеологізмів німецької мови в контексті, досліджує роль позамовного контексту в актуалізації цих одиниць; установлює основи механізмів дефразеологічної деривації та впливу семантики твірних фразеологічних одиниць німецької мови на дефразеологічні деривати [Гамзюк 2001]); Н. Лисецької (вивчає фразеологічні інновації в сучасній німецькій мові в когнітивному та функціональному аспектах; установлює найбільш типові способи творення фразеологічних інновацій німецької мови; досліджує утворення фразеологічних інновацій у взаємозв'язку з мисленням, світосприйняттям носіїв німецької мови та виводить узагальнену когнітивну їхню модель; простежує семантику новоутворених мовних

одиниць та фіксує зрушення, яких зазнають досліджувані мовні одиниці в семантичному плані [Лисецька 2004]); О. Тараби (досліджує види лексико-семантичних трансформацій складу німецьких та українських фразеологізмів у газетно-інформаційних текстах; установлює, що такі трансформації, особливо в газетному мовленні, – авторський прийом, побудований за загальномовними законами тексту [Тараба 2007]); Н. Кочукової (з'ясовує експресивно-виражальні можливості трансформованих стійких сполучень слів, установлює найуживаніші прийоми їхнього оказіонального перетворення в мові української преси кінця ХХ – початку ХХІ століття [Кочукова 2004 а]); В. Папіш (досліджує механізм функціонування узуальних та оказіональних фразеологізмів у конкретних текстових умовах під кутом зору їхніх художньо-виражальних функцій і „текстового” значення з позицій комплексного аналізу художнього тексту; здійснює структурний аналіз фразеологізмів, виявлених у художніх текстах закарпатоукраїнських прозаїків; подає характеристику фразеовживань у плані частотності; представляє авторські інновації у сфері фраземіки [Папіш 2003]).

Н. Кочукова доводить, що трансформована фразеологія в наш час широкоживана в тих жанрах газетної публіцистики, які спрямовані на виразність, емоційність, переконання. Таку нову одиницю можна назвати своєрідною експресею щодо вихідної форми, яка є стандартом. Виходячи з різновидів модифікацій, які можуть виникати в мові періодичної преси, вчена доводить, що „трансформацію слід кваліфікувати як видозміну компонентного складу фразеологічних одиниць, що спричиняє зрушення в їхній семантиці, унаслідок чого узуальна форма фразеологічної одиниці протиставляється її оказіональній формі. Отже, трансформація стійких сполучень слів – це свідоме перетворення авторами їхньої форми для надання їм додаткової експресії й досягнення потрібного стилістичного ефекту” [Кочукова 2004: 44].

Звичайно розрізняють два великі розряди видозмін ФО: власне семантичні трансформації (перетворення, переробки) (І. Гнатюк, Ю. Гольцекер, А. Мелерович, В. Мокієнко) і структурно-семантичні (І. Гнатюк, Ю. Гольцекер, В. Дубинський, А. Мелерович, В. Мокієнко, В. Ужченко).

Семантичні трансформації – це зміни традиційної семантики фразеологізму, спричинені його актуалізацією в контекстуальних умовах, унаслідок чого узуальне фразеологічне значення або набуває додаткових відтінків, або повністю переосмислюється, або так чи інакше ФО „оголює” образ чи внутрішню форму, уключаючи подвійну актуалізацію, буквалізацію значення чи народно етимологічне переосмислення внутрішньої форми.

У структурно-семантичних переробках наявні два основні типи вживання ФО: 1) переробки, що не порушують тотожності фраземи й

2) переробки, при яких постають індивідуально-авторські (оказіональні) ФО чи навіть слова. Виділяються й інші типи. Так, А. Мелерович і В. Мокієнко називають до 30 різновидів структурно-семантичних переробок, об'єднуючи їх, своєю чергою у такі типи, як: зміна компонентного складу ФО, зміна в розташуванні компонентів, перехід стверджувальних форм у заперечні й навпаки, переробки, унаслідок яких постають оказіональні слова й ФО; авторські афоризми [МелМ 2001: 23 – 32]. Н. Бабич у навчальному посібнику „Фразеологія української мови” (1971) подає 15 способів трансформації фразеологізмів. Серед них ми бачимо й традиційні (заміщення компонентів ФО, скорочення чи поширення фразем, використання образу ФО), і способи, які рідше дослідники не називають (заміна граматичної форми компонентів, уведених вставних слів у фразеологізм, перестановка компонентів ФО, використання структурно-інтонаційної схеми загальнонародного фразеологізму для утворення нового виразу, утворення словосполучення, антонімічного загальнонародному фразеологізмові, варіантність елемента фразеологічного контексту, утрата фразеологізмом категоричності звучання через надання йому описового характеру).

Оскільки численні прийоми стилістичного використання нерідко накладаються, використовуються разом (М. Ріффатер називає це фразеологічною конвергенцією), існує певна трудність у класифікації типів трансформації окремих фразем. Нехтуючи окремими деталями, їх можна об'єднати в чотири групи: 1) прийоми, пов'язані з кількісною зміною компонентного складу ФО та його заміною; 2) прийоми, пов'язані із зміною форми компонентів фразеологізму; 3) прийоми, пов'язані з контекстним обігруванням ФО чи її окремих компонентів; 4) прийоми, пов'язані з використанням загального образу (внутрішньої форми) фраземи.

Прийоми, пов'язані з контекстним обігруванням ФО чи її окремих компонентів, базуються на „двозначності”, на буквализації фразеологічного словосполучення, що призводить до своєї гри слів.

Завдання цієї статті вбачаємо в тому, щоб проаналізувати фразеологізми, які в засобах масової інформації чи усному мовленні найчастіше зазнають контекстного обігрування.

Предметом уваги стали газетні тексти або уривки усного мовлення, у яких сполучено два чи більше фразеологізми, а їхнє значення змінено.

Зазвичай у цьому випадку відбувається суміщення (термін І. Абрамець), тобто сприйняття словосполучення в його вільному й фразеологічному значеннях: **пташиний базар (ярмарок)** 'велике скупчення людей' [ФС I : 17]; **собачі ціни** 'ціни, що постійно зростають'; 'високі ціни' – *торговий парадокс: базар – пташиний, ціни – собачі...*

[БС; ЛУ 1996, № 43 – 44, 21 листоп., с. 8]²; **байдики бити** 'бути без діла, весело проводити час; розважатися' [ФС І: 23]; **давати здачі** 'відповідати ударом на удар, образою на образу і т. ін.' [ФС І: 214] – *не бий байдики, бо вони можуть дати здачі* [ПК; СВ 1996, № 77, 28 черв., с. 4]; **бісики пускати (очима)** 'привертаючи до себе увагу, поглядати на когось' [ФС ІІ: 718]; **давати чортів** 'сильно бити кого-небудь' [ФС І: 208] – *спочатку пускала бісики очима, а вже потім давала чортів* [ЮМ; Пер. 2005, № 2, лют., с. 2]; **пускати цапа в город** – *то лише здається, що молодичка бісиків пускає – насправді вона пускає цапа в город* [ФБ; ЛУ 2007, № 12, 29 берез., с. 8].

Нерідко при такому суміщенні лексичне наповнення фразеологізмів має спільні риси: а) у складі фразеологізмів є слова, що належать до однієї тематичної групи, як-от: **обкидати болотом** 'несправедливо звинувачувати когось у чомусь; обмовляти, ганьбити кого-небудь' [ФС І: 568]; **вивести на чисту (свіжу) воду** 'викривати чію-небудь непорядність, підступність, нечесність' [ФС І: 83] – *постулат: найчастіше нас обкидають болотом саме ті, котрих ми вивели на чисту воду* [БС; СВ 2001, № 33, 11 берез., с. 4]; **скочити (вскочити) в гречку** 'зраджувати дружині (чоловікові); мати нешлюбні зв'язки' [ФС ІІ: 813]; **каші (їсти) просить** 'подертий і потребує лагодження (про взуття та одяг)' [ФС ІІ: 711] – *хіба не стрибнеш у гречку, якщо черевики каші просять?* [ФБ; ЛУ 1998, № 31 – 32, 3 верес., с. 8]; б) образним конкретизатором таких фразем є нерідко одне й те слово: напр.: **котити бочку** 'наговорювати щось на кого-небудь, безпідставно звинувачувати когось у чомусь' [ФС І: 391]; **сидіти на порохівій бочці** 'перебувати під загрозою небезпеки, катастрофи та ін.' [ФС ІІ: 801] – *хіба ми на когось покотимо бочку, коли ми на ній живемо – на бочці з порохом?!* [ФБ; ЛУ 2004, № 20, 27 трав., с. 8]; **викидати на вітер** 'легковажно, марно витратити що-небудь (гроші, майно і т. ін.)' [ФС І: 91]; **вітер у голові** 'хто-небудь легковажний, несерйозний' [ФС І: 131] – *якщо ми і кидаємо гроші на вітер, то хіба що на той, котрий у головах наших зверхників* [ФБ; СВ 2001, № 146, 7 груд., с. 6]; **товкти воду в ступі** 'займатися чим-небудь непотрібним, марно гаяти час' [ФС ІІ: 887]; **лити воду** 'говорити або писати неконкретно, нецікаво і т. ін., поверхово висвітлювати якусь тему; вести беззмістовні розмови' [ФС І: 425] – *у ступі воду ми вже не товчемо – ми лємо її з трибун* [ФБ; ЛУ 2001, № 21, 7 черв., с. 8]; в) компонентами фразеологізму є синонімічні вислови (напр., *на висоті – у небі*): **бути на висоті** 'стан, за якого у людини все йде добре, усе ладиться'; **краще синиця в жмені, ніж журавель у небі** – *завжди на висоті лише журавель у небі* [ФБ; ЛУ 2005, № 40, 13 жовт., с. 8]; г) у

² У дужках подаємо посилання на періодичні видання: „Літературна Україна”, „Сільські вісті”, „Перець” та ін.

стійких словосполученнях є слова-антоніми: **біла ворона** 'той, хто виділяється серед інших чимсь незвичайним, зовсім не схожий на інших' [ФС I: 146]; **чорна ворона** 'недобрий знак; погана звістка'; 'люди, що займаються недобрими справами' – *білі ворони, об'єднавшись у зграю, досить часто робляться чорними* [МЛ; Пер. 1995, № 2, с. 10]; *більшість білих ворон фарбовані* [ВП; ЛУ 1997, № 8, 27 лют., с. 8]; *не люблю чорних ворон – з них завжди доводиться вибирати білу* [ВШ; ЛУ 2004, № 42, 28 жовт., с. 8]; **великі гроші** 'значна сума грошей'; **малі гроші** 'мізерна сума грошей' – *великі гроші люблять згадувати, як вони були маленькими. Ех, ото було життя* [ФК; Пер., 2002, № 8, с. 4]; *великі гроші можна робити, невеликі – заробляти* [АЧ; Пер., 1999, № 4, с. 2]; *маленькі гроші заробляють, а великі – роблять!* [ОСу; Пер., 1997, № 4, с. 1]; *маленькі гроші – пропивають. А великі гроші – п'ють!* [ОСу; Пер., 1995, № 5, с. 4]; **світле майбутнє** 'досконале демократичне суспільство, до якого прагне людство'; 'комунізм згідно з ідеологією Комуністичної партії'; **темне минуле** 'факти біографії, які людина хоче приховати'; 'життя у класовому суспільстві (згідно з ідеологією прихильників Комуністичної партії)' – *Господи! Як світле майбутнє схоже на темне минуле!* [ОСу; Пер., 1996, № 9, верес., с. 5]; *немає такого світлого майбутнього, яке б згодом не стало темним минулим* [ВВ; ЛУ 2005, № 44, 10 листоп., с. 8].

Нерідко у фразеологізмах, що суміщаються, дієслова можуть позначати протилежно спрямовану дію: **входити в становище** 'розуміючи причини, обставини дій, поведінки кого-небудь, ставитися до нього з увагою, співчуттям' [ФС I: 164]; **виходити з себе** 'перебувати в стані сильного роздратування, нервового збудження; втрачати спокій, самовладання, терпіння' [ФС I: 111] – *ввійшовши в чуже становище, не виходь із себе* [ІС; СВ 2003, № 71, 20 черв., с. 4]. Є випадки, коли дієслова належать до однієї видової пари: **ловити гави** 'марно витрачати час, нічим не займатися; байдикувати' [ФС I: 444]; **спіймати облизня** 'лишитися без того, на що розраховував, сподівався; не отримати нічого, зазнати невдачі в чомусь' [ФС II: 849] – *хто ловить тав, той упіймає облизня* [ВКра; СВ 2008, № 132, 7 листоп., с. 6].

Фразеологічні одиниці, поєднані в одному висловлюванні, можуть: а) належати до одного тематичного ряду: **розвішувати вуха** 'з сл. слухати і под. уважно, з цікавістю, з великим захопленням' [ФС II: 744]; **вішати локшину на вуха** 'відверто обдурювати, розводячи розмови про стороннє' – *одні слухняно розвішують вуха, інші вішають на них локшину* [БС; ЛУ 1998, № 3, 22 січ., с. 8]; **валяти дурня** 'робити дурниці, безглузді вчинки; поводитися не так, як слід' [ФС I: 67]; **круглий (набитий) дурень** 'дуже обмежена, тупа, недалеко людина' [ФС I: 273] – *валяти дурня набагато легше, якщо він – круглий* [СТ; СВ 1995, № 41, 7 квіт., с. 4]; б) мати меліоративне значення: **золоті гори** 'надто багато' [ФС I: 189]; **вершина знань** (сталий вислів, уживаний у ЗМІ) – *мінняю*

золоті гори на вершину знань [ЛЗ; Пер. 2001, № 9, верес., с. 2]; **стріляний горобець** 'досвідчена, загартована життям, бувала, витривала людина, яку важко перехитрити, обдурити' [ФС I: 190]; **птиця високого польоту** 'людина, яка займає значне становище в суспільстві і має владу, вагу, великий вплив у якомусь колективі' [ФС II: 716] – *стріляний горобець високого польоту* [ФБ; СВ, 2003, № 104, 5 верес., с. 4]; в) мати яскраве пейоративне значення: **опустити голову** □ **зажуритися** [ФС II: 588]; **сидіти на шиї** 'бути під чиєюсь опікою, на чиєму-небудь утриманні, матеріально обтяжуючи когось' [ФС II: 801] – *опущена голова – запрошення сісти на шию* [ВШа; СВ 2004, № 60, 27 трав., с. 4]; г) мати протилежні конотативні значення: **перевернути (вернути) гори** 'зробити, виконати велику, навіть неможливу роботу; зробити дуже багато' [ФС II, с. 613]; **сидіти в запічку (на печі)** 'жити безтурботно' [ФС II: 801] – *ми і гори перевернемо, аби з печі не злізати* [ФБ; Пер. 2005, № 7, лип., с. 6]; **світле майбутнє** 'досконале демократичне суспільство, до якого прагне людство'; 'комунізм згідно з ідеологією Комуністичної партії'; **межа бідності** 'бути дуже бідним; утратити купівельну спроможність' – *до світлого майбутнього ми йшли в кирзових чоботях, до межі бідності – босими* [ЛК-З; ЛУ 2007, № 12, 29 берез., с. 8]; **світле майбутнє** 'досконале демократичне суспільство, до якого прагне людство'; 'комунізм згідно з ідеологією Комуністичної партії'; **темна (чорна) пляма** 'що-небудь негативне, яке ганьбить кого-, що-небудь' [ФС II: 649] – *світле майбутнє лишилося в нашій історії темною плямою* [ОП; ЛУ 2000, № 9, 2 берез., с. 8]; д) вступати в антонімічні відношення: **дірка з бублика** 'абсолютно нічого' [ФС I: 248]; **медові та молочні ріки** 'повний достаток' [ФС II: 739] – *з дірки від бублика беруть свій початок молочні ріки* [ОП; СВ 2004, № 131, 5 листоп., с. 4].

Суміщаються, здебільшого, два фразеологізми, рідше – три чи чотири, зокрема: вирази **скочити (вскочити) в гречку** 'зраджувати дружині (чоловікові); мати нешлюбні зв'язки' [ФС II: 813], **наламати дров** 'наробити чогось нерозумного, необдуманого, безглузлого; допустити багато значних помилок' [ФС I: 528], **заварити кашу** 'затіяти щось дуже складне, клопітне, що загрожує неприємними наслідками' [ФС I: 299], **виходити сухим із води** 'будучи винним, уміло уникати покарання або нарікання; залишатися непокараним або незаплямованим' [ФС I: 111] стали основою для *скочив у гречку, наламав дров, заварив кашу... І вискочив із води сухим* [ФБ; Пер. 1995, № 1, с. 4]; фразеологізми **світле майбутнє** 'досконале демократичне суспільство, до якого прагне людство'; 'комунізм згідно з ідеологією комуністичної партії'; **світла голова** 'дуже розумна людина' [ФС I: 184]; **світло вкінці тунелю; відключене світло; світла пам'ять** 'уживається для вираження позитивного ставлення при згадці про померлого' [ФС II: 607] – *еволюція темноти: світле майбутнє, світлі голови, світло в кінці тунелю, відключене світло, світла пам'ять* [ФБ; Пер., 1996, № 8, серп., с. 4].

У багатьох випадках суміщають фразеологізми, у яких споріднений образ: **заварити кашу** 'затіяти щось дуже складне, клопітне, що загрожує неприємними наслідками' [ФС I: 299]; **кожна кухарка повинна навчитися керувати державою** (В. І. Ленін) – *ми спочатку заварюємо кашу, а потім приводимо до влади кухарок* [ФБ; ЛУ 2004, № 20, 27 трав., с. 8]; *поки кухарка вчилася керувати державою, еліта вчилася заварювати кашу* [ФБ; ЛУ 2008, № 4, 31 січ., с. 8]; *якщо ми заварили стільки каші, виходить, країною керують тямущі куховарки?* [БЧ; ЛУ 2000, № 19, 25 трав., с. 8]; **заварити кашу** 'затіяти щось дуже складне, клопітне, що загрожує неприємними наслідками' [ФС I: 299]; **манна небесна (з неба)** 'що-небудь бажане, приємне, легкодоступне' [ФС I: 464] (з Біблії) – *манія величності: мріє заварити кашу з манни небесної* [ФБ; ЛУ 2002, № 31, 12 верес., с. 8].

Нерідко суміщення призводить до контамінації, під якою розуміємо взаємодію, об'єднання мовних (номінативних) одиниць або їхніх частин та підставі структурної, функціональної або асоціативної близькості чи з певною комунікативною метою, що зумовлює створення нової мовної (номінативної) одиниці [Селіванова 2004: 251], напр.: **котити бочку** 'наговорювати щось на кого-небудь, безпідставно звинувачувати когось у чомусь' [ФС I: 391]; **Сізіфова праця** (безплідна, важка, нескінченна робота – вперше вжив староримський поет Пропорцій, який жив у I ст. до н. е.) – *усі ми Сізіфи, коли котимо бочку на шефа* [ФБ; ЛУ 2008, № 6, 14 лют., с. 8]; **скільки вовка не годуй, а він [усе] в ліс дивиться; робота не вовк, у ліс не втече** – *скільки вовка не годуй, а робота все одно в ліс не побіжить; з вовками жити, по-вовчому вити; красиво жити не заборониш – з вовками жити не заборониши; скільки вовка не годуй, а він [усе] в ліс дивиться; жаба душить* 'бути жадібним, не віддавати щось через жадібність' – *скільки жабу не годуй, усе одно задушить*.

В. Мокієнко зазначає, що „одним з найбільш активних способів трансформації традиційних паремій є своєрідний мовний „макаронізм”, контамінація двох абсолютно різних за змістом, а нерідко і за структурою прислів'їв” [Вальтер 2005: 13]. Учений підкреслює, що цей процес перетворення паремій якоюсь мірою відповідає духові нашого часу – духові суміщення стилів. У нових висловах традиційне постійно перехрещується з нетрадиційним: **мати довгий язик** 'любити поговорити, говорити багато зайвого, розголошувати таємниці' [ФС I: 470]; **тіпун вам на язик** 'уживається для вираження недоброго побажання кому-небудь з приводу недоречних висловлювань' [ФС II: 885] – *чим довший язик, тим більший тіпун*.

Отже, одним із прийомів структурно-семантичних або лише семантичних трансформацій є суміщення двох або кількох фразеологізмів в одному тексті. При цьому значення обох фразем чи однієї з них буквализується. Суміщатися можуть фразеологізми, зовсім не пов'язані між собою, однак нерідко ці одиниці мають спільний образний

конкретизатор, слова-синоніми чи антоніми, лексеми, які можна віднести до однієї тематичної групи. У такому випадку при обігруванні значення фразеологічних одиниць можна говорити про врахування особливостей компонентного складу стійких сполучень слів, а також про певні особливості змісту. Суміщаються зазвичай фраземи, що мають протилежне конотативне значення, хоч є випадки суміщення фразем з меліоративним змістом. Окремим різновидом суміщення є контамінація фразеологізмів, що є одним із прийомів утворення нових висловів і відповідає духові нашого часу.

Джерела

МелМ 2001 – Мелерович А. М. Фразеологизмы в русской речи / А. М. Мелерович, В. М. Мокиенко. – М. : Рус. слов., 2001. – 860 с.; **ФС** – Фразеологічний словник української мови / уклад. : В. М. Білоноженко та ін. – К. : Наук. думка. 1993. – 984 с.

Література

Вальтер 2005 – Вальтер Х. Антипословицы русского народа / Х. Вальтер, В. М. Мокиенко. – СПб. : Издат. дом „Нева”, 2005. – 576 с.; **Гамзюк 2011** – Гамзюк М. В. Емотивність фразеологічної системи німецької мови (досвід дослідження в синхронії та діахронії) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / М. В. Гамзюк. – К., 2001. – 34 с.; **Головина 2003** – Головина Э. Д. Виснет ли брань на воротах? Как мы коверкаем фразеологизмы / Э. Д. Головина // Рус. речь. – 2003. – № 5. – С. 61 – 65; **Гусейнова 1997** – Гусейнова Т. С. Трансформация фразеологических единиц как способ реализации газетной экспрессии / Т. С. Гусейнова. – Махачкала, 1997. – 165 с.; **Здиховська Т. В.** – Здиховська Т. В. Спосіб трансформації фразеологізмів як стилістичний прийом у художніх творах [Електронний ресурс] / Т. В. Здиховська. – Режим доступу : kviten04@mail.ru; **Калашник 1992** – Калашник В. С. Українська поетична фразеологія і афористика поетичної мови повоєнного періоду : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.02 „Українська мова” / В. С. Калашник. – Д., 1992. – 40 с.; **Коновець 2002** – Коновець С. П. Комунікативно-прагматичні особливості актуалізації фразеологізмів у дискурсі сучасної преси (за матеріалами іспанських періодичних видань) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.05 „Іспанські мови” / С. П. Коновець. – К., 2002. – 15 с.; **Кочукова 2004 а** – Кочукова Н. І. Експресивно-виражальні можливості трансформованих стійких сполучень слів (на матеріалі української преси кінця ХХ – початку ХХІ століття) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. І. Кочукова. – К., 2004. – 19 с.; **Кочукова 2004 б** – Кочукова Н. І. Експресивно-виражальні можливості

трансформованих стійких сполучень слів (на матеріалі української преси кінця XX – початку XXI століття) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Кочукова Наталія Іванівна. – Слов'янськ, 2004. – 182 с.; **Лисецька 2004** – Лисецька Н. Г. Фразеологічні інновації в сучасній німецькій мові : когнітивний та функціональний аспекти : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.04 „Германські мови” / Н. Г. Лисецька. – Л., 2004. – 20 с.; **Молотков 1977** – Молотков А. И. Основы фразеологии русского языка / А. И. Молотков. – Л. : Наука, 1977. – 283 с.; **Папіш 2003** – Папіш В. А. Семантико-функціональна природа фразеологізмів у художній прозі закарпатоукраїнських письменників (40 – 90 рр. XX ст.) : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Папіш Віталія Андріївна. – Ужгород, 2003. – 206 с.; **Свердан 2003** – Свердан Т. П. Усічення як тип структурно-семантичного варіювання і спосіб трансформації у фразеології : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Т. П. Свердан. – Івано-Франківськ, 2003. – 27 с.; **Селіванова 2004** – Селіванова О. Нариси з української фразеології (психологічний та етнокультурний аспекти) : монографія / О. Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.; **Сковронська 2003** – Сковронська І. Ю. Особливості функціонування сталих словосполук фразеологічного характеру у пресі української діаспори США і Канади (1991 – 2000 рр.) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.08 „Журналістика” / І. Ю. Сковронська. – К., 2003. – 20 с.; **Тараба 2007** – Тараба І. О. Лексико-семантичні трансформації складу німецьких та українських фразеологізмів у газетно-інформаційних текстах / І. О. Тараба // Вісн. Житомир. держ. ун-ту ім. І. Франка. – 2007. – № 34. – С. 189 – 192.; **Ужченко 1978** – Ужченко В. Д. Фразеология произведений Остапа Вишни : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. філол. наук : спец. 10.02.02 „Язика народів СРСР” / В. Д. Ужченко. – Харків, 1978. – 28 с.; **Федорова 2007** – Федорова Н. Н. Современные трансформации русских пословиц : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 / Федорова Наталія Николаевна. – Псков, 2007. – 234 с.; **Шанский 1985** – Шанский Н. М. Фразеология современного русского языка / Н. М. Шанский. – М. : Высш. шк., 1985. – 160 с.

Глуховцева І. Я. Суміщення фразеологічних одиниць як один із прийомів створення нових сталих виразів

У статті проаналізовано фразеологічні одиниці, які в засобах масової інформації чи усному мовленні найчастіше зазнають контекстного обігрування шляхом суміщення двох або кількох фразеологізмів в одному тексті, при якому значення обох фразем чи однієї з них буквализується.

Ключові слова: фразеологічна одиниця, фразема, власне семантична та структурно-семантична трансформація, суміщення двох чи кількох фразеологізмів.

Глуховцева И. Я. Совмещение фразеологических единиц как один из приемов создания новых устойчивых выражений

В статье проанализированы фразеологические единицы, которые в средствах массовой информации наиболее часто подвергаются контекстуальному обыгрыванию путём совмещения двух или нескольких фразеологизмов в одном тексте, при котором значение обеих фразем или одной из них буквализируется.

Ключевые слова: фразеологическая единица, фразема, собственно семантическая и структурно-семантическая трансформация, совмещение двух или нескольких фразеологизмов.

Glukhovtseva I. Ya. Combination of phraseological units as one of receptions of creation of new steady expressions

The phraseological units which are often suffered from context action by combining two or more phraseological units in one text in the media or the spoken languages and which have the meaning of both phrases and one of them is in a literal sense are analysed in the article.

Key words: phraseological unit, phrase, semantic and structural and semantic transformation, combining two or more phraseological units.

Н. Р. Коротких (Луганськ)

УДК 811.161.2

**НЕГАТИВНА КОНОТАЦІЯ ФРАЗЕОЛОГІЗМІВ
З КОМПОНЕНТАМИ-ЗООНОМЕНАМИ
(на матеріалі української, англійської та французької мов)**

Наразі немає спеціальних праць, присвячених комплексному вивченню заявленої теми. Останні роботи в цій галузі виконали Д. Тішкіна („Фразеологічні одиниці з компонентом-зоонімом в англійській та російській мовах: зіставний аналіз”) [Тішкіна 2008], Д. Марданова („Зіставний аналіз фразеологічних зоонімів в англійській та турецькій мовах”) [Марданова 1997], П. Мусаєва („Фразеологічні та пареміологічні одиниці з компонентом-зоонімом лакської та англійської мов”) [Мусаєва 2008], Т. Шепілова („Французькі фразеологічні одиниці з компонентом-зоонімом: семантичний, функціонально-стилістичний і когнітивний аспекти”) [Шепілова 2001].

Метою статті є аналіз фразеологізмів різносистемних мов із зоономенами (далі ФО), що мають негативну конотацію.

Актуальність теми зумовлено зростанням зацікавленості фразеологічним складом різносистемних мов з компонентами-зоономенами та необхідністю їх дослідження з позиції зіставлення.

Об'єктом дослідження є ФО з частково еквівалентним змістом, які мають негативну конотацію.

Досягнення мети передбачає розв'язання таких завдань: виявити фразеологічні одиниці з компонентами-зоономенами в українській, англійській та французькій мовах; з'ясувати семантичні особливості фразеологічних одиниць з компонентами-зоономенами в українській англійській та французькій мовах; зіставити фразеологічні одиниці з компонентами-зоономенами з метою виявлення часткових еквівалентів фразеологічних одиниць, які мають негативну конотацію в аналізованих різносистемних мовах.

Особливу роль у житті людини відігравало її природне оточення, повсякденні турботи. Життя народу складалося так, що тварини супроводжують людину протягом життя, вони є основним джерелом її добробуту. Завдяки тваринам визначався рівень заможності людини. Це знаходило відображення у фразеологізмах, у яких закодовано народну мудрість, відображено національну культуру. ФО узагальнюють побут, історію, світогляд і культуру народу, становлять цінний пласт народної мовної творчості. Вони дуже легко запам'ятовуються, оскільки є стислими за змістом, компактними за формою та влучними й дотепними. Фразеологізми з компонентами-зоономенами є однією з найчисленніших груп фразеологічного фонду. У них відображено багатовікові спостереження людини за світом фауни. Спілкування з тваринами спонукає людину до творчості. Але не завжди це спілкування складається гармонійно. Нерідко в поведінці людей можна розпізнати риси добре відомих чотириногих друзів.

Тварини символізують ті чи ті якості характеру, поведінки, зовнішнього вигляду людини. Кожна тварина, як і людина, має свій характер і виконує свою роль у житті людини, позитивну чи негативну, або взагалі є несумісною з людиною. Тому, коли людина намагається охарактеризувати себе чи оточуючих, вона нерідко використовує те, що їй ближче. Як наслідок – у різних мовах функціонує значна кількість порівнянь, метафор, приказок та прислів'їв, у складі яких є компоненти-зоономени. Завдяки цьому кожна мова стає унікальною й неповторною, як і нація, людина. Зазначені ФО є виявом національної лінгвістичної своєрідності. Без сумніву, це стосується й української мови, лексика й фразеологія якої багата та різноманітна.

І. Миронова справедливо зазначала, що „основою для порівняння характеристик людини і ознак тварини можуть бути звички представників тваринного світу, зовнішні ознаки тварин, спостережувані дії” [Миронова 2001: 150]. Наявність таких уявлень дозволяє науковцям провести паралель між рисами тварин та поведінкою людей, а також

проаналізувати переносне вживання найменувань тварин з метою створення образної характеристики людини. А отже, фразеологізми з компонентами-зоономенами можна розподілити на одиниці з негативною та позитивною конотацією.

Ми розглянемо фразеологічні одиниці з частковою еквівалентністю змісту в різносистемних мовах, що мають негативну конотацію.

До часткових еквівалентів А. Кунін відносить фразеологічні одиниці, які мають деякі розбіжності лексичного та лексико-граматичного характеру [Кунін 1984]. Л. Байрамова вважає частковими еквівалентами фразеологічні одиниці, які збігаються в семантичному, стилістичному та частково лексичному плані [Байрамова 1982]. Є. Арсентьева зазначає, що часткові еквіваленти – це фразеологічні одиниці, які при тотожності семантики мають незначні розбіжності в плані вираження [Арсентьева 1989: 97].

До часткових еквівалентів віднесемо ФО з однаковими або схожими образами, близькими за значенням, подібним чи дещо відмінним компонентним складом та структурно-граматичною організацією [Тішкіна 2008: 101].

Метафоричне найменування різних мов виявляють значні розбіжності: 1) у межах однієї групи метафоризації піддаються різні слова, 2) слова з одним і тим самим прямим значенням можуть мати різні метафоричні вживання; 3) для вираження одного поняття можуть пристосовуватися різні слова й навпаки – подібні слова можуть мати різні метафоричні значення [Гак 1977: 115 – 116].

Прикладом ФО з частковою еквівалентністю та негативною конотацією в різносистемних мовах є такі ФО:

strong as a horse (сильний, як кінь) – *здоровий, як віл* – *fort comme un bœuf* (міцний, як бик);

work like a horse (працювати, як кінь) – *працювати, як чорний віл* – *travailler comme un bœuf* (працювати, як віл);

bull in a china shop, a (бик в посудній лавці) – „ведмідь”, незграбна людина – *comme un elephant dans un magasin de porcelaine* (як слон у порцеляновому магазині);

old bird, an (старий птах) – *стріляний горобець* – *un vieux lapin* (старий кролик);

guinea pig, a (морська свинка) – *піддослідний кролик* – *servir de cobaye* (служити морській свинці);

all your geese are swans (усі твої гуси є лебеді) – *усі кози в золоті, всяк своє вихваляє* - *toutes les chevres en or, juste dans son elege* (усі кози в золоті, а справедливий у своїй хвалі);

break a butterfly on the wheel (вбивати метелика колесом) – *стріляти по горобцях з гармат* – *reigner la girafe (tirer aux tapeaux)* (розчісувати жирафа);

to take a spear to kill a fly (взяти спис, щоб вбити муху) – *іти на комара з дрючком, а на вовка з швайкою* – *prendre une massue pour tuer une mouche* (взяти булаву, щоб вбити муху).

Проаналізувавши зазначені ФО, ми виявили, що частковими аналогами у фразеологізмах цих трьох різносистемних є різні образи. Для опису фізичного стану людини, її сили, в українській мові використовують ФО з компонентом-зоономеном *віл*, тоді як в англійській та французькій мовах використано образний визначник *кінь*. Для вираження незграбності людини в українській мові вжито лексему *ведмідь*, в англійській – *віл*, у французькій – *слон*. Великий досвід людини в українській мові передано лексемою *горобець*, в англійській мові лише узагальненим образом *птаха*, у французькій же вжито образний визначник *кролик*. Безпомічність та безвихідь передають фразеологізми з компонентами: в українській мові – *кролик*, в англійській та французькій мовах – *морська свинка*. Зневагу до людини в англійській та українській мовах передає лексема *гусак*, а у французькій мові – *коза*. Маленьку, але дуже настирливу *муху* в англійській та французькій мовах зіставлено з лексемою *комар*, якого нібито можна вбити тільки за допомогою списа, дрючка й булави. Марне витрачання часу передано в англійській мові за допомогою фразеологізму *вбивати метелика колесом*, в українській мові – *стріляти по горобцях*, у французькій мові – *розчісувати жирафа*, що є марним заняттям.

Наявність таких відмінностей у компонентному складі може бути пояснено своєрідністю культури кожного народу, узвичаєним ставленням до конкретної тварини, яке формувалося століттями під впливом умов життя й соціальних чинників. В Девкін вважає, що наявна перевага слів з негативною оцінністю пов'язана, мабуть, з тим, що позитивність сприймається як щось зрозуміле, звичайне. Людині постійно доводиться долати перешкоди, уникати помилок, поганого. Чомусь це для неї значне й стійко відображено в мові.

Отже, однією з характерних рис фразеологізмів з компонентами-зоономенами є асоціативне уявлення про тварин у конкретному суспільстві, ступінь практичного й культурного освоєння людиною навколишнього середовища, а також притаманна людині звичайна гра розуму. Тому, порівнюючи англійські ФО з українськими та французькими, робимо висновок, що вони можуть бути подібними за лексичним складом, комунікативним значенням та конотацією. Але значна частина англійських, українських і французьких фразеологізмів мають свої особливості, а відповідності часто бувають лише приблизними. Характерною рисою фразеологізмів є те, що вони не зникають, а залишаються у свідомості нації. Необхідно відзначити неймовірну точність порівнянь, у складі яких є назви тварин з характерними рисами людей (і позитивними, і негативними), у яких на людину перенесено характерні звички тварин з їхнім виразним

емоційним фоном, що позначають найпривабливіші та найогидніші риси, морально-етичні якості й дії людей. Загалом, коли людину порівнюють з твариною, це викликає іронію або презирство, що знаходить відображення в мові, зокрема у фразеологізмах.

Мовні явища досліджують у їхньому взаємозв'язку з мисленням, національною свідомістю, культурою й духовним життям та розвитком людей, оскільки образ людини є одним з основних елементів мовної картини світу. Отже, ця тема залишається актуальною та перспективною для подальшого дослідження.

Література

Байрамова 1982 – Байрамова Л.К. Фразеология и перевод / Л.К. Байрамова // Фразеология и синтаксис. – Казань : Изд-во Казан. ун-та, 1982. – С.3 – 42; **Гак 1977** – Гак В. Г. Сопоставительная лексикология / В. Г. Гак. – М. : Междунар. отношения, 1977. – 264 с.; **Кунин 2005** – Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка / А. В. Кунин. – Дубна : Феникс, 2005. – 488 с.; **Марданова 1997** – Марданова Д. М. Сопоставительный анализ фразеологических зоонимов в английском и турецком языках: автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.20 „Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание” / Д. М. Марданова. – Казань, 1997. – 25 с.; **Миронова 2001** – Миронова И. В. Зоометафора в свете антропоцентричности языка (на материале английской лексики) / И. В. Миронова // Методологические проблемы когнитивной лингвистики. – Воронеж : Изд-во Воронеж. гос. ун-та, 2001. – С.149 – 151; **Мусаева 2008** – Мусаева П. Г. Фразеологические и паремнологические единицы с компонентом-зоонимом лакского и английского языков : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Мусаева Патимат Габидуллаховна – Махачкала, 2008. – 230 с.; **Тишкина 2008** – Тишкина Д. А. Фразеологические единицы с компонентом-зоонимом в английском и русском языках: сопоставительный анализ : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.20 / Тишкина Диана Алексеевна. – Казань, 2008. – 219 с.; **Шепилова 2001** – Шепилова Т. А. Французские фразеологические единицы с компонентом-зоонимом: семантический, функционально-стилистический и когнитивный аспекты : сопоставительный анализ : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.05 / Шепилова Татьяна Анатольевна. – Воронеж, 2001. – 157 с.

Коротких Н. Р. Негативна конотація фразеологізмів з компонентами-зоономенами (на матеріалі української, англійської та французької мов)

Статтю присвячено фразеологічним одиницям української, англійської та французької мов з компонентами-зоономенами, які мають

частково еквівалентний зміст. Об'єктом дослідження є ФО з частковою еквівалентністю, що мають негативну конотацію

Ключові слова: фразеологічні одиниці, компоненти-зоономени, часткові еквіваленти, конотація, негативна конотація.

Коротких Н. Р. Негативная коннотация фразеологизмов с компонентами-зоономенами (на материале украинского, английского и французского языков)

Статья посвящена фразеологическим единицам украинского, английского и французского языков с компонентами-зоономенами, которые имеют частичные эквиваленты. Объектом исследования являются ФЕ с частичной эквивалентностью, которые имеют негативную коннотацию.

Ключевые слова: фразеологические единицы, компоненты-зоономены, частичные эквиваленты, коннотация, отрицательная коннотация.

Korotkykh N. R. Negative connotation phraseological units with component-zoonomens (on the Ukrainian, English and French)

The article is devoted to Ukrainian, English and French phraseological units with the zoonomen components that are partial equivalents. The research object is a partial equivalence of phraseological units, which have a negative connotation

Key words: phraseological units, components, zoonomen, partial equivalents, connotation, negative connotation.

В. І. Школяренко (Суми)

УДК 811.112.2'07

**ФОРМУВАННЯ ФРАЗЕОЛОГІЧНОЇ СИСТЕМИ
ДАВНЬОВЕРХНЬОНІМЕЦЬКОЇ МОВИ**

Аналіз мовного матеріалу давньоверхньонімецького (двн.) періоду не може претендувати на вичерпну повноту. Це пов'язано з тим, що збереглася порівняно невелика кількість пам'яток; деякі трапляються у вторинних записах; здебільшого писемні тексти є перекладами або обробками латинських оригіналів і, як можна припустити, у них досить сильний вплив латини; можливим є одиничне вживання дієслівного словосполучення, що не дозволяє з повною вірогідністю судити про його стійкість. Однак виявлено досить значний обсяг одиниць, причому розмаїтість словосполучень і системний характер утворення моделей дозволяють уважати отримані дані достатніми для того, щоб на основі аналізу простежити шляхи й особливості розвитку усталених словосполучень (УС) на ранньому етапі формування німецької мови.

Безсумнівним є те, що німецька мова розвивалася під певним впливом латинської мови. У пам'ятках двн. періоду, представлених перекладами з латинської мови, зафіксовано багато запозиченої лексики. У мові літератури двн. періоду, твори якої мають в основному церковний характер, відчувається залежність від латинського оригіналу. Проте не всі автори, які займалися перекладами або переробками латинських текстів, сліпо копіюють оригінал. Так, Ноткер і Отфрид зберігають значну мовну свободу й використовують ресурси рідної мови. М. Гухман, яка займалася проблемою розвитку німецьких літературних мов донаціонального періоду, пише про те, що німецька літературна мова, представлена переважно перекладними творами, розвивалася за тією ж моделлю, що й готська писемно-літературна мова [Гухман 1976: 19].

Мета статті – установлення шляхів і особливостей розвитку УС двн. мови.

Усього в текстах і словниках двн. періоду вдалося виявити 867 УС, до яких входять 330 (38%) ідіоматичних та 537 (62%) неідіоматичних словосполучень. Серед них найбільшою кількістю представлено усталені дієслівні словосполучення (520 – 59%). Нами зафіксовано 204 номінативних УС і 143 парних УС.

На нашу думку, кількісна перевага дієслівних УС – характерна риса германських мов. Певний вплив латинської мови спостережено в динаміці поширення й використання подібних висловлювань. Можна припустити, що відбувався паралельний розвиток цих одиниць, оскільки (і з цим варто погодитися) вплив однієї мови на граматичний лад іншої, особливо вплив літературний, через переклади, можливий лише тоді, коли граматична система підготовлена до змін, коли інновації обумовлені зсередини. Аналогічні міркування висловлює В. Ярцева: „Закріпитися в мові, яка запозичує, може тільки та запозичена конструкція, що певною мірою відповідає загальній лінії розвитку цієї мови й легко входить у систему її граматичного ладу” [Ярцева 1969: 72].

Подібне твердження знаходимо й у В. Шведової. Дослідниця вважає, що утворення „дієслово + іменник” розвивалися паралельно в англійській і французькій мовах. На її думку, актуалізація іншомовних засобів спирається на наявність аналогічних споконвічних конструкцій [Шведова 1978: 23]. Як приклад В. Шведова згадує „Беовульф”: вільний від латинського впливу, він має аналітичні конструкції [Там само: 22]. За переконанням В. Гака, конструкція „дієслово + іменник” є універсальною, тому що трапляється в мовах різних типів [Гак 1976: 88]. Учений також звертає увагу на важливу роль подібних сполучень (у В. Гака – аналітичних структур), а їхнє використання вважає однією з типологічних характеристик мови [Гак 1965: 133].

Вивчення найдавніших етапів розвитку німецької мови ускладнене недостатньою кількістю писемних пам'яток і насамперед

оригінальних. Однак, як показав аналіз літератури давнього періоду, збережені тексти дозволяють зробити деякі висновки про розвиток дієслівних словосполучень. Результати дослідження свідчать про те, що дієслівні УС представлені й у текстах оригінальної літератури, і в перекладних пам'ятках.

В оригінальних текстах („Пісня про Гільдебранда”, „Муспіллі”, „Пісня про Людвіга”) виявлено невелику кількість (9) стійких дієслівних словосполучень: *stuol geban, huldi geban, urlub neman, reht habēn, giuualt habΦ, in ruovi haben, hus giuinnan, ze demo suonu queman, za wīze faran*. У пам'ятках, які виникли в результаті оброблення або перекладу латинського матеріалу (звід евангелій Татіана, твори Ноткера, віршований переклад Отфрида), знаходимо значно більше дієслівних УС, що дозволяє припустити, що досліджувані конструкції були широко представлені у двн. період. Як нам видається, це пов'язано й зі специфікою пам'яток, тобто тим, що вони були, як зазначено вище, перекладом або обробленням латинських релігійних текстів й, імовірно, перекладачі якимось чином залежали від оригіналу.

Так, вибіркового аналізу дієслівних словосполучень, представлених у „Словнику до творів Ноткера”, дав змогу виявити кальки з латинської мови, наприклад: *ze niehte bringen – an nihilun deducere; ze demo tode bringen – detrahere in mortum* [Sehr 1962: 21]. Кальки трапляються також у складі УС, які можна віднести до словосполучень фразеологічного типу, наприклад, відповідно до словника під кер. Е. Карг-Гастерштедта і Т. Фрінгса, словосполучення *iouuiht habēn* „Gewalt haben über” та *in (h)reve habēn* „schwanger sein” мають латинське джерело й відтворені за латинським зразком [Althochdeutsches Wörterbuch 1971: 563].

Однак можна говорити й про випадки, коли перекладачі не завжди додержувалися латинських зразків. Фрагмент, наведений із двн. словника під кер. Е. Карг-Гастерштедта і Т. Фрінгса, свідчить про те, що в більшості випадків за допомогою аналітичної конструкції „*antuurti geban*”, яка є за Г. Бургером калькою з латини [Burger 1977: 8], перекладене латинське дієслово, пор.: – *er gab in thes mit thulti suazaz antuurti* (vgl. *respondit*, Joh.8,54); *uuanda er (Christus) uuirt hier gefraget, unde er gibet hier antuurti* (vgl. *sed propheticae interrogationi respondit dominus*, Cass); *thero biscofoherti gab imo antuurti* (vgl. *respondit pontifices*, Joh. 18,7) [Althochdeutsches Wörterbuch 1971: 160].

Г. Герінгер звертає увагу на велику кількість дієслівних словосполучень з іменником „*ende*”, що не завжди мають латинські відповідники (*an ende bringen – „perducere in finem”; in ende bringen – „consummare”, in ende sezzan, ende tuon – „finere, agere”*) [Heringer 1968: 120]. Деякі перекладачі, серед яких Отфрид, використовують у роботах усталені дієслівні словосполучення („*Funktionsverbgefüge*”), а не синонімічне дієслово. Усе сказане вище може свідчити про те, що

подібні структури були характерними для німецької мови в найдавніший період її розвитку.

Дієслівні УС наявні і в інших германських мовах на ранніх етапах їхнього формування (давньоісландській, давньоанглійській). Доказом того, що вони властиві готській мові, слугує, наприклад, переклад фрагмента грецького тексту Біблії (від Матвія, розд. 8, реч. 32). У готському перекладі знаходимо: *jah qar in: gaggip! ip eis usgaggandans galipun in hairda sweine; jah sai, run gawaurhtedun sis alla so hairda and driuson in marein, jah gadaupnodedun in watnam* [Чемоданов 1953: 173] (*run gawaurhtedun* – „зробили пробіг”).

Зіставлення двох текстів показує, що грецькому дієслову відповідає в готському тексті аналітична конструкція. Отже, незважаючи на те, що в деяких випадках засвідчено певний вплив латини, чого у див. період важко було уникнути, калькування відіграло, як нам здається, другорядну роль. Результати аналізу окремих пам'яток показують, що вживання дієслівних УС характерне для всіх текстів. У творах Ноткера вдалося знайти 185 словосполучень, Отфрида – 165 УС, Татіана – 98 УС.

Очевидним є той факт, що у формуванні дієслівних УС у пам'ятках беруть участь переважно ті самі дієслова. Наведена нижче таблиця наочно це демонструє.

Ноткер –	<i>tuon, habΦ, bringen, queman, werdan</i>
Татіан –	<i>habΦ, tuon, geban</i>
Отфрид –	<i>tuon, habΦ, geban, (gi)gangan, queman</i>

Деякі дієслова, а саме *tuon* і *haben*, виявляють найбільшу активність, порівн.:

Ноткер –	<i>tuon</i> (83)	<i>habΦ</i> (23)
Отфрид –	<i>tuon</i> (41)	<i>habΦ</i> (23)
Татіан –	<i>tuon</i> (25)	<i>habΦ</i> (30)

Вони становлять у текстах Отфрида 38,8%, Ноткера – 44,3%, Татіана – 56,1% усіх виявлених усталених словосполучень.

Здебільшого досліджувані утворення мають нейтральне стилістичне забарвлення. Підставою для такого припущення є те, що подані словосполучення зафіксовано в пам'ятках різних жанрів (оригінальні тексти: *urloup neman, reht habΦ, hus giwinnan*; перекладні: *danc habΦ, in forhtun chomen, ze demo tode bringen; in riwa gigangan, teil habΦ, bita tuon; touba tuon, suorgun habΦ, reda geban*).

Дехто з перекладачів (Отфрид і особливо Ноткер) намагалися використовувати елементи народної мови. Так, в Отфрида знаходимо стійке словосполучення *dia hant furi tuon* „(die schutzende) Hand vor (etw.) halten” [Eggers 1986: 236]. Приводом для такої характеристики послужило, на нашу думку, використання конкретного образу (рука, що заслоняє, як захист). Наявні УС, які відрізняються експресивністю (*ze tode trīban, jamar givahan, in muat werfan* та ін.). Це відбувається за

рахунок різних переосмислень (метафоричного й метонімічного) УС або дієслівного компонента.

УС можуть мати загальнотекстову значущість, слугувати засобом розкриття теми, ідеї тексту. Так, Ноткер використовує словосполучення *segan geban, ze giloubo kweman / bringan, prediga tuon, gibet frummen, in sunta fallan*; Отфрид – *in gilouba gigangan, in himil gangan, gilouba habēn, wiha geban*; Татіан – *gibet tuon, in kostunga fallan, in himil bringan, bibot haltan*. Як бачимо, тематично ці УС пов'язані з релігійною сферою, християнською мораллю.

З функцією вираження ідеї тексту пов'язане й досягнення особливої експресивності, яка виникає в результаті повторення УС або компонентів УС. У Татіана можна зустріти повторення того самого словосполучення: *leitta inan in sines staluuirtes hus inti habeta sΦ suuorgun. Anderes tages brāhta zuuene pheninga, gab ... inti quad: habe sīn suorgun* [Notker 1933: 184].

Отфрид, формально повторюючи переважно іменний компонент дієслівних УС, вносить у нього лексичну розмаїтість: *Thar stuantun tho ginuage inti habetun nan zi huahe, zi bismere harto mit iro selben warto* [Notker 1933: 248]. Цим, на наш погляд, досягається значна експресивність висловлювання. Виразність досягається вживанням у складі УС двох іменників (*scama unde forhtun geban, hus unde hof geban*) або використанням означень (*zi ēuuigemo libe faran, in thaz Φuīga fiur faran*).

Отже, фразеологія, безсумнівно, існувала ще в дописемний період. На стадії письмової фіксації мови, починаючи з перших пам'яток давньоверхньонімецького періоду, відзначається розвинена система УС ідіоматичного й неідіоматичного типу. Ідіоматика представлена порівняно малим обсягом. Окремі класи фразеологізмів розвиваються з різним ступенем інтенсивності. Так, дієслівно-іменні УС неідіоматичного типу особливо різноманітні в структурному й семантичному відношенні вже у див. мові.

Проведене дослідження відкриває нові перспективи вивчення фразеологічних одиниць і в синхронії на більш ранніх етапах, і в діахронії німецької мови. Цей досвід може бути використаний під час аналізу текстів різної тематики, різних жанрів, а також різних епох. Студіювання способів вербалізації універсальних (позачасових) та історично зумовлених понять будь-якої культури в комплексних знаках доцільно проводити на основі текстового матеріалу відповідних періодів і вивчати розвиток системи комплексних знаків, зокрема і їхні семантичні трансформації, у зв'язку зі зміною культурного фону.

Література

Гухман 1976 – Гухман М. М. К типологии германских языков донационального периода / М. М. Гухман // Типология германских

языков. – М., 1976. – С. 5 – 29; **Ярцева 1969** – Ярцева В. Н. Развитие национального литературного языка / Ярцева В. Н. – М. : Наука, 1969. – 284 с.; **Шведова 1978** – Шведова В. С. Пути грамматизации описательной конструкции типа „глагол + существительное” в английском языке : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 „Германские языки” / В. С. Шведова. – М., 1978. – 25 с.; **Гак 1976** – Гак В. Г. Номинализация сказуемого и устранение субъекта / В. Г. Гак // Синтаксис и стилистика. – М., 1976. – С. 85 – 102; **Гак 1965** – Гак В. Г. Десемантизация языкового знака в аналитических структурах синтаксиса / В. Г. Гак // Аналитические конструкции в языках различных типов. – М., Л. : Наука, 1965. – С. 129 – 142; **Sehrt 1962** – Sehrt E. H. Notker-Glossar : Ein Altdeutsch – Lateinisch – Neuhochdeutsches Wörterbuch zu Notkers des Deutschen Schriften / Sehrt E. H. – Tübingen : Max Niemeyer Verlag, 1962. – 343 S.; **Althochdeutsches Wörterbuch 1977** – Althochdeutsches Wörterbuch 1977: [4 Bde] / [hrsg. von Elisabeth Karg-Gasterstedt u. Theodor Frings]. – Berlin : Akademie Verlag, 1971 – 1985; **Burger 1977** – Burger H. Probleme einer historischen Phraseologie / Harald Burger // Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur. – Tübingen, 1977. – Bd. 99. – H. 1. – S. 1 – 24; **Heringer 1968** – Heringer H.-J. Die Opposition von „kommen” und „bringen” als Funktionsverben. Untersuchungen zur grammatischen Wertigkeit und Aktionsart / Hans Jürgen Heringer. – Düsseldorf : Schwan, 1968. – 130 S.; **Чемоданов 1953** – Чемоданов Н. С. Хрестоматия по истории немецкого языка / Чемоданов Н. С. – М. : Изд. лит. на иностр. яз., 1953. – 347 с.; **Eggers 1986** – Eggers H. Deutsche Sprachgeschichte / Hans Eggers. – Hamburg : Rowohlt Taschenbuch Verlag, 1986. – Bd. II. – 559 S.; **Notker 1933** – Notkers des Deutschen Werke / [hrsg. von Edward Henry Sehrt u. Taylor Starck]. – Halle (Saale) : Max Niemeyer Verlag, 1933-1934. – Bd. 1. – 403 S.

Школяренко В. І. Формування фразеологічної системи давньоверхньонімецької мови

Статтю присвячено вивченню становлення фразеологічних одиниць німецької мови протягом VIII – XI століть, проведено історичний і генетичний аналіз фразеологічного складу.

Ключові слова: діахронічний аспект, фразеологічна система давньоверхньонімецької мови, усталене словосполучення.

Школяренко В. И. Формирование фразеологической системы древневерхненемецкого языка

Статья посвящена изучению становления фразеологических единиц немецкого языка в течение VIII – XI веков, проведен исторический и генетический анализ фразеологического состава.

Ключевые слова: диахронический аспект, фразеологическая система древневерхненемецкого языка, устойчивое словосочетание.

Shkolyarenko V. I. Formation of Phraseological System of Old High German

The thesis is devoted to the study of the formation of German phraseological units during VIII – XI centuries, historical and genetic analyses of phraseological units have been determined.

Key words: diachronic aspect, phraseological system of Old High German, set expression.

ТЕКСТ. ДИСКУРС

Е. В. Белоусова (Горловка)

УДК 81'42

**ПРЕЦЕДЕНТНЫЕ ФЕНОМЕНЫ
В НАУЧНО-ПОПУЛЯРНОМ ЛИНГВИСТИЧЕСКОМ ТЕКСТЕ
(на материале Словаря юного филолога)**

Важнейшим признаком научно-популярных, в том числе и научно-популярных лингвистических текстов (НПЛТ), является их обращенность к определенному читателю, особенности которого учитываются авторами и в отборе научного материала, и в выборе лингвистических средств для его реализации, потому что от понимания адресатом содержания текста зависят условия удачной коммуникативной деятельности.

Особенности читателя накладывают на автора НПЛТ ответственность за формирование языковой личности юного читателя, для которого знакомство с научно-популярной литературой может стать первым шагом к познанию научной картины мира.

Научно-популярные тексты сочетают в себе информативность с занимательностью. Они должны заинтересовать читателей, имеющих лишь общее представление о сути того, что излагается в текстах, побудить в них желание узнать больше, а для этого тексты должны быть доступными для их восприятия.

В современных условиях параллельно с динамическими изменениями образа жизни людей меняется и языковой вкус. И публицистика, и живая речь насыщены новыми словами, названиями, новым контекстом; значительно количество лексики с национально-культурной оценочностью – пословицы, поговорки, фразеологизмы, крылатые слова и прецедентные феномены.

Возрастающий интерес современной лингвистики к закономерностям восприятия языковой личностью ментефактов, к числу которых, безусловно, относятся прецедентные феномены (ПФ), определил актуальность данной статьи. А главной целью является выявление и описание ПФ в научно-популярном лингвистическом тексте, так как НПЛТ менее исследованы в плане их коммуникативных и прагматических возможностей.

Проблемы прецедентности глубоко анализируются в фундаментальных исследованиях Д. Гудкова, А. Вежбицкой, Л. Дядечко, И. Захаренко, В. Зирки, Ю. Караулова, В. Красных, В. Костомарова, Г. Слышкина и других работах в области лингвокультурологии, социолингвистики и лингвопрагматики.

Украинский лингвист Е. Селиванова описывает ПФ следующим образом: „...компонент знаний, назначение и содержание которого

хорошо известно представителям определенного этнокультурного сообщества, актуальный и использованный в когнитивном и коммуникативном плане” [Селиванова 2002: 172]. Исследователь называет две разновидности ПФ: прецедентный текст и прецедентное имя.

В нашей работе мы будем рассматривать в основном вербальные прецедентные феномены – прецедентное имя и прецедентное высказывание.

Прецедентное имя (ПИ) – индивидуальное имя, связанное или с широко известным текстом, или с прецедентной ситуацией (Кирилл и Мефодий – создатели славянской письменности, Людвик Заменгоф – создатель языка эсперанто). Это своего рода сложный знак, при употреблении которого в коммуникации осуществляется апелляция не к собственно денотату (в другой терминологии – референту), а к набору дифференциальных признаков данного ПИ. ПИ может состоять из одного или более элементов, обозначая при этом одно понятие. Структура прецедентного имени представлена ядерной частью, состоящей из дифференциальных признаков (внешность, характер, ситуация), периферии, включающей атрибуты, и областью потенциально возможных знаний и представлений. С наличием инварианта представления, стоящего за именем, связана одна из особенностей функционирования прецедентных имен – способность употребляться в роли символа. Прецедентное имя может не только указывать на текст или ситуацию, но и характеризовать типы людей, парадигмы сознания и поведения, детерминированные национальной культурой и детерминирующие таковую [Красных 2003: 145].

Прецедентное высказывание (ПВ) – репродуцируемый продукт речемыслительной деятельности; законченная и самодостаточная единица, которая может быть или не быть предикативной. Это сложный знак, сумма значений компонентов которого не равна его смыслу: последний всегда „шире” простой суммы значений. В когнитивную базу входит само прецедентное высказывание как таковое и сумма его значений-смыслов. ПВ неоднократно воспроизводится в речи носителей ментально-лингвального комплекса.

Для любой отрасли знания существует особый список цитируемых авторов, имена которых обязательно должны быть упомянуты при составлении текста. Это имена филологов, прецедентные для данного раздела науки. Многократно повторяющиеся сведения об ученых, их работах и научных открытиях становятся фактом сознания юных филологов.

Каждый научно-популярный текст – это система субтекстов. Субтекст - фрагмент целого текста, реализующий в нем один из аспектов познавательной ситуации (онтологический, методологический, аксиологический, рефлексивный или коммуникативный), имеющий свой

денотат, выполняющий текстообразующую функцию и обладающий определенной целеустановкой, в соответствии с которыми сформировано внутренне и внешне организованное относительно самостоятельное смысловое целое [Баженова 2001: 78].

По мнению Е. Баженовой [Баженова 2010: 32], в собственно научном тексте можно обнаружить и прецедентный субтекст, который, являясь разновидностью онтологического и гносеологического субтекстов, осуществляет идентифицирующую референцию, актуализируя лишь имя научного объекта. Прецедентный субтекст является средством выражения научных констант, выполняющих функцию ориентирования в пространстве множества научных идей. Содержание прецедентного субтекста (целостная научная концепция) известно как автору, так и адресату, поэтому его эксплицитная дескрипция была бы коммуникативно избыточной. По этой же причине он, как правило, не имеет специальных метатекстовых или графических демаркаторов. Прецедентный субтекст апеллирует к знаниям и памяти читателя, отражает общность апперцепционной базы отправителя и получателя научного сообщения.

„Фактор адресата” в учебных лингвистических текстах требует того, чтобы информация о выдающихся лингвистах была представлена эксплицитно, в форме определенных речевых жанров (историко-лингвистическая и биографическая справка, историко-лингвистический комментарий и т. п.) и субжанров (субжанры мы, вслед за К. Седовым, определяем как такие жанровые формы, которые представляют собой одноактные высказывания, состоящие из одного сверхфразового единства, способные входить в собственно жанры на правах тактик, например дефиниция, правило и пр.): *Ф. Ф. Фортунатов был необыкновенно мощным создателем новых лингвистических идей. В своих трудах по сравнительно-историческому языкознанию он пересмотрел и обновил трактовку многих сложных вопросов о древнейших процессах в индоевропейских языках...*

Особенно верно поняли идеи Ф. Ф. Фортунатова и общее направление его поисков Н. Н. Дурново, Д. Н. Ушаков, М. Н. Петерсон, А. М. Пешковский – ведущие ученые 10 – 30-х гг. нашего века. Это было второе поколение московской лингвистической школы (первое, естественно, – сам Фортунатов) [Панов 1984: 322].

В роли метатекстовых операторов этого историко-лингвистического комментария, вводящих прецедентное для науки имя в учебный текст, здесь выступают: *создатель новых лингвистических идей, пересмотрел и обновил трактовку многих сложных вопросов, процессы в индоевропейских языках, московская лингвистическая школ.*

Как правило, прецедентные феномены включаются авторами в онтологический субтекст. Задача автора – соотнести имя ученого-лингвиста и рассматриваемое в параграфе языковое явление: 1) *Активная*

и пассивная грамматика – эти термины принадлежат известному советскому языковеду академику Льву Владимировичу Щербе [Там же: 16]; 2) ...Характерный пример – „Закон Будуэна де Куртенэ”. Этот проницательный ученый установил, что во многих славянских языках, в том числе и в русском, действует закон: система гласных упрощается, система согласных усложняется [Там же: 50]; 3) Глоттохондрия – метод определения возраста родственных языков, т.е. давности их разделения, по количеству слов, имеющих в этих языках одинаковое происхождение; этот метод называется также лексико-статистическим. Он был предложен в 1951 – 1952 гг. американским лингвистом М. Свадешем [Там же: 62].

Реже ПИ лингвистов включаются в гносеологический (методологический) субтекст, который отражает способ формирования новых понятий, обоснования и интерпретации основных и уточняющих понятий, т. е. способ установления логико-семантических отношений между ними. Если онтологический аспект связан со знаниями о мире, то содержание методологического аспекта заключается в знании о знаниях. С помощью ПФ авторы энциклопедического словаря показывают процесс возникновения не только самого лингвистического понятия, но и специфичной для него системы действий: 1) *А. А. Потебню живо интересовала связь языка и мышления. Этой проблеме посвящена одна из первых его книг – „Мысль и язык” (1862). Здесь А. А. Потебня – а было ему всего 26 лет – не только показал себя думающим и зрелым философом языка, не только обнаружил поразительную начитанность в специальных исследованиях (отечественных и зарубежных авторов, но и сформулировал ряд оригинальных и глубоких теоретических положений. Так он пишет об органическом единстве материи и формы слова, в то же время настаивая на принципиальном разграничении внешней (звуковой) формы слова и внутренней (лишь многие годы спустя это положение было оформлено в языкознании в виде противопоставления плана выражения и плана содержания) [Там же: 127]; 2) М. В. Ломоносов был не только великим естествоиспытателем и блестящим поэтом, но и замечательным филологом. Он создал первую научную грамматику русского языка („Российская грамматика”, 1757). Исследуя язык, наблюдая его в разных речевых проявлениях, Ломоносов устанавливал его произносительные и грамматические нормы. Они не предписывались языку искусственно, на основе умозрительных построений, а выводились из наблюдений. Это видно из подготовительных материалов Ломоносова к „Российской грамматике”, (впервые они были опубликованы в 1752 г.). Он раздумывает: „Почему шире, слабее лучше, чем шире, слабее?” Он записывает свои фонетические наблюдения: „Говорят жался, а не сжался”. Он выбирает, следуя за речевой практикой: „Он цветом голуб*

– худо, но: голубой; для разности от имени голубь”. Таких наблюдений у Ломоносова – тысячи; из них и выросла его грамматика [Там же: 189].

Нередко авторы дают оценку лингвистическим открытиям, помещая ПИ в аксиологический субтекст, в котором дается позитивная или негативная оценка научной деятельности лингвистов: 1) *Август Шлейхер – выдающийся немецкий языковед-индоевропеист. Впервые стал широко вводить в сравнительно-исторические исследования данные славянских и балтийских языков, был фактическим создателем сравнительно-исторической литуанистики (науки о литовском языке)* [Там же: 253]; 2) *Характерный пример – „Закон Будуэна де Куртенэ”. Этот проницательный ученый установил, что во многих славянских языках, в том числе и в русском, действует закон: система гласных упрощается, система согласных усложняется* [Там же: 50].

ПИ участвуют в реализации очень важной для учебного текста категории – адресатности, отражающей направленность текста на определенный круг людей, их знания, мнения, интересы, задающей определенную модель семантической и прагматической пресуппозиции реципиента. Она характеризует свойство текста, сквозь призму которого опредмечиваются представления о прогнозируемом адресате и специфике интерпретационной программы, обусловленной экстралингвистическими особенностями научно-популярной коммуникации.

Итак, проанализировав материал энциклопедии юного филолога, можно сделать вывод, что ПФ обнаруживают здесь собственную специфику, обусловленную такими основными характеристиками, как информативность, цельность, логичность и эксплицитность в подаче информации. Они выступают одним из способов хранения, развития и передачи лингвистических знаний, которые являются знаниями матричного формата. Когнитивная матрица объединяет ряд концептуальных областей (фонетику, графику, орфографию, лексикологию, морфологию и синтаксис, стилистику, историю языка и т. п.), которые играют роль когнитивных контекстов осмысления того или иного прецедентного феномена. Связь, устанавливаемая между прецедентным феноменом и соответствующей концептуальной областью, обеспечивает формирование лингвистической прецедентности рассматриваемого феномена.

Литература

Баженова 2001 – Баженова Е. А. Научный текст в аспекте политекстуальности / Е. А. Баженова. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 2001. – 272 с.; **Баженова 2010** – Баженова Е. А. Прецедентные единицы в научном тексте / Е. А. Баженова // Вестн. Перм. ун-та. Сер. „Российская и зарубежная филология”. – Вып. 3(9). – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 2010. – С. 32 – 36; **Бондалетов 1982** – Стилистика русского языка : учеб.

пособие для студентов нац. отд. пед. ин-тов союз. респ. / В. Д. Бондалетов, С. С. Вартапетова, Э. Н. Кушлина, Н. А. Леонова ; под ред. Н. М. Шанского. – Л. : Просвещение, 1982. – 286 с.; **Григорьева 2000** – Григорьева О. Н. Стилистика русского языка : учеб. пособие для иностранцев / О. Н. Григорьев. – М. : НВИ-ТЕЗАУРУС, 2000. – 164 с.; **Красных 2003** – Красных В. В. „Свой” среди „чужих”: миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : ИТДГК „Гнозис”, 2003. – 375 с.; **Одинцов 1982** – Одинцов В. В. Речевые формы популяризации / В. В. Одинцов. – М. : Знание, 1982. – 79 с.; **Селиванова 2002** – Селиванова Е. А. Основы лингвистической теории текста и коммуникации : моногр. учеб. пособие / Е. А. Селиванова. – К. : Фитосоциоцентр, 2002. – 336 с.; **Панов 1984** – Энциклопедический словарь юного филолога (языкознание) / сост. М. В. Панов. – М. : Педагогика, 1984. – 352 с., ил.

Белоусова К. В. Прецедентні феномени в науково-популярному лінгвістичному тексті (на матеріалі Словника юного філолога)

У статті розглянуто функціонування прецедентних феноменів у науково-популярному лінгвістичному тексті. Позначено найважливіші ознаки науково-популярних текстів. Науково-популярний текст у статті розглянуто як систему субтекстів (фрагмент цілого тексту, який реалізує в ньому один з аспектів пізнавальної ситуації). Подано дефініцію понять: „прецедентний феномен”, „прецедентне ім'я”, „прецедентна ситуація”. Наведено приклади представлення прецедентних феноменів у формі різних мовленнєвих жанрів.

Ключові слова: прецедентні феномени, прецедентне ім'я, прецедентне висловлювання, науково-популярний лінгвістичний текст, субтекст, мовленнєві жанри.

Белоусова Е. В. Прецедентные феномены в научно-популярном лингвистическом тексте (на материале Словаря юного филолога)

В данной статье исследуется функционирование прецедентных феноменов в научно-популярном лингвистическом тексте. Обозначены важнейшие признаки научно-популярных текстов. Научно-популярный текст в статье рассматривается как система субтекстов (фрагмент целого текста, реализующий в нем один из аспектов познавательной ситуации). Дается дефиниция понятий: „прецедентный феномен”, „прецедентное имя”, „прецедентное высказывание”. Приводятся примеры представления прецедентных феноменов в форме определенных речевых жанров.

Ключевые слова: прецедентные феномены, прецедентное имя, прецедентное высказывание, научно-популярный лингвистический текст, субтекст, речевые жанры.

Belousova K. V. Precedent phenomenons in the popular scientific linguistic text (on the materials of young philologist's vocabulary)

The article deals with the peculiarities of functioning precedent phenomenons in popular scientific linguistic text. Marked the most important features of popular scientific linguistic texts. In the article a popular scientific text views as a system of subtext (a fragment of a whole text that realize in it one of aspects of cognition situation). The definitions of notions: „precedent phenomenons”, „precedent name”, „presedent statement” are given. The examples of introduction of presedent phenomenons in the form of definite speech genres are bring.

Key words: precedent phenomenons, precedent name, presedent statement, popular scientific linguistic text, subtext, speech genres.

А. Р. Габидуллина (Горловка)

УДК 811.161.1'42

**АНАЛОГИЯ В НАУЧНО-ПОПУЛЯРНОМ ДИСКУРСЕ
(на примере энциклопедии для детей „Русский язык”)**

Цель статьи – показать, как используется в научно-популярном лингвистическом дискурсе (НПД) прием аналогии.

НПД – это разновидность научного дискурса, основная цель которого – трансляция теоретического знания адресату, который для восприятия собственно научного текста не имеет необходимой подготовки [Крюкова 2001]. Особенности ребенка-читателя накладывают на авторов детской энциклопедии ответственность за формирование языковой личности юного читателя, еще не вполне сформировавшегося в психологическом, социальном, образовательном и эмоциональном плане, для которого знакомство с научно-популярной литературой может стать первым шагом к познанию научной картины мира.

Лингвистический материал в детской энциклопедии подвергается адаптации, т. е. приспособлению некоторого исходного текста, делающего его доступным аудитории („вторичному адресату”), на которую данный текст не был первоначально рассчитан [Хухуни 2003]. В основе адаптации лежит процесс популяризации знания, включающий ряд процедур обработки текстов, нацеленных на облегчение их восприятия и понимания реципиентами. Этот процесс сопровождается смысловым переходом из теоретической реальности в реальность обыденного сознания. Автор должен найти способ снизить до минимума уровень абстрактности в научном тексте и дать возможность адресату представить научный материал в образной ассоциативной форме, т. е. в той форме мышления, которая является для читателя обыденной.

Одним из основных способов адаптации в детской энциклопедии является аналогия. Это „конструктивный прием создания

объяснительного монолога, основанный на сопоставлении содержания разъясняемого понятия с наглядным примером или уже известным понятием при наличии у них общих существенных признаков” [Грызулина 2007: 5]. Аналогия способствует выдвижению гипотез, систематизации изучаемых явлений. Она обеспечивает значительную широту переноса знаний с одного объекта на другой и всегда требует оснований для вывода. Тем самым реализуется ее возможность обеспечить наглядность, вскрыть практическую причинность и др.

Аналогия включает в себя большое число составных операций: анализ, выделение объектов сравнения, само сравнение, установление соответствия между рассматриваемыми объектами, выдвижение предположительного вывода, доказательство его ложности или истинности и др.

По структурным признакам аналог может быть простым (слово), составным (предикативная единица) и развернутым (микротекст), причем последний в детской энциклопедии преобладает; по расположению относительно термина – препозитивным и постпозитивным. Структура аналогии подобна структуре метафоры: объект сравнения, субъект сравнения и обоснование сравнения, однако (в отличие от метафоры) все перечисленные компоненты называются в тексте и подробно объясняются.

Объяснение с привлечением аналогии разворачивается как два микротекста: первый – с опорой на образ, хорошо знакомую картину (это и есть аналогия), второй – суть изучаемого явления: Характерными особенностями популярных текстов является наличие своеобразных зачинов (*представляете себе, вспомните, вот и ..., если взять ...*), речевых средств перехода от образа к научному понятию (*вот так и, точно так и, точно так же, подобно этому, аналогично этому* и др.): *Представьте себе реку. Она течет по-разному: то широко разольется, то вытянется в узкую нить водопада, то заскачет между каменистыми, зубчатыми отрогами горной цепи. Но это одна и та же река. Так и языковые единицы могут “протекать” через цепь позиций – условий, которые не изменяются* [ЭД 1998: 38].

Аналогии способны проникать в самую суть речевой функции лингвистического явления (например, позиционного чередования звуков): *Вот сказка. В одном селе объявился злобный колдун. Как только люди соберутся на праздник, вдруг невесть откуда появляется колдун <...> Как только люди заметят, что он принялся за свое – бросаются к нему. чтобы намять бока и выгнать. А колдуна и нет! Один мальчик <...> заметил: когда колдун в доме и вредит, нет около печки большого раскидистого веника, а как только он исчезает – веник сразу появляется. <...> Когда в следующий раз колдун исчез, он хватъ веник – и в огонь. Перестал появляться злой колдун. Почему мальчик догадался,*

что колдун и вещь – одно и то же? Потому что они позиционно чередовались. Позицией здесь выступало время [Там же: 42 – 43].

Незаменимы аналогии при раскрытии закономерностей научных явлений, разъяснении функциональной разницы между понятиями.

Изобретая аналогии, автор научно-популярного текста проявляет свое индивидуальное видение предмета. Создавая словесный образ, он прибегает к явлениям из области других наук, искусства, окружающей действительности. Лингвистические понятия сопоставляются с:

а) предметами быта: *Парадигмой называют группу знаков, имеющих некий набор общих свойств, но различающихся по какому-либо признаку. выделив общее, можно изучать отличия. Проще сказать, чем отличается молоток от пилы, нежели указать отличия молока от молотка. Ведь молоток и пила входят в одну парадигму – столярных инструментов. Молоток так непохож на молоко, что даже непонятно, с чего начать перечисление их отличий [Там же: 45];*

б) явлениями из других областей знания: *В языке идет непрерывный процесс образования новых слов. Он подобен цепной реакции... [Там же: 158];*

в) профессиями: *Суть этого различия [языка и речи – А. Г.] можно показать с помощью такого сравнения. Работает конвейер, на нем собирают, например, фотоаппараты. Кто-то посмотрел и говорит: „Они собирают один аппарат”. А другой ему в ответ: „Нет, они собирают тысячи аппаратов в день”. На самом деле правы оба. Собирают действительно один аппарат, работают все время над одним и тем же чертежом, воплощая один и тот же технический замысел. И вместе с тем выпускают много аппаратов: вещей-то много, воплощений этой модели изготавливается по тысяче в день. Итак, с одной стороны, различаются: модель, умозрительный образец, одна и та же возможность выбора и реализации конструкции. когда речь идет об одном объекте, и с другой – конкретные воплощения этой модели, производство отдельных вещей, когда речь идет об их множестве [Там же: 46];*

г) с базовыми лингвокультурными концептами (*счастье, радость, жизнь, тоска* и пр.): *Счастье или несчастье человека зависит от взаимоотношений с близкими людьми, и взаимоотношения с родным языком тоже очень важны в жизни [Там же: 52];*

д) с явлениями литературы и искусства: *Звуки, окружающие нас, могут быть разными. Играет скрипка, звучит труба: это музыкальные звуки, возникшие при гармоничном, равномерном колебании. Такой звук называется тоном (с. 84); позиционные чередования сравниваются с тенью отца Гамлета [Там же: 98];*

е) спорта: в следующем примере правописание сравнивается с игрой в шахматы: *Представим себе человека, который хочет играть в шахматы. Один наставник предлагает ему учиться так: шахматы -*

игра сложная, не будем ни на что отвлекаться. Вот так ходят фигуры, вот правила – выучи наизусть для тренировки, повтори по десять раз каждую из партий известных шахматистов, потом будешь играть сам... [Там же: 54];

е) с природными объектами: *Ледники медленно стекают с гор. Камень, вмержший в лед, за год продвигается, влекомый ледником, на несколько метров. Так же медленно движется и язык* [Там же: 48]; в том числе флорой и фауной: *В первом случае не текст, а засушенный гербарий: названы предметы, действия, признаки, но ничего не происходит* [Там же: 157] и пр.

В „Энциклопедии для детей” можно выделить несколько типов аналогии.

Субстанциальная аналогия – общность проявлений свидетельствует об общности существенных свойств: *Предикативность – это магия слова: я захотел – и ситуация материализовалась в слове. Очень интересно наблюдать, как малыши, которые учатся говорить, однажды открывают это волшебное свойство звуков. Еще вчера он лепетал о чем-то сам с собой, а сегодня вдруг обнаружил, что с помощью простых звуков можно сделать так, чтобы мама пришла из кухни, чтобы в руке оказалась кружечка с молоком или соком... Чудеса да и только!* [Там же: 224].

Каузальная аналогия – сходство действий свидетельствует о сходстве причин: *Представить себе, как произносились носовые гласные в праславянском языке, легко тому, кто знает французский или польский: в этих языках тоже есть носовые* [Там же: 266].

Аналогия следствий – близость причин дает возможность считать близкими следствия. Подобные аналогии предполагаются в проблемных заданиях на установление взаимно-однозначных соответствий (см. „Освойте глаголицу” на с. 280).

Функциональная – общность функций позволяет говорить о близости структур: *Согласование наиболее характерно для словосочетаний, у которых главное слово – существительное. У существительных есть род, оно изменяется по числам и падежам. Если зависимое слово может изменяться по родам и числам (как прилагательные, порядковые числительные, местоимения, прилагательные и некоторые формы глагола, оно уподобляется главному <...>. Точно так же сказуемые согласуются с подлежащими: таково → решение, таков → смысл...* [Там же: 212].

Структурная – сходство структур есть некое свидетельство сходства функций: *Речевой минимум высказывания (самое сжатое описание ситуации) определяется тем, как сам язык (устаами родителей, бабушек, дедушек и многих поколений предков) научил нас описывать то, что мы видим. „Кто это, Машенька? Собачка маленькая, рыжая, пушистая. Что собачка делает? Собачка бежит. А*

теперь собачка лает. Собачка лает на киску”, - так говорят родители со своей дочкой. И дочка приучается выделять в любой ситуации всех ее участников, видеть их качества, функции, действия <...> В основе простейшего высказывания лежит структура простейшей ситуации: некто (такой-то с такими-то свойствами) или нечто совершает некое действие над кем-то (чем-то) с помощью некоторого инструмента с некоей целью когда-то по тем или иным причинам при тех или иных условиях [Там же: 221].

Аналогия соответствия – общность причин позволяет судить об общности следствий: Слово „сорок” является родственником слову „сорочка” – ’рубашка’. Его современное значение развилось, как считают исследователи, в языке охотников, которые называли так некоторое подобие тары, вмещавшей ровно четыре десятка шкурок пушиного зверя. А вот в датском языке похожую историю имеет числительное „двадцать”. Слово *spesn* ’двадцать’ первоначально обозначало ’прут, динную ветку, на которую помещалось примерно 20 рыб’, и использовалось в языке рыбаков. Такой процесс называется метонимическим переносом [Там же: 264].

Аналогия выполняет в научно-популярном тексте следующие функции: 1) конструктивную (прием создания текста): *Мысленно сделав остановку в любой точке этого пути, мы получим что-то, похожее на стоп-кадр в кино. Еще секунду назад двигавшиеся фигуры вдруг застывают, и зритель видит изображение во всех деталях. Такой стоп-кадр получается, когда ученые описывают, каким язык был в определенный момент времени (например, в XII, XVIII или XX в) Описание языковой системы, взятой в определенный момент времени, называется синхроническим (от греч. *synchronos* – „одновременный”) - с. 241; 2) регулятивную: часто школьникам предлагается выполнить задание по аналогии, например, перевести на белорусский язык ФЕ *глухая тетеря* (с. 272); 3) риторическую (способ аргументации); 4) познавательную: (в материале об истории полных прилагательных в русском языке) *Указательное местоимение в таких сочетаниях выполняло роль, подобную роли определенного артикля в других языках: оно вносило в значение признака оттенок определенности, постоянства. Нечто похожее есть и в русских говорах: изба-та, избы-ти, избу-ту и т. п. Так говорят об определенном, известном предмете* [Там же: 300].*

Итак, аналогия – это создание словесно-образной наглядности, основу которой составляет картина, эпизод, факт, событие из пережитого детьми жизненного опыта. Конкретная картина – ключ к пониманию лингвистического материала. Понимание обеспечивается и тем, что благодаря этому приему новые знания органично структурируются в сознании юного читателя, создавая единую картину мира. В результате угадывания в незнакомом знакомого у читателя создается впечатление „открытия”, „сотворчества в процессе познания”.

Литература

Грызулина 2007 - Грызулина Ю. В. Аналогия как конструктивный прием объяснительного монолога в системе методической подготовки студента-филолога : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. пед. наук : спец. 13.00.02 „Теория и методика обучения и воспитания (русский язык)” / Ю. В. Грызулина. – Саранск, 2007. – 16 с.; **Крюкова 2001** - Крюкова В. Ф. Лингвостилистические особенности языка научно-популярной литературы по лингвистике : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.01 / Крюкова Валентина Федотовна. – Белгород, 2001. – 216 с.; **Хухуни 2003** - Хухуни Г. Т. Межкультурная адаптация художественного текста / Г. Т. Хухуни. - М. : Прометей, 2003. – 141 с.; **ЭД 1998** - Энциклопедия для детей. Языкознание. Русский язык. – М. : Аванта+, 1998. – Т. 10. – 704 с.

Габидулліна А. Р. Аналогія в науково-популярному дискурсі (на прикладі енциклопедії для дітей „Російська мова”)

У статті досліджено різні прийоми аналогії, використані в науково-популярному тексті. Показано підстави зіставлення. Названо функції аналогії як прийому адаптації лінгвістичного поняття.

Ключові слова: науково-популярний дискурс, адаптація, аналогія.

Габидулліна А. Р. Аналогия в научно-популярном дискурсе (на примере энциклопедии для детей „Русский язык”)

В статье исследуются разные приемы аналогии, которые используются в научно-популярном тексте. Показаны основания сопоставления. Названы функции аналогии как приема адаптации лингвистического понятия.

Ключевые слова: научно-популярный дискурс, адаптация, аналогия.

Gabidullina A. R. Analogy in popular scientific discourse (based on the instances of the encyclopedia for children „Russian language”)

The article deals with the different means of analogy which are used in popular scientific text. The bases of comparison are shown. The functions of analogy as the adaptation mean of the linguistic notion are mentioned.

Key words: popular scientific discourse, adaptation, analogy.

М. В. Гречихин (Белгород)

УДК 316. 77: 070

МЕИДИДИСКУРС КАК САМОСОЗНАНИЕ КУЛЬТУРЫ

В академической науке в последние годы активно растет число работ, посвященных исследованию самых различных видов дискурса. Дискурс-анализу подвергаются все сферы общественной жизни.

Многими авторами, такими, как Т. Николаева, Т. ван Дейк, Ю. Караулов, Е. Кубрякова и др., дискурс рассматривается как сложное коммуникативное образование.

В лингвистической литературе всё чаще встречается широкое употребление термина дискурса как родовой категории по отношению к понятиям „текст”, „речь”, „диалог”.

Тексты, функционирующие в СМИ, составляют дискурс СМИ, или медиадискурс со своими правилами речевого поведения. Несмотря на пристальное внимание исследователей к дискурсу СМИ (В. Дементьев, Л. Дускаева, В. Карасик, В. Костомаров, Е. Кубрякова, В. Красных, Ю. Прохоров и др.), его характеристика пока остается неполной.

Цель статьи заключается в попытке интерпретации медиадискурса как когнитивно-коммуникативного феномена, как публичного диалога, опосредованного масс-медиа.

В связи с этим поставлена задача осмыслить роль медиадискурса в репрезентации массового сознания и в формировании способов культурной адаптации.

С позиций лингвокультурологического исследования текста характерна, как отмечает В. Карасик, постановка вопросов о сущности текста как феномена культуры. При таком подходе учёный определяет важнейшую характеристику дискурса как феномена культуры – его ценностные признаки [Карасик 2004: 227].

Сегодня СМИ играют роль механизма адекватного познания окружающего мира, выступая в роли активных интерпретаторов происходящих событий.

Масс-медиа подразумевают под собой некую специфическую сферу существования культуры, а её освоение предполагает обращение особого внимания к каналам массовой коммуникации, которые связывают человека с окружающим миром.

Однако специфика нашего исследования требует обратить внимание и на другую сторону медиадискурса, а именно на то, что „дискурс СМИ представляет собой сиюминутный срез языкового и культурного состояния общества, поскольку в силу своей природы отражает как языковое, так и культурное статус-кво социума” [Иванова <http://www.philology.ru>].

Главным элементом при таком подходе является медиатекст. Для определения этого понятия недостаточно просто анализировать текст, поскольку специфика медиатекста придаёт определению новые смысловые оттенки, обусловленные свойствами того или иного средства массовой информации.

Медиатекст представляет собой определённый знаковый символ культуры, являясь в то же время неотъемлемой ее частью. Посредством текстов СМИ человек успешно социализируется, поскольку масс-медиа, помимо всего прочего, передаёт и значимую культурную информацию.

Исследование языка СМИ поможет более или менее полноценно понять феномен медиадискурса как самосознания культуры, поскольку „практическое использование языка нередко не укладывается в рамки стандартной его семантики, находится под влиянием ситуативного и исторического, социального и идеологического контекстов” [Кротков 2006: 64].

С помощью языка человек познаёт национальную культуру. Язык несёт в себе мощную культурную нагрузку, создаёт свою картину мира, специфичную для каждого языка и, соответственно, народа.

Поэтому, исследуя язык СМИ, который сегодня диктует правила и нормы словоупотребления, влияя тем самым на языковую картину мира, мы можем в какой-то степени осознать его состояние и наметить тенденции в развитии современной культуры.

Медиадискурс является социально регулятивным механизмом, организующим массовое сознание посредством формирования социально значимых когнитивных, аксиологических и регулятивных смыслов. Медийное слово по своей природе обладает повышенной воздействующей силой, однако способ этого воздействия, фиксируемый в языке, зависит от особенностей культуры.

Одной из ключевых особенностей современного русского медиадискурса является активизация интолерантности как культуры неприятия *другого* (личности, идеи, объекта или ситуации) и его отрицания в качестве альтернативно истинного, а также актуализация негативных смыслов, направленных на понижение социокультурного статуса *другого*.

Культура неприятия и отрицания *другого*, разрабатываемая современными российскими масс-медиа, проявляется в формировании так называемого языка интолерантности, то есть совокупности языковых и речевых механизмов понижения социокультурного статуса *другого* и его вытеснения из коммуникативного пространства.

Язык интолерантности – это своеобразный посредник между языком и установками культуры неприятия *другого*, поэтому, исследуя его языковые показатели, мы можем сделать выводы о состоянии национальной культуры.

Анализ российских масс-медиа показывает регулярные проявления интолерантности в текстах СМИ, которые часто реализуются в агрессивном речевом поведении, намеренном проявлении враждебности.

Особая роль в формировании языка интолерантности принадлежит **языковой игре**, которая в современном русском медиадискурсе выступает в качестве важнейшего инструмента создания новых языковых форм, прежде всего культуры неприятия и отрицания *другого*, а также средства усиления эстетики интолерантности.

„Языковая игра – это постоянное нарушение каких-то правил или балансирование на грани нормы. И вместе с тем сами эти нарушения не

бессистемны и случайны, а также происходят по определенным правилам, подчиняются некоторым закономерностям” [Норманн 2006: 10].

С точки зрения языка интолерантности, языковая игра выступает как способ создания негативного или иронического контекста: „**БАБ** ведет себя как поджигатель, пришедший на место преступления без спичек” (О Б. А. Березовском) („Аргументы и факты”); Заголовок – *Экчекиста убил азиЯД?* („Московский комсомолец”); Заголовок – *Школа: обьЕГЭрят всех* („Аргументы и факты”); „*Сколько МММавроди должен народу?*” („Коммерсантъ”).

Создание или „игра” с аббревиатурами – достаточно распространенный прием языка интолерантности.

Эффект языковой игры в языке интолерантности достигается разными средствами: 1) за счет переосмысления лексического значения; 2) за счет употребления окказионализмов, образованных по характерным моделям.

Окказионализмы обладают высокой степенью экспрессивности, поэтому они востребованы в языке масс-медиа. Кроме того, как писал Г. Винокур, „окказиональное слово превращает форму в знак, используемый в эстетической функции” [Винокур 1991:327]. Следовательно, в языке интолерантности окказионализм становится знаком отрицания и статусного снижения.

„*Вам по душе словечко „обыдиотить”.* Может быть, задача власти в России – **обыдиотить** народ?” („Аргументы и факты”); „*Вузы на грани „перераспредела?”*” („Московский комсомолец”); „*Достаточно вспомнить новогодние и прочие праздничные телеразвлекаловки*” („Аргументы и факты”); „*У нас не Европа и женщины могут тогда так обМАтивировать!*” („Вечерняя Москва”); „**Обездольщики.** Жертвами финансовых пирамид стали более 12 млн. россиян” („Московский комсомолец”).

Определяющим в выборе языковых средств оказывается общий тон современных масс-медиа – очень часто иронический, скептический, насмешливый, а подчас издевательский, причем независимо от тематики. Ирония заключается в смысловой конверсии, т.е. используемые языковые единицы употребляются в противоположном значении – в этом и заключается эстетическая функция такого приёма: „*Может ли обкрадываемый и перед лицом этой чиновно-силовой олигархии бесправный и беспомощный народ ожидать, что демократическим путем, через обсуждения и выборы, верхушка станет честной и начнет заботиться о народе? Си-чазз!*” („Аргументы и факты”); „*Бедная Бритни забыла детей, белье и карьеру ... Хорошо хоть про парик вспомнила*” („Cosmopolitan”); „*Теперь в Думе весело. Девчонки-депутатки рассказывают о своих туалетах*” (<http://stringer.ru>).

Активное распространение получило тиражирование в текстах масс-медиа прозвищ ведущих российских политиков: *„Острословы, впрочем, быстро перевели стрелки критики на персону первого вице-преьера Анатолия Чубайса, чья кличка **Ржавый Толик** была понятнее электорату, чем сложный экономический термин”* (<http://www.novayagazeta.ru>); *„Я убедилась: все, что слышала про **кремлевского пуделя**”, как называют Немцова в народе, оказалось правдой”* (<http://www.rednews.ru>).

Такое представление политических деятелей вписывается в контекст массового их неприятия. Образ политика, чиновника в языке СМИ представлен как образ врага.

Враг создаётся и в образе чужих этносов на фоне доминирующего русского населения. В настоящее время примером конфликтогенной информации служит регулярное упоминание многонациональности в России в негативном контексте, использование искаженных фактов, уничижительных стереотипов, конфликтных идей: *„Нормальный русский человек скажет: „Слушайте, там убили двух русских парней – и дали 14 лет, а этот никого не убил, но ему – все 16” („Жизнь за всю неделю”); „Пользуясь добротой русского народа и несовершенством законов, иммигранты вытесняют коренное население. Захватывая целые сферы экономики, промышляя наркотиками, оружием, поддельной водкой и фальшивой валютой, осуществляя грабеж, насилие над коренным населением, эти преступные элементы почувствовали себя полноправными хозяевами России”* (<http://dpni.org>); *„Слишком много грабежей, беспорядков из-за наплыва приезжих („Комсомольская правда”); „Растление малолетней русской девочки гастарбайтером из Средней Азии” („Аргументы и факты”)*.

Из приведённых примеров видно, что по большому счёту этнические меньшинства позиционируются в текстах СМИ как преступники: *доброта русского народа противопоставляется грабителям, насильникам, гастарбайтерам из Средней Азии.*

Групповой портрет некоренного этноса в России чрезвычайно негативен и несёт в себе разрушительное содержание. Это группа наиболее представительна в криминальной хронике, где описываются конкретные действия конкретных лиц, но распространяемые на всю группу. Заголовок – *Азербайджанец-убийца получил мягкий приговор* (<http://www.stringer.ru>).

Одну из причин интолерантности в СМИ В. Малькова видит в том, что *„родилась целая индустрия низкопробной прессы и сформировалась тематическая ниша, которые осознанно или неосознанно занимаются пропагандой и утверждением антинаучных расистских и националистических идей и распространением негативных этнических стереотипов”* [Малькова 2004: 11].

Итак, специфика этнической темы очевидна, обилие лексики, несущей в своем значении агрессию, формирует со временем культуру неприятия к некоренному населению.

Таким образом, анализ медийного языка показывает, что все чаще в масс-медиа присутствует, явно или скрыто, код неприятия *другого*. Язык интолерантности занимает привилегированное положение в современной масс-медийной коммуникации. Этот факт требует своего глубокого изучения, поскольку отражает важнейшие процессы, происходящие в современном российском обществе.

Как справедливо утверждает чешский исследователь

З. Трестерова, „парадоксы русской... жизни нашли свое отражение в языке, причем это отражение более устойчивое, чем след на песке” [Трестерова 1999: 88].

Рассматривая проблемы культуры неприятия *другого* посредством изучения текстов средств массовой информации, мы заметили, что огромное количество как федеральных, так и региональных СМИ большое внимание уделяют внедрению интолерантности.

Анализируя российскую прессу, мы выявили, что характер тематики может много сказать о наличии языковых средств с семантикой агрессии. Так, например, в газете „Коммерсантъ” был выявлен минимальный процент присутствия культуры неприятия *другого* – около 5 единиц. Но тематическая ниша, которая представлена, например, газетой „Аргументы и факты” демонстрировала от 10 до 30 единиц в одном номере.

Поскольку в сети Интернет мы исследовали новостные ресурсы, картина выглядит примерно также.

Наиболее интолерантной предстает так называемая „желтая” пресса, которая может демонстрировать язык интолерантности практически в любом материале. Как представляется, как раз целью таких изданий и является преподнесение любой информации с негативной стороны.

В телеэфире происходят такие же явления: в зависимости от темы телепередачи, ее специфики определяется допустимость присутствия языка интолерантности.

Таким образом, сегодня по множеству каналов формируется и распространяется культура неприятия *другого* посредством передачи информации с помощью языка интолерантности. Интолерантный потенциал в российских СМИ быстрыми темпами разрастается. Интолерантная информация проникает уже в молодежные, профессиональные, спортивные издания.

Активная демонстрация неприязни в СМИ, а также ее укоренение позволяют в конечном счете говорить об интолерантности как о культуре неприятия *другого*.

Исходя из вышесказанного, можно сделать **выводы**. В текстах СМИ отражены ценности как автора, так и адресата, а значит общества в целом, поскольку сегодня большинство людей приобщено к средствам массовой информации, и при любых обстоятельствах всегда кто-то является либо автором, либо адресатом. Следовательно, в медиатексте на различных уровнях „закодированы” культурные ценности этого общества. Раскодированием которых занимается медиалингвистика.

Таким образом, медиадискурс со всей совокупностью своих текстов выступает как самосознание культуры.

Перспективы исследования связываются нами с комплексным осмыслением языка интолерантности в российских масс-медиа, спецификой его формирования и функционирования.

Литература

Винокур 1991 – Винокур Г.О. Маяковский – новатор языка / Г. О. Винокур // О языке художественной литературы : учеб. пособие для филол. спец. вузов. – М. : Высш. шк., 1991. – С. 317 – 407; **Иванова 2008** – Иванова С. В. Политический медиадискурс в фокусе лингвокультурологии [Электронный ресурс] / С. В. Иванова // Политическая лингвистика. – Екатеринбург, 2008. – Вып. 1. – Режим доступа : <http://linguistics1/ivanova-08.htm>; **Карасик 2004** – Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – М. : Гнозис, 2004. – 390 с.; **Кротков 2006** – Кротков Е. А. Диагностическое познание мира: монография / Е. А. Кротков. – Белгород : Изд-во БелГУ, 2006. – 152 с.; **Малькова 2004** – Малькова В. К. Этнические аспекты журналистики. Из опыта анализа российской прессы / В. К. Малькова. – М. : „ООО Информполиграф”, 2004. – 280 с.; **Норманн 2006** – Норманн Б. Ю. Игра на гранях языка / Б. Ю. Норманн. – М. : Флинта: Наука, 2006. – 344 с.; **Трестерова 1999** – Трестерова З. Некоторые особенности русского менталитета и их отражение в русском языке / З. Трестерова // Рус. яз. за рубежом. – 1999. – № 4. – С. 80 – 89.

Гречихин М. В. Медіа-дискурс як самосвідомість культури

У статті розглянуто феномен дискурсу, зокрема медіа-дискурс, який представлений як соціально й культурно маркований процес оперування інформацією в умовах опосередкованого мас-медіа широкого публічного діалогу, а також як механізм, що організує масову свідомість за допомогою формування соціально значущих когнітивних, аксіологічних та регулятивних смислів.

Ключові слова: дискурс, ЗМІ, медіа-текст, феномен, самосвідомість, мас-медіа, інтолерантність.

Гречихин М. В. Медиадискурс как самосознание культуры

В статье рассматривается феномен дискурса, в частности медиадискурс, который представлен как социально и культурно маркированный процесс оперирования информацией в условиях опосредованного масс-медиа широкого публичного диалога, а также как механизм, организующий массовое сознание посредством формирования социально значимых когнитивных, аксиологических и регулятивных смыслов.

Ключевые слова: дискурс, СМИ, медиатекст, феномен, самосознание, масс-медиа, интолерантность.

Grechihin M. V. The language of mass-media as a cultural identity

The article discusses the phenomenon of discourse, in particular the language of the media, which is represented as socially and culturally marked the process of handling information in terms of indirect mass-media of wide public dialogue, as well as a mechanism for organizing mass consciousness through the formation of a socially significant cognitive, axiological and regulatory meanings.

Key words: discourse, the MEDIA, the phenomenon of self-consciousness, mass-media, intolerance.

Т. І. Должикова (Луганськ)

УДК 811.161.2'42 : 821.161.2-31.09

**ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНА ІНТЕРПРЕТАЦІЯ
МОВИ СУЧАСНОГО УКРАЇНСЬКОГО РОМАНУ**

У науці про мову художньої літератури змінено підходи, методи, інструменти аналізу. Проте постійним є інтерес до мовної індивідуальності, до того, як у безмежжі художніх текстів являє себе автор, як упізнається тільки йому притаманний стиль оповіді, якими мовними образами він прилучений до глибинних скарбів літературної мови – колективної пам'яті й інтелектуального багатства нації [Єрмоленко 2009: 178 – 179].

Сучасна українська белетристика кращими своїми зразками поповнює корпус справжньої літератури. Серед низки імен, що представляють belles lettres, себто „красне письменство”, варто згадати Марину Гримич – авторку кількох романів, монографій, професора Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Мова її твору „Second life (Друге життя)” стала предметом нашого дослідження. Ми поставили за мету проаналізувати лінгвостилістичні особливості роману й спроектувати їх на сучасний мовно-літературний процес, щоб зрозуміти, якими мовними тенденціями він позначений.

Критики назвали цей твір „дещо еретичним романом”, „інтелектуально-молодіжним читивом”, у якому йдеться про новітніх українських емігрантів. Назва твору символічна й одночасно багатозначна. З одного боку, друге (потойбічне) життя переживає головний герой, який отримав шанс здобути собі „паралельне існування”, пройшовши всі кола пекла – чистилища – раю Данте, ніби рівні комп’ютерної гри. З іншого боку, це роман про „друге” життя наших співвітчизників за кордоном. Сама авторка так тлумачить назву свого твору: словосполученням *second life* називають сучасний віртуальний простір, у якому нині „тусуються” мільйони „резидентів”. Отже, друге життя – це життя, яке паралельно проживають молоді люди, поринаючи у віртуальний світ і яке інколи витісняє всі інші бажання й прагнення людини.

Головний герой роману – молодий успішний інтелектуал, девелопер Артем Шуліка, чиє дитинство проходило в рідних київських дворах, а кар’єрне зростання відбулося на Заході. Він потрапляє на „той світ”, перебування на якому ламає всі наявні стереотипи й міфи.

Мовостиль твору позначений кількома основними тенденціями. У ньому представлено лексику, яка відображає колорит сучасної епохи: широке використання іншомовних слів, молодіжного, комп’ютерного сленгу, розмовної, просторічної лексики, термінології, уживання якої засвідчує високий інтелектуальний рівень розвитку персонажів.

Значна кількість запозичених елементів дозволяє мовно ідентифікувати місце події (Північна Америка) та самоідентифікуватися героєві роману – працівнику девелоперської компанії. Мовна тканина твору рясніє транслітерованими словами, як-от: *гай, фолдер, хард-драйв, фарма, бравзерувати, кеш флу, айк’ю, сорі, баді, авалани* тощо. „Тут, у потойбічному світі, комунікація відбувається інакше”, – зробив для себе висновок Артем і записав цю інформацію на свій мозковий *хард-драйв* [Гримич 2010: 15] (Далі покликаємося на це видання, зазначаючи лише сторінку).

Марина Гримич прожила півтора роки в Канаді, знає не лише літературну англійську мову, а і її розмовний варіант, емігрантський сленг: „Тунель і світло – це наш ангельсько-архангельський прикол над „живими”, своєрідні студентські бешкети: ми вживлюємо цю картинку в мозок хворих, а потім **вотчуємо**, як вони пафосно розповідають про неї іншим людям...” (7). У примітках авторка пояснює: „Вотчувати” – від англ. *to watch* – дивитися (кіно, наприклад). Тут ужито в значенні „дивитися кіно”. Слово має гумористичний ефект „суржика”, який побутує в українсько-північноамериканському середовищі і називається „half-напів” (7); „Артем почав відчувати дику відразу до всього того, чого так несамовито добивався: грошей, статусу, своєї „**культності**” і „**болдності**” (сучасний український і російський сленги адаптували слова *cool* „крутий” і *bold* „значущий”) (130).

Окрім транслітерованих слів, у мові роману ще більш активно використано іншомовну лексику в збереженому первинному „чужомовному” написанні: „Це був Дейв. *Definitely him*. Покидьок суспільства, людина-*garbaga*” (20); „Артем підсів до неї (Лі) і спитав, як годиться в північноамериканському світі: *May I help you*” (97).

У мові роману відбито ознаки сучасної цивілізації, науково-технічної думки людства, за нею пізнаємо часовий зріз культури, американської й національної, у ній установлюємо співвідношення „різних цивілізаційно-інформаційних потоків”, певною мірою засвідчуємо науково-технічний та гуманітарний словник доби.

Чимало в тексті економічної термінології, що до останнього часу називала явища, які характеризували життя інших країн, зокрема й Північної Америки, але сьогодні активно входять до словника українців, на якому не могли не позначитися світові глобалізаційні процеси: *бізнес-план, презентація, інвестиція, менеджер, девелопер, екопроект, початковий внесок, біржа, трейдер* тощо.

Головний герой роману в тридцять три роки помер від серцевого нападу і потрапив у „потойбічний світ”, де на нього чекали „всі кола пекла”, але ці кола швидше нагадують проходження рівнів комп’ютерної гри, тому часом виникає сумнів, чи той простір, куди потрапив головний герой, не є насправді віртуальним. Це відчуття посилене широким використанням комп’ютерного сленгу.

Переважно комп’ютерний жаргон використовує слова й вирази, уживані в середовищі користувачів та спеціалістів-комп’ютерників. Однією з причин виникнення такої „мови” вважають її виключну місткість, коли трьома-чотирма специфічними словами можна передати не тільки певний обсяг інформації, але й відповідні емоції. Процес набуття нової лексики, більша частина якої – адаптовані до національної мови англійські слова, породив терміни нової субкультури. Комп’ютерні сленгізми, представлені в романі, не є характерною рисою персонажів (вони властиві навіть мовленню Серафима – представника „Божественної канцелярії”), швидше вони характеризують мову сучасного світового суспільства: *файл, оперативна пам’ять, віртуальний простір, зависати, вийти на інший рівень, геймер, закачати інформацію, ініціалізувати файл, бравзерувати, база даних* тощо. Ілюстративними є такі контексти:

„Артем розмірковував, насупивши чоло, а потім різко повернувся до Серафима:

– *Отже, для кожного померлого ви створюєте свій персональний той світ? – спитав він...*

– *Якщо тобі так зручніше думати, можна й так сказати. Хоча насправді ми вам його не створюємо. Творите ви його самі. Ми лише ініціалізуємо ваш початковий файл при народженні, а ви його далі заповнюєте. Потім час від часу бравзеруємо базу даних і контролюємо її, щоб не було жодних ексцесів...*” (21);

„(Серафим) – Ти не звернув увагу, що слово **file** – переставлене *life*?
Артем замислився.

– Отже, у кожного свій **файл**... – буркнув Артем собі під ніс, а тоді звернувся до Серафима:

– А наскільки широкий мій **файл**?

– Це залежить від того, скільки **інформації** ти туди **закачав** за своє життя” (25).

Окрім того, роман лексично наповнений молодіжним сленгом, розмовними елементами, яскравою фразеологією: *оклигали, прикол, підвішений язик, зайнятий по зав'язочку, загорланити, мультка, чуваки, ульотно* тощо.

Зміксований лексичний компонент посилює сприйняття сюжету, у якому тісно переплетені спогади про дитинство головного героя, яке минуло в Києві, навчання, роботу, кар'єрне зростання в Америці, перебування в потойбічному світі. У розгортанні кожної сюжетної лінії спостерігаємо своєрідні мовні маркери, що дозволяють ідентифікувати місце та час події. Київ радянських часів асоційований з салатом „Олів'є”, фільмом Сергія Параджанова „Цвіт граната”, „*типовим кийвським двориком старого міщанського зразка, з палісадником із квітучими флоксами за низеньким дерев'яним парканчиком*” (15). Життя Андрія в північноамериканських преріях, його депресивний душевний стан співзвучні зі станом природи, що його оточувала: „*Навколишня рослинність – жовта прерійська трава, тонкі дерева в гайках, які тут називають бушем, – хрумтіла і запаморочливо пахла. Але у перший, дуже тяжкий для Артема місяць цей запах збуджував у ньому відчуття не радості, а солодкого болю*” (40).

Кожен письменник своєю літературною писемною практикою так чи так визначає, яким він бачить розвиток літературної мови, з одного боку, і відбиває процеси, що вже відбуваються в ній, – з іншого. Марина Гримич в мові свого роману відтворила словник доби, з усіма характерними для нього тенденціями й процесами. Перспективи подальших досліджень убачаємо у вивченні лінгвостилістичних особливостей сучасного українського прозового дискурсу.

Література

Єрмоленко 2009 – Єрмоленко С. Я. Мовно-естетичні знаки української культури / С. Я. Єрмоленко. – К. : Ін-т укр. мови НАН України, 2009. – 352 с.; **Гримич 2010** – Гримич М. *Second life* (Друге життя) : роман / Марина Гримич. – К. : ПП „Дуліби”, 2010. – 162 с.

Должикова Т. І. Лінгвостилістична інтерпретація мови сучасного українського роману

У статті представлено лінгвостилістичний аналіз роману Марини Гримич „Second life (Друге життя)”. Проаналізовано функціонування в ньому іншомовних слів, комп’ютерного й молодіжного сленгу.

Ключові слова: лінгвостилістична інтерпретація, іншомовні слова, комп’ютерний сленг, молодіжний сленг, розмовний елемент.

Должикова Т. И. Лингвостилистическая интерпретация современного украинского романа

В статье представлен лингвостилистический анализ романа Марины Гримич „Second life (Друге життя)”. Проанализированы функции в тексте иностранных слов, компьютерного и молодежного сленга.

Ключевые слова: лингвостилистическая интерпретация, иностранные слова, компьютерный сленг, молодежный сленг, разговорные элементы.

Dolzhikova T. I. Linguistic and stylistic interpretation of the modern Ukrainian novel

Linguistic and stylistic analysis of novel of Marina Grimich „Second life (Friend of zhittyta)” is presented in the article. Functions are analysed in text of foreign words, computer and youth slang.

Key words: linguistic and stylistic interpretation, foreign words, computer slang, youth slang, colloquial elements.

С. Б. Завалій (Полтава)

УДК 811.161.2: 81'373.422

**ОКСИМОРОННІ СИНТАГМИ
В МОВОТВОРЧОСТІ ВАСИЛЯ СТУСА**

Для сучасного мовознавства актуальним є дослідження контрастних лексем в аспекті концептуальної організації художнього тексту певного жанру та епохи. Контраст як спосіб світобачення й важливий змістовний компонент тексту – це складна художня система різноманітних зображувально-виражальних засобів, які відображають картину світу поета. Важливе місце серед них належить оксиморону – фігурі мови, „яка полягає в спеціально заданому поєднанні слів із протилежними або просто взаємовиключними значеннями для вираження нового цілісного поняття або окремого явища, в оригінальній формі привертаючи увагу до його суперечливої природи” [Українська 2002: 433 – 434]. Характерною особливістю оксиморона лінгвісти називають „антонімічність його компонентів” [Маликов 1982: 100],

„фокус, перехрещення і взаємопроникність протилежностей” [Новиков 1973: 253].

Об’єктом нашого дослідження є мовотворчість Василя Стуса, яка репрезентує інноваційні структурно-семантичні, стилістичні та художні можливості літературної мови. Особливістю поетичної мови, на думку Л. Пустовіт, є те, що на кожному етапі розвитку поезія має свій поетичний словник, до якого входить „сукупність образних засобів у їх лексичному оформленні, семантичному наповненні й граматичному вираженні та зі стильовими особливостями, характерними для поезії цього періоду” [Пустовіт 2009: 29].

Мета пропонованої розвідки – дослідити структурно-семантичну організацію оксиморонних синтагм у поезії Василя Стуса.

Джерельною базою є понад 150 ексцерпцій оксиморонів, зафіксованих у поетичних збірках: „Час творчості / Dichtensezeit” [Стус 2005]; Зібрання творів : у 12 т. – Т. 4. [Стус 2008]; Зібрання творів : у 12 т. – Т. 5: Палімпсести [Стус 2009].

Мовотворчість Василя Стуса досліджували В. Неділько [Неділько 1992а: 32 – 37; Неділько 1992б: 21 – 30], А. Бондаренко [Бондаренко 1995: 47 – 54], Д. Данильчук [Данильчук 2006], Н. Бобух [Бобух 2011: 158 – 165] та ін.

Зазначимо, що у творчості В. Стуса оксиморон є композиційно-стилістичним принципом побудови тексту та його змістовною домінантою. Оксиморонні синтагми утворюються поєднанням загальнономовних антонімів. Контрастні поняття в них зливаються (одному денотатові приписуються одночасно протилежні ознаки, несумісні з погляду формальної логіки). „Семантика оксиморонної синтагми розкривається в певній синтаксичній конструкції, у результаті поєднання лексичних значень компонентів, які співвідносяться із членами опозицій, що перебувають у регулярних антонімічних відношеннях” [Бобух 2007: 242], наприклад: *рідний – чужий: рідна чужина; голос – тиша: голосіння тиші*. Шляхом поєднання протилежних за значенням слів різних лексико-граматичних розрядів утворюється нове поняття, у складі якого компоненти зберігають свою вихідну семантику: *покірна непокора, злигоднів розкоші, жива смерть*. Семантика оксиморона мотивується лексичними значеннями його складників і є їх синтезом.

У поетичних текстах виокремлюємо такі структурні моделі оксиморонних синтагм: оксиморони – складні слова, оксиморонні словосполучення та речення.

Складне слово – мінімальна формальна одиниця досліджуваної фігури. У поезії В. Стуса зафіксовано оксиморони, утворені переважно за допомогою морфологічного способу деривації, які можна вважати індивідуально-авторськими неологізмами: *радосте-біда, ноче-дні, дне-ночі, радоще-жالی, живосмерть* та ін. Дериваційний okazіоналізм, на думку В. Чабаненка, виникає внаслідок свідомого, стилістично

мотивованого відхилення від міжстильових (загальномовних) норм і завжди є продуктом індивідуальної мовотворчості, своєрідним авторським експромтом [Чабаненко 1980: 13]. „Василь Стус, – наголошує В. Неділько, – часто вдається до словотворення, неологізмів, деформує слова, але з тонким почуттям такту, міри, так, що новотвори допомагають глибше розкрити задум поета” [Неділько 1992б: 30].

Серед okazіоналізмів-імеників, зафіксованих у художніх текстах Василя Стуса, виділяємо оксиморони-okазіоналізми, утворені злиттям двох субстантивів, переважно за зразком композита: *життєсмерть*, *смертеіснування*, *розлукозустріче*, *живо смерть*, наприклад: *Сховатися від долі – не судилось, / Ударив грім – і шкереберть / пішло життя, І ось ти – все, що снилось, / як смертеіснування й життєсмерть* [Стус 2009: 264]. Таким індивідуально-авторським новотворам-композитам властивий значний експресивний потенціал, вони мотивуються переважно вільними словосполученнями й передають ставлення автора до особи чи об’єкта номінації, дають їм нові (образні) назви, активізують увагу реципієнта на значущих, на думку автора, характеристиках референта [Бойко: 133].

Деякі оксиморони – складні слова – утворені за зразком юктапозитів: *ноче-дні*, *дне-ночі*, *будні-свята*, *радосте-біда*, *радосте-жалі* та ін. Наявність дефіса в таких структурах посилює самостійність його складових частин: *Я там сидів, де трьох річок вода – / Дніпра, Десни і неба – струмувала / і обережно серце обмивала / якась непевна радосте-біда* [Стус 2008: 279 – 280]; *По той бік муру гуркотять машини, / вдивляюсь із живої домовини / туди, де розкошує маячня / моїх далеких недобутих марень / в калейдоскопі радоще-жалів* [Стус 2008: 287].

У поетичному словнику В. Стуса наявні й оксиморони, утворені злиттям ад’єктивних лексем, які взаємно протиставляються за значенням: *весело-сумна*, *невпізнанно-знане*. Між компонентами таких композитів існує сурядний зв’язок: *Замерехтіло межі двох світів / щось невізнанно-знане* [Стус 2008: 378]; *Насталене серце скипає мажором, / і пісня скипає – весело-сумна* [Стус 2008: 99].

Використання складних слів-оксиморонів пояснюємо тим, що мова поезії тяжіє до словесної гри та словоскладання – один із найпродуктивніших та найпоширеніших способів творення нових слів.

Оксиморонні синтагми репрезентують усі різновиди синтаксичних зв’язків: узгодження (*веселий цвинтар*, *безсоромна цнота*, *радісні тортури*), керування (*обрадїє з печалі*, *ридає з радїстю*), прилягання (*беззубо шепочуть*, *журно всміхається*).

Основною формальною одиницею аналізованого стилістичного прийому є підрядне словосполучення. За належністю стрижневого конститuenta до певного лексико-граматичного різновиду слів, виділяють такі розряди оксиморонних синтагм [Пастухова 1980: 21]:

1) субстантивні (головний компонент виражений іменником): *покірна непокора, святошні будні, усміх сумний, гірка краса, радісні тортури, біди щасливі*: – *Що нам ця гроза і що нам бурі, / коли рідний край / надсилає **радісні тортури*** [Стус 2008: 242]. Наведені субстантивні оксиморони є прикметниково-іменниковими синтагмами, у яких залежне слово виражене прикметником у формі узгодженого означення: *німий рев, прекрасна біда, стужене радіння, гарячий лід* тощо. У поезії Василя Стуса наявні також оксиморонні словосполучення, у яких обидва конституенти – субстантиви: *нещастя щасть, ніч дня, гріх добра, гомін тиші* – *Покаро існування, / конвульсіє любові, **гріх добра**, / поезіє моя, прости мене* [Стус 2008: 73];

2) ад'єктивні (головне слово виражене прикметником): *грішний без гріха, живіший від живих, мертвіший мертвих, чужі найрідніші*: – *Нестерпно – обмиратися живою, / коли ти народився проміж нас / і материнською зогрітий кров'ю, / допіру став **живіший од живих**, / як вимінилися ми, **мертвіші мертвих*** [Стус 2008: 282];

3) дієслівні (граматично незалежний конститuent виражений дієсловом): *далію наближаючись, усміхатися біді, ненавидячи любити, обрадіє з печалі, убиваючи рятує*: – *Так заховати, спеленати / ізранену і стотривоожну / самотню душу. Так – прожити. / Так – **усміхатися біді*** [Стус 2009: 271].

В оксиморонах цього різновиду залежними від дієслова членами є дієприслівники та прислівники, які виконують функції обставини способу дії: *Такий самонищитель, / що **убиває, творячи добро...*** [Стус 2008: 239]; ... *і що робити, як марудно у цьому світі? / У **необжитім?** / **Хіба ненавидячи любити?** / **Хіба ненавидячи кохати?*** [Стус 2008: 75]; *Бо стали довкруги / потвори з забороненим обличчям / і так **беззубо щось тобі шепочуть*** [Стус 2008: 206].

Значно рідше в поезії В. Стуса трапляються оксиморони – словосполучення з сурядним зв'язком складників. У таких конструкціях граматично незалежні компоненти об'єднуються в одне значеннєве й структурне ціле за принципом обов'язкової морфологічної однотипності за допомогою сурядних сполучників: *Такий **близький ти, краю мій, / і безнадійно так далекий.** / У вирій відлетять лелеки, / а ти пробудь один – і скній* [Стус 2008: 395].

Найчастіше це прикметникові синтагми, у яких два прикметники, які виконують функції відокремлених означень, поєднані сурядним зв'язком: *Троянди пуп'янки духмяні / і вся ти – **грішна і свята*** [Стус 2008: 473]; *Чи ти, чи білий світ? Чи полонила / любові **ніжна і жорстока сила**, / обох вас не пускаючи? Скажи?* [Стус 2008: 194].

Значна кількість оксиморонів у поетичних творах Василя Стуса має структуру речень, із-поміж них виокремлюємо:

1) речення з непоширеним дієслівним предикатом: *Де він, мій рідний край, / мій русокосий рай? / **радосте, не ридай*** [Стус 2005: 89];

2) речення з поширеним дієслівним предикатом. У зазначених конструкціях присудок – дієслово наказового способу 2 особи однини – виражає дію, спрямовану на суб'єкт: ... *радісно в недолі розкошуй кривавими слізьми* [Стус 2009: 112]. На думку Д. Данильчука, „імператив, вольова настанова, адресований автором собі (але водночас і читачеві), стає смисловою домінантою фрази” [Данильчук 2006: 52]. Дієслова 1-ої або 3-ої особи розкривають смислове ядро фрази, надають дієвості, модальної конкретності словам: *в смерті обернуся до життя, відчуваю власну смерть – живою*. С. Єрмоленко стверджує, що „дієслівність” є одним з основних складників синтаксичної домінанти ідіостилю В. Стуса [Єрмоленко 1969: 73];

3) двоскладні речення з предикатом у формі іменника (семантика ототожнення): *щастя – пекло то пекельне* [Стус 2008: 148]; *ворог – друг, а друг – найбільший ворог* [Стус 2008: 239]; *найкраща насолода – смерть жива* [Стус 2005: 119].

В оксиморонних сполученнях лексеми, які репрезентують протилежні якості, стани, дії одного предмета та явища, можуть перебувати в різних семантичних відношеннях. У поетичних текстах виявлено оксиморонні конструкції, компоненти яких виражають значення:

а) поєднання протилежностей: *ніжна і жорстока, близький і далекий, і радісний і тужний, розкішна і убога, і живий і мрець, грішна і свята* та ін., наприклад: *Було задосить мук. / Розкішна і убога, вельможна, але гола / ідеш крізь час спроквола, а попасає крук* [Стус 2008: 540];

б) протиставлення протилежностей: *і ти – вже не живий, а ще й не мрець, будні тут тобі про свято, а про свято – будні правлять*, наприклад: *Ворог – друг, а друг – найбільший ворог* [Стус 2008: 239];

в) тотожності протилежностей: *уперед – це назад, а назад – це вперед; життя – то простір смерті; щастя – пекло пекельне; смерть – то найсолодша мить*, наприклад: *Найкраща насолода – смерть жива. Вас утішає тиша гробова* [Стус 2008: 119];

г) порівняння чи зіставлення протилежностей: *більш... чим нестерпніший, то більш принадний; смерть як воскресіння; радості, неначе горя*, наприклад: *Коли на серці смерть, як воскресіння, / то підрастає справжній чоловік / і, син землі, він вітрові супроти / підносить, ніби меч, гінке стебло* [Стус 2008: 229];

г) заперечення протилежностей: *То все не так. Бо ти не ти, / і не живий, А тільки згадка / минулих літ* [Стус 2008: 39];

Ураховуючи семантичні функції оксиморонів у поетичних текстах В. Стуса, які є матеріалом дослідження, виділяємо такі тематичні групи: 1) оксиморони як засіб характеристики людини; 2) оксиморони як засіб оцінки предметів, явищ і процесів об'єктивної дійсності [Бобух 2009: 26 – 28].

Оксиморонні синтагми, що належать до першої групи, характеризують:

а) поведінку, характер, вчинки: *покірна непокора, радісні тортури, зловорожий друг, забута пам'ять, невеселі жарти*: – *Що нам ця гроза і що нам бурі, / коли рідний край / надсилає радісні тортури* [Стус 2008:153];

б) психічний стан, емоції, почуття: *вдоволення гірке, бенкет горя, щастя смерти, журно всміхається, стужене радіння, усміх сумний*: – *Ясні тонкоголосять крони, / благовістує білий світ, / галуззя в білому полоні / журливих усмішок суцвіт* [Стус 2008: 245];

в) фізичні властивості, дії та стан людини: *кохай у зненависті; люби в добірній люті; відродися в смерті; обрадіти з печалі; більшає, отже, маліє; усміхатися біді*: – *Так заховати, спеленати / ізранену і стотривоожну / самотню душу. Так – прожити. / Так – усміхатися біді* [Стус 2009: 271];

г) релігійні уявлення індивідуума: *гріх добра, грішне без гріха, грішниця свята, мертва душа*: – *Під печаль і під крило / якоїсь грішниці святої, / що дарувала нам такі покої, / де спать – не сором і любить не встид* [Стус 2009: 55];

д) дії людини, пов'язані з процесом мовлення: *кричати мовчки, мертві голоси, крик німого рота, голосіння тиші, голосне мовчання, німий рев*: – *Де в леготі-вітрі кучериться клен, / де сонях кружляє, калина цвіте, / хвалитиму Бога, що там ви єсте, / де ревом німим задихнувся Дніпро, / де Нестор ховає злочинне перо* [Стус 2009: 305].

Оксиморони, які належать до другої тематичної групи, номінують предмети та явища об'єктивної дійсності. Вони характеризують:

а) природні властивості, явища: *смеркальні досвітки, світанні вечори, радісна біда, нічні сонця, холодне полум'я, гарячий лід, сяєво тьми*: – *Кого він лишив? / І на кого так довго чекає? / Яка ж бо прекрасна вродлива угналась біда?* [Стус 2008: 522];

б) просторові поняття: *рідна чужина, веселий цвинтар, живі могили, вичужіла вітчизна*: – *Яка нестерпна рідна чужина, / цей погар раю, храм, зазналий скверни! / Ти повернувся, але край не верне: / йому за трумну п'ятьма кам'яна* [Стус 2008: 359];

в) смакові властивості: *перегірклий мед*: – *Одна гора – зима, а друга – літо, / а я стою, мов осінь, – посеред. / І сонце, сонце, со-несамовите / топило сланцю перегірклий мед* [Стус 2005: 443];

г) колір: *біла ніч, чорне сонце*: – *З білої ночі потойбічності / виринуло чорне сонце* [Стус 2008: 259].

Отже, для семантичної структури оксиморона характерна наявність в значеннєвій структурі означення й означуваного слова протилежних значень чи сем полярної емоційної оцінки.

В. Стус використовує оксиморони і як засіб комізму – жарту, іронії. Найпоширеніша комічна чи іронічна зміна слова або стійкого

словосполучення (прислів'я, приказки) з метою надання їм нового, протилежного значення. Причому вказані мовні одиниці автор використовує в трансформованій формі: – *І в помережані увійдуть ночі, / де ні жалю, ні радощів не ймуть, / а так живуть – і смерть свою жують* [Стус 2008: 26]. *Бодай ви пропали, синочки, / були б ви здорові, / у пеклі запеклім, у райському раї страшинім* [Стус 2009: 207].

У поезії В. Стуса застаріла лексика набуває сучасного значення, наповнюється новою експресивною енергією. У попередньому мовному бутті архаїзми та старослов'янізми такого змістового й емоційного значення не мали, вони були просто назвами [Бандура 1964: 79], наприклад: *Ти, припізніла молодосте, ти / спроваджуєш мене на чорні кручі. / Збираються над головою тучі, / відстрашливої повні ліпоти* [Стус 2008: 356].

Для експресіоністської стильової моделі характерна наявність емфатичної лексики, яка свідчить про особливу напругу відчуттів і виняткову важливість подій, що ці відчуття викликали: *Та все обрушає нестерпно двопогляд. / У ньому ти суцций, / померлий, пантруєш живого, / зориш за померлим – живий* [Стус 2009: 140].

Отже, оксиморонні синтагми є домінантою поетичного ідіостилу Василя Стуса. Основною формальною одиницею оксиморонних синтагм, як показує дослідження, є підрядні словосполучення (субстантивні, ад'єктивні, дієслівні). В аналізованих текстах ужито також оксиморони – складні слова й речення. Функціонально-семантична класифікація оксиморонів свідчить про різноманітність їхніх семантичних функцій.

Література

Бандура 1964 – Бандура О. Мова художнього твору / О. Бандура. – К.: Дніпро, 1964. – 121 с.; **Бобух 2009** – Бобух Н. М. Антоніми в українській поетичній мові ХХ століття: структурно-семантичний, функціонально-стилістичний і лексикографічний аспекти: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Н. М. Бобух. – К., 2009. – 36 с.; **Бобух 2011** – Бобух Н. М. Лексичні опозиції в поетичних творах Василя Стуса / Н. М. Бобух // Лінгвістика: зб. наук. пр. – Луганськ, 2011. – № 1. – С. 158 – 165; **Бойко 2002** – Бойко Н. І. Українська експресивна лексика в словнику, мові та мовленні: навч. посіб. для студ. філол. спец-тей / Н. І. Бойко. – Ніжин: РВВ НДПУ ім. М.В.Гоголя, 2002. – 212 с.; **Бондаренко 1996** – Бондаренко А. І. Поетична мова В. Стуса (експресивна емотивного змісту): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / А. І. Бондаренко. – К., 1996. – 23 с.; **Данильчук 2006** – Данильчук Д. В. Поетичний синтаксис Василя Стуса в аспекті художньої комунікації: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 „Українська мова” / Д. В. Данильчук. – К., 2006. – 25 с.; **Єрмоленко 1969** – Єрмоленко С. Синтаксис віршової

мови / С. Єрмоленко. – К. : Наук. думка, 1969. – 94 с.; **Курегян 2007** – Курегян Г. Г. Лингвопрагматический статус оксюморона (на материале русского языка) : автореф. дис. на стиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / Г. Г. Курегян. – Майкоп, 2007. – 25 с.; **Неділько 1992а** – Неділько В. Я. Василь Стус. Доля. Життя. Поезія / В. Я. Неділько // Укр. мова і л-ра в шк. – 1992. – № 1. – С. 32 – 37; **Новиков 1973** – Новиков Л. А. Антонимия в русском языке. – М. : Высш. шк., 1973. – 253 с.; **Пастухова 1980** – Пастухова В. Я. Парадигматическая и синтагматическая связанность компонентов оксюморонного сочетания : автореф. дис. на стиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” – Ростов-н/Д., 1980. – 24 с.; **Пустовіт 2009** – Пустовіт Л. Словник української поезії другої половини ХХ століття : моногр. / Л. Пустовіт / упоряд. В. І. Матюша, П. А. Матюша, І. Л. Михно. – К. : УНВЦ „Рідна мова”, 2009. – 243 с.; **Радомська 2002** – Радомська О. Мова як мистецтво: Неологізми в творчості В. Стуса / О. Радомська // Укр. мова і л-ра. – 2002. – № 5. – С. 10 – 19; **Стус 2005** – Стус В. Час творчості / Dichtensezeit / післямова Стуса Д. В. / В. Стус. – К. : Дніпро, 2005. – 704 с.; **Стус 2008** – Стус В. С. Зібрання творів : у 12 т. / В. С. Стус. – Т. 4. – К. : Факт, 2008. – 480 с.; **Стус 2009** – Стус В. С. Зібрання творів : у 12 т. / В. С. Стус. – Т. 5: Палімпсести. – К. : Факт, 2009. – 766 с.; **Українська 2002** – Українська мова : енцикл. / редкол. : В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – К. : Укр. енцикл., 2002. – 752 с.; **Чабаненко 1980** – Чабаненко В. А. Норми словотворення і мовна експресія / В. А. Чабаненко // Мовознавство. – 1980 – № 2. – С. 13 – 20; **Халиков 1982** – Халиков М. Н. Оксюморон: уровни текстовой реализации и средства языкового выражения (на материале немецкого языка) / М. Н. Халиков // Вестн. Ленингр. ун-та. История. Язык. Литература. – Л., 1982. – Вып. 3 – С. 97 – 102.

Завалій С. Б. Оксиморонні синтагми в мовотворчості Василя Стуса

У статті досліджено лексико-семантичні функції та морфологічне вираження оксиморонних синтагм у поетичних творах Василя Стуса. Виокремлено структурні різновиди: оксиморони – складні слова, оксиморонні словосполучення (субстантивні, ад’єктивні, дієслівні), складні слова та речення. Запропоновано функціонально-семантичну класифікацію оксиморонних конструкцій.

Ключові слова: оксиморонна синтагма, лексико-граматичні розряди, лексичне значення, семантична функція, функціонально-семантична група.

**Завалий С. Б. Оксюморонные синтагмы в поэтической речи
Василия Стуса**

В статье исследованы лексико-семантические функции оксюморонных синтагм в поэтических произведениях Василия Стуса. Рассмотрены структурные разновидности: оксюмороны – сложные слова, оксюморонные словосочетания (субстантивированные, адъективные, глагольные) и предложения. Предложена функционально-семантическая классификация оксюморонных конструкций.

Ключевые слова: оксюморонная синтагма, лексическое значение, лексико-семантические разряды, семантическая функция, функционально-семантическая группа.

Zavalij S. B. Oxymoron syntagms in the works of V. Stus

The article deals with lexico-semantic functions and morphological expression of oxymoron syntagms, in poetic works V. Stus. There have been distinguished structural oxymoron differentiations: oxymoron compound words, oxymoron words-kombinations, (substantive, adjective, verbal, adverbial) predicative oxymorons. There have been functional-semantic classifications of oxymoron constructions.

Key words: lexical oppositions, common language and contextual antonyms, oxymoron syntagm, semantic function, functional and semantic group.

А. П. Загнітко (Донецьк)

УДК 81'367.52

**ЛІНЕАРНО-ПОЗИЦІЙНА ТИПОЛОГІЯ
ВНУТРІШНЬОТЕКСТОВОГО ЧАСОПРОСТОРУ ↔
ЗОВНІШНЬОТЕКСТОВОГО ЧАСОПРОСТОРУ:
ПОВЕРХНЕВИЙ ТА ГЛИБИННИЙ ВИЯВИ**

У сучасній лінгвістиці текст досліджують у різних аспектах і вимірах: структурному, логічному, когнітивному, прагматичному, фатичному, інформаційно-параметричному, категорійно-семантичному, функційному, референційному, психолого-асоціативному та ін. Особливо значущим постає розгляд тексту у внутрішньохарактерологічному (внутрішні структурно-параметричні характеристики різновидів міжреченневих зв'язків та смислових відношень, категорійні ознаки тощо) та зовнішньохарактерологічному (функційне спрямування, кодувальне-декодувальне спрямування, статус у комунікації, інформаційна глибинна й под.), простеження дискурсно-результативних явищ і т. ін. У цьому розрізі актуальним постає аналіз внутрішньотекстового часопростору в розрізі його співвідношення/неспіввідношення із зовнішнім часопростором, що й

мотивує новизну дослідження – осмислення категорійності часопростору як текстоструктуральної величини й визначення поверхневого і глибинного виявів корелятивності внутрішньотекстового і зовнішньотекстового часопростору, з'ясування засобів вираження внутрішньотекстового часопростору. Метою розгляду постає встановлення основних / неосновних диференційних ознак внутрішньотекстового і зовнішньотекстового часопростору з виявом типологічних ознак їхнього поверхневого і глибинного співвідношення. Мета визначає необхідність вирішення відповідних завдань, що охоплюють: 1) установа категорійної семантики часопростору; 2) визначення статусу часопростору в тексті; 3) виявлення диференційних ознак внутрішньотекстового часопростору й зовнішньотекстового часопростору; 4) простеження напрямів взаємодії та взаємопов'язаності внутрішньотекстового і зовнішньотекстового часопростору; 5) з'ясування співвідношення текстового часопростору із системою текстових категорій. Поставленими метою й завданнями мотивоване теоретичне значення дослідження, що полягає в установленні категорійних ознак текстового часопростору та його виявів у різних параметричних рівнях тексту, практичне ж значення аналізу вмотивоване можливістю застосування його результатів у лінгвістиці тексту, загальній вишівській та шкільній практиці вивчення тексту.

Текст як форма, закономірності творення. Текст як безпосередня форма існування мови та як вияв дискурсу, його структурна величина з глобальною й локальною структурами набув багатоаспектного вивчення, що підтверджує еволюційність рухливих траєкторій множинностей наукової думки. Посилювані відцентрові тенденції розвитку науки, що все більше посилюють її роздрібнення, природним чином урівноважені доцентровими процесами, спрямованими на усвідомлення єдності науки, яскравим виявом якої постає міждисциплінарність.

У лінгвістиці міждисциплінарні дослідження здебільшого пов'язані з вивченням тексту, унаслідок чого він постає полем випробування численних мовознавчих концепцій і напрямів (дериватології, психосемантики, когнітивістики, фоносемантики, психолінгвістики, нейролінгвістики, семіотики й синергетики) (пор.: [Богданович 2003]). Це дозволяє врівноважити наявні в науці відцентрові сили й здійснити синтез різномірного / різноприродного знання. Отже, спільність міждисциплінарного знання забезпечувана єдністю субстанційних (онтологічних) властивостей тексту. Онтологічний опис тексту орієнтований на вияв основних (конститутивних) ознак (властивостей, атрибутів), що створюють текст і без яких його буття-існування неможливе. Це насамперед просторово-часове існування тексту, його одночасний матеріальний (фізичний) та ідеальний (семантичний) вияв, сукцесивно-симультанна організація, функційність, цілісність, організованість і континуумність, водночас відмежованість від інших

текстів/нетекстів. Розгляд тексту через його онтологічні властивості (онтологічна матриця загальної теорії тексту) вимагає теорії, спроможної працювати з такими якостями тексту. Очевидно, такою теорією постає теорія формоутворення тексту як складник загальної теорії тексту. Загалом теорія формоутворення тексту має системну організацію з відповідними гносеологічними і прогностичними функціями [Белоусов 2008] і передбачає аналіз тексту і як лінійної (горизонтально упорядкованої з відповідним горизонтальною пропорцією часових і просторових рухів), і як нелінійної, нерівноважної, де неспівмірність структурних величин і часопросторових динамік створює асиметрію, завдяки якій витворюється нова предметна сутність.

Форма тексту (об'єкт і предмет лінгвістики тексту) актуалізує низку питань: 1) співвідношення і взаємодія матеріального (фізичного) та ідеального (семантичного) вимірів тексту; 2) кореляцію фізичного й семантичного складників тощо. Визначальним методом теорії формоутворення є метод позиційного аналізу тексту, що має опертям системнодіяльнісний і теоретико-експериментальний підходи. Активно застосовними постають також методи ймовірно-статистичного аналізу тексту, апаратурні методи запису й комп'ютерного опрацювання звукового мовлення. До цих методів окремі лінгвісти (К. Белоусов та ін.) додають також авторські методи експериментально-модельного аналізу тексту, зокрема семантичного картування тексту, побудови семантичного контуру, „покрокового сприйняття тексту” (можливо, „покрокового продукування тексту”), синхронизації контурів і метод графосемантичного моделювання [Там само]. Цю шкалу можна розширити і методом шкалювання, і методикою „розсипаного тексту”, а також долученням методів компонентного і структурно-системного аналізу. Таким чином можна простежити особливості смислової структури тексту (як постійно ускладнювальних комплексів з тенденціями перетворення смислу, поглинання одного іншим (пор., наприклад, диференціювання модальної рамки тексту: а) алетична модальність (*необхідно – неможливо – можливо* (повість «Микола Джеря» І. Нечуя-Левицького)); б) аксіологічна модальність (*добре – погано – байдуже*); в) деонтична модальність (*повинно – заборонено – дозволено*) і под.), де провідним є не тільки набуття певним компонентом у тексті смислового забарвлення, але й утрата властивості окремого кванта смислу та приєднання до вже наявного відповідного модально-смислового блоку. Тому семантичний простір тексту організований взаємодією двох типів структур – денотативної й концептуальної.

Часопростір тексту ↔ текстовий часопростір: основні виміри. Часопростір тексту завжди приваблював дослідників, тому що розкриття його основних вимірів і параметрів виявляє внутрішню структурацію, зовнішню окресленість і взаємозумовленість та співвідношення внутрішніх / зовнішніх часопросторових навантажень. На з'ясування

останнього спрямоване застосування позиційного аналізу трьохрівневого методу дослідження тексту. Зовнішній часопростір тексту виявлюваний у його письмовому закріпленні та сприйнятті опосередковано через зір як просторового феномену (існування в часі + просторі). Аналіз тексту з опертям на його просторове існування мотивоване тим, що, постаючи в письмовій формі, текст сприймається як річ з відповідними межами – початком і кінцем. Рамки тексту завжди позначають рубіж між зовнішнім світом (щодо зображуваного) і внутрішнім світом тексту. Рамки належать до зовнішнього простору, а не простору, наявного в тексті. Тому спеціальні прийоми, орієнтовані на адресата тексту, й утворюють рамки тексту. Між текстом та адресатом наявний активно-пасивний часопростір з відповідними актуалізаційними компонентами.

Водночас тексту властива настанова на процесуальність (часовий чинник). Зміст тексту виростає з цілісної діяльності інтерпретатора, його суб'єктивно-модальних інтенцій як цілеспрямовано організована хронотопна послідовність прийомів, дій, операцій, поєднаних різними методами підходами до тексту. Зміни, що відбуваються в системі, не можуть бути безперервними й однорідними, їхні кількісні та якісні характеристики повинні змінюватися. У цьому розумінні структура тексту негомогенна, і способи подолання гомогенності повинні бути одним із предметів дослідження в теорії тексту, пор.: *Рокрита книжка, лампа, блудні нетлі, / ляга на серце ржа думок. / На стінах тіні в'яжуть круглі петлі / в чудний і нерозплутаний клубок. // Мов чорний кіт, сів череватий чайник, / годинник, наче джміль, гуде. / Яка ж солодка ця принада тайни / та слово, що, мов з каменю, тверде! // Бляшане небо, олив'яний місяць / і ночі попелястий дим. / Невже ж нема на цьому світі місця / поривам нездійсненим та палким?* (Богдан-Ігор Антонич. „Ніч”). Нанизування субстанцій на зразок *книжка, лампа* постає опертям динамізації *ляга* → *ржа думок, тіні* → *в'яжуть круглі петлі, сів* → *чайник* і под. Під внутрішньою статикою імплікована процесуально-дієва просторово-часова динаміка, що має реально плинний та асоціативно кумулятивний вияви. Негомогенність структури аналізованого тексту забезпечувана лінійним упорядкуванням нерівновеликих вербальних компонентів, нетотожних синтаксичних моделей і відцентрових пропозиційних величин, що тільки в горизонтальному співіснуванні активно взаємодіють і взаємодоповнюють одна одну або у смисловій (*Рокрита книжка, (+/-) лампа, блудні нетлі (+/-), / ляга на серце ржа думок (-/+)*), або в асоціативно виявній (*Бляшане небо, (↔/-) олив'яний місяць (↔/+)* / *і ночі попелястий дим (↔/-)*), або в іншій взаємокореляції.

Інтенсивність і силова потужність змін у системі, що є маркером внутрішнього часу й залежать від характеру внутрішньосистемних зв'язків, установлюють ритморух тексту від абсолютного початку до абсолютного кінця (чим вища інтенсивність, тим більша силова напруга тексту, його динаміка). Оскільки розгортання (функціонування) тексту

одночасно виражає процес (*Рокрита книжка, лампа, блудні нетлі, / ляга на серце ржа думок*), що прямує від його становлення до завершення (згорання як оптимальний процес устанавлення домінанти) (*Невже ж нема на цьому світі місця / поривам нездійсненим та палким?*), і текст у дослідженні постає тільки в просторовій площині, то цілком умотивованим є пов'язування шкали власного (внутрішнього) часу тексту з просторовою шкалою, що веде відлік від абсолютного початку тексту (*Рокрита книжка, лампа, блудні нетлі, / ляга на серце ржа думок*) і до його рубіжності. Одиницею такої шкали, наприклад, може бути й окрема словоформа (*книжка* → *рокрита*), речення (*Плаче небо потоками дощу безперестанку* (Анатолій Яна)). Для значних за обсягом текстів одиницею відліку може поставати абзац, складне синтаксичне ціле (*Між двома берегами нескінченно тремтіла ріка. Неподалік лівого берега в куцах верболозу сховалося пташине гніздо. Про нього можна було здогадатись тільки за тими польотами двох ластівок, що вихором пролітали над водою і зникали в темній зелені. Незабаром звідти долинали пуски ненаситних малят. Раптово з куців вилітали чорні грудочки, що розпросторювали крила і біленька грудка наближалась до води* (Анатолій Яна)), розділ (романи Івана Багряного), частини (роман Панаса Мирного „Хіба ревуть воли, як ясла повні?“) і т. ін., а для циклів гіпертекстів – текст (підтвердженням цього постає Біблія).

Метод, створений для вивчення часопростору тексту, здебільшого кваліфіковано як метод позиційного аналізу, за допомогою якого досліджують позиційну структуру тексту як нерівнорядне ціле. Застосування позиційного аналізу уможливує встановлення не тільки сильних позицій у тексті (наприклад, початок, кінець, заголовок, епіграф тощо), але й характеристику всього тексту як структури, що послідовно розгортається й пронизана численними зв'язками між пре- і постпозиціями (*На стінах тіні в'яжуть круглі петлі / в чудний і нерозплутаний клубок. // Мов чорний кіт, сів череватий чайник, / годинник, наче джміль, гуде* → для речення *Мов чорний кіт, сів череватий чайник, / годинник, наче джміль, гуде* постпозиція щодо речення постає слабкою, тому що у своїй реалізації зорієнтована на передпрепозитивне речення *Рокрита книжка, лампа, блудні нетлі, / ляга на серце ржа думок*, його кореляція з препозитивним є асоціативно опосередкованою). Це й уможливує вимір глибини певних компонентів тексту, пор., наприклад, глибину вставлення в тексті (перший, другий, третій, четвертий та ін. рівні).

Позиційний аналіз дозволяє виокремити сильні і слабкі позиції – пре- і постпозиції. Це мотивовано трьохрівневою структурою методу позиційного аналізу, у якому перший рівень уможливує встановлення лінійного статусу досліджуваної одиниці в лінійному рядку й визначення їхньої внутрішньотекстової лінійної співмірності та неспівмірності, виявлення ліній взаємодоповнюваності,

взаємомотивованості, з одного боку, і протиставлення, контрастності, взаємозаперечення, з іншого. Такі співмірності або неспівмірності можуть виявлятися лінійно й вертикально з різними типами радіальності тощо. Оскільки текст має межі (початок і кінець), то початок сприймається за „я”, а кінець – за „1” незалежно від розміру тексту, пор., наприклад, повість Богдана-Ігоря Антонича „На тому березі”, роман „Залишенець. Чорний ворон” Василя Шкляра, поезію „Гаї шумлять” Павла Тичини. Це дозволяє зіставити тексти різних обсягів. У проміжку (від 0 до 1) лінійно розташовані всі мовні елементи відповідного тексту. Активно використовуваними в цьому разі постають такі поняття: *позиційний зріз, координата, імовірність, інтенсивність*. Їхній вияв у кожному випадку буде різним, що мотивовано й самою ритмоматрицею тексту, його структурною складністю, семантичною глибиною тощо.

Другим рівнем позиційного аналізу постає впровадження теоретичних конструктів на кшталт: 1) постулат про спільні принципи формоутворення тексту й формоутворення об'єктів природи й мистецтва; 2) визнання пропорції золотого перетину як основи формоутворення, що визнають як конститутивний принцип будови тексту (Н. Черемисіна). Останнє дозволяє виявити гармонійний центр тексту як синтагму, що складає точку золотого перетину й поділяє речення на дві нерівні частини відповідно до гармонійної пропорції – так звана гвинтова симетрія (у Б.-І. Антонича – *Яка ж солодка ця принада тайни / та слово, що, мов з каменю, тверде!*). Інколи пов'язують гармонійний центр з функцією виокремлення найважливішого для сприйняття експресивно-емоційного змісту тексту, з появою інтонаційного піку, що спонукає читача очікувати виходу з напруги, тобто розв'язання (Н. Черемисіна, К. Белоусов та ін.) (*яка принада тайни й чому слово тверде ↔ мов з каменю*).

Внутрішньотекстова і зовнішньотекстова позиційність: типологія позицій. За позиційним аналізом текст має таку структуру: 1) абсолютний початок (перша словоформа); 2) зачин (сміслова інтенція, за якою розвивається або ж розвиватиметься текст; інколи зачин набуває статусу легко впізнаного: *Як умру, то поховайте...* (Тарас Шевченко); *Народе мій! До тебе я ще верну...* (Василь Стус); *Страшні слова, коли вони мовчать* (Ліна Костенко) і под.); 3) гармонійний центр площини початку; 4) гармонійний центр тексту; 5) абсолютно слабкі позиції; 6) зовсім нейтральні позиції; 7) абсолютний кінець тексту.

Абсолютний початок, абсолютний кінець, гармонійний центр сфери початку й гармонійний центр тексту постають позиціями в просторі тексту й мають протяжність, що дорівнює словоформі. Зачин, абсолютно слабкі позиції постають зрізами й у текстовому просторі збігаються з відстанню між словоформами. Абсолютно слабкими позиціями постають межі позиційних сфер тексту: сфери початку, сфери гармонійного центру й сфери кінця.

У позиційній структурі тексту виокремлюють два гармонійні центри: гармонійний центр початку та гармонійний центр усього тексту. Між позиціями (і зрізами), що засвідчують часові параметри системи тексту, розташовані інтервали, у яких перебуває якісна рівнорядність зреалізовуваних процесів. Ємно-глибинний конструкт набору позицій і зрізів, позиційних інтервалів і позиційних лакун називають метроритмічною матрицею. Операційно-функційними поняттями цього рівня постають: позиційний зріз, координата, інваріант, метроритмічна матриця та її складники, інтенсивність, імовірність. Особливістю позиційного аналізу постає можливість його застосування до текстів різної ємності. Так, наприклад, у прислів'ях на зразок *Узнай самого себе, тоді й говори про другого; Чоловік не знає, де згубить, а де добудить; Хочеш собі добра — не роби нікому зла* (Нар. творч.) позиційним зрізом постають: абсолютний початок (*Хочеш*), лінійний горизонт словоформ (*Хочеш, собі, добра* тощо) і под.; координатами є часопростір — презенсність з абстрагованою генеративністю і просторовою неспіввідносністю з адресатом і чітко окресленою внутрішньотекстовою просторовістю.

Особливістю третього рівня позиційного аналізу є високий рівень абстрагованості: його застосування передбачає використання теоретичної схеми до конкретного матеріалу. Часопросторовий рух матерії створює форму об'єкта, зокрема тексту. Одиницею виміру текстового часопростору є словоформа (елемент внутрішньотекстової процесуальності та лінійної впорядкованості: *Мов чорний кіт, сів череватий чайник, / годинник, наче джміль, гуде*). Будь-яка форма складається з повторюваних і/або неповторюваних комплексів у рамках цілого. Єдність і послідовність таких симетрійно-асиметрійних комплексів у рамках цілого прогнозує й установлює ритм його форми. Щодо тексту як такого загалом і кожного конкретного тексту зокрема можна констатувати: будь-який текст, незалежно від його обсягу, функційно-стилістичної належності містить певні універсальні сценарії становлення власної глибинної структури (форми), що виражають взаємодію внутрішніх симетрійних та асиметрійних комплексів. Рух мовно-текстової матерії щодо позицій-констант і визначає ритм становлення його форми (*книжка ↔ чайник ↔ годинник ↔ дим*). Оскільки кожна з позицій знаходиться в тексті всередині речення, то останнє членується на рівні й нерівні відрізки, що й створює ритм усередині цілого тексту. Членуючи текст на рівні величини, позиція спрограмує монотонний ритм формоутворення. Поділяючи речення на нерівні долі, пропорція створює ритмовий / аритмовий малюнок за допомогою акцентів право- й лівобічного спрямування всередині речення (*Чоловік ← не знає, → де ← згубить, ↔ а де ← добудить*). Взаємодія право- й лівобічної асиметрії створює акцентність форми, у яку умонтовується монотон різних частин, насичуючи багатством розмаїття

(у певних межах) форм тексту (*Листку — ложечкою, дорозі — лопатою. / Низом — суга, горою — моровиця. / Везуть пісню в череві коня, / І крізь рожеву золу / Проростає зерно гірчиці* (Емма Андіївська) — між утвореннями *Листку — ложечкою, дорозі — лопатою* наявна чітко окреслена симетрія, те саме в постпозитивних двох частинах: *Листку — ложечкою, дорозі — лопатою*, а між двома сукупними моделями виражена асиметрія внаслідок видозміни порядку розташування внутрішньореченневих елементів у їхньому формальному вираженні: *Листку — ложечкою, дорозі — лопатою* <> *Низом — суга, горою — моровиця*. Співмірність двох симетрій з наявною між ними асиметрією створює основу для динамізації розгортання процесності). Останнє підтверджує тезу про те, що асиметрія й творить явище або ж модифікує / трансформує, забезпечуючи внутрішньоінваріантну єдність.

Ще одним штрихом до створення теоретичної схеми постає введення понять циклового зв'язку (між ліво- і правобічною асиметрією) і щільності циклових зв'язків (суми циклових зв'язків між тими чи тими позиціями у відповідному інтервалі тексту, що визначаються як лінійна тривалість між двома сусідніми позиціями). Позиційний аналіз уможлиблює встановлення квантитативного зосередження елементів процесу/процесів формоутворення в будь-якому інтервалі тексту, як в інваріанті, так і в конкретних варіантах. Визначенню таких характеристик тексту сприяє використання відповідних понять: координата, інваріант, метроритмічна матриця та її складники, інтенсивність, ймовірність, симетрія / асиметрія, цикл (цикловий зв'язок), динаміка форми та ін. Загалом метроритмічна матриця має три основні диференційні ознаки тексту: 1) часопростір; 2) негомогенність; 3) системність, що сукупно окреслюють текстову континуумність. У тексті злютовано змінні та незмінні компоненти. До останніх (позачасових) належить слово-знак (словоформа) як вияв ахронотопійної природи (пор.: *Сферичне дерево і подовгасте. / Брама з рожевої редиски: / В рожевій редисці конячі пацєки. / Лежить насіння в жолобку із кори. / Видовбане повітря не містить перегонів. Кожна половина закінчується / Пороном і конічим хвостом. / Усі дороги можна вмістити / В одному глечикі з полив'яним дном. / До найближчого йдуть роками / І так ніколи й не доходять. / Сферичне дерево і подовгасте. / І тільки запах / Будує фосфоризуючі мости / Від одного предмета до іншого* (Емма Андіївська. „Сферичне дерево”). Перехід від одного знака (стану тексту) до іншого знака (стану того ж тексту) здійснюється не безперервно, а тільки стрибкоподібно: *Усі дороги можна вмістити / В одному глечикі з полив'яним дном. / До найближчого йдуть роками / І так ніколи й не доходять. / Сферичне дерево і подовгасте* (стрибок виявний між *Усі дороги можна вмістити / В одному глечикі з полив'яним дном* та *До найближчого йдуть роками / І так ніколи й не доходять* і *Сферичне дерево і подовгасте* як видозміна стану і

просторових площин; унаслідок динаміки станів і процесів забезпечує внутрішньотекстова гармонія), що засвідчує внутрішню цілісність текстової системи з чітко виявленими відцентровими (стрибки) і доцентровими (ємна панорамна цілісність) тенденціями.

Третій рівень позиційного аналізу уможливорює моделювання форми із середини тексту й установавання відносної / абсолютної системної організації реконструйованих моделей. Останнє постає опертям прогнозування ймовірності появи певного варіанту в мовленні та створення загальнотипологічної ієрархії таких моделей. Саме третій рівень найбільшою мірою враховує не зовнішньотекстові інтенції його творення, а має опертям внутрішньотекстові, що дозволяє максимально реконструйовувати модель текстового формоутворення (співмірність зображуваних площин виявна у співмірності нанизування станів, що сукупно витворюють якісно нову структурну і семантичну цілісність). Водночас застосування абстрактного конструкта з опертям на тенденції формоутворення забезпечує вияв інваріантних моделей розподілу елементів симетрії в текстах тієї чи тієї жанрової природи (прислів'я (*Звертати увагу на дурнів – це значить звеличувати їх* (Нар. творч.)), замовляння (*Хай твоя хвороба згине і піде на болота, нетрища, чагарники і куці...* (с. Красноармійське Донецької області)), бувальщини (*Тут ми побачили, як нас чекають. Було це справді для нас важко...* (с. Новоукраїнка Донецької області)), казки (*Жив собі дід і баба, і не було в них дітей* (Казка про Солом'яного бичка)), оголошення (*В аудиторії 335 відбудуться збори студентів другого курсу*), політичної прози (*Політикам завжди більше здається, ніж насправді відбувається. Інколи якраз такі додумування забезпечують збереження власної особистості від тих чи інших змін...* (Петро Шелест)), наукової прози (*Явище парцеляції властиве не тільки і не стільки поетичним творам, як художньо-прозовим, у яких більшою мірою простежуване прагнення насичення емоційністю зовнішню рі вноплинного мовного тла* (Анатолій Яна)), поетичної мініатюри (*„Сини літатимуть”, – погодились онуки, / Відтявши дідам волосся. / Виріс хміль, вироста лобода, / Літає над світом серп, гукаючи: / „Хто наступний”?* (Емма Андіївська)), прозової мініатюри (*„Для цієї риби конче потрібний геометричний простір”. – „Пощо ви ображаєте кухаря, адже ваша заувага коштуватиме йому наступного перевтілення”. – „То що ж ви гадаєте, мовляв, заради неузгодженості в верхніх тонах я мушу жити в трикутнику, який ви здатні поділити?”* (Емма Андіївська)), діалектного мовлення (*Їхали те вони самі аж собі страшно стало...* (с. Билбасівка Донецької області)) та ін.; те саме стосується інших мовленнєвих жанрів зразка повідомлення [Бацевич 2010: 20–23; Карамишева 2011], міркування, що мають характерно типологічні сфери початку, золоті середини, кінцівки), яким властива власна специфікація і внутрішнього, і зовнішнього часопростору.

Лінійно-позиційна матриця тексту й системний аналіз тексту: основні закономірності. Основу текстотворення складає системно-діяльнісний підхід, за яким людська активність – це діяльність, опертям якої постають системні вимоги. У цьому розрізі текст-об'єкт розглядають на основі його вияву в мисленнєвій діяльності дослідника, унаслідок чого набуті знання засвідчують способи дії, застосування і створення тексту та формування теоретичного конструкта для вивчення закономірностей та етапів текстового формоутворення. Діяльність – це системотвірний чинник, і системою є будь-який виокремлюваний діяльністю об'єкт, тому що в іншій діяльності він постає лише як набір елементів відповідної структури. У цьому простежено спільність між текстом як структурним цілим і результатом відповідної діяльності та будь-яким іншим матеріальним предметом. Принцип системного підходу виявний у системному аналізі, що містить три компоненти: 1) суб'єкт-дослідник; 2) досліджуваний об'єкт; 3) наукова діяльність суб'єкта з об'єктом. Системний аналіз та відповідні процедури позиційного методу уможливають установлення в тексті системно-структурних утворень та простеження їхньої інтегрованості. Так, у тексті на кшталт *Між двома берегами плила ріка. / Вітри різьбили кришталеве плесо в мерехтливій брижі, краплі дощу кололи шпильками гладку поверхню, бурі перекидали брили хвиль і каламутили непорочну прозорість води. Ріка плила невпинно, безугавно, мов час, і, мов час, танула в безбарвній долині небуття. Її крута стрічка загиналася в кілька вузлів, холодними раменами обіймала прибережне каміння, плиткою мілиною лежала в пісковім руслі. Сотнями свердлів вертіла підземні жили старих скель, аж із твердих каменюк ставали діркуваті флейти, з яких добували тихі, пронизливі звуки. Безкінечні поцілунки мокрих уст вигладжували руби скельних відломків і придавлено шукали на лагідних закруглених кам'яних яблук. Шутер блищав із дна, наче витовчене скло. / Було щось вічно однакове і вічно змінне в поморщенім обличчі ріки. Якась предвічна мудрість старечого чола. Якась спокійна задума над все проминанням. Якийсь шепіт підсвідомої стихії* (Богдан-Ігор Антонич. „На другому березі”) системно-структурними утвореннями постають абзаци, з-поміж яких перший формує одне вільне речення, що вмонтоване в текст лексично тотожним повтором його компонентів, і повтор синтаксичної моделі *Ріка плила* з ускладненням її семантичного тла й постанням кількох пропозицій → а) *безугавно* + б) *мов час* + в) *мов час* та синонімічним *Ріка танула* + 1) *в долині* + 2) *долина небуття* + *безбарвна долина*, а гармонійним центром тексту є синтагма *Сотнями свердлів вертіла підземні жили старих скель, аж із твердих каменюк ставали діркуваті флейти, з яких добували тихі, пронизливі звуки*, що складає точку золотого перетину й ділить речення на дві нерівні частини відповідно до гармонійної пропорції – *Сотнями свердлів вертіла підземні жили старих скель* + (*аж*) *із твердих каменюк ставали діркуваті флейти, з яких добували тихі, пронизливі звуки*.

Текст як предмет діяльності, постаючи одним із виявів категорії предметності, найчіткіше відбиває безпосередню роль діяльності в процесі освоєння дійсності людиною. Уведення третього складника – діяльності – між суб'єктом і об'єктом (актуалізація схеми „суб'єкт – діяльність – об'єкт” замість відомої „стимул – реакція”) пояснює різницю відображень у психіці різних людей того самого предмета: ті самі реалії, ті самі об'єктивні сутності по-різному відбиваються в текстах, більше того, ті самі тексти дають різні інтерпретативні моделі, не кажучи про різні модифіковані сутності.

Інколи стверджують, що звернення до „просторів” тексту й сама просторова модель багато в чому засновується на уявленні про текст як функційної системи, що заперечує принцип апіорного структурного детермінування [Белоусов 2008]. Звернення до просторової моделі мови (натомість рівневої) провокує низку серйозних теоретико-методологічних проблем, насамперед – системного аналізу тексту. У рамках системнодіяльнісного підходу до розгляду тексту, що сьогодні набуває все більшої ваги й значущості, стає очевидним неможливість системного виокремлення предметів тексту, що полягає у вияві всіх предметів і встановленні між ними необхідних ієрархічних та інших структурних відношень. Саме тому добре структуруються тільки предметні галузі (простори) тексту, оскільки вони є похідними від дослідницької діяльності над об'єктом-феноменом.

Дослідження текстового часопростору з виявом особливостей його внутрішньотекстового і зовнішньотекстового тла уможлиблює встановлення діапазонно-ємних функцій адресанта і вмонтованість у текстовий простір адресатно функційного спрямування тексту, врахування напрямів і тенденцій ущільнення діалогійної взаємодії тексту й адресата, з одного боку, і цілісної амальгамності адресанта й тексту, з іншого. Установлення внутрішньотекстових часопросторових позицій і діагностування вияву в ньому тих чи тих інтенційних настанов, установлення інтенсивності, імовірності та інших внутрішньотекстових компонентів як значущих дозволяє визначити „умонтованість” тексту в загальнонаціональний художньо-культурний простір. Подібне студіювання є перспективним, оскільки розкриває механізм „покрокового” семантичного і структурного розгортання тексту, характеризує закономірності семантичного текстового ущільнення і внутрішньотекстової гармонізації. Діагностування внутрішньо- і зовнішньо текстових часопросторових компонентів уможлиблює простеження його зв'язку з іншими текстовими категоріями. Вагомим є вивчення особливостей навантаження категорійного часопростору в текстах різних жанрів і функційних стилів. Категорія часопростору активно взаємодіє з глобальними категоріями подійності / процесності / фактовості, учасників комунікативного акту й оцінки, утворюючи синкретичні площини загальнотекстового континууму, дослідження яких постає особливо важливим у лінгвістиці тексту.

Література

Баранов 1993 – Баранов А. Г. Функционально-прагматическая концепция текста / А. Г. Баранов. – Ростов-н/Д : Изд-во Ростов. ун-та, 1993. – 182 с.; **Бацевич 2010** – Бацевич Ф. Нариси з лінгвістичної прагматики : моногр. / Ф. Бацевич. – Л. : ПАІС, 2010. – 336 с.; **Белоусов 2008** – Белоусов К. И. Синергетика текста: От структуры к форме / К. И. Белоусов. – М. : Книж. дом „ЛИБРОКОМ”, 2008. – 248 с.; **Богданович 2003** – Богданович Г. Ю. Современный русский язык в полилингвокультурной ситуации (функционально-коммуникативный аспект) : дис... д-ра филол. наук : 10.02.02 / Богданович Галина Юрьевна. – Симферополь, 2003. – 452 с.; **Богин 1986** – Богин Г. И. Типология понимания текста : учеб. пособие. – Калинин : Изд-во Калинин. ун-та, 1986. – 86 с.; **Богин 1993** – Богин Г. И. Субстанциальная сторона текста / Г. И. Богин. – Тверь : Изд-во Твер. ун-та, 1993. – 137 с.; **Вежбицка 1985** – Вежбицка А. Речевой акт / А. Вежбицка // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1985. – Вып. XVI. – С. 296 – 327; **Гальперин 1981** – Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 140 с.; **Гаспаров 1996** – Гаспаров Б. М. Язык. Память. Образ. Лингвистика языкового существования / Б. М. Гаспаров. – М. : Новое лит. обозрение, 1996. – 352 с.; **Григоренко 2002** – Григоренко И. Н. Текст как пространство реализации смысла и когниции / И. Н. Григоренко. – Краснодар : Кубан. гос. ун-т, 2002. – 180 с.; **Джеймс 2000** – Джеймс В. Прагматизм / В. Джеймс. – К. : Альтернативи, 2000. – 144 с.; **Загнітко 2009** – Загнітко А. Основы психолінгвістики : навч. посіб. / А. Загнітко, М. Михальченко. – вид. 2-ге, доопрац. і доп. – Донецьк : ДонНУ, 2009. – 249 с.; **Загнітко 2007** – Загнітко А. Лінгвістика тексту: Теорія і практикум : наук.-навч. посіб. / А. Загнітко. – вид. 2-ге, доп. і перероб. – Донецьк : ТОВ „Юго-Восток, Лтд”, 2007. – 313 с.; **Карамішева 2011** – Карамішева Р. Д. Мовленнєвий жанр „повідомлення” в засобах масової інформації (на матеріалі української та англійської мов) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 „Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство” / Р. Д. Карамішева. – Л., 2011. – 17 с.; **Кибрик 2009** – Кибрик А. А. Модус, жанр и другие параметры классификации дискурсов / А. А. Кибрик // Вопр. языкознания. – 2009. – № 2. – С. 2 – 21; **Красных 2001** – Красных В. В. Основы психолінгвістики и теории коммуникации : курс лекций / В. В. Красных. – М. : Гнозис, 2001. – 270 с.; **Мышкина 1998** – Мышкина Н. Л. Внутренняя жизнь текста / Н. Л. Мышкина. – Пермь : Изд-во Перм. ун-та, 1998. – 158 с.; **Потебня 1976** – Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Наука, 1976. – 313 с.; **Селіванова 2008** – Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : підручник / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.; **Семенець 2005** – Семенець О. О. Лінгвістична синергетика

ідіолекту Євгена Маланюка : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д.-ра філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / О. О. Семенець. – К., 2005 – 35 с.; **Семенець 2004** – Семенець О. О. Синергетика поетичного слова / О. О. Семенець. – Кіровоград : Імекс ЛТД, 2004. – 338 с.; **Семенюк 2010** – Семенюк О. А. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / О. А. Семенюк, В. Ю. Парашук. – К. : Академія, 2010. – 240 с.; **Сусов 2009** – Сусов І. П. Лингвистическая прагматика / И. П. Сусов. – Винница : Нова кн., 2009. – 272 с.; **Тер-Минасова 2008** – Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация : учеб. пособие / С. Г. Тер-Минасова. – М. : Слово/Slovo, 2008. – 264 с.; **Яшенкова 2010** – Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / О. В. Яшенкова. – К. : Академія, 2010. – 312 с.; **Яшенкова 2011** – Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. / О. В. Яшенкова. – К. : Академія, 2011. – 304 с.

Загнітко А. П. Лінійно-позиційна типологія внутрішньотекстового часопростору ↔ зовнішньотекстового часопростору: поверхневий та глибинний вияви

У статті схарактеризовано лінійно-позиційну типологію внутрішньо текстового часопростору, виявлено особливості співвідношення / неспіввідношення останнього із зовнішнім часопростором, встановлено значущість методу позиційного аналізу в розкритті внутрішньотекстового часопростору; прокоментовано співвідношення категорійного часопростору тексту з категоріями адресанта й адресата, визначено „концентрацію” часопростору в гармонійному центрі тексту.

Ключові слова: текст, категорія тексту, часопростір, метод позиційного аналізу, матриця тексту.

Загнітко А. О. Лінійно-позиційна типологія внутрітекстового времени-пространства ↔ внешнетекстового времени-пространства: поверхностное и глубинное обнаружения

В статті схарактеризовано лінійно-позиційну типологію внутрітекстового времени-пространства, обнаружено особливості соотнесенности / несоотнесенности последнего с внешним временем-пространством, определено значимость метода позиционного анализа в раскрытии внутрітекстового времени-пространства; прокоментировано соотнесенность категориального времени-пространства с категориями адресанта и адресата, определено „концентрацию” времени-пространства в гармоническом центре текста.

Ключевые слова: текст, категория текста, время-пространство, метод позиционного анализа, матрица текста.

Zagnitko A. P. Linear-way typology of internal text time-space ↔ external text time-space: surface and deep manifestations

Linear-way typology of internal text time-space has been characterized, features of its correlation / uncorrelation with an external time-space have been revealed, the importance of the method of positional analysis in revealing of the internal text time-space has been installed. Relation of categorical text time-space with the categories of addresser and addressee has been commented, „concentration” of time-space in a harmonic center of the text has been defined.

Key words: text, text category, time-space, method of positional analysis, the text matrix.

Т. А. Єщенко (Донецьк)

УДК 81'42

**КАТЕГОРІЯ АНТРОПОЦЕНТРИЧНОСТІ:
АДРЕСАНТНІСТЬ І АДРЕСАТНІСТЬ У ТЕКСТІ**

Прикметою мовознавчої науки ХХІ ст. є те, що традиційні підходи, з їх тяжінням до описовості, абстрагування від мовця і мовлення загалом, з часом поступилися вивченню динамічних лінгвальних аспектів. Наразі межі семантичного простору мовної одиниці стали визначатися не тільки обсягом лексичного значення виокремленого слова, а й загальною семантикою тексту, його композицією і структуруванням, внутрішнім контекстом і підтекстом, ситуацією мовного спілкування тощо. Найзагальніші, кваліфікаційні (типологічні) властивості, які притаманні усім текстам, відбито в їх категоріях. Як слушно зазначає професор О. Селіванова „це надпарадигмальна інваріантна ознака, що відтворює найістотніші особливості текстом й актуалізованих текстів” [Селіванова 2008: 496]. Отже, текст варто розглядати як сукупність певним чином співвідносних категорій. При цьому важливо враховувати: 1) текст ніколи не моделюється однією текстовою категорією, а лише їх сукупністю; 2) будь-яка текстова категорія виокремлюється на функціонально-семантичному підґрунті, репрезентуючи „універсальний сенс тексту” (за І. Чернухіною). Кожній категорії притаманні певний ідеальний зміст і певна лінгвістична маніфестація, яка не пов'язана з рівнями мовної системи.

Попри відчутну активізацію розвідок з лінгвістики тексту, проблема категорій тексту нині в науці є дискусійною, а питання про кількість, типологію та ієрархію текстових категорій, установлення чітких критеріїв можливих класифікацій, вивчення плану змісту і плану вираження та характеру формування, систематизації та визначення функцій мовних і немовних засобів, закріплених за вираженням категорій тексту, залишаються остаточно невирішеними. Це пов'язане:

1) із поєднанням категорій і підкатегорій (пор.: континуум і прогресія, стагнація, хронотоп і ретроспекція, проспекція); 2) зі змішуванням їх ієрархії; 3) зі стилістичною і прагматичною диференціацією текстів (скажімо, категорії наукового тексту). Нині спостерігаємо тенденцію до виокремлення функціонально-стилістичних категорій і ототожнення їх з текстовими категоріями.

Аналіз наукових праць. Ретельне вивчення наукових джерел з окресленої проблеми засвідчило: одним із перших науковців, хто систематизував і найповніше описав у мовознавстві текстові категорії такі, як: „інформативність”, „членованість”, „когезія” (внутрішньотекстові зв’язки), „автосемантичність відрізків тексту”, „континуум”, „простір” і „час”), „ретроспекція” і „проспекція”, „модальність”, „інтеграція”, „завершеність”, був І. Гальперін [Гальперін 1981]. Проте вчений не вбачав необхідності виокремлювати текстову категорію антропоцентричності. Лише з часом у працях М. Брандес [Брандес 2004: 244], Г. Ворожбитової [Ворожбитова 2005: 303], О. Селіванової [Селіванова 2008: 511] додалися категорії референційності, антропоцентричності, інтерактивності, інтерсеміотичності.

Мета статті – описати кваліфікаційні ознаки й типологічні вияви категорії антропоцентричності.

Спираючись на розвідки В. Одинцова, І. Гальперіна, Н. Зарубіної, О. Селіванової, З. Тураєвої та ін., розглядаємо дві групи категорій тексту:

1) **структурні**, які віддзеркалюють ознаки текстової структури (зв’язність, цілісність, інтеграція, прогресія, стагнація, дискретність або членованість);

2) **змістові**, або концептуальні, які відображають особливості його змістового боку (інформативність, антропоцентричність, референційність, інтертекстуальність, континуум).

Варто зазначити, що цей поділ є умовним, оскільки такі категорії, як континуум, зв’язність є водночас і структурні, і змістові.

Категорія антропоцентричності охоплюється мовною особистістю. Її розуміємо як сукупність здібностей і характеристик людини, що зумовлює створення і сприймання нею мовленнєвих витворів (текстів). Мовна особистість може бути репрезентована адресантом і адресатом.

Адресант. Вихідну позицію в тексті посідає адресант, або мовець, автор, суб’єкт мовлення, мовна особистість. Адресант – це своєрідне осердя тексту, яке концентрує всі його категорії, зокрема й когезію, часовий і просторовий континуум, це організувальна сила, яка об’єднує в єдине ціле його окремі частини, пронизує його єдиним світоглядом, визначає його композиційно-структурну форму. Найчастіше у ролі авторів постають поети, політики, письменники, журналісти, актори, науковці, духівники, учителі, оратори, судді та ін. „Адресантність репрезентована трансформацією у тексті світоглядних позицій, ціннісних орієнтацій, емоцій реального автора у вигляді автора-функції, що

інтерпретується реальним читачем як фігура адресанта” [Селіванова 2008: 511]. Залежність тексту від його витворювача визначена типом мовної особистості – автора тексту: належність автора до однієї з різновидів мовленнєвої культури (елітарної, літературно-розмовної, середньолітературної, просторічної, фамільярної тощо), статі (жіночої або чоловічої), віку, професії – і конкретної мовної особистості, у якій виявляються індивідуальні психо-фізіологічні риси: темперамент, схильність або несхильність до рефлексії тощо. Кожного разу автор по-різному виражає свою позицію: експліцитно, через слово, або ж імпліцитно (приховано), через концептуально-змістову чи підтекстову інформацію.

Бажання реалізувати прагматичні інтенції змушує мовця бути особливо уважним до матеріалізації своїх думок. Адресант тексту стимулює адресата-читача (слухача) до розумових операцій, створює основу для референційного акту, встановлює відповідність із екстралінгвістичною дійсністю. Соціальний та лінгвістичний досвід допомагають реципієнту розпізнати референта й осмислити те, що подано в тексті.

У структурі авторського „Я” виявляється не тільки особистість автора, а й автора й розповідача, автора і ліричного героя (особливо в поетичних текстах). Автор може поставати прямим виразником своєї позиції у тексті – в автосемантичних відрізках, так званих „вільних” реченнях, водночас авторові можуть належати характеристики персонажів, їхнього психічного стану, можливих реакцій на ті чи ті явища. Авторське втручання може розширювати не тільки просторові, але й часові межі зображення. Вияв присутності адресанта у тексті репрезентує словесний візерунок, упізнаваний у тексті за оцінками й засобами авторизації інформації про них мовними засобами, відібраними мовцем для опису (вставні слова, частки тощо: наприклад; *по-перше; по-друге; вірогідно; цікаво, що* тощо), використання „тексту в тексті” (автокоментар, нотатки на полях до тексту, післямова, передмова).

Як слушно зауважує Г. Ворожбитова, актуальною проблемою сучасної лінгвістики є співвіднесення категорій „мовленнєва особистість адресанта” – „літературна особистість” – „образ автора – суб’єкт мовлення”. У художньому тексті не варто ототожнювати автора, тобто конкретну мовну особистість з образом автора, який репрезентує своєрідне відчуження від конкретної особи. За В. Виноградовим, „образ автора художнього тексту не тотожний суб’єкту мовлення. Тоді як останні є складниками літературної особистості. При цьому, суб’єкт мовлення – це внутрішня іпостась літературної особистості, а образ автора – її зовнішня іпостась” [Цит. за: Ворожбитова 2005: 303]. Образ автора – це не просто категорія розповідності, викладу думок, а передусім це категорія, яка пов’язана з формуванням текстового змісту. Це витвір літературно-художньої культури, „особистість художника

слова у відношенні до естетичних запитів суспільства, у внутрішній зверненості до читацької аудиторії” [Брандес 2004: 244]. Особистість автора зазвичай розкривається через його ставлення до теми висловлювання. Це найбільш відкрито і яскраво постає в авторському погляді. Останній може збігатися й не збігатися з поглядом оповідача. Образ автора реалізується також у способі ведення розповіді.

Розрізняємо кілька різновидів адресантів: 1) автор-ліричний герой – адресант здебільшого поезії, ліричних творів. Це друге ліричне „Я” поета, форма втілення його думок і почуттів: *„Заболю, затужу, заридаю... в собі, закурличу, / А про очі людські засміюсь, надломивши печаль. / Помолюсь крадькома на твоє праслов'янське обличчя / І зоря прокладе на мовчання моє печать...”* (Б. Олійник); 2) автор-наратор – прихований, не позначений у тексті, максимально наближений до автора тексту; веде розповідь від третьої особи однини або множини, не бере участі у діях, а лише спостерігає за ними: *„Шевченко мав сильних попередників в українській літературі, але незважаючи на це, він став її справжнім основоположником. Справа не тільки в тому, що в поезії Шевченка заграла всіма тонами звучна і ніжна українська мова. Справа не тільки в тому, що Шевченко ствердив і виховав національну гідність українського народу. Справа не тільки в тому, що Шевченко нагадує своїм універсальним талантом (він був живописцем, драматургом, прозаїком, гравером, філософом, критиком, геніальним поетом) таких людей, як Леонардо да Вінчі. Справа насамперед в тому, що завдяки Шевченкові українською мовою були написані твори світового значення”* (Д. Павличко); 3) автор-оповідач-учасник дій – це персоніфікований оповідач, одна з дійових осіб тексту, коментатор „зсередини” дій: *„Вслухаюся у поетичні образи коліскових і уявляю немовлятко, котре покліпує віями – дрімота-сон ходить біля вікон, заглядає у шиби, а там на воротах, стоїть кіт у червоних чоботях...”* (В. Скуратівський); 4) автор-оповідач-головний герой – виражається першою особою однини, розповідь набуває сповідальної тональності, спогади передаються такими мовними засобами, як: *як зараз бачу...; згадую...; бувало...* Такі тексти широко репрезентовано розмовно-побутовим, художнім, конфесійним, публіцистичним, окремими жанрами офіційно-ділового стилів: *„Ніколи не забуду своєї першої дитячої драми, що тяжко і надовго ранила моє серце. Біг я з важкеньким ранцем із школи. Зиркнув на ліщиновий куц біля стежки і мерщій виламав собі добреньку лозину, сів на „коня” та й гайнув, аж закуріло серединою вулиці. Мені довго не прощали цього вчинку. Дерево в нашому селі дуже шанувалося, вважалося священним”* (М. Міщенко). Окрім цього, адресант може бути колективний (автори колективної монографії), невідомий (лист невідомого автора), неактуальний (рекламний, юридичний, кулінарний, релігійний тексти), узагальнений (усна народна творчість, народна пісня, народна мудрість), містифікований (фантастичний роман).

Адресат. Реальний одержувач інформації називається адресатом, читачем, слухачем, об'єктом мовлення.

1) За характером адресованості виокремлюємо прямі адресати (емпіричні читачі або слухачі), непрямі адресати (що мають доступ до інформації, але не є актантами ситуації) та адресати-ретранслятори (що передають та тлумачать повідомлення).

2) За соціально-типологічними значеннями адресати поділяємо на національних та позанаціональних. Кожна з цих груп формується за властивими конкретній культурі рисами, тезаурусним комплексом та психічними особливостями.

3) За професійною орієнтацією адресати групуємо на професіоналів та непрофесіоналів. Професіонали – адресати взаємодіють з адресантами за принципами паритету, що не є показовим для непрофесіоналів-адресатів. Останні залежать від адресатів професіоналів та ретрансляторів, наприклад, юридичні тексти не адресовані дітям, підліткам. Референтний простір дорослих людей визначається і соціальними, і особистісними характеристиками.

4) За ступенем обізнаності розрізняємо епіфанів (обізнані адресати) та профанів (необізнані адресати).

5) За співвіднесеністю з реальним та ірреальним світом виокремлюємо реальних і текстових (образ читача) адресатів.

Залученими до інформації можуть бути представники однієї або різних груп. Варто зазначити, що адресати можуть належати до груп союзників або опонентів, зацікавлених чи незацікавлених осіб, пересічних і непересічних комунікантів.

Аналогічно до образу автора в художніх текстах розрізняємо образ читача, тобто текстовий адресант. Останній може бути ліричним читачем або слухачем, якому адресують поетичні тексти (наприклад, „Лист до загубленої адресатки” М. Рильського, вірш „Василеві Симоненкові” І. Драча).

Виокремлення поряд зі структурними текстовими категоріями й змістових, які покликані відображати особливості неформального плану словесного цілого (інформативність, антропоцентричність, референційність, інтертекстуальність, континуум) дає можливість залишати поза увагою концептуальні аспекти аналізу тексту з боку лінгвістичної науки. У ході наукових спостережень переконалися, що категорія антропоцентричності репрезентована мовною особистістю, яка може поставати в ролі адресанта й адресата текстової інформації.

Література

Брандс 2004 – Брандес М. Стилистика текста: теор. курс / М. Брандес. – М.: Прогресс-Традиция, 2004. – 416 с.; **Валгина 2003** – Валгина Н.С. Теория текста: учеб. пособие для студентов / Н. С. Валгина. – М.: Логос, 2003. – 280 с.; **Ворожбитова 2005** –

Ворожбитова А. А. Теория текста : антропоцентрическое направление : учеб. пособие / А. А. Ворожбитова. – М. : Высш. шк., 2005. – 367 с.; **Гальперин 1981** – Гальперин И. Р. Текст как объект лингвистического исследования / И. Р. Гальперин. – М. : Наука, 1981. – 135 с.; **Грушко 2001** – Грушко Г. Текстові категорії як фактор текстової системності / Г. Грушко // Лінгвістичні студії : зб. наук. пр. – Вип.8. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – С. 192 – 196; **Єщенко 2009** – Єщенко Т. А. Лінгвістичний аналіз тексту : навч. посіб. – К. : Академія (сер. «Альма-матер»), 2009. – 256 с.; **Поберезька Волинець 2008** – Поберезька Г. Г. Лінгвістичні основи документознавства та інформаційної діяльності : навч. посіб. / Г. Г. Поберезька, І. М. Волинець. – К. : Знання, 2008. – 351 с.; **Селіванова 2008** – Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля. – К., 2008. – 712 с.

Єщенко Т. А. Категорія антропоцентричності: адресантність і адресатність у тексті

У статті описано антропоцентричність як різновид змістової текстової категорії, з'ясовано її кваліфікаційні ознаки, типологічні вияви та класифікаційні групи. Поакцентовано увагу на мовних засобах її вираження у тексті.

Ключові слова: автор, антропоцентричність, адресант, адресат, категорія тексту, мовець, об'єкт мовлення, слухач, суб'єкт мовлення, текст, читач.

Ещенко Т. А. Категория антропоцентричности: адресантность и адресатность в тексте

В статье описано антропоцентричность как разновидность смысловой текстовой категории, выяснены ее квалификационные признаки, типологические проявления и классификационные группы. Акцентируется внимание на языковых средствах ее выражения в тексте.

Ключевые слова: автор, адресант, адресат, категория текста, объект речи, слушатель, субъект речи, текст, читатель.

Yeschenko T. A. The adresantnist' and adresatnist' in text

In the article category is described as variety of semantic text category, found out its qualifying signs, displays and classification groups. Attention on the language means of her expression in a text.

Key words: author, sender, addressee, category of text, linguist, object of broadcasting, listener, subject of broadcasting, text, reader.

С. Є. Ігнат'єва (Полтава)

УДК 811.161.2'373

**ВІДОБРАЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ
В ЩОДЕННИКОВОМУ ДИСКУРСІ**

Для українського мовознавства нині актуальною є проблема, пов'язана з розглядом мови в аспекті співвіднесення її з ментальними уявленнями й культурою народу. Для нас культура – це „організація життя людини, особливий клас суспільних явищ, увага до національної особистості і передусім до її внутрішнього духовного світу” [Воробйов 1996: 18]. Ще відомий німецький мовознавець В. фон Гумбольдт зауважував, що в мові зафіксовано світогляд носія цієї системи, і залежно від того, як він сприймає навколишню дійсність, мова малює картину світу. На цих положеннях ґрунтується вчення В. фон Гумбольдта про внутрішню форму мови, у якій віддзеркалено особливості національного світогляду, внутрішню форму слова, представлено своєрідність зв'язків звукової форми з поняттям, яке є характерним для кожної мови окремо [Гумбольдт 2000: 45]. Науково обґрунтовано, що мовні процеси співвідносні з мисленням, ментальними процесами.

Мова відображає не лише реальний світ, у якому існує людина, але й умови її буття, особливості ментальності, свідомості, риси національного характеру, традиції, звичаї, обряди, систему моральних цінностей, світогляд тощо. Поняття картини світу ґрунтується на уявленні людини про світ. Якщо світ – це людина й середовище в їх взаємодії, то картина світу є результатом переробки інформації про середовище і людину. Для сучасних дослідників цікавою є не людина сама по собі, а людина в мові: адже мова – єдиний засіб, який може допомогти проникнути в сховану від стороннього ока підсвідому сферу ментальності, оскільки саме через мову виявляється алгоритм членування світу, історично закладений у тій чи тій культурі. Людина й суспільство є продуктами тривалого розвитку історії, вони акумулюють у собі колективний досвід попередників. Зв'язною ланкою між поколіннями, зв'язком часів, скарбницею колективного досвіду є саме мова. Різні аспекти українського національного характеру, пов'язані насамперед з розвитком української національної ідеї, досліджували найвідоміші діячі української культури – В. Антонович, М. Драгоманов, О. Потебня, І. Франко, М. Грушевський, Д. Донцов, М. Міхновський, Ю. Липа, М. Хвильовий, В. Липинський та ін. Питання, пов'язані з визначенням і характеристиками національної ментальності, сьогодні дискутуються в дослідженнях І. Бичко, А. Бичко, В. Васильєва, Л. Гамаль, Я. Гарасима, В. Дорошкевич, І. Старовойт, В. Храмової. Спільним у поглядах вітчизняних учених є те, що вони зосереджують

увагу на зв'язку національної ментальності з поняттям душі народу та її складниками: психічними характеристиками, волею, розумом.

Мета нашої статті – визначити особливості відображення української ментальності щоденникового дискурсу.

Ментальність (лат. *mens* – розум, мислення, душевний склад) – глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості, усталена й водночас динамічна сукупність настанов особистості, демографічної групи у сприйманні залежно від етногенетичної пам'яті, культури тощо. Уперше цей термін у науковому значенні застосував англійський учений Р. Емерсон (1856). Пізніше поняття „ментальність” набуло поширення у франкомовній гуманітаристиці, передовсім у засновника школи „Анналів” Л. Февра та в його послідовників. У маніфесті „Нових анналів” учений зауважував, що мислительні операції, спосіб світосприймання, емоційні процеси живляться з першоджерел людської душі, хоч вони чітко не усвідомлюються, проте визначають головні імпульси, спрямовані на формування історії та людини. Водночас ментальність формує специфічне середовище особистісної, національної та соціальної життєдіяльності, зумовлює його культурно-історичну динаміку, надає йому унікальних рис, відмінних від рис інших середовищ. Тому так виразно вирізняється сентиментальний, чутливий, пройнятий любов'ю до природи характер українця від раціонального, емоційно стриманого сакса, волелюбність українця від темпераментного італійця тощо.

Підхід до вивчення мови щоденникового дискурсу (ЩД) з погляду відображення в ньому національного характеру може запропонувати дещо плідне в осмисленні етнічного менталітету, етнічної самобутності, що є об'єктивним, культурно-світоглядним феноменом, який склався історично і який відображає все істотне в національному світосприйнятті й самосвідомості.

Такий підхід дослідження мови дає можливість по-новому усвідомити змістово-концептуальне ядро ЩД, глибше проникнути в авторську манеру викладу матеріалу, зрозуміти його почуття. Звернення до слова як синтезатора культурних, етнічних ознак народу збагачує читачьке сприйняття. Саме через слово розкривається світоглядна позиція автора ЩД. Особа характеризує етнічний колектив, але і сама характеризується через рідне слово. Мова – засіб і знаряддя етнічної культури, важлива її форма. Протягом століть і тисячоліть ментальні уявлення народу шліфуються, перетворюються у колективний досвід, і відкладаються лише в тому, що також є безперервним і довговічним, як і етнічне існування, етнічна історія, – у мові. Мові належить виняткова роль через пізнання того, що маємо на увазі, коли говоримо про етнічний менталітет, про культурно-історичну, культурно-психологічну самобутність народу. У мові формується концептуальний образ світу, а „людина є носієм певної національної ментальності” [Маслова 2001:

113]. Необхідно відзначити, що визначення ментальності ускладнене через слабку розробку цієї проблеми. Пропонуємо огляд основних поглядів на розуміння поняття „ментальність” і особливості його змісту. Так, М. Барг тлумачить ментальність як сукупність символів, які виявляють ключові уявлення й утворюють ядро „пануючої ідеології”, породжують повсякденні уявлення, „розумові стереотипи” [Барг1987: 4,15]. На думку А. Гуревича, „ментальність – рівень індивідуальної і суспільної свідомості..., магма життєвих установок і моделей поведінки, емоцій і настроїв, яка спирається на глибинні зони..., на якісь зовсім усвідомлені і більш-менш чітко сформульовані ідеї і принципи” [Гуревич 1989: 454]. Ментальність за А. Гуревичем, – це спосіб бачення світу, вона ні в якому разі не ідентична ідеології, яка має справу із заданою побудовою думки, залишається непрорефлектованою і логічно не виявленою. Ментальність – не філософські, наукові чи естетичні системи, а той рівень суспільної свідомості, на якій думка не віддільна від емоцій, від латентних звичок і прийомів свідомості. Мовознавець узагальнює, що ментальність є тим незримим мінімумом духовної єдності людей, без якого неможлива організація будь-якого суспільства. Ментальність народу актуалізується в найважливіших культурних концептах мови [Маслова 2001: 49]. „Mentalite означає дещо спільне, яке лежить в основі свідомого і несвідомого, – розвиває ці думки М. Рожанський, – логічного й емоціонального, тобто є глибинним і через те є джерелом мислення, ідеології й віри, почуття і емоцій, яке складно фіксується. Mentalite пов’язана з основою соціального життя і одночасно своєрідно історично і соціально, має свою історію” [Рожанський 1989:459]. У „Великому тлумачному словнику сучасної української мови” ментальність тлумачиться як 1.Інтелект, розумові здібності. 2.Психіка, психічний склад” [ВТССУМ 2004:518]. Ментальність (від лат. *mens* – пов’язаний з духом, духовністю) – спосіб мислення, загальна духовна налаштованість, установка індивіда або соціальної групи (наприклад етніі, професійного або соціального прошарку) до навколишнього світу. На відміну від ідеології, ментальністю зветься не форми мислення або оціночні поняття, через які середовище впливає на особу (чи групу) і спонукає її до дії, а ставлення, відношення, що вона сприймає і спосіб поведінки, що від неї очікують.

Ці науковці не розглядають ментальність тільки як мовну проблему. Вони розуміють її ще як психофізичну силу, зосереджену на соціальному організмі народу.

Отже, ментальність – це призма, через яку людина дивиться на світ і себе в ньому. Тож можемо стверджувати, що ментальність притаманна кожній людині, незалежно від етнічної належності, соціального стану, статі, мови тощо. Звичайно ж, ментальність залежить від цих факторів, особливо від національності та зумовлених нею мови та культури, проте

вони не заперечують її існування, а, навпаки, впливають на її формування.

Водночас почала розвиватися філософія української національної ідеї, яка була суттєво пов'язана із аналізом специфіки життєвого світу українців та їх культури як чинників формування особливостей українського національного характеру. Починаючи з діяльності Кирило-Мефодіївського братства, особливо М. Костомарова, концепт українського національного характеру отримав статус наукової, світоглядної проблеми.

Ментальність як явище розумового порядку зовсім не тотожна суспільній свідомості. У ШД вона становить категорію, яка визначає сучасний контекст онтології людини в культурі, її світосприйняття, світобачення крізь призму власного етносу (нації, народності). Ментальність належить до найбільш ґрунтовних основоутворюючих та фундаментальних культурних традицій. Спільним у поглядах учених на це явище є акцентування зв'язків цього поняття з поняттям душі народу та її складниками: психічними характеристиками, волею, розумом. Етнічна ментальність виявляється в домінуючих життєвих настроях людей, у характерних особливостях світовідчуття, світосприймання, у системі моральних вимог, норм, цінностей. Отже, ментальність – це чуттєвомисленнєвий інструментарій освоєння довкілля, що визначає поведінку людини.

Ознаки ментальності позначено на звичаях, традиціях, людській поведінці, на діяльності у будь-яких сферах, особливо виразно простежена в ШД. Саме ШД відображає образну картину світу через призму світовідчуття українського народу. Автор вносить індивідуальні, специфічні риси. Людина живе й розвивається в гармонії з природою: *...Відквітували наші луки, **осеніють у туманах, в багрянім вінку Маркових дубів...** Ледеь долинає далекий шум автостради. Білий чийсь кінь застиг по той бік озера в позі сумовитій. На вершкуні верболозів **ворон сидить самотній, темний, як пророк.** Ні зла, ні добра тут ніде, сама безгомінь, **успокоєність, задумливий плин буття.** Один іду стежкою до Дніпра і не знаю, чи багато це мені тут ходити [Гончар 2004:35]; *Вечір на кончівських левадах. **Ще голі дерева. А місяць сходить повен, справді, млиновеє коло.** Від нього у воді відбився ще один такий же круглий, червоний. **Тиша велика, дерева – гравюри і два світила: одне – внизу, друге – вгорі...** Решта все в приємках [Гончар 2004: 51]; *Солов'ї **висьохкують із левад.** У порожні двори ветеранів. **Садки цвітуть, сонце пече. День світиться самотністю** [Гончар 2004:55]; *Сизе морозне небо опустилося на землю і лягло на верхівки заїнених дерев, і таке відчуття, що ці білі крони востають в небеса. На таку красу хочеться молитися [Сорока 2003:10]; *Тут **сосни в захваті од дощу.** Тут **умлівають трави і пахнуть медом дикі маслини.** Голінні вітри живуть невтоленною спрагою лету. А вночі вологі зорі зависають*****

прямо над головою [Сорока 2003:61]; *День. Дощ. Теплий, літній, пахучий*, – особливо в цьому чарівникові Києві, геть затопленому зеленню. *Крізь дощову пилюгу вже просвічує сонце і над купами дерев у Ботанічному стоїть синявий випар, як дим. Краса!* [Любченко 2005: 174]. Це стосується й українського ЩД, що зумовлено глибоко органічними чинниками національної психології з її домінантними емоційно-чуттєвими рисами, виявленими у тонкому ліризмі переживань його автора, що представляються через любов до рідного краю: *Яка ж вона таки прекрасна, наша Україна! Нема, нема на світі другої такої... Стою серед лугів, серед зеленого травня, скупаного рясними дощами. Маркове озеро – повне світла вечорового, тьмаво-перлистого. Тихо, тихо. Рибка де-де вискочить і пробіжить по самій поверхні води. Крижень неквапом знявся з-поміж рогози, полетів десь на інше озеро... А за Дніпром, над тією Переяславищиною – діадема синіх хмар з пасмами синіх дощів аж до землі. І така велич, велич у всій природі, і задума, і смуток... Один такий вечір, одне таке враження дитинства здатне зробити людину поетом. Ось звідки Малишки. І Довженко, й Тичина теж. З цієї задуми вони, з цієї величі й тиші. З отих дощів, що пасмами синіють на обрії. Ця природа належить поетам. Вони були неминучі. Як оці квіти, що зараз розбризкані всюди по лугах.* [Гончар 2003:150]; *Люблю свої Жуки і не втомлююся дякувати Творцеві, що з його ласки доживаю віку в цьому милому моїй душі куточку землі* [Сорока 2002:12]; *З високого пагорба, аж поки сонце сідає за поля, милуюся Жуками* [Сорока 2002: 25]; *А Київ буяє своєю самобутньою красою – сьогодні до того ж сонце. Тут і померти я згоден. Тепер я ще більше, ще глибше почувую його цінність для мене як українця. Дорогий він мені кожною своєю дрібничкою, ходжу по ньому як зачудований, люблю його так, як здається, досі ніколи ще не любив. Моє величне, моє прегарне, болюче й втихомирливе, трагічне й шляхетне, розтерзане й живуще, вимучене і невмируще, неповторне, заглиблене в суть життя, якоюсь таємничістю солодкою овіяне, віковічну істину в собі приховуючи, мужнє і ласкаве моє місто, – ясне, земне і в той же час химерне гніздо вище усіх скорбот і radoщів, усього сенсу життя й боротьби моїх пращурів і мого народу. Я стаю перед тобою і почувую себе перед твоєю величчю маленьким, непомітним, але ти даєш мені знову сили. Я почувую, як ти мене знову окрилюєш, я п'ю, п'ю, п'ю з твоїх невичерпних життєдайних джерел* [Любченко 2005: 177 – 178].

Українець не лише живе й розвивається в гармонії з навколишнім світом. У ЩД маніфестується глибока віра українців у Бога: *Я завжди мав певність, що врятуватися поза церквою людина не може. Очиститися, наблизитися до Бога можна тільки у храмі* [Сорока 2002: 11]; *Знаю лише одне: Бог – така сила, така велич, яку я не в змозі ні досягнути, ні уявити собі. Це поза моїм розумінням. Тому має бути лише віра, лише віра* [Сорока 2002: 144]. Представлений матеріал

репрезентує віру, дає можливість по-справжньому відчувати її в собі, а твердження „вічно хотів би жити!” підсилює емоційне сприйняття. У ЩД виявляється віра не тільки у понадсили природи, а й у силу слова, мови, яка „для нас, українців, – це не тільки засіб спілкування. За сучасних обставин вона щось значно більше!” [Гончар 2003: 580]. Для українців мова це і „пам'ять, і честь, і гідність” [Гончар 2003: 580], для народу „це саме життя” [Гончар 2003: 580]. Отже, „Бути чи не бути? Вирішується через життєвість мови, через самосвідомість її носіїв. І хоч як прикро буває, я все ж вірю в силу нашої мови, в її майбутнє” [Гончар 2003: 580]. А ще у ЩД стверджується, що „Віра й мистецтво вимагають від людини всіх сил душі; той, хто служить небесному, має пожертвувати багатьма речами земним” [Гончар 2004: 28], оскільки українці – люди з глибокою вірою.

Українська душа при такому внутрішньому багатстві не завжди адекватно реагувала на виклики історії. ЩД віддзеркалює свободолобивість українців: *Свобода самою природою своєю безмежна; вона протилежність всякому утискові і обмеженню. Вона також не статична. Може зростати і ростиме, досягаючи апогею при утвердженні по всій земній кулі нового, гуманістичного...* [Гончар 2002: 137]. Для них характерною і „в поглядах, судженнях – вільність, незалежність...” [Гончар 2002: 162], бо „ніхто не повинен досягнути на свободу особи без достатніх – і цілком певних! – підстав. Найменше порушення законності таїть в собі небезпеку смертельну” [Гончар 2002: 365]. А ще „України не зломлено, він живе, він квітує, бо хоч опинились у злиднях ми, але з нами свобода!” [Гончар 2004: 500]. Бажання українців бути вільними визначається порівнянням: „Жага свободи, як ностальгія” [Гончар 2003: 17]. І щоб там не сталося, але бажання свободи є наскрізним у ЩД: *Хочу свободи. Варто віддати все за неї чи хоч за її тінь* [Гончар 2003: 73]; *Хто хоч раз відчув смак свободи – той більше не зможе бути рабом!* [Гончар 2004: 240]. А ще „Розум живиться свободою” [Гончар 2003: 73].

У сукупності такі ціннісні компоненти витворюють „кордоцентризм” (грец. *cardia* – серце та лат. *centrum* – осереддя), власне основу української душі, її чільний визначальний принцип, у річищі якого ми розглядаємо національну ментальність, розбудовуємо відповідні світоглядні настанови. Серед них окреслюється „антеїзм” (від давнього велетня Антея, котрий був непоборним доти, допоки тримався матері-землі). В українському ЩД визначаємо складники, які впливають на формування ментальності:

а) любов до рідної землі, обоження її: *Пити очима красу - наповнювати радістю криницю душі* [Сорока 2002:35]; *любуюся неозорим світом* [Сорока 2002: 14];

б) прагнення гармонійних стосунків з людиною: *Придивившись пильніше до людини – і відкриваєш диво душі. Кожна людина варта*

того, щоб до неї придивитися. Кожна несе в собі частку світової душі, добра і краси [Сорока 2003: 61];

в) шанування родини: *В галактиці людства – маленьке сузір'я людей: його рідна сім'я. Тепле. Найдорожче* [Гончар 2003:26]; *Сім'я – це маленьке людство. І ті, хто об'єднані тут, вони-таки між собою найближчі. Нікому поза сім'єю не буде дорожча, ніж тут, серед своїх* [Гончар 2003: 22]; *Все-таки в трудну хвилину найближче, виявляється сім'я* [Гончар 2003:291];

г) любов до степу: *Степ мучить мене своєю красою, своїм чаром. Ще одне не вмерло у мені – ця любов до вільного розкрилля, тихого шепоту тирси, розкішного буяння червоного воронцю, білопіння ромашки і блакитних спалахів блаватів...* [Сорока 2002: 155];

г) любов до вогню, свічки: *Коли довго дивлюсь на вогонь, відчую, що він очищає тіло і душу*[Сорока 2003: 10]; *Душа при свічці умиряється, їй відривається щось зовсім нове і ще не звідане. Люблю, коли навкруги така тиша стоїть, немов при сотворенні світу, і небо зоряне зазирає у вікна мільйонами золотих очей, і кличе й манить, уже не лякаючи своєю неохопністю, як раніше. Добре залишатися один на один зі світом і Господом* [Сорока 2002: 146];

д) любов і шана до жінки-матері, продовжувачки людського роду: *Милуюся її вродою, як красою природи, і це дарує мені справжню утіху. Може, найвищу втіху на землі. Здається немає нічого досконалішого од жіночої краси, якщо вона просвітлена душевною чистотою і любов'ю* [Сорока 2002: 14];

е) любов до дітей: *Весело. Сад аж дзвенить від дитячих голосочків. Дивлюсь на цю красу і надивитись не можу. Тільки з квітами й можна дітей прирівняти. Може, щастя дитинства в тому, що не знаєш межі добра і зла, що не судиш? Просто живеш, вдивляєшся в світ і сприймаєш його таким, яким він є, без застережень і протесту. Та, може, я так думаю, бо не знав раннього болю, бо виріс в достатку і добрі, під теплим крилом матінки, без обмежень дитячої свободи з боку батька* [Сорока 2002: 144]; *На вулиці, як маку, дітлашині. І всі, як один, вродливі, показні, доброго рідкісного крою. Очей не відвести. Ось він, генофонд України! І це після всіх експериментів із землею, чорнобилів і радіацій... Це та здорова кров, що має влитися у хирляві міста. А може, й врятувати вироджені Америки і Росії . Божі руки на цими дітьми, Божий подих...* [Сорока 2003: 66];

є) працелюбність: *З роботою незчуєшся, як і день змигнеться* [Гончар 2002: 236]; *Най вища форма ввічливості – це акуратна, уважна й чітка робота*[Гончар 2002: 424]; *Людина собою зігриває свою власну працю, осмислює її, одухотворює* [Гончар 2002: 274]; *Тільки коли працюю – живу* [Гончар 2003: 342];

Отже, водночас добросерда вдача українця, у якій поєднуються критерії краси та користі, позбавлена ознак марновірства, зумовлена

розкішними краєвидами лісостепу та степу. Можна стверджувати, що духовний світ української національної особистості вирізняється емоційно почуттєвим характером, кордоцентричністю, характеризується цілісністю несвідомого і надсвідомого, ірраціонального і розумового, почуттів і волі. Вершинною формою вияву української ментальності в ЩД є духовність як квінтесенція свідомого творчого життя – служіння високим ідеалам істини, добра, краси й мудрості.

Література

Барг 1987 – Барг М. А. Эпохи и идеи. Становление историзма / Михаил Абрамович Барг. – М. : Мысль, 1987. – 354 с.; **Блумфилд 1968** – Язык / Л. Блумфилд ; пер. с англ. Е. С. Кубряковой, В. П. Мурат ; общ. ред. и с предисл. М. М. Гухман. – М. : Прогресс, 1968. – 608 с.; **ВТССУМ 2004** – Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ „Перун”, 2004. – С. 518; **Воробьев 1996** – Воробьев В. В. Лингвокультурологическая парадигма личности : монография / В. В. Воробьев – М. : Изд-во РУДН, 1996. – 170 с.; **Гончар 2002, Гончар 2003, Гончар 2004** – Гончар Олесь. Щоденники : у 3-х т. / О. Т. Гончар ; упоряд., підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар. – К. : Веселка, 2002 – 2004. – Т. 1 (1943 – 1967). 2002. – 455 с. – Т. 2 (1968 – 1983). 2003. – 607 с. – Т. 3 (1984 – 1995) 2004. – 606 с.; **Гумбольдт 2000** – Гумбольдт фон В. Избранные труды по языкознанию : пер. с нем. / В. фон Гумбольдт ; общ. ред. Г. В. Рамишвили ; послесл. А. В. Гулыги и В. А. Звегинцева. – М. : ОАО ИГ „Прогресс”, 2000. – 400с.; **Гуревич 1989** – Гуревич А. Я. / Гуревич А. Я. Ментальность // 50/50: Опыт словаря нового мышления / под ред. М. Феррон и Ю. Афанасьева. – М. : Прогресс, 1989. – С. 454 – 456; **Любченко 2005** – Любченко А. П. Вертеп (повість). Оповідання. Щоденник / А. П. Любченко ; упоряд., авт. післямов. В. А. Любченко; авт. передм., комент., приміт. І. Л. Михайлин. – Х. : Основа, 2005. – 464с.; **Маслова 2001** – Маслова В. А. Лингвокультурология : учеб. пособие для студентов высш. учеб. заведений / В. А. Маслова. – М. : Академия, 2001. – 208 с.; **Сорока 2002** – Сорока Петро. Душа при свічці (Діяріюш Федора Жученка) / Петро Сорока. – Т. : Джура, 2002. – 160 с.; **Сорока 2003** – Сорока Петро. Душа при свічці (Діяріюш Федора Жученка) / Петро Сорока. – Х. : Вид-во „Ранок”, 2003. – 320 с.; **Сорока 2003** – Сорока Петро. Рік подвійних райдуг. Денники 2002 року / Сорока Петро. – Т. : Джура, 2003. – 132с.

Ігнат'єва С. Є. Відображення української ментальності в щоденниковому дискурсі

Простежено етапи становлення ментальності, досліджено природу та сутнісні риси української ментальності, виявлено домінуючі ціннісні

компоненти української національної особистості в щоденниковому дискурсі.

Ключові слова: ментальність, національна ментальність, образна картина світу, кордоцентризм, менталітет, українська національна особистість.

Игнатъева С. Е. Отображение украинской ментальности в дневниковом дискурсе

Прослежены этапы становления ментальности, исследована природа и существенные черты украинской ментальности, выявлены доминирующие ценностные компоненты украинской национальной личности в дневниковом дискурсе.

Ключевые слова: ментальность, национальная ментальность, образная картина мира, кордоцентризм, менталитет, украинская национальная личность.

Ignatieva S. J. The reflection of Ukrainian mentality is discourse in diary

There were traced stages of mentality, investigated the nature and essential features of the Ukrainian mentality, found dominant value components of the Ukrainian national identity discourse in diary.

Key words: mentality, national mentality, vivid picture of the world, kordotsentryzm, mentality, Ukrainian national identity.

А. Н. Лагутина (Киев)

УДК 811.161.1'38

**ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
НАУЧНО-ТЕХНИЧЕСКОГО ПОДСТИЛЯ
(на материале русского языка)**

Исследование языка научной литературы продолжает оставаться актуальной задачей функциональной стилистики. Значение научного стиля в речевой деятельности современного общества исключительно велико. Оно обусловлено темпами развития научной и технической мысли, ее растущим влиянием на все стороны человеческой деятельности.

И хотя к настоящему времени научный стиль в целом уже довольно изучен (работы А. Васильевой, О. Митрофановой, М. Кожинной, Н. Лариохиной, М. Котюровой, Е. Баженовой и др.), его подстили остаются недостаточно исследованными. Подтверждением этого служат, например, различные точки зрения относительно статуса научно-технического типа речи в системе функциональных стилей. Так, Л. Введенская и Л. Павлова рассматривают научно-техническую

литературу как самостоятельный функциональный стиль – „технический стиль” [Введенская 1995: 112]. Н. Романова и А. Филиппов в рамках научного функционального стиля выделяют ряд *стилей*, в числе которых и „научно-технический стиль” [Романова 2006: 86]. А. Чижик-Полейко, А. Гвоздев и др. относят научно-технический тип речи к деловому функциональному стилю. Такие ученые, как А. Власенков, Л. Рыбченкова, В. Бондалетов, Л. Граудина, Е. Ширяев, А. Коваль, Л. Мацько, Л. Кравец не разграничивают собственно научный и научно-технический подстили (А. Коваль, например, отмечает: „Что касается деления научного стиля как объекта исследования на научный и научно-технический стили, то для этого нет достаточных оснований” [Коваль 1970: 17]; „...нельзя провести четкой границы между научными и научно-техническими типами текстов (в плане использования ими языковых средств)” [Там же: 20]).

Другие же исследователи (М. Кожина, Л. Дускаева, В. Салимовский, Д. Розенталь, Д. Данцев, Н. Нефедова, Р. Аликаев, Ю. Ванников, Н. Валеева, И. Авдеева, Л. Шпортько, Т. Пристайко и др.), точки зрения которых придерживаемся и мы, рассматривают научно-технические тексты в рамках научного функционального стиля как его вариантную разновидность – подстиль.

Перечисленные взгляды на научно-технический тип речи свидетельствуют о том, что на сегодняшний день данная стилистико-речевая разновидность изучена недостаточно. Вот почему в нашем исследовании мы перед собой ставим цель – продемонстрировать лексико-семантические особенности научно-технического подстиля в аспекте речевой системности³.

Указанный подход обуславливает научную новизну работы, поскольку в центре внимания большинства исследователей в области лексики научно-технических текстов, как правило, была терминология, но последние достижения лингвистического знания свидетельствуют о том, что в создании той или иной стилистико-речевой разновидности значимыми оказываются все языковые средства (не только стилистически маркированные). И именно *системно-речевой подход* позволит раскрыть все (не только поверхностные) лексико-семантические особенности научно-технического подстиля.

Для достижения поставленной цели нам необходимо решить следующие задачи:

1. Проанализировать экстралингвистические основы и целенаправленность данной стилистико-речевой разновидности.

³ Под *речевой системностью* мы понимаем взаимосвязь разноуровневых языковых единиц в конкретной речевой разновидности (и по горизонтали, и по вертикали), основанную на выполнении единой коммуникативной цели и общей функции, обусловленную экстралингвистической базой этой разновидности

2. Рассмотреть, каким образом экстралингвистические факторы влияют на отбор и организацию лексико-семантических средств в текстах научно-технической направленности.

Предметом анализа данной статьи является научно-технический подстиль научного стиля речи, объектом – языковые единицы лексико-семантического уровня. Исследование проводится на материале 20 рефератов⁴ из научно-технических реферативных журналов ВИНТИ по специальности «Металлургия».

Итак, *научно-технический подстиль* – это общественно-осознанная разновидность научного стиля, специально приспособленная для оптимального общения людей в научно-технической (инженерной) сфере деятельности; форма логически организованного существования научно-технической информации и обмена этой информацией. *Целью* научно-технического подстиля является описание некоторого фрагмента действительности, отражающего связь теоретического знания с его практической реализацией. Тексты научно-технического подстиля весьма неоднородны, их можно разделить на две разновидности – „собственно-научную и производственно-техническую” [Пристайко 1990: 10].

Научно-технический подстиль, как и любая другая стилистико-речевая разновидность, „характеризуется совокупностью средств, их отбором и системно-речевой организацией, свойственной только данному типу текстов” [Бондалетов 1982: 187]. А, как известно, системно-речевая организация имеет ступенчатую структуру: „экстралингвистическая стилеобразующая основа → целенаправленность конкретной коммуникации → стилевая черта → лингвистические признаки” [СЭСРЯ 2003: 404]. Таким образом, прежде чем начать исследование лексико-семантических особенностей научно-технического подстиля, нам необходимо рассмотреть экстралингвистические факторы, которые обуславливают формирование речевой системности указанного подстиля.

Вопросу экстралингвистических факторов научного стиля посвящена обширная литература (М. Котюрова, Е. Баженова, Н. Данилевская, Л. Славгородская, М. Кожина и др.). М. Кожина, например, первой указала на необходимость иерархии экстралингвистических факторов. И к собственно стилеобразующим она отнесла объективные факторы, связанные с природой языка-речи: **форма общественного сознания** и соответствующие ей **вид деятельности и тип мышления** [Кожина 1968: 149]. „Эти сущностные, „глубинные”

⁴ *Реферат* – это „вторичный документ, заключающий в себе сведения о содержании первичного документа в виде результатов аналитико-синтетического преобразования информации научного первоисточника” [Миронова 1975: 5]. *Целью реферата* является „конденсированная передача актуальной научно-технической информации” [Там же]; *главная функция* – информативная.

факторы, по словам М. Котюровой, приводят к дальнейшей (по сравнению с функциональными стилями) стилистической дифференциации языка. Учет их позволяет выявить принципиальные различия стилей, а также подстилей и других более конкретных стилистических образований” [Котюрова 1988: 14].

М. Котюрова, углубляясь в изучение экстралингвистических факторов научной речи, ввела понятие *эпистемической ситуации*, которая включает, по ее словам, три основные аспекта познавательной деятельности: *онтологический*, связанный с предметным содержанием научного знания; *методологический*, связанный с методом получения знания; *аксиологический*, связанный с ценностной ориентацией ученого. М. Котюрова отмечает, что эти аспекты находят свое отражение в смысловой структуре научного текста [Котюрова 1988].

Е. Баженова расширила концепцию М. Котюровой. Она выделила в эпистемической ситуации еще такие аспекты, как *рефлексивный*, связанный с „личностным характером научного знания” [Баженова 2001: 66], и *коммуникативно-прагматический*, связанный со „сложным и многогранным процессом перестройки всех экстралингвистических факторов научной деятельности в собственно лингвистические” [Там же: 71].

Исходя из всего сказанного, ниже представляем схему экстралингвистических факторов, которые, на наш взгляд, оказывают существенное влияние на формирование речевой системности научно-технического подстиля:

Онтологический аспект ЭС. Предметом технического знания являются артефакты (технические устройства), а также технические действия по их созданию.

Методологический аспект ЭС. Технические науки сочетают в себе два метода получения знания (*дедуктивный* и *индуктивный*), что позволяет отнести их к „генерализирующим наукам о культуре” [Авдеева 2005: 198].

Коммуникативно-прагматический аспект ЭС (здесь рассматривается с точки зрения взаимоотношения адресанта и адресата). В научно-технической сфере общения в качестве участников коммуникативного акта выступают специалисты технико-технологического профиля, они примерно равны по уровню специальных познаний.

Указанные экстралингвистические факторы способствуют тому, что в научно-технических текстах на лексико-семантическом уровне такие *стилевые черты*, как *отвлеченно-обобщенность* и *точность* проявляются в высшей степени (по сравнению с собственно научным). Эти стилевые черты, в свою очередь, обуславливают лингвистические признаки исследуемого подстиля. Для подтверждения сказанного рассмотрим следующие примеры:

Исследованы механич. св-ва и микроструктура проволок из Cr диам. 0,24 мм, полученных волочением из горячекованных или экструдированных прутков. Все проволоки имели волокнистую текстуру. Значения ов и от всех проволок были высоки и резко

возрастали с увеличением степени обжатия и с понижением t -ры, причем сохранялась удовлетворительная пластичность. Наивысшее значение $\sigma \approx 210 \text{ кг/мм}^2$ получено в области -150° после обжатия 99,7%. Условием разрушения проволок является превышение величиной от некоторого крит. значения, зависящего от обжатия и условий испытания [Геминов 1970: 45].

Роликовые волокна обычно применяют для волочения проволоки, материал и форма которой не позволяют получить ее обычным способом. С целью установления механизма волочения выведены основные ур-ния для определения напряжения волочения для случая волочения прямоугольной проволоки из заготовки такой же формы через четырехроликковую волоку и для случая волочения полосы через двухроликковую волоку. С помощью ур-ний могут быть определены усилие волочения, нормальное давление на поверхность ролика, а также напряжение волочения для любых условий волочения, что необходимо для установления характеристик роликовой волоки [Исследование 1971: 56].

Прежде всего, отметим, что первый текст относится к собственно-научной разновидности научно-технического подстиля: в нем раскрываются теоретические вопросы металловедения. Второй текст – к производственно-технической разновидности: освещаются вопросы, связанные с волочильным производством.

Несмотря на то, что в этих текстах описываются реальные предметы действительности и процессы производства, для них свойственен **отвлеченно-обобщенный характер изложения**, который достигается за счет:

- **слов и словосочетаний, обозначающих общие понятия:** механические свойства, волокнистая текстура, степень обжатия, понижение температуры, удовлетворительная пластичность, наивысшее значение, условие разрушения, критическое значение, условия испытания; волочение проволоки, материал, форма, механизм волочения, напряжение волочения, усилие волочения, нормальное давление, условия волочения;

- **абстрактной лексики** (в том числе терминологической): микроструктура, диаметр, волочение, значение, увеличение, область, обжатие, превышение, величина; способ, установление, уравнение, определение, случай, волочение, поверхность, характеристики;

- **конкретных слов в отвлеченно-обобщенном значении:** Исследованы механич. св-ва и микроструктура **проволок** из Cr диам. 0,24 мм, полученных волочением из горячекованных или экструдированных **прутков**. Все **проволоки** имели волокнистую текстуру. Значения σ и $\sigma_{\text{от}}$ всех **проволок** были высоки... Условием разрушения **проволок** является превышение величиной от некоторого крит. значения...

Роликовые волокни обычно применяют для волочения **проволоки**... С целью установления механизма волочения выведены основные уравнения для определения напряжения волочения для случая волочения **прямоугольной проволоки** из заготовки такой же формы через **четырёхроликовую волоку** и для случая волочения **полосы** через **двухроликовую волоку**. С помощью уравнений могут быть определены усилие волочения, нормальное давление на поверхность **ролика**, а также напряжение волочения для любых условий волочения, что необходимо для установления характеристик **роликовой волоки**.

- **специальных слов, подчеркивающих отвлеченно-обобщенный характер речи:** все, всех; обычно, любых;
- **глаголов в отвлеченно-обобщенном значении** (которые подверглись большей или меньшей десемантизации):

Все проволоки **имели** волокнистую текстуру (здесь глагол **иметь** придает выражению качественный характер и обозначает „быть каким-л. по форме, величине, объему и т.д.” [ЭС]).

Значения **ов** и **от** всех проволок **были** высоки и резко **возрастали** с увеличением степени обжатия и с понижением **т-ры**, причем **сохранялась** удовлетворительная пластичность (глагол **быть** не несет никакой семантической нагрузки и выступает в роли связки; глагол **возрастать** („увеличиваться (увеличиться) в размерах, количестве, объеме, силе, значении и т.п.” [БТСРГ 2007: 405]) – глагол широкой семантики, здесь имеет ослабленное лексическое значение; глагол **сохранять** десемантизируется, придавая выражению качественный характер, употреблен в значении „не утрачивать, не лишаться каких-либо свойств, качеств” [ЭС]).

Условием разрушения проволок **является** превышение величиной **от** некоторого крит. значения... (гл. **являться** не обозначает конкретного действия и выступает в роли связки).

Роликовые волокни обычно **применяют** для волочения проволоки, материал и форма которой **не позволяют получить** ее обычным способом (в данном предложении глагол широкой семантики **применять** („употреблять, использовать на деле каким-либо образом” [ЭС]) десемантизируется, придавая выражению качественный характер, и уже не обозначает конкретного действия; глагол **позволять**, частично потеряв лексическое значение, обозначает „давать, предоставлять возможность что-л. сделать” [ЭС]; глагол **получить** также имеет ослабленное лексическое значение, употребляется в значении „добывать, вырабатывать, производить” [ЭС]).

Необходимо отметить, что в первом тексте в отвлеченно-обобщенном значении также употребляются прилагательное **высоки** и наречие **резко**. Так, прилагательное **высоки** (**высокий**) здесь обозначает „значительный по количеству, силе, степени и т.п.” [ЭС], а наречие **резко** – „быстро, стремительно” [ЭС]. Во втором примере не несут

семантической нагрузки предложны́е сочетания *с целью, с помощью*, они частично утратили лексическое значение, присущее исходному слову.

Что касается такой стилевой черты, как **точность**, то в приведенных выше примерах она создается, во-первых, за счет употребления большого числа терминов (в 20 проанализированных нами рефератах количество терминов составило $\approx 35\%$ от общего числа слов). Это, как правило, слова однозначные, строго определенные в своих значениях в пределах конкретной науки, выражающие существенные признаки называемых предметов и явлений. Их обычно нельзя заменить синонимами. М. Сенкевич отмечает: „В термине всегда зафиксированы строго определенные понятия, поэтому они позволяют с наибольшей точностью передавать содержание существа научной и технической идеи автора...” [Сенкевич 1967: 14]. Например, термин **микроструктура** обозначает „строение металлов и сплавов, выявл. с помощью микроскопа на шлифов. и/ или протравл. образцах (в оптич. и растровом эл-нном микроскопах) или на репликах и фольгах (в ПЭМ)” [ЭСМ I: 328]; термин **проволока** – „длинномер. металлич. изделие с очень малым отнош. размеров попереч. сечения к длине (меньше, чем у любых др. металлургич. полуфабрикатов)” [ЭСМ II: 85]; термин **роликовые волокна** – волокна „с рабочим каналом, образован. двумя или более приводными роликами, оси вращения к-рых располагаются в плоскости, перпендик. оси волочения” [ЭСМ I: 71].

Во-вторых, точность достигается за счет однозначности (не только терминов, но и общелитературных слов). Так, попадая в специфическое семантическое пространство, общелитературные многозначные слова, как правило, реализуют одно строго определенное значение (реже два), например, глагол **иметь** обычно употребляется в научно-технических текстах в значении „быть каким-л. по форме, величине, объему и т.д.” [ЭС]: *Все проволоки **имели** волокнистую текстуру* [Геминов 1970: 45]; *МПП-3 **имеет** диапазон 30 – 720 л/ч, а МПП – 45 – 180 л/ч* [Сводцева 1970: 27]; *Проволока, протянутая через волокна с „рациональным” профилем, **имеет** большие значения δ при тех же значениях прочностных характеристик...* [Дмитриев 1971: 56]. Наречие **резко** употребляется в значении „быстро, стремительно” [ЭС]: *Значения σ и от всех проволок были высоки и **резко** возрастали с увеличением степени обжатия...* [Геминов 1970: 45]; *При $t_{ре} < 120^\circ$ ар охрупченных образцов **резко** снижается...* [Пименова 1970: 44]. Глагол **получать** – в значении „добывать, вырабатывать, производить” [ЭС]: *Роликовые волокна обычно применяют для волочения проволоки, материал и форма которой не позволяют **получить** ее обычным способом* [Исследование... 1971: 56]; *Выбирая соответствующим образом состав расплава, а также $t_{ру}$ перегрева, время и скорость охлаждения, можно **получать** проволоку*

диам. от 1 до нескольких микрон с весьма высокими прочностными свойствами... [Адно 1971: 57].

Созданию точности также способствует употребление предложных сочетаний (*с целью, с помощью*). Они более точно передают смысл по сравнению с простыми предлогами, так как круг их значений уже. Так, предлог *с целью* имеет только одно значение „в целях чего-либо, для чего-либо” [ЭС], предлог *с помощью* обозначает „при помощи чего-либо, посредством чего-либо” [ЭС].

Итак, реализованный в статье системно-речевой подход к исследованию лексико-семантических особенностей научно-технического подстиля позволил, на наш взгляд, выявить механизм перехода экстралингвистического в собственно лингвистическое.

Среди экстралингвистических факторов, оказывающих влияние на формирование речевой системности научно-технического подстиля, нами были выделены следующие: вид науки (технические науки), конкретная разновидность научной деятельности (инженерно-техническая), основные аспекты познавательной деятельности ученого-инженера (онтологический, методологический и коммуникативно-прагматический), форма мышления (понятийно-образно-практическое), дополнительная задача общения (описание некоторого фрагмента действительности, отражающего связь теоретического знания с его практической реализацией). Эти факторы способствуют тому, что в научно-технических текстах такие стилевые черты, как отвлеченная обобщенность и точность проявляются в высшей степени по сравнению с собственно научным текстом.

На лексико-семантическом уровне отвлеченная обобщенность достигается за счет слов и словосочетаний, обозначающих общие понятия; абстрактной лексики; конкретных слов в отвлеченно-обобщенном значении; специальных слов, подчеркивающих отвлеченно-обобщенный характер речи; глаголов в отвлеченно-обобщенном значении и т.д.

Точность же создается за счет большого числа терминов ($\approx 35\%$), а также за счет однозначности общелитературных слов.

Литература

Авдеева 2005 – Авдеева И. Б. Инженерная коммуникация как самостоятельная речевая культура: когнитивный, профессиональный и лингвистический аспекты (теория и методика обучения русскому языку как иностранному) / И. Б. Авдеева. – М.: Изд-во МГТУ им. Н. Э. Баумана, 2005. – 368 с.; **Баженова 2001** – Баженова Е. А. Научный текст в аспекте политекстуальности / Е. А. Баженова. – Пермь: Изд-во Перм. ун-та, 2001. – 272 с.; **БТСРГ 2007** – Большой толковый словарь русских глаголов: Идеографическое описание. Синонимы. Антонимы. Английские эквиваленты / под ред. проф. Л. Г. Бабенко. –

М. : АСТ-ПРЕСС КНИГА, 2007. – 576 с. – (Фундаментальные словари); **Бондалетов 1982** – Бондалетов В. Д. Стилистика русского языка : учеб. пособие для студентов нац. отд. пед. ин-тов союзн. респ. / В. Д. Бондалетов, С. С. Вартапетова, Э. Н. Кушлина, Н. А. Леонов ; под ред. Н. М. Шанского. – Л. : Просвещение, 1982. – 286 с.; **Введенская 1995** – Введенская Л. А. Культура и искусство речи : современная риторика : учеб. пособие для высш. и сред. учеб. заведений / Л. А. Введенская, Л. Г. Павлова. – Ростов-н/Д : Феникс, 1995. – 576 с.; **Коваль 1970** – Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови : структура наукового тексту / А. П. Коваль. – К. : Вид-во Київ. ун-ту, 1970. – 307 с.; **Кожина 1968** – Кожина М. Н. К основаниям функциональной стилистики / М. Н. Кожина. – Пермь : Перм. книж. изд-во, 1968. – 251 с.; **Котюрова 1988** – Котюрова М. П. Об экстралингвистических основаниях смысловой структуры научного текста (функционально-стилистический аспект) / М. П. Котюрова. – Красноярск : Изд-во Краснояр. ун-та, 1988. – 170 с.; **Миронова 1975** – Миронова В. Ю. Лингвистическая характеристика речевого жанра научно-технического реферата (на материале немецких научно-технических реферативных журналов) : автореф. дис. на соиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.04 «Германские языки» / В. Ю. Миронова. – М., 1975. – 37 с.; **Пристайко 1990** – Пристайко Т. С. Функционально-семантическая стратификация лексики специального текста : учеб. пособие / Т. С. Пристайко. – Днепропетровск : ДГУ, 1990. – 60 с.; **Романова 2006** – Романова Н. Н. Стилистика и стили : учеб. пособие; слов. / Н. Н. Романова, А. В. Филиппов. – М. : Флинта : МПСИ, 2006. – 416 с.; Сенкевич 1967 – Сенкевич М. П. Научные стили : учеб. пособие по курсу «Стили русского языка» для студентов ред. фак. и слушателей отд-ния повышения квалификации / М. П. Сенкевич. – М. : Моск. полигр. ин-т, 1967. – 54 с.; **СЭСРЯ 2003** – Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожиной. – М. : Флинта : Наука, 2003. – 696 с.; **ЭС** – Электронный словарь АВВУ Lingvo 12; **ЭСМ I 2000** – Энциклопедический словарь по металлургии : справ. изд. : в 2 т. [Электронный ресурс] / Н. П. Лякишев и др. – М. : Интернет Инжиниринг, 2000. – Т. 1 : А – О. – 412 с. – Режим доступа : metallurgy.ucoz.ru/load/1-1-0-7; **ЭСМ II 2000** – Энциклопедический словарь по металлургии : справ. изд. : в 2 т. [Электронный ресурс] / Н. П. Лякишев и др. – М. : нтернет Инжиниринг, 2000. – Т. 2 : П – Я. – 416 с. – Режим доступа : metallurgy.ucoz.ru/load/1-1-0-7.

Материал

Адно 1971 – Адно Ю. Способ изготовления высокопрочной металлической проволоки и ее применение / Ю. Адно // РЖ. 15. Металлургия. Сводный том. – 1971. – № 11Д. – С. 57. – Реф. на: Verfahren zur Herstellung hochfester metallischer Drähte und ihre Verwendung: пат.

ФРГ: кл. 40 d, 1/00; (С 22 f 1/00)/ Dannöhl Walter. – № 1257441; заявл. 22.05.65; опубл. 8.04.71; **Геминов 1970** – Геминов В. Характеристики разрушения при растяжении хрома, подвергнутого волочению с большой степенью деформации / В. Геминов // РЖ. 15. Metallurgiya. Сводный том. – 1970. – № 9И. – С. 45. – Реф. на: Ball A. Tensile fracture characteristics of heavily drawn chromium/ A. Ball, F.P. Bullen, F. Henderson, H.L. Wain // Phil. Mag. – 1970. – V. 21. – № 172. – P. 701 – 712; **Дмитриев 1971** – Дмитриев В. Неравномерность деформации при осесимметричном волочении / В. Дмитриев // РЖ. 15. Metallurgiya. Сводный том. – 1971. – № 11Д. – С. 56. – Реф. на: Иванова Э. А. Неравномерность деформации при осесимметричном волочении / Э. А. Иванова // Технол. машиностроения. – Тула, 1971. – Вып. 15. – С. 50 – 56; **Исследование 1971** – Исследование волочения проволоки через роликовую волоку. Сообщ. 1. Анализ напряжения волочения // РЖ. 15. Metallurgiya. Сводный том. – 1971. – № 11Д. – С. 56. – Реф. на: Исследование волочения проволоки через роликовую волоку. Сообщ. 1. Анализ напряжения волочения // Сосэй то како, J. Jap. Soc. Technol. Plast. – 1970. – 11. – № 112. – С. 325 – 331; **Пименова 1970** – Пименова О. Исследование природы отпускной хрупкости / О. Пименова // РЖ. 15. Metallurgiya. Сводный том. – 1970. – № 9И. – С. 44. – Реф. на: Георгиев М. Н. Исследование природы отпускной хрупкости / М. Н. Георгиев, И. Я. Георгиева, Л. В. Попова // Физ. и химия обработки материалов. – 1970. – №3. – С. 137 – 138; **Сводцева 1970** – Сводцева Г. Мембранные питатели реагентов типа МПР-3 и МПР-4 / Г. Сводцева // РЖ. 15. Metallurgiya. Сводный том. – 1970. – № 8Г. – С. 27. – Реф. на: Швиденко А. А. Мембранные питатели реагентов типа МПР-3 и МПР-4 / А. А. Швиденко, Б. В. Засорин, В. Я. Беликов // Материалы Науч.-техн. конф. Сев.-Кавказ. горнометаллург. ин-та. 1968. – Орджоникидзе, 1970. – С. 54.

Лагутіна А. М. Лексико-семантичні особливості науково-технічного підстилю (на матеріалі російської мови)

У статті продемонстровано лексико-семантичні особливості науково-технічного підстилю в аспекті мовленнєвої системності. Для цього проаналізовано екстралінгвальні чинники цієї стилістико-мовленнєвої різновидності, а також розглянуто, як ці чинники впливають на відбір та організацію лексико-семантичних засобів у текстах науково-технічного спрямування.

Ключові слова: лексико-семантичні особливості, науково-технічний підстиль, екстралінгвальні чинники, системно-мовленнєвий підхід, мовленнєва системність.

Лагутина А. Н. Лексико-семантические особенности научно-технического подстиля (на материале русского языка)

В статье продемонстрированы лексико-семантические особенности научно-технического подстиля в аспекте речевой системности. Для этого сначала проанализированы экстралингвистические факторы данной стилистико-речевой разновидности, а также рассмотрено, каким образом эти факторы влияют на отбор и организацию лексико-семантических средств в текстах научно-технической направленности.

Ключевые слова: лексико-семантические особенности, научно-технический подстиль, экстралингвистические факторы, системно-речевой подход, речевая системность.

Lagutina A. N. Lexico-semantic peculiarities of scientific-technical substyle (on the material of the Russian language)

In the article the lexico-semantic peculiarities of scientific-technical substyle have been demonstrated in the aspect of speech system. For this purpose firstly the extralinguistic factors of the given stylistic-speech variety were analysed and then it was considered how these factors influenced on the choice and organization of lexico-semantic means in the texts of scientific-technical directedness.

Key words: lexico-semantic peculiarities, scientific-technical substyle, extralinguistic factors, system-speech approach, speech system.

М. В. Макарова (Луганськ)

УДК 881.161.2'42: 929 Матіос

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ ЛЮБОВ
У ТВОРЧОСТІ МАРІЇ МАТІОС**

Розвиток сучасного мовознавства пов'язаний з інтенсивним розвитком нових лінгвістичних напрямків у межах антропоцентричної парадигми. У фокус мовознавчих студій потрапляє, поряд з іншими, і концепт *ЛЮБОВ*. Система концептів утворює складну й багатопланову концептуальну картину художнього тексту, через яку можна передати почуття й емоції людини. Саме вони є тією ланкою, у якій найяскравіше виявлена духовна культура народу. Отже, вивчення семантики мовних одиниць художніх творів допомагає зрозуміти національно-культурну специфіку мовної свідомості українців.

С. Воркачов так описує семантичну модель кохання: „Любов – це почуття, викликане у суб'єкта переважанням центрального об'єкта в системі його особистісних цінностей за умови раціональної невмотивованості вибору цього об'єкта і його індивідуальності – унікальності. При цьому той, хто любить, має бажання отримати предмет у свою „особисту сферу” або зберегти його в ній, бажає йому добра й

процвітання, готовий іти за ради нього на жертви, піклуватися про нього, бере на себе відповідальність за його благополуччя” [Воркачев 1995: 57]. Героїнь з такими почуттями описує у своїх творах Марія Матіос. У текстах письменниці за допомогою вербальних засобів розкрито один з ключових концептів у картині світу українців – концепт *ЛЮБОВ*, який і став предметом нашого дослідження. Актуальність обраної теми зумовлена об’єктом вивчення, адже цей концепт ще не розглядали на матеріалі творів сучасних українських авторів.

На сьогодні в лінгвістичних дослідженнях знайшли своє відображення лише окремі аспекти концепту *КОХАННЯ*, як-от: метамовна рефлексія у вербалізації концепту *ЛЮБОВ* (на матеріалі сучасної української есеїстики) (Р. Трифонов); вербалізація концепту *КОХАННЯ* в сучасній англійській мові: когнітивний та дискурсивний аспекти (Г. Огаркова) тощо. У сфері концептуальних досліджень активно працюють російські науковці М. Аліфіренко, С. Воркачов, О. Кондратьєва, М. Піменова, С. Юрмановата та інші.

Метою статті є опис мовних засобів вираження концепту *ЛЮБОВ* у творах М. Матіос на матеріалі твору „Щоденник страченої”.

У Стилiстичному енциклопедичному словнику російської мови „концепт” визначено одним із найбільш популярних і найменш однозначно потрактованих термінів сучасної лінгвістики. Він пов’язаний, перш за все, з антропоцентричною парадигмою та когнітивно-прагматичною методологією мовознавства, його пов’язують з такими поняттями, як „дискурс”, „картина світу” та іншими, для репрезентації світоглядних, інтелектуальних і емоційних інтенцій особистості, відображених через її витвори – тексти [СЭСРЯ 2006: 181].

Серед творів постмодерністів привертає увагу психологічна розвідка М. Матіос „Щоденник страченої”, у якій виразно позначений стиль письменниці. Жіноча суб’єктивність та індивідуалізація письма М. Матіос ще раз наголошують на можливості жінки в сучасному літературному просторі наполягати на своєму праві говорити й мати власну думку, творити художній світ жінки з позиції жінки [Тебешевська 2006: 55].

Смисл художнього твору закладено в концепти, які відображають, насамперед, специфіку авторського світобачення. Марія Матіос у творі „Щоденник страченої” вкладає в концепт *КОХАННЯ* індивідуальний зміст, пов’язаний з особистісним світосприйняттям.

Існують різні способи реалізації концептів у художньому мовленні. Кожну національну культуру відрізняють специфічні мовні образи. Символи, які створюють систему кодів, допомагають носіям мови описувати й інтерпретувати світ, що їх оточує. М. Матіос означає концепт *КОХАННЯ* епітетами переважно з меліоративним значенням: „*Та попри все, коли б я була акторкою чи письменницею, я сіла б за стіл і вигадала красиву, а може, найкрасивішу у світі історію кохання*”

[Матіос 2005: 53] (Далі покликаємося на це видання, зазначаючи сторінку); „*Людству не вигідно проповідувати сталість, стабільність, плекати, леліяти, колисати, що там іще з ним робити, щоб уберегти **тривке кохання двох***” (84); „*Щоразу, коли в мене до когось нерівно билось серце, я віддавалася першому пориву, думаючи: ось воно. Та минав день-другий – і я розуміла: це іще не вона, не та, **найголовніша, любов***” (49). Означення з пейоративним забарвленням свідчать про неоднозначність розуміння цього почуття: „*Я ходжу вулицями — і здається, що на чолі в мене написано: причинна від **химерної любові***” (67); „*О, ти – „**жестокая любовь** и каторжная страсть”... Цветаєва, чи хто?*” (104); „*Наша **любов така дурна**. Вона баламутить і розколює мій розум. Суперечності мозку запалюють серце. Вони найнебезпечніші антагоністи – мій мозок і моє серце*” (129); „*Я просто знемагаю від неї, **проклятої, та, що любов називається, – і все***” (103). Компонент духовної культури – кохання – постає як наснага і як жорстока реальність дійсності одночасно, тому одна й та сама героїня в різні періоди життя говорить про почуття любові по-різному.

Концепти внутрішнього світу зазвичай представлено в мові метафоричними засобами. Метафора – це важливий механізм, за допомогою якого ми розуміємо абстрактні поняття, що належать до сфери внутрішнього світу людини, і розмірковуємо про них [Пименова 2009: 84]. Метафори, які використовують для опису світу, переважно універсальні, представлені в різних мовах і культурах, є й метафори – національно специфічні. Головна героїня у творі М. Матіос „Щоденник страченої” виражає свої почуття, розмірковує над природою кохання за допомогою концептуальної метафори – засобу, що дозволяє думати про одну галузь крізь призму іншої [Пименова 2009: 85]. Наприклад: „*Може, любов – суцільна помста за не реалізоване колись із кимсь іншим шаленство – і більше нічого?!*” (72); „*А воно ж прийшла не любов – а накрило торнадо*” (49); „*А кохання – лише найвидатніша прижиттєва маска людини*” (105); „*Шалене кохання грошей не додає і щастя не примножує*” (84); „*Любов – вона безконечна. Людина може любити, скільки завгодно разів. І кожного разу по-іншому. І щоразу – вперше*” (113). Метафори можуть бути виражені різними засобами – не тільки мовними формами, а й жестами, і культурними звичаями [Пименова 2009: 85].

Твори М. Матіос розкривають сучасну картину світу української жінки, вони містять десятки цікавих афоризмів, оригінальних тверджень та ідентифікацій [Тебешевська 2006: 56]. Описати семантичні й функціональні властивості лексичних одиниць української мови, які вербалізують уявлення про любов, допомагають яскраві індивідуально-авторські тропи та стилістичні фігури:

- риторичні питання: „*При чому тут терміни кохання? При тому, що немає терезів, які змогли би показати вагу чи міру кохання і*

бодай натякнути, що саме ця любов – ота, що не ковток води і не один день погоди” (86);

- порівняння: „В молодості я готувалася до любові, як галицькі дівчатка готуються до першого причастя” (49); „І тому кожен із нас іде за кожною новою любов’ю, як за марою, щоб зловити її і нарешити заспокоїтися” (114);

- гіпербола: „А шкіра... Господи, шкіра... спогади про її вулканічну температуру в часи зазнаного кохання могли б розтопити льоди Антарктиди з Арктикою разом узяті” (21);

- ампліфікація: „Усю цю муть під назвою щоденник життя розумна людина могла би помістити в п’ятеро – десятеро слів: народилася – любила – страждала – народжувала – втрачала – мучила – вмерла” (15);

- оксюморон: „Сьогодні перечитала велику частину своїх багатолітніх записів і зрозуміла, чому я сумніваюся у безсумнівній радості кохання: бо я фіксую переважним чином і те, що зі знаком мінус” (97);

- апосіопеза, підсилена антитезою та порівнянням: „Ох, як же можна любити, коли любиш... і ти прощаєш, і навіть хочеш, щоб він любив тебе отак неймовірно грубо, ніби вуличну дівку, і тут таки, ось тутечки, вже — так ніжно, що можна зійти з розуму від раптового і нескінченного добра” (62).

Об’єктивно вважають, що в одиницях природної мови відбито картину світу її носіїв. В аналізованому творі вербалізовано концепт ЛЮБОВ через свідомість героїні роману, а отже, через свідомість його авторки й української жінки взагалі. Зазначимо, що формальних засобів для опису сучасного менталітету не знайдено, єдиним критерієм тут може бути ступінь масовості та інваріантності когнітивних і психологічних стереотипів у лексичній системі мови [Воркачев 2007, 55]. Що ж до уявлень про любов у народній філософії, то їх найкраще передано у творі через дискурс:

„– Діду, а як **любов** у вашому житті... була **любов**?

– А це що таке? **Любив**, скільки хотів і міг.

– А що ви робили, як **любов** минала?

– Нічого не робив, бо приходила друга.

– Як ви думаєте, діду, чому **любов** минає?

– По цьому видно, що ти, дочко, велика безбожниця, бо не читала Біблії. А там сказано, що **любов** не минає ніколи. А як ти питаєш про тілесну **любов**, то вона минає, бо всьому приходить рачинець: людині, тварині, дереву й **любві**” (85).

І далі:

„– Діду, а хіба погано пізнати в житті лиш одну **любов**, щоб більше було не треба?

– Як то пізнати одну **любов**?! – Дід ходить навколо дотліваючого вогнища і здивовано дивиться на мене:

– Ти що, не знаєш, що один день погоди не робить? **Любов** – це один день, один кусень хліба, одне горня води. Хіба ти за одним куснем можеш пізнати повний його смак чи набутиися одним днем верем'я?

Я сміюся, не ховаючись, ніби радію власному відкриттю:

– Діду, так то ж розпусти.

– Е, ні-і-і... Серце уміє розпізнавати, що є **любов**, а що пустоти” (86).

Отже, концепт **ЛЮБОВ** у творі М. Матіос „Щоденник страченої” вербалізовано за допомогою яскравих індивідуально-авторських епітетів, цікавої метафорики та цілої низки стилістичних фігур. Перспективи подальших досліджень окресленої проблеми вбачаємо у вивченні реалізації цього концепту в інших творах письменниці.

Література

Воркачев 2007 – Воркачев С. Г. Любовь как лингвокультурный концепт / С. Г. Воркачев. – М. : Гнозис, 2007. – 284 с.; **Воркачев 1995** – Воркачев С. Г. Национально-культурная специфика концепта любви в русской и испанской паремииологии / С. Г. Воркачев // Филол. науки. – 1995. – № 3. – С. 56 – 65; **Матіос 2005** – Матіос М. Щоденник страченої / М. Матіос. – Л. : ЛА „ПРАМІДА”, 2005. – 192с.; **Пименова 2009** – Введение в концептуальные исследования : учеб. пособие / М. В. Пименова, О. Н. Кондратьева. – Кемерово : КемГУ, 2009. – 160 с.; **СЭСРЯ 2006** – Стилистический энциклопедический словарь русского языка / под ред. М. Н. Кожинной. – М. : Флинта: Наука, 2006. – С. 181 – 184; **Тебешевська 2006** – Тебешевська Т. Художні особливості «Щоденника страченої» Марії Матіос / Т. Тебешевська // Слово і час. – 2006. – № 2. – С. 54 – 62; **Трифонов 2010** – Трифонов Р. А. Метамова любові / Р. А. Трифонов. // Вісн. Харк. нац. ун-ту ім. В. Н. Каразіна. – 2010. – № 901 (вип. 59). – С. 57 – 60.

Макарова М. В. Вербалізація концепту ЛЮБОВ у творчості Марії Матіос

У статті розглянуто засоби вербалізації концепту **ЛЮБОВ** у творчості Марії Матіос на матеріалі психологічної розвідки „Щоденник страченої”.

Ключові слова: концепт, концепт **ЛЮБОВ**, картина світу, епітет, метафора, стилістична фігура, дискурс.

Макарова М. В. Вербалізація концепта ЛЮБОВЬ в творчестві Марии Матиос

В статье рассмотрены языковые средства вербализации концепта ЛЮБОВЬ в творчестве Марии Матиос на материале психологической драмы „Щоденник страченої”.

Ключевые слова: концепт, концепт ЛЮБОВЬ, картина мира, эпитет, метафора, стилистическая фигура, дискурс.

Makarova M. V. The verbalization of love concept in creative work of Maria Matios

The verbalization of love concept in creative work of Maria Matios on the example of psychological exploration „The diary of executed” is examined in the article.

Key words: concept, love concept, world picture, language means, discourse.

І. Г. Скиба (Луганськ)

УДК 811.161.2'282.2'374,,188/191”(043.3)

**НАПРЯМКИ Й ТЕНДЕНЦІЇ НОРМАТИВНИХ
ПРОЦЕСІВ КІНЦЯ ХІХ – ПОЧАТКУ ХХ СТ.
(лексикографічний аспект)**

В історії української літературної мови кінець ХІХ – початок ХХ ст. був часом активного творення, що мало винятковий вплив на розвиток й унормування літературної мови. У зазначений період було актуалізовано проблему джерел української мови та принципів нормування лексичного складу, адже в цей час з'явилася низка значних лексикографічних праць, серед яких „Малоруско-німецький словар” Є. Желехівського, С. Недільського, що став показником рівня розвитку лексикографічної справи та предтечею „Словаря української мови” за ред. Б. Грінченка, який ознаменував „кінець певного етапу в українській лексикографії, коли зусилля українських словників були спрямовані на створення „повного” словника, у якому було б зібрано й задокументовано всі лексичні багатства української народної і літературної мови” [Пилинський 1976: 223].

Завдання цієї статті вбачаємо в тому, щоб виявити особливості фіксації фонетико-граматичних та лексичних норм літературної мови кінця ХІХ – початку ХХ ст. у „Малоруско-німецькому словарі” Є. Желехівського, С. Недільського і „Словарі української мови” за ред. Б. Грінченка.

На зіставний аспект дослідження лексикографічних праць звертали увагу О. Шахматов, М. Пилинський, О. Горбач, В. Грещук. На нашу думку, зіставний аналіз лексиконів обох словників є особливо важливим

з огляду на те, що Є. Желехівський та С. Недільський залежали від західноукраїнської мовної ситуації, оскільки дослідники були зорієнтовані на західноєвропейську традицію; Б. Грінченко був носієм центральноукраїнського мовно-культурного ареалу й перебував у силовому полі російської традиції.

Актуальність дослідження полягає в тому, що аналіз словників Є. Желехівського, С. Недільського та за ред. Б. Грінченка в зазначеному контексті дає можливість з'ясувати особливості формування норм літературної мови кінця XIX – початку XX ст., оцінити словники з погляду дотримання в них усталених на той час фонетико-граматичних норм літературної мови у зв'язку із формованими лексичними нормами української літературної мови в двох провідних варіантах літературної мови – західноукраїнському і східноукраїнському.

Обидва досліджувані словники докладно відтворюють лексичний склад української літературної мови станом на II пол. XIX ст.; вокабуляри словників складають самостійні системи зі своєрідними внутрішніми зв'язками та багатопланою організацією. На це вказує і кількісний склад лексичних одиниць, і репрезентація окремих тематичних груп лексики (у складі яких виділено лексико-семантичні підгрупи), і складна внутрішня диференціація та інтеграція одиниць.

Аналіз матеріалу передбачає репрезентацію назв окремого десигната з усіма фонематичними, акцентними, словотвірними, лексико-семантичними варіантами, з'ясування структури словотвірного гнізда. На прикладах тематичної групи лексики (ТГЛ) „Назви спорідненості” можна побачити, що словник за ред. Б. Грінченка, систематично не фіксує назви, засвідчені словником Є. Желехівського, С. Недільського, які є варіантами, поширеними в західнополіських говірках – *братван*, *братванка*, *братан* 'брат', гуцульських – *братанка* 'племінниця', похідні від локальних лексем або загальноновживаних, проте зафіксованих лише в окремих говірках: *братівшилий*, *братівщина* (у сучасних говірках Нижньої Наддніпряни *братовщина* 'спадщина після брата'); лексеми *сестрінка*, *сестріниця*, виявлені у словнику Є. Желехівського, С. Недільського, з новим значенням функціонують і нині в буковинських говірках: *сестрениця*, *сесриниця*, *сестріниця* 'племінниця, дочка сестри'; *гід*, *гідько*, що мають спільні репрезентанти в сучасних говірках південно-західного наріччя (*г'ід*, *д'ідо*, *г'ідо*) тощо. У словник за ред. Б. Грінченка уведено слова, утворені від слів, поширених у говірках південно-східного наріччя: *татулів* (від *татуля*), *татунин* (від *татуня*), *татусів* (від *татусь*), які мають функціонально активні форманти.

Аналіз реєстру словників репрезентував багатство синонімії, що підтверджує думку О. Годор про те, що для синонімізації в українській мові XIX – XX ст. характерна розвинутість лексичної системи. Цікавими є особливості фіксації лексичної варіативності номенів у їх проекції на

сучасні нормативні словники синонімів, особливо щодо звуження чи розширення значення. Так, синонімічна група 'добрий, сповнений доброти, чуйності' у сучасних лексикографічних працях містить 26 одиниць, а у словниках к. ХІХ – поч. ХХ ст. охоплювала 62 лексеми (разом з варіантами), із яких лише 16 зафіксовано в сучасних нормативних словниках; із 103 (разом з варіантами) репрезентантів семи 'злий, який недобррозичливо, неприязно ставиться до інших', виявлених у „Малоруско-німецькому словарі” та „Словарі української мови”, у „Словнику синонімів української мови”, що містить 18 лексем із цим значенням, виявлено 13. Аналіз 30 опозицій підтверджує загальну тенденцію до звуження синонімічного ряду сучасними нормативними словниками.

На нашу думку, підтвердженням процесів нормотворення є послідовна відсутність у словнику за ред. Б. Грінченка: 1) окремих форм, зокрема, зі зменшено-пестливими суфіксами, уживаними в говірках південно-західного наріччя (*добріський*); 2) вузькодіалектних слів (*влукий*); 3) окремих фонетичних варіантів загальноновживаних слів (*добржичливий*); 4) кальок з російської мови (*доброжелатель*); 5) окремих складних слів (*добремислячий, добровільний, добродушний*) тощо. Проте Б. Грінченко послідовно фіксує: 1) слова із загальнопоширеними суфіксами зменшеності, пестливості та згрубілості (*благесенький; добрезний*), 2) розмовні зменшено-пестливі форми (*благонький, добріненький*); 3) окремі лексеми, що відображають фонетичні особливості діалектного мовлення (*мнякенький, мнякесенький*); 4) слова із суфіксами *-ост-*, *-лив-* (*незлостивий, добростливий*). Такі самі й подібні коментарі характерні для всіх синонімічно-антонімічних блоків ТГЛ „Риси людини”, що дозволяє виявити закономірності відбору й відкидання відмінних рядів вокабул.

Підтверджено, що відмінності лексиконів творить варіантність фонетичних, словотвірних, акцентних форм, лексика, зокрема, запозичення з інших мов, абстрактна лексика, композити (новоутворення, слова разового вжитку письменників), власні назви. Зіставлення вокабулярів аналізованих словників підтверджує, що інтеграційне начало було сильним, хоча відмінна частина становить близько третини вокабул. Матеріали словників засвідчують їхній інтеграційний характер, прагнення Є. Желехівського, С. Недільського та Б. Грінченка піднести свої словники на надрегіональний рівень. Зіставний аналіз реєстрів дав можливість виявити спільні та відмінні сегменти лексиконів словників, регіональні та інтеррегіональні риси у складі лексиконів у контексті формування лексичних норм української літературної мови к. ХІХ – поч. ХХ ст. Виявлені на двох часових зрізах розбіжності можна пояснити увагою лексикографів минулого до слів та їхніх форм, які функціонують в усному мовленні, фольклорних текстах

та прагненням сучасних лексикографів подати лише лексеми, уживані в літературному стандарті.

Підкреслимо також незаперечну роль аналізованих лексикографічних праць у виробленні норм українського правопису. Є. Желехівський розробив український фонетичний правопис для власного словника, що базувався на „кулішівці”, хоча мав низку характерних особливостей, які були зумовлені діалектними рисами південно-західних говірок: у зв’язку з розрізненням у західноукраїнських говірках (на відміну від східних) твердих і м’яких зубних перед *i* літера *i* писалася не тільки для позначення йотованого *i* в словах типу *їхав, мої*, а після твердих зубних уживали літеру *i* (*стіл, сік*); звук *i* з *o* в новозакритих складах передавали через *i*. Літери *ъ, ы*, були вилучені з алфавіту; йотований *e* передавали через *є*, йотований *o* – через *йо*, м’якість приголосного перед *o* – через *ьо*. Згідно з галицькою вимовою в іменниках середнього роду не відбувалося подовження приголосного перед закінченням *є*, відповідно до наддніпрянського *я* (*житє, знанє*). Не пом’якшували прикметникові суфікси *-ськ(ий), -цьк(ий)* (*український, німецький*), *ь* уживали для пом’якшення *с* перед наступним м’яким приголосним (*свѣто, свѣит*); частка *-ся*, допоміжні дієслова – *му, меш, ме* писали окремо від дієслова (*являє ся, ходити меш*). Апостроф ставили після префіксів на приголосний перед йотованими *i* *o* (*з’явленє, з’орати*), за винятком губних (*мясо, бю*), вибухове *g* передавали через *г*, іншомовні слова – згідно з місцевою вимовою та урахуванням вимови звуків у мові-джерелі. В. Грещук справедливо зазначає, що правопис відіграв важливу роль справі уніфікації української графіки та орфографії та зближенні правописних норм Західної і Східної України [Грещук 1999: 57].

Діяльність Б. Грінченка в галузі правопису необхідно розглядати у двох аспектах: внесок ученого в практичне унормування українського правопису на початку ХХ ст. та його роль в теоретичній розробці питань історії української графіки та орфографії [Статєєва: 1997 281]. Б. Грінченко приділяв значну увагу теоретичним питанням українського правопису, зокрема, у розвідці „Три питання нашого правопису. З додатком А. Кримського” та праці „К вопросу о правописании украинского языка”. Були вироблені загальні принципи правопису, який дістав назву „грінченківка”: написання *йо, ьо* (замість *є*); уживання апострофа (*i* після губних приголосних перед *є, ї, я, ю*); написання слів типу *знання, життя*; вживання тільки *i* після м’яких приголосних; окрім того, обґрунтовано необхідність дотримуватися етимологічного написання слів. Усі вони були реалізовані в словнику. Пізніше „грінченківка” лягла в основу правопису (1918 – 1919 рр.), а більшість правил, уведених Б. Грінченком, стали підґрунтям чинного українського правопису. Таким чином, „Словарь української мови” Б. Грінченка зробив помітний внесок в унормування не лише українського правопису,

а й літературної мови кінця XIX – початку XX ст. і в практичному, і в теоретичному аспектах.

Дослідження підтвердило висновок учених про те, що словник за ред. Б. Грінченка „став точкою відліку для дослідження кодифікації лексичних норм сучасної української літературної мови, оскільки узагальнює сформовану на початку XX ст. мовну картину світу українців; після словника за ред. Б. Грінченка почалася доба нормативних словників літературної мови” [Струганець 2002: 9 – 10].

Узагальнюючи сказане, зауважимо, що українська літературна мова розвивається на живій народнорозмовній основі, відзначаючись на різних територіях України діалектною диференціацією, проте на всіх рівнях мовної системи простежено спільні риси; лексикографічні праці кінця XIX – початку XX ст. супроводжували творення нової української літературної мови на західноукраїнській та центральноукраїнській мовно-культурній основі й зафіксували рівень розвитку літературних норм. „Малоруско-німецький словар” і „Словар української мови” не тільки об’єктивно відобразили напрямки й тенденції мовотворчих процесів того часу, але й впливали на них, унормовуючи багатство літературної мови. Словники Є. Желехівського, С. Недільського та за ред. Б. Грінченка засвідчили, що рівень розвитку літературних норм, стан суспільної мовосвідомості етносу опосередковано віддзеркалені у лексикографічних працях.

Література

Грещук 1999 – Євген Желехівський у національно-культурному відродженні України / за ред. В. Грещука. – Івано-Франківськ : Плай, 1999. – 150 с.; **Пилинський 1976** – Пилинський М. М. Мовна норма і стиль / М. М. Пилинський. – К. : Наук. думка, 1976. – 287 с.; **Статєєва 1997** – Статєєва В. І. Українські письменники про проблеми літературної мови та мовознавства кінця XIX – початку XX ст. : (на матеріалах спадщини М. Коцюбинського, Лесі Українки, Б. Грінченка та ін.) / В. І. Статєєва. – Ужгород : Патент, 1997. – 408 с.; **Струганець 2002** – Струганець Л. В. Динаміка лексичних норм в українській лексикографії XX століття : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра філол. наук : спец. 10.02.01 „Українська мова” / Л. В. Струганець. – К., 2002. – 36 с.

Скиба І. Г. Напрямки й тенденції нормативних процесів кінця XIX – початку XX ст. (лексикографічний аспект)

Статтю присвячено дослідженню фіксації фонетико-граматичних та лексичних норм літературної мови кінця XIX – початку XX ст. у „Малоруско-німецькому словарі” Є. Желехівського, С. Недільського і „Словарі української мови” за ред. Б. Грінченка.

Ключові слова: нормування лексичного складу, лексикон, вокабуляр, тематичні групи лексики, сегмент, регіональні та інтеррегіональні складники.

Скиба И. Г. Направления и тенденции нормативных процессов конца XIX – начала XX ст. (лексикографический аспект)

Статья посвящена исследованию фонетико-грамматических и лексических норм украинского литературного языка конца XIX – начала XX вв. в „Малорусско-німецком словаре” Є. Желеховского, С. Недельского и „Словаре української мови” под ред. Б. Гринченко.

Ключевые слова: нормирование лексического состава, лексикон, вокабуляр, тематические группы лексики, сегмент, региональные и интеррегиональные составляющие.

Skyba I. G. Tendencies and trends of language standards in late XIX – early XX centuries (lexicographical aspect)

The article is devoted to the study of phonetic-grammar standards of Ukrainian literature language of late XIX – early XX centuries in „Malorussko-German Dictionary” by E. Zhelikhovsky, S. Nedilsky and ”The Dictionary of Ukrainian Language” edited by B. Grinchenko.

Key words: standardization of lexica, lexicon, vocabulary, segment, regional and cross regional elements.

Л. М. Цонева (Велико Тырново)

УДК 81'42

**ЯЗЫКОВАЯ ИГРА КАК ПРОЯВЛЕНИЕ КРЕАТИВНОСТИ
В МЕДИА-ТЕКСТЕ**

Языковая игра – актуальная тема для современной науки. После вышедших в конце прошлого века авторитетных монографий Т. Гридиной [Гридина 1996] и В. Санникова [Санников 1999] разные стороны этого интересного и сложного явления освещаются во множестве исследований лингвистов и философов.

Языковая игра (ЯИ) в широком смысле – это осознанное нарушение системных отношений между языковыми знаками, которое позволяет реализовать новые, нестандартные связи между ними; это сознательный переход говорящего на позиции Homo ludens (Человека играющего) [Гридина 1996: 239 – 240].

В ставшей уже классической монографии „Русский язык и языковая личность” Ю. Караулов подчеркивает: за каждым текстом стоит не только система языка, но и языковая личность, человек, владеющий системой языка [Караулов 1987: 26 – 27]. Ю. Караулов обращается к книге К. Ажежа „L’Homme de paroles” (Человек говорящий) и модели

человека и его языка, которую можно определить как диалектическое взаимодействие двух сфер – сферы вынужденного, обязательного подчинения нормам языка и сферы свободы, инициативы говорящего. Возможности для инициативы говорящего заложены в вариативности языка, которая проявляется в двух направлениях – в постепенных эволюционных изменениях (не зависящих от человека) и в сознательном индивидуальном творчестве [Цит по: Караулов 1987: 4 – 5].

Творческие возможности, по-другому – креативный потенциал (хотя и некоторые авторы разграничивают понятия творчество, креатив, креативность) заложены в каждом естественном языке.

ЯИ – центральное понятие креативной лингвистики (или лингвистики креатива) [См. об этом: Гридина 2009; Ремчукова 2009].

Явление ЯИ связано со стремлением языковой личности реализовать креативный потенциал как языка, так и самой личности, поскольку оно предполагает новую языковую компетенцию – не просто пассивное владение языком, а понимание способов творческого использования языка, творческого преобразования своего языкового опыта [См. об этом: Гридина 1996: 34]. Реализация креативного потенциала языка осуществляется по-разному у разных людей, в разных условиях, в разное время, в текстах разного типа.

Интересными особенностями отличаются проявления ЯИ в современном медиа-тексте, рассматриваемые в данной работе.

Материалом для анализа в ней являются тексты разных жанров, опубликованные в центральных российских изданиях разной политической направленности – „Аргументы и факты” (АиФ), „Московский комсомолец” (МК), „Труд”, „Российская газета” (РГ), „Независимая газета” (НГ), „Общая газета” (ОГ), „Огонек” (Ог.), „Итоги” (Ит.), „Новое время” (НВ) и др.

Игровые стратегии – одна из важных характеристик современного медиа-текста, они (наряду с другими интеллектуальными стратегиями) занимают все более важное место в „качественной” публицистике.

Активизацию игровых форм можно объяснить факторами внешнего, экстралингвистического характера, прежде всего стремлением к экспрессивности, а также стремлением осмеивать, иронизировать, играя языком. Разумеется, нельзя не отметить значимость в ЯИ и факторов внутриязыковых – заложенных в системе языка возможностей для развития и творчества (для различных трансформаций, переноса значений, производности и т. д.).

ЯИ проявляется на всех уровнях языка, хотя и во многих случаях отнесение конкретной игровой формы к определенному языковому уровню оказывается условным. Учитывая это, как и множество других особенностей игровых форм, которые трудно объяснить и классифицировать, В. Санников выделяет их в группу НЛО (неопознанных лингвистических объектов) [Санников 1999: 39].

Без всякого преувеличения можно сказать, что креативным потенциалом обладают все уровни и все единицы языка, что и позволяет играть ими. В подтверждение приведем слова Б. Нормана: „Языковая игра в самом широком смысле слова – это использование языка для достижения надъязыкового, эстетического, художественного эффекта. Проявления ее чрезвычайно многообразны – каламбуры и остроты, присловия и прибаутки, разложение и обновление фразеологизмов, сознательное фонетическое и морфологическое „кривлянье” („коверкание” языка”), метафорические номинации и сравнения и т. д.” [Норман 1994: 79].

Проявления ЯИ в медиадискурсе имеют некоторые важные характеристики, отличающие их от подобных проявлений в других стилях, например, в разговорном стиле. Так, если ЯИ в разговорном стиле – скорее всего балагурство, то в медиадискурсе ее можно определить как острословие, поскольку необыкновенная форма речи связана с более сложным и экспрессивным выражением мысли [Земская 1983: 175].

Особенностью медиа-текста можно считать и то, что в нем в ЯИ очень активно вовлекаются ключевые слова (КС) – названия понятий, актуальных для социума в целом и находящихся в центре общественного сознания. К важнейшим признакам КС относятся как их частотность вообще, в том числе в медиа-текстах и прежде всего в их заглавиях, так и их частотность в качестве „материала” для обыгрывания, темы для анекдотов и т. д. [Шмелева 1993]. Пример тому – обыгрывание „самого ключевого” слова наших дней – слова кризис [Цонева 2009; Цонева 2010; Шмелева 2009].

Не имея возможности в рамках статьи описать включение в ЯИ различных единиц языка, обратим внимание на собственные имена, которые можно определить как ключевые имена (КИ) – имена субъектов, известных в обществе, „героев нашего времени”. Это в первую очередь имена ведущих политиков, а также известных экономистов и бизнесменов, иногда – террористов, артистов, спортсменов и т. д., редко – известных ученых или писателей. Активность КИ в ЯИ обусловлена не только их лингвистическим, но и их богатым экстралингвистическим ассоциативным потенциалом – для них особенно важны знания о референте, о связанных с ним ситуациях, действиях, отношениях и т. д., которые, естественно, можно найти в более широком словесном или несловесном контексте.

В КИ экстралингвистическое актуально всегда – именно от него зависит включение имени в ЯИ; даже в тех случаях, когда определенная форма ЯИ безусловно „эксплуатирует” лингвистический потенциал самого имени, всегда можно найти связь (иногда довольно отдаленную или сложную) с экстралингвистическими знаниями о субъекте, о действиях и ситуациях, связанных с ним. „Игра ради самой игры”,

„просто игра” в медиадискурсе встречается редко, прежде всего в юмористических жанрах; она характерна, например, для разговорного стиля, где референт имени, включаемого в ЯИ, чаще всего известен в рамках только семейного социума и поэтому экстралингвистический потенциал его имени слабее.

Лингвистический потенциал КИ определяет скорее всего „направление” их игрового использования, т. е. их участия в определенных формах ЯИ. В связи с этим можно сказать, что некоторые имена просто „напрашиваются” на обыгрывание определенным образом.

К лингвистическому потенциалу КИ (как и собственных имен вообще) относятся фонетический облик, структура, лексическая мотивированность, а также сложный комплекс вербальных ассоциаций, как правило, разный у разных людей.

В качестве примера можно упомянуть различные фонетические игры, например, созвучия-рифмовки (их „непритязательность” позволяет считать их одним из результатов влияния разговорного стиля на дискурс СМИ): Ким Чен Ир на весь мир (МК); Гус вошел во вкус (МК); Буш уже не дюж? (АиФ); Между Маком и Бараком (АиФ).

Собственные имена с ясной внутренней формой, сохранившие семантическую связь с производящей основой, являются богатным материалом для создания каламбуров. Они базируются на раскрытии формы, в которой обнаруживаются семантические компоненты, „сигнализирующие” о качествах или действиях референта. Этимологическая „регенерация” в таких случаях опирается чаще всего на объединение в рамках контекста имени и родственного слова. Ср.: Строев – в строю! (МК); Путин откроет новый путь (МК) (в связи с последним примером упомянем, что этимологию фамилии Путин можно объяснять по-разному).

Особый интерес представляют примеры, в которых внутренняя форма имени раскрывается благодаря включению в контекст слов, ассоциативно связанных с этим именем: Громов грянул в конце года (МК).

Ср. также примеры с „птичьими” ассоциациями: А Лебедь рвется в облака (АиФ); Лебедя пытаются убедить, что он не орел (ОГ); Теперь Ю. Чайка – орел (АиФ); Валентина Соловьева упорхнула из тюрьмы (АиФ).

Интересны и случаи так наз. ложной этимологизации, в том числе сближение слов с весьма отдаленной или случайной формальной близостью, которые иногда определяют как „паронимическую аттракцию”. Примеры такого типа дают основание подчеркнуть, что чем нестандартнее путь создания каламбура, тем сильнее стилистический эффект от него [Гридина 1996: 53]. Ср.: Кара просил не каркать (МК); Гордое имя Гордон (Ог.); Рупоры Руперта (Ит.); Неистовый Иствуд (НВ); Нетонущий Тони (Ит.).

Экстралингвистическими причинами можно объяснить активность в медиатексте окказиональных слов – традиционной формы ЯИ.

Особо следует отметить словообразовательную продуктивность имен ведущих политиков; она же является и доказательством их определения как КИ – именно в периоды их особой частотности (совпадающие с „пиками” популярности референта) КИ становятся основой множества производных, в том числе окказиональных, а иногда – целых серий слов с различным значением: Депутаты зурябят министра (МК); То есть предлагается гуманный вариант: разделить большое зурябовладение на два маленьких полузурябства, но самого Михаила Юрьевича пополам пока не резать (АиФ).

Многочисленные окказиональные дериваты КИ выражают, как правило, негативную оценку действий, качеств и т. д. референтов. Ср.: Оппозиция выкорчевана, ее лидеры измельчали, ухакамадились (АиФ); Кондолизируй это (Ит.); Высшая добродетель в Хиллариленде – лояльность (Профиль).

В связи с этим можно отметить, что в современных СМИ (не только оппозиционных) нет недостижимых личностей или „священных коров”, поэтому объектом игры часто являются президент, премьер-министр и другие официальные лица. Такая, по мнению И. Ратниковой, „десакрализация” антропонимических знаков – показатель разрушения старых социальных мифов и создания новых [Ратникова 2003: 38].

Бесспорный „герой” окказионального словообразования в русском языке сегодня – премьер-министр России В. Путин: А как оценивают семилетнюю „путиниану” академические аналитики? (АиФ); Условия успеха путиномики (АиФ); Тверь – путингу дверь (НВ); Полная запутина (НВ); Вдоль по Путинскому (АиФ); Микропутиномика – это удобство топменеджера госкорпорации (НВ).

Среди имен зарубежных политиков активнее всего проявляется в ЯИ имя президента США Барака Обамы; при этом можно отметить разные особенности игрового использования имени Барак и фамилии Обама: То есть напечатанные „обамабаксы” будут выплескиваться из американской экономики, растекаться по миру и сеять глобальную инфляцию? (Ит.); За сто дней президентства нового американского лидера обамомания, которой заболела страна, еще не пошла на убыль (Ит.); Обаманутые ожидания (МК); Обама без обмана (Ит.); Маккейна опять забараквали (МК); От хижины Тома до Барака Обамы (АиФ).

К сравнительно новым проявлениям ЯИ, которые можно определить как типично „газетные”, отнесем так наз. графическую игру. К ней можно отнести, например, выделение шрифтом или цветом тех элементов, которые таким образом актуализируются, включаясь в каламбур или в другие формы ЯИ.

На параграфемике рассчитывают и единицы, которые можно определить как паронимическую аттракцию или как окказиональные слова, образованные от собственных имен (Саддам, Буш) и апеллятивов (мазохизм, пушечный): САДДАмазохизм (МК); БУШечное мясо (АиФ).

(Обратим внимание на интересные примеры с графическим выделением фамилии Буш в одной из новых монографий, посвященных ЯИ [Ильясова, 2009: 70]).

Как подчеркивает Т. Попова, разного типа графодериваты обнаруживают в наши дни „лавинообразный рост“, а сферы их употребления значительно расширены – это не только СМИ, но и реклама, Интернет и т. д. [Попова 2009: 150 – 151].

Ярким проявлением креативности можно считать и игровые трансформации цитат (в другой терминологии – аллюзий, прецедентных текстов, логоэпистем и т. д.), уже упоминавшиеся в наших работах [Цонева 2010а; 2010б]. Приведем несколько примеров, в которых в качестве нового элемента участвуют имена политиков: Вот придет Путин – рассудит (МК); Саддам в Ираке больше чем поэт (МК); Ширак большой, ему видней (Ит.).

Обобщая сказанное, отметим, что дальнейшее изучение проявлений языковой игры в разных языках и в текстах разного типа позволило бы не только полнее описать этот „продукт творчества“ (Т. Гридина), но и постигнуть сложные механизмы его создания.

Литература

Гридина 1996 – Гридина Т. А. Языковая игра: стереотип и творчество / Т. А. Гридина. – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 1996. – 214 с.; **Гридина 2009** – Гридина Т. А. К истокам вербальной креативности: творческие эвристики детской речи / Т. А. Гридина // Лингвистика креатива : коллектив. моногр. – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 2009. – С. 5 – 59; **Земская 1983** – Земская Е. А. Языковая игра / Е. А. Земская и др. // Русская разговорная речь. – М. : Наука, 1983. – С. 172 – 211; **Ильясова 2009** – Ильясова С. В. Языковая игра в коммуникативном пространстве СМИ и рекламы / С. В. Ильясова, Л. П. Амири. – М. : Флинта-Наука, 2009. – 296 с.; **Караулов 1987** – Караулов Ю. Н. Русский язык и языковая личность / Ю. Н. Караулов. – М. : Наука, 1987; **Норман 1994** – Норман Б. Ю. Грамматика говорящего / Б. Ю. Норман. – СПб. : Изд-во С-Петербур. ун-та, 1994. – 229 с.; **Попова 2009** – Попова Т. В. Креолизованные дериваты как элемент русской письменной коммуникации рубежа XX – XXI вв. / Т. В. Попова // Лингвистика креатива : коллектив. моногр. – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 2009. – С. 147 – 176; **Ратникова 2003** – Ратникова И. Э. Имя собственное: от культурной семантики к языковой / И. Э. Ратникова. – Минск : БГУ, 2003. – 214 с.; **Ремчукова 2009** – Ремчукова Е. Н. Грамматические категории в зеркале креативности / Е. Н. Ремчукова // Лингвистика креатива : коллектив. моногр. – Екатеринбург : Изд-во Урал. гос. пед. ун-та, 2009. – С. 245 – 269; **Санников 1999** – Санников В. З. Русский язык в зеркале языковой игры / В. З. Санников. – М. : Яз. рус. культуры, 1999. – 544 с.; **Цонева 2000**,

2002 – Цонева Л. Езиковата игра в съвременната публицистика / Л. Цонева. – Велико Търново : Фабер, 2000, 2002. – 176 с.; **Цонева 2009** – Цонева Л. Слово кризис в современной русской публицистике / Л. Цонева // Обрії сучасної філології : зб. наук. пр. – Вип. 1. – Луганськ, 2009. – С. 158 – 164; **Цонева 2010** – Цонева Л. Думата криза като ключова дума на времето / Л. Цонева // Световната криза и икономическото развитие : сб. с докл. от юбилейната междунар. науч. конф. – Т. 4. – Варна, 2010. – С. 56 – 64; **Цонева 2010a** – Цонева Л. Ономастические игры в дискурсе русских и болгарских СМИ / Л. Цонева // Речеведение: Современное состояние и перспективы : материалы науч. конф., посвященной юбилею М. Н. Кожинной. – Пермь, 2010. – С. 441 – 448; **Цонева 2010b** – Цонева Л. М. Игры с именами политиков в современном медиа-тексте / Л. М. Цонева // Лингвокультурология. – Вып. 4. – Екатеринбург : Урал. гос. пед. ун-т., 2010. – С. 137 – 152; **Шмелева 1993** – Шмелева Т. В. Ключевые слова текущего момента / Т. В. Шмелева // Collegium. – Киев, 1993. – Кн. 1. – С. 33 – 38; Шмелева 2009 – Шмелева Т. В. Кризис как ключевое слово текущего момента / Т. В. Шмелева // Политическая лингвистика. – Екатеринбург, 2009. – Вып. 2. – С. 63 – 67.

Цонева Л. М. Мовна гра як прояв креативності в медіа-тексті

У роботі розглянуто деякі прояви мовної гри як „продукту” мовної творчості в медіа-тексті. Спеціальну увагу приділено залученню в ігрові форми ключових імен – імен суб’єктів, актуальних для суспільства загалом в конкретний відрізок часу.

Ключові слова: креативність, мовна гра, медіа-текст, ключові імена.

Цонева Л. М. Языковая игра как проявление креативности в медиа-тексте

В работе рассматриваются некоторые проявления языковой игры как „продукта” языкового творчества в медиа-тексте. Специальное внимание уделяется вовлечению в игровые формы ключевых имен – имен субъектов, актуальных для общества в целом в определенный отрезок времени.

Ключевые слова: креативность, языковая игра, медиа-текст, ключевые имена.

Coneva L. M. Yazykovaya game as display of creation in medias-text

Some displays of linguistic game are in-process analysed as a „product” of linguistic creation in medias-text. The special attention is spared engaging in the playing forms of the key names – names of subjects, actual for society on the whole in the certain span of time.

Key words: creation, linguistic game, medias-text, key names.

ГРАМАТИКА. СЛОВОТВІР

Н. М. Бобух (Полтава)

УДК 811.161.2: 81'373.422

МОРФОЛОГІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА АНТОНІМІЧНИХ ПАР (на матеріалі поетичної мови ХХ століття)

Належність складників антонімічних пар до однієї частини мови – основна граматична особливість опозицій. Питання про морфологічне вираження лексем із протилежними значеннями на матеріалі різних мов порушене в працях О. Реформатського [Реформатский 1967: 96], Л. Введенської [Введенская 2003: 10], Г. Гочева [Гочев 1989: 106 – 108], Л. Полюги [Полюга 2006: 11 – 12] та ін.

На думку О. Реформатського, найбільше антонімів мають якісні прикметники й відповідні прислівники, оскільки „для появи антонімії необхідна наявність якісної ознаки в значенні слова, яку можна градувати й доводити до протилежної” [Реформатский 1967: 96]. В іменниках у прямому значенні антонімія виявляється рідше, вона виникає насамперед у субстантивах, які співвідносяться з антонімічними прикметниками: *світло - темрява, жара - холод, початок - кінець*. Те ж і в дієсловах: *бідніти - багатіти, починати - завершувати* та ін. [Там само].

„Антоніми найчастіше утворюються серед якісних прикметників, іменників, – наголошує Л. Введенська, – рідше серед дієслів, прислівників” [Введенская 2003: 10].

За даними болгарського дослідника Г. Гочева, поширення опозицій серед різних частин мови (беруться до уваги тільки непохідні антоніми) відображено в таких процентних співвідношеннях: прикметників – 40,6 %, дієслів – 32,7 %, іменників – 17,9 %, прислівників – 5,4 %, прийменників – 2,2 %, займенників – 1,2 % [Гочев 1989: 106 – 108].

Така розбіжність, на нашу думку, пояснюється тим, що дослідники, визначаючи поширення антонімів серед різних лексико-граматичних розрядів слів, не враховують поділ семантично протиставлюваних лексем на непохідні й похідні від інших частин мови.

Мета нашої розвідки – запропонувати морфологічну класифікацію опозицій на матеріалі українського поетичного словника ХХ ст.

Протилежні відношення в досліджуваних текстах репрезентують і самостійні, і службові частини мови. Серед антонімічних пар, компоненти яких належать до повнозначних лексико-граматичних розрядів слів, виокремлюємо ад’єктивні, дієслівні, субстантивні, адвербіальні й прономінальні. Аналіз фактичного матеріалу свідчить про те, що роль різних частин мови в утворенні антонімів неоднакова. У поетичній мові найбільшу кількість опозицій зафіксовано серед

ад'єктивів, які називають якості та властивості, що можуть виявлятися різноступенево й навіть перетворюватися в протилежні: *багатий - бідний, близький - далекий, великий - малий, високий - низький, гарячий - холодний, гіркий - солодкий, легкий - важкий, м'який - твердий, новий - старий, світлий - темний, теплий - холодний, хороший - поганий, швидкий - повільний* тощо, наприклад: *Дзвінок – гортанний лоскотун, / Малий сіяч великих лун / Довершує права - / Веселі видава-дива* (І. Драч); *Світле полум'я бушує / В небі темному нічному, / Дзвони б'ють – ніхто не чує, / А чи чує, чи не чує - / Ніхто серця не рятує* (Л. Первомайський).

У творах українських поетів ХХ ст. спостережено перевагу опозицій із компонентами – якісними прикметниками, оскільки протиставлення характерні насамперед для лексем, у значенні яких є вказівка на якість. Відносні прикметники, контрастність яких ґрунтується на наявності співвідносних із ними твірних субстантивів, антонімами бувають рідко. „Їх антонімічність, – зазначає Л. Полюга, – диктується наявністю відповідних іменників” [Полюга 2006: 12]. У досліджуваних поетичних текстах зафіксовано такі ад'єктивні опозиції з компонентами – відносними прикметниками: *буденний - святковий (будень - свято), весняний - осінній (весна - осінь), воєнний - мирний (війна - мир), земний - небесний (земля - небо), північний - південний (північ - південь), ранковий - вечірній (ранок - вечір)*, наприклад: *Іду по діброві, а листя мені під ногами: / „Шу - шу”. / Осіння діброво, я в тебе не дуже багато прошу: / Весняного шуму, щоб луни аж понад лугами* (П. Воронько); *Вогні небесні і земні вогні / Живим сріблом нуртують в океані* (Л. Дмитерко).

У поетичних текстах виявлено, зокрема, ад'єктиви, співвідносні з протиставлюваними дієсловами та прислівниками: *балакучий - мовчазний (балакати - мовчати), вітальний - прощальний (вітатися - прощатися), згаданий - забутий (згадувати - забувати), учораїшній - завтраїшній (учора - завтра), учораїшній - сьогоднішній (учора - сьогодні), сьогоднішній - завтраїшній (сьогодні - завтра)*, приміром: *Ми маримо і не знаходим, / А вже барвінок одцвіта, / Вже перед нами йдуть походом / Забуті й згадані літа* (Л. Первомайський); *І все це у душі іскринками заляже - / І звуки, й запахи, і в димарі виття, - / І учораїшній день з сьогоднішнім пов'яже / Строкатою тканиною буття* (М. Руденко).

Друге місце щодо частотності вживання посідають антоніми, виражені дієсловами: *брати - віддавати, вітатися - прощатися, говорити - мовчати, жити - умирати, запитувати - відповідати, зустрічати - проважати, зустрічатися - розлучатися, любити - ненавидіти, починати - закінчувати, світати - смеркати, сміятися - плакати* тощо, наприклад: *Ради тебе [Україно] перли в душі сію, / Ради*

тебе мислю і творю - / Хай **мовчать** Америки й Росії, / Коли я з тобою **говорю** (В. Симоненко); Цю чистоту, / що не сплямить її, / як рану тішу / в серці обгорілім! / І перли днів лягають в теплі ріллі... / Чому ж **сміються**, / **плачуть** солов'ї?! (С. Йовенко).

Значна кількість дієслівних антонімічних пар пов'язана, по-перше, зі здатністю їхніх компонентів означати протилежну спрямованість дій, по-друге, з наявністю різноманітних словотвірних префіксів, семантика яких зумовлює творення дієслів із контрастним значенням. Корелятивні антонімічні префікси, поєднуючись зі спільнокореневими словами, утворюють дієслівні опозиції: *вдихати - видихати, вигравати - програвати, добавляти - відбавляти, загадувати - відгадувати, заплющувати - розплющувати, зацвітати - відцвітати, підходити - відходити, приїжджати - від'їжджати, сходити - заходити* тощо. Приміром: *Я задихаюсь, я вмираю. / Товар лицем, лице – товаром. / Я й те, що **виграю, програю**. / Я запушу в них гонораром! (Л. Костенко); *Десь дзенькнув місяць золотим відерцем! / Це ти, це ти / Цвіла в моєму сні. / Ніч **одцвітала, зацвітало** серце, / Як полохливі маки навесні (Г. Коваль).**

У досліджуваних поетичних текстах зафіксовано також відприкметникові дієслівні контрастиви з компонентами-антонімами: *біліти - чорніти (білий - чорний), більшати - меншати (більший - менший), дешевшати - дорожчати (дешевий - дорогий), довшати - коротшати (довший - короткий), лівіти - правіти (лівий - правий)* тощо. На відміну від прикметників, що виражають протилежні статичні ознаки, дієслова називають полярні динамічні ознаки, виконувані предметом або властиві йому в процесі їх становлення й розгортання, пор.: *В мої коси надія заплетена. / Не приходьте до мрії і снів. / Я чекаю вас в **чорному** вечорі, / Я чекаю вас в **білому** дні (Г. Чубач); *В долинах **десь хатки біліють**, / Привітно світяться вогні, / А тут, на горах, в вишині, / Провалля з скелями **чорніють** (О. Олесь).**

Поетичний словник засвідчує також дієслівні опозиції, семантично протиставлювані складники яких співвідносні з відповідними субстантивами: *днювати - ночувати (день - ніч), зимувати - літувати (зима - літо)* та ін.: *День ми **днюєм**, ніч **ночуєм**, / Все ми бачим, а не чуєм, / І ніяк ми не згадаєм, / що зробилось з нашим краєм (О. Олесь); *Тихим словом чи думою / поділюсь: / як живу. / Де я **літую**. / Де я **зимую** (М. Сингаївський).**

Антонімічні пари, члени яких виражені іменниками, посідають третє місце. В. Морозова, досліджуючи іменники з протилежними значеннями в сучасній російській мові, виділяє субстантиви із власною та віддзеркаленою антонімією. „Власна антонімія іменників формально й семантично оформляється незалежно від інших антонімічних пар (цієї чи інших частин мови). Загалом особливості власної антонімії виявляються: а) у специфічному використанні антонімічних морфем у процесі оформлення відношень протилежності; б) в особливому характері

співвіднесеності антонімічних імен з реаліями об'єктивної дійсності” [Морозова 1975: 9]. До протиставлюваних іменників, які репрезентують зазначений різновид антонімії, зараховуємо такі: *блондин - брюнет, будень - свято, весна - осінь, вічність - мить, день - ніч, доля - недоля, друг - ворог, земля - небо, зима - літо, північ - південь, ранок - вечір, слава - ганьба, щастя - нещастя* тощо, приміром: *Бо чесно – чи не забагато / Мені випробувань дано?.. / На будень помінявши свято, / З сльозою п'ю своє вино* (В. Крищенко); *Бачу літо у високім цвіті, / Янтареві доли і поля, / Є в людини молодість на світі, / Як полтавське небо і земля* (А. Малишко).

Віддзеркаленою є антонімія іменників, похідних від семантично протиставлюваних лексем, що належать до інших частин мови (дієслів або прикметників). Опозиції, утворені від дієслівних основ, номінують опредмечені полярні дії: *будування - руйнування (будувати - руйнувати), зустрічання - провадження (зустрічати - проваждати), купівля - продаж (купувати - продавати), світання - смеркання (світати - смеркати), схід - захід (сходити - заходити)* тощо, наприклад: *Нові жита бувають на землі... / Жалі?.. Забуто сльози і жалі / В день руйнування, сили, будування* (М. Рильський); *Що час? Смеркання і світання, / І забуття глухі моря, / І золота моя, остання, / Над нами юності зоря* (Л. Первомайський).

Антонімі-іменники, похідні від прикметників, називають опредмечені якості та властивості: *білина - чорнота (білий - чорний), гіркота - солодкість (гіркий - солодкий), глибина - мілина (глибокий - мілкий), зручність - незручність (зручний - незручний), молодість - старість (молодий - старий)* та ін., приміром: *Одвеснували грому тиглі, / Одцвів мій жайвір угорі. / Вже на порі калини стиглість / І дум солодкість на порі. / Ах, ту солодкість хто й навіщо / Змішав з гіркотами навпіл?* (Г. Світлична); *Шуми ж мені, зеленопружне диво / Полтавської рясної сторони, / На мій поріг, де дозріває жниво, / Чи то з мілин, чи то із глибини* (А. Малишко).

Властиві українській поезії ХХ ст. й адвербіальні контрастиви: *багато - мало, вчора - завтра, вчора - сьогодні, гуртом - поодиноці, за - проти, завжди - ніколи, зсередини - ззовні, спочатку - потім, сьогодні - завтра, туди - звідти, туди - назад, тут - там* та ін., наприклад: *Жорстокий час уміє розлучати / І між людей орать свою межу. / Останній шанс – не так уже й багато, / Але й не мало, - я тобі скажу* (В. Крищенко); *Розтане сніжок на роками притомленій скроні. / Повернеться листя в грудневій сади. / І дзенькнуть вудилами юності нашої коні. / Та це вже – ніколи... / Ніколи... Навіки. / Завжди* (Б. Олійник).

Похідні прислівники з протилежними значеннями утворені переважно від якісних прикметників: *біло - чорно (білий - чорний),*

близько - далеко (близький - далекий), весело - сумно (веселий - сумний), високо - низько (високий - низький), гірко - солодко (гіркий - солодкий), легко - важко (легкий - важкий), прямо - криво (прямий - кривий) та ін. Приміром: *А до зими: не близько й не далеко, / Якраз на відстань вимовлених слів* (Г. Чубач); *Будьмо, люди! / Солодко і гірко / слово заповітне вам скажу. / В кожне серце на квітучу гілку / Невмирущу пісню посаджу* (М. Сингаївський).

Рідше антонімічні адвербіальні деривати співвідносні з відповідними непохідними іменниками, які мають протилежні значення: *удень - уночі (день - ніч), вранці - ввечері (ранок - вечір), навесні - восени (весна - осінь), узимку - улітку (зима - літо) – Тече ріка, / Вночі і вдень шумить, / А в ній – і твій струмочок жєбонить / І б'ється в скелі, рушить валуни, / І в тій ріці – / Не змірять глибини* (Г. Коваль); *За борами синіми / Дні мої почато. / Вересневі, прозорні / Згадують неважко. / Взимку – як метелиця, / Влітку – як ромашка* (А. Малишко).

Займенників, які репрезентують контрастні значення, небагато: *все - нічого, всі - ніхто, той – цей*. Нечисленність антонімічних пар серед займенників пов'язана, очевидно, з особливістю їхнього лексичного значення й порівняно невеликою кількістю слів, які належать до цієї частини мови, наприклад: *Переживу. Перечорнію. / Перекигичу. Пропаду. / Зате – нічого. Все. Німію / Байдужість в голови кладу* (М. Вінграновський); *Напинаю намет самоти, / Де зі мною – ніхто й усі... / Де відходиш у далеч ти / По сльозах, немов по росі* (Л. Забашта).

Серед службових частин мови найбільша кількість антонімічних пар виражена прийменниками з просторовим значенням. Одним із засобів вираження категорії локативності, що є надзвичайно значущою й водночас доволі складною, – наголошує М. Степаненко, – є прийменниково-відмінкові форми, у творенні яких беруть участь просторові прийменники [Степаненко 2004: 390]. Серед прийменників, що репрезентують локативні відношення, виділяємо такі опозиції:

1) *в (у) – з (із, зі)*. Конструкцію з прийменником *в (у)* і знахідним відмінком використовують при означенні предмета, місця, простору, усередину яких спрямована дія. Прийменник *з (із, зі)* у поєднанні з родовим відмінком уживають при вказуванні на предмет, середовище, зсередини яких спрямована дія: *Ти любиш стежину оту, / Що йде із хати в цілий світ, / Веде у юність золоту / З твоїх дитячих світлих літ* (Л. Забашта);

2) *від (од) – до*. Сполучення прийменника *від* із родовим відмінком уживають при означенні місця або предмета, які є вихідним пунктом руху. Конструкція з прийменником *до* і родовим відмінком виражає межу, кінцевий пункт руху: *Від Золотих воріт до золотої Софії / по вулиці дитинства повільно пройду. / Прошелестять за мною золотою завією / каштани і клени в найтихішій із задум* (С. Йовенко);

Крім того, сполучення з опозицією *від (од) - до* використовують і для вираження часових відношень: прийменник *від* із родовим відмінком іменника вживають при означенні моменту початку дії, стану та ін.; прийменник *до* – при означенні часової межі дії, стану: *Це од віку моє, це до віку моє – / Наче соняшник, батьківська хата, / Де на довгі літа нам зозуля кує, / Із причілка духмяниться м'ята* (В. Крищенко);

3) *до - з*. Прийменник *до* в сполученні з родовим відмінком називає місце, предмет або особу, у бік яких спрямована дія, прийменник *з* та родовий відмінок указують на місце, простір тощо, звідки спрямовані дія, рух: *Світ – веселка, що з річки до лісу / Простяглася по небу, ясна, / І крізь райдужну видно завісу / Легкий зарис рибалки й човна* (М. Рильський).

Опозиція *з – до* входить також до складу конструкцій, що репрезентують темпоральні відношення (початок і закінчення дії в часі): *На крилатих конях / Лицарі летять... / З ранку і до ночі / По сухій дорозі / Коні тупотять* (О. Олесь);

4) *за - перед*. Прийменник *за* у сполученні з орудним відмінком уживають на означення предмета, позад якого щось відбувається або хтось (щось) перебуває; конструкція „прийменник *перед* + орудний відмінок” означає місце перебування когось (чогось) або дію, яка відбувається поблизу якогось предмета: *Золоті ворота, Золоті ворота, – / Через вас ходили радість і скорбота; / Перед вами слався дикий степ широкий, / А за вами дружба, а за вами спокій* (А. Пашко);

5) *на - з*. У сполученні зі знахідним відмінком прийменник *на* використовують для означення предмета, на який спрямована дія. Конструкція „прийменник *з* + родовий відмінок” указує на предмет, з якого спрямовані дія, рух: *І рушають поїзди у вечір, / І приходять поїзди із ночі. / І долоні падають на плечі, / А з плечей злетіти вже не хочуть* (В. Крищенко).

Конструкцію „прийменник *на* + іменник у знахідному відмінку” вживають і при означенні місця простору, що є кінцевим пунктом руху. У такому значенні вона протиставлена сполученню прийменника *з* та родового відмінка, що використовують при вказуванні на сферу діяльності, заняття та ін., із яких ідуть, повертаються: *На роботу чи з роботи, / Та і вдома є турботи. / Дехто дивиться кіно, / Дехто грає в доміно* (П. Сингаївський);

6) *на - під*. Прийменник *на* в поєднанні з місцевим відмінком уживають, позначаючи місце, де перебуває предмет, відбувається дія або на яке поширюється певний стан. Конструкція з прийменником *під* і орудним відмінком означає особу, предмет та ін., нижче яких відбувається дія або міститься хто-, що-небудь: *Я на камені й під каменем - / У землі й металі важкому. / Де мені ви будете - / в серці чи в бронзі – дім?* (В. Коротич);

7) *над* - *під*. У сполученні з орудним відмінком прийменник *над* використовують на позначення особи, предмета, вище яких хтось (щось) перебуває або відбувається дія. Значення конструкції з прийменником *під* подано вище, наприклад: *Летиться ранкове проміння згори, / Летиться згори крізь проточене листя, / Ніби усе під тобою горить, / Ніби усе над тобою димиться* (Л. Талалай).

В антонімічні відношення вступають також прийменники *без* - *з*, *до* - *після*. Прийменник *без*, поєднуваний тільки з формою родового відмінка й уживаний для вираження відсутності когось або чогось, вилучення якогось предмета із загалу, протиставляється прийменнику *з*, який у конструкції з орудним відмінком означає супровідність, присутність: *Тихий вечір над водою / Зорі кидає до неба... / Ой нелегко бути з тобою, / Та це важче бути без тебе* (В. Крищенко).

Прийменник *до*, що разом із формою родового відмінка використовуються при означенні події, явища та ін., яким передуює інша подія чи явище, антонімічний прийменнику *після*, що в сполученні з родовим відмінком уживається при означенні явища, за яким настає якась подія, яке-небудь інше явище: *Шматок землі, / ти зवेशь Україною. / Ти був до нас. Ти будеш після нас* (Л. Костенко).

У поетичному дискурсі зафіксовано також опозиції, протиставлювані компоненти яких виражені частками *так* - *ні* та вигуками *здрастуй(те)* - *прощай(те)*: *Це тільки мрії... так чи ні, / Чи проростуть слова, як треба, / Ввібравши щедру ясність неба, / Про це судити не мені* (Л. Забашта); *Ти дивився. А я вже – як на трапі! / І слів нема. І туга через край. / Життя іде по „Гаусівській шляпі”: / отак-от – „здрастуй”, а отак – „прощай”* (Л. Костенко).

Отже, дослідження морфологічного вираження складників корелятивних пар засвідчує, що антонімія властива всім повнозначним частинам мови, за винятком числівників. У поетичних текстах переважають опозити, складники яких виражені прикметниками, дієсловами, іменниками та прислівниками. Найчастіше конституенти антонімічних пар виражені якісними прикметниками, що можна пояснити їхньою здатністю репрезентувати якості та властивості, які виявляються різноступенево й навіть перетворюються в протилежні, а також дієсловами, що зумовлено насамперед їхньою можливістю виражати векторну протилежність. Рідше вживають у поетичній мові субстантивні та адвербіальні опозиції. Антонімічні відношення репрезентовано й неповнозначними частинами мови, зокрема прийменниками (здебільшого локативного значення), частками, вигуками.

Література

Введенская 2003 – Введенская Л. А. Словарь антонимов русского языка / Л. А. Введенская. – М. : ООО „Издательство Астрель” : ООО

„Издательство АСТ”, 2003. – 448 с.; **Гочев 1989** – Гочев Г. Антонимите в българския език / Г. Гочев. – София : Народна просвета, 1989. – 119 с.; **Морозова 1975** – Морозова В. М. Антонимия имен существительных в современном русском языке : автореф. дис. на стиск. учен. степ. канд. филол. наук : спец. 10.02.01 „Русский язык” / В. М. Морозова. – Куйбышев, 1975. – 24 с.; **Полюга 2006** – Полюга Л. М. Повний словник антонімів української мови / Л. М. Полюга. – 3-є вид., допов. і випр. – К. : Довіра, 2006. – 510 с.; **Реформатский 1967** – Реформатский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский. – М. : Просвещение, 1967. – С. 95 – 98; **Степаненко 2004** – Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення : моногр. / М. І. Степаненко. – Полтава : АСМІ, 2004. – 463 с.

Бобух Н. М. Морфологічна характеристика антонімічних пар (на матеріалі поетичної мови ХХ століття)

У статті досліджено морфологічне вираження складників корелятивних пар, зафіксованих в українських поетичних текстах ХХ ст., розглянуто опозиції з компонентами – самостійними частинами мови (ад’єктивні, дієслівні, субстантивні, адвербіальні й прономінальні), а також опозиції з компонентами – службовими частинами мови, зокрема прийменниками (здебільшого локативного значення), частками, вигуками.

Ключові слова: лексико-граматичні розряди слів; ад’єктивні, дієслівні, субстантивні, адвербіальні й прономінальні опозиції; власна та віддзеркалена антонімія.

Бобух Н. Н. Морфологическая характеристика антонимичных пар (на материале поэтической речи ХХ века)

В статье исследуется морфологическое выражение составных корелятивных пар, зафиксированных в украинских поэтических текстах ХХ в., рассмотрены оппозиции с компонентами – самостоятельными частями речи (адъективные, глагольные, субстантивные, адвербиальные и прономинальные), а также оппозиции с компонентами – служебными частями речи, в частности, предлогами (преимущественно локативного значения), частицами, междометиями.

Ключевые слова: лексико-грамматические разряды слов; адъективные, глагольные, субстантивные, адвербиальные и прономинальные оппозиции; собственная и отраженная антонимия.

Bobukh N. M. Morphologic characteristics of antonymic pairs (on the material of poetic language of the XX century)

The article deals with morphologic expression of components of correlating pairs found in the Ukrainian poetic texts of the XX century. Oppositions with components – independent parts of speech (adjective, verbal,

nominative, adverbial and pronominal), and also oppositions with components – syncategorematic parts of speech such as prepositions (mainly of locative meaning), particles, interjections are studied.

Key words: lexical and grammatical categories of words; adjective, verbal, nominative, adverbial and pronominal oppositions; own and reflected antonymy.

Ю. О. Божко (Харків)

УДК 811.161.2'367.624

**ОСОБЛИВОСТІ ПРИСЛІВНИКА
ЯК САМОСТІЙНОЇ ЧАСТИНИ МОВИ
В СУЧАСНІЙ УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ**

Об'єктом нашого дослідження є прислівник. Учені по-різному його визначали і визначають, наприклад, є така кваліфікація: „...Прислівник – це самостійна, але абсолютно периферійна частина мови, що ґрунтується на чотирьох повнозначних частинах мови – прикметникові, дієслові, числівникові та іменникові, яка виражає ознаку іншої ознаки, вживається в структурі речення в позиції детермінанта і в придієслівній позиції другорядного члена речення, поєднується з опорним реченням та з опорним дієсловом зв'язком прилягання, та для якої характерна морфологічна безкатегорійність і незмінність” [Вихованець 2004: 299]. Існують й інші визначення. „Прислівником, – стверджує О. Пазяк, – називається самостійна частина мови, що виражає якісну або кількісну ознаку дії чи стану, ступінь або міру вияву іншої ознаки і доповнює значення дієслова, виражаючи різні обставини, за яких відбувається дія” [СУМ 2005: 238]. На думку М. Плющ, прислівником є „...повнозначна незмінювана частина мови, що виражає ознаку дії, стану чи ознаку якості або предмета” [СУЛМ 2005: 295]. В. Горпинич подає таке визначення: „Прислівник... – лексико-граматичний клас невідмінюваних слів з категоріальним значенням непроцесуальної ознаки дії, ознаки непроцесуальних ознак (якості), зрідка ознаки предмета, що виконує синтаксичну функцію обставини або означення, інколи частини присудка” [Горпинич 2004: 228].

Термін *прислівник* уперше вжив О. Патрицький у 1873 р. Тривалий час цей термін не міг закріпитися в граматиках. Автори перших українських граматики (О. Павловський, І. Могильницький, О. Левицький) уживали ще до середини XIX ст. термін *наречіє*. Термін М. Смотрицького *наречіє* вказував, що прислівником є те, що стосується „речі”, дієслова. Майже до 90-х років XIX ст. уживання термінології, зокрема прислівникової, характеризувалося повним різноб'єм. Так, поняття „прислівник” передавалося словами: *прислівок*, *прилог*,

приглаголля, наріччя, прислівце, прислово, причасівник, прийменник тощо.

„Як прикметник виражає ознаку предмета, – зазначає І. Чапля, – так прислівник виражає ознаку дієслова. Через те замість давньої назви *наречіє* в українській мові узвичаїлась назва *прислівник*, що є скороченням слова *прідієслівник*» [Чапля 1960: 10]. Мовознавець підкреслює, що слово *прислівник* є калькою з латинського слова *adverbium* (*ad* – префікс **при-**, *verbum* – дієслово), що перекладається як *прідієслівник*.

Деякі дослідники поділяють прислівники на атрибутивні, або означальні, й обставинні. Атрибутивними називають переважно ті прислівники, які утворилися від прикметників. У свою чергу означальні прислівники поділяються на якісні, кількісні і способу дії. *Атрибут* – це означення. „*Атрибут* – термін, який широко вживається переважно в західноєвропейському мовознавстві в такому ж значенні, як і термін *означення*” [НТСУМ 2000: 64]. Отже, в основу розподілу прислівників на атрибутивні (означальні) й обставинні фактично покладено характер синтаксичного функціонування прислівників: означальні прислівники виконують функцію означення, а обставинні – функцію обставини. Дійсно, прислівники можуть функціонувати як означення, але як означення неузгоджені. Роль неузгодженого означення виконують саме обставинні прислівники, напр.: *Карлос вибрав шлях **направо***, *Гвідо вибрав шлях **наліво*** (Леся Українка). Неузгоджені означення (який?) *направо*, (який?) *наліво* є синтаксичними дериватами потенційних обставин напрямку *направо* (куди?), *наліво* (куди?). Це, по-перше. По-друге, означальні прислівники також є обставинами. Означальний прислівник, сполучаючись з дієсловом-присудком, у реченні стає обставиною міри і ступеня чи обставиною образу або способу дії. Лише обставини міри і ступеня, образу або способу дії означають ознаки самої дії чи стану. Залежно від того, з якими дієсловами сполучаються прислівники, вони (прислівники) можуть означати: ступінь інтенсивності реалізації дії (...*Я **прудко** побіг через сіни і двір до клуні навипиньки* (О. Довженко); міру вияву дії чи стану (*Сповнилось серце **ущерть*** (Леся Українка); якісний характер дії (*Співає **весело** і **сміливо**, могутнім чудесним голосом, яким обдарувала його природа, співає для себе, а криничанські діди слухають його, сумовито стоячи з веслами по садках, а урядник уже свариться на нього [Данька] з берега* (О. Гончар); кількісний характер дії (*Танцювали **поодинокі** або **парами*** (З. Тулуб); спосіб здійснення дії (...*Я **прудко** побіг через сіни і двір до клуні **навипиньки*** (О. Довженко). Прислівники, що виконують функцію зазначених обставин, І. Чапля кваліфікував як означально-обставинні. Отже, усі прислівники є обставинними, в українській мові немає придієслівного означення.

Деякі дослідники виділяють модальні прислівники, а також до прислівників відносять слова категорії стану. Включення до складу прислівників слів категорії стану, модальних слів і слів, яких важко віднести до тієї чи тієї частини мови, на думку О. Тихонова, перетворює прислівник на своєрідне „звалище” [Тихонов 1970: 259]. У статті ми не розглядаємо способи творення прислівників. Зазначимо тільки, що прислівники *по-перше, по-друге, по-третє* тощо, які називають модальними, є лише формальними прислівниками. Повного переходу числівників у прислівники в таких граматичних формах не відбувається. Ці форми фактично виконують функцію числівника, а не прислівника.

З’ясуємо особливості прислівника, будуючи просте речення. Іменник (форма називного відмінка) + дієслово (предикативна форма) утворюють граматичну основу простого речення, у якому їх називають відповідно підметом і присудком. Користуючись термінологією синтаксису, можемо сказати, що присудок (дієслово) означає динамічну ознаку (дію або стан як процес) предмета, позначеного підметом (іменником). Дія, позначена присудком, відбувається в часі і просторі. Отже, час (час, коли здійснюється дія; вихідний або кінцевий момент виконання дії) і простір (місце, у якому відбувається дія; напрямок руху) є зовнішніми обставинами дії, у межах яких вона реалізується. Зовнішніми обставинами дії можуть також бути: причина виникнення дії; мета, задля досягнення якої здійснюється дія; умова, за якої відбувається чи може відбуватися дія, перебування в певному стані; умова, всупереч якій відбувається дія або зберігається стан. Крім зовнішніх обставин дії, у межах яких вона відбувається, існують внутрішні обставини дії, у межах яких вона може розвиватися. Залежно від характеру, дія може виділятися ступенем інтенсивності реалізації, мірою вияву, якісною або кількісною ознакою, способом здійснення. Зовнішні і внутрішні обставини дії позначаються обставиною, окремим членом речення, який сполучається з присудком способом прилягання. Другорядний член речення обставина може бути представлений обставиною місця або напрямку, які позначають місце, де відбувається дія, або її напрямок (відповідають на питання **де?, звідки?, куди?**); обставиною часу, яка може означати час, у який відбувається дія, вихідний або кінцевий момент виконання дії і відповідати на питання **коли?, як довго?, відколи?, доки?**; обставиною причини, яка означає причину настання дії і може відповідати на питання з **якої причини?, через що?, чому?**; обставиною мети, яка означає мету виконання дії і може відповідати на питання з **якою метою?, для чого?, нащо?**; обставиною умови, яка означає умову, за якої відбувається дія чи триває стан, і може відповідати на питання **за якої умови?, в якому випадку?**; обставиною допустовості, яка означає умову, всупереч якій відбувається дія або зберігається стан, і може відповідати на питання **незважаючи на що?, усупереч чому?**; обставиною міри і ступеня, яка означає ступінь

інтенсивності дії чи міру її вияву і може відповідати на питання **в якій мірі?, наскільки?, як багато?, у скільки разів?**; обставиною образу або способу дії, яка означає якісну ознаку або спосіб здійснення дії і може відповідати на питання **як?, яким способом?**.

Виникає запитання: „Чи існують такі слова, які можуть виконувати функцію обставини?” Такі слова існують, вони означають ті ж самі явища навколишнього світу, які позначаються обставинами, і відповідають на ті ж самі питання, на які відповідають обставини. А як називають ці слова? Учені в XVII ст. такі слова називали обставинними словами. Обставинне слово є доповненням до слова-дієслова, тому деякі дослідники кваліфікували його як таке, що може існувати лише при іншому слові. Як наслідок, обставинне слово назвали прислівником. Обставинне слово слід називати придієслівником, оскільки воно слугує доповненням до дієслова-присудка, щоб виконувати функцію обставини-другорядного члена речення. Так, придієслівник, що позначає місце (*надворі*), виконує функцію обставини місця або напрямку (*Надворі стояла тиша* (І. Нечуй-Левицький); придієслівник, який означає час (*навесні*), виконує функцію обставини часу (*Навесні пташки повертались до рідного лісу* (О. Іваненко); придієслівник, який означає умову (*безперешкодно*), виконує функцію обставини умови (*Вони рушили безперешкодно всі гуртом із здобиччю до корабля* (М. Лукаш); придієслівники, що означають образ або спосіб дії (*сердито, знехотя, помалу*), виконують функцію обставини образу або способу дії (*Санька знехотя, сердито й помалу лізе знову на лежанку* (В. Винниченко); придієслівник, який означає причину (*згарячу*), виконує функцію обставини причини (*Згарячу Остап із Соломією бігли ще деякий час, аж поки знесилилися зовсім* (М. Коцюбинський); придієслівник, що означає мету (*навмисно*), виконує функцію обставини мети (*Генриць навмисно не хотів наперед говорити татові нічого* (І. Франко); придієслівник, який означає міру чи ступінь (*дотла*), виконує функцію обставини міри і ступеня (*Від самого спуску і до церкви – третини села як не було: вигоріло дотла* (О. Довженко).

Дієслово і придієслівник є самостійними словами, вони означають явища навколишнього світу різного класу: дієслово означає дію, а придієслівник – обставину цієї дії. Тому придієслівник може сполучатися не тільки з дієсловом, а й з іншими частинами мови. При цьому він завжди залишається обставинним словом: відповідає на те ж саме питання, на яке відповідає обставина. Бути ж обставиною є його первинною, або основною, синтаксичною функцією. Крім придієслівника, функцію обставини можуть виконувати й інші граматичні форми. Та й не всі обставини можуть виражатися придієслівниками.

Деякі дослідники вважають, що слово називається прислівником тому, що воно сполучається з різними словами. Тоді виникає запитання:

„З якими частинами мови пов’язується прислівник як частина мови?” У зв’язку з цим коротко охарактеризуємо деякі частини мови і зв’язок між ними з позиції морфології. Іменником називають частину мови, яка „...об’єднує слова з предметним значенням, вираженим у граматичних категоріях відмінка і числа та у формах певного граматичного роду” [СУЛМ 2005: 201]. Але чому слова, які означають предмети, називають іменниками, а не, наприклад, предметниками? Можливо, іменниками називають слова тому, що вони іменують предмети. Такі слова є іменниками предметів або просто іменниками. У підручниках подається роз’яснення того, що або кого можна вважати предметом. Іменник є головною частиною мови, яка не залежить від інших частин мови. Прикметником називають частину мови, що об’єднує слова, які позначають статичні або незмінювані протягом деякого відрізка часу ознаки предметів. Такими ознаками є: колір предмета (*синя блузка*), матеріал (*дерев’яний будинок*), розмір (*висока гора*), смак (*кисле яблуко*), зовнішні риси людини чи тварини (*кремезний хлопець*, *худа корова*), внутрішні (психологічні) риси людини (*смілива дівчина*), властивості предметів (*зручне ліжко*), характеристика предмета за дією (*налякана дитина*), відношення предмета до простору (*польові квіти*), відношення предмета до часу (*вчорашня газета*), належність (*материна блузка*) і т. ін.. Можливо, слова називають прикметниками тому, що вони іменують або означають прикмети предметів. Прикметник у реченні сполучається з іменником як означення з підметом чи додатком, узгоджуючись з ними в роді, числі й відмінку. Слід зазначити, що деякі прикметники можуть виражати ознаки предметів, які слід кваліфікувати як процесуальні. Наприклад, у реченні *Ця дівчина дуже красива* прикметник *красива* слід визначати як присудок, а прислівник *дуже* – як обставину міри і ступеня (*Ця дівчина* (в якому стані?) *красива* (в якій мірі?) *дуже*). Слова, які іменують або означають дії чи стани предметів, називаються дієсловами. Дія або стан предмета є динамічною ознакою предмета. Дієслово стоїть в одному ряду з прикметником, як приіменникові частини мови. Наприклад, щоб описати всього один предмет, необхідно вжити аж три слова: *легкова* ← (яка?) — *автомашина* — (що робить?) → *їде*. При цьому іменується сам предмет, його статична і динамічна ознаки. Дієслово в реченні сполучається з іменником як присудок з підметом. А що означають слова, об’єднані в частину мови, яку називають прислівником? Щоб відповісти на це запитання, необхідно групу слів, уключених до складу прислівника, поділити на кілька мінігруп за їхніми значеннями:

слова, що означають **місце**
(дії):

*вгорі, внизу, вдома, спереду, ззаду,
всюди, там, тут, навколо, неподалік,
угорі;*

слова, що означають

вгору, нагору, згори, зверху, знизу, вбік,

напрямок (дії):	додому, вліво, наліво, вправо, направо, звідусіль, туди, сюди, вишир;
слова, що означають час (дії):	вдень, вночі, вранці, увечері, навесні, влітку, восени, взимку, тепер, колись, завжди;
слова, що означають причину (дії):	згарячу, зопалу, зозла, здуру, спересердя, знічев'я;
слова, що означають мету (дії):	наперекір, навмисне (навмисно), напоказ, назло;
слова, що означають міру і ступінь (дії):	дуже, щирть, дотла, вволю, догола, вдвоє, занадто, зовсім;
слова, що означають образ або спосіб (дії):	добре, весело, сміливо, знехотя, помалу, сердито, навшпиньки, голосно, сильно, навприсядки.

Що ж об'єднує подані слова, адже вони означають такі різні явища навколишнього світу? Об'єднує їх те, що явища навколишнього світу, позначені цими словами, є обставинами дій чи станів, вираженими дієсловами-присудками. І місце, і напрямок, і час, і причина, і мета, і міра та ступінь, і спосіб мають зв'язок з діями, як їхні обставини. Цей зв'язок демонструється граматичним сполученням двох слів: дієслова й прислівника, напр.: *тремтять* (де?) *угорі*, *покапувало* (звідки?) *зверху*, *посумую* (коли?) *увечері*, *заплачу* (коли?) *вранці*, *вихвалити* (з якої причини?) *знічев'я*, *робиться* (з якою метою?) *навмисне*, *посиніли* (якою мірою?) *зовсім*, *злетіли* (як?) *тривожно* і *радісно*. Очевидно, що прислівники фактично є придієслівниками. Прислівник виник і формувався як придієслівна частина мови, тому його (прислівник) необхідно перейменувати на придієслівник. Дієслово сполучається з іменником, як присудок з підметом, з одного боку, і – з придієслівником, як присудок з обставиною, з іншого боку. Така схема сполучуваності зазначених частин мови зумовлена їхніми морфологічною будовою, семантичним і граматичним значеннями, яка (схема) потім реалізується в реченні як його граматична будова, напр.: *Автомашина* (що робила?) *їхала* (як?) *повільно*. Універсальна прислівна частина мови в українській мові не виявляється.

Отже, спираючись на результати проведеного дослідження, робимо такі висновки: 1) розподіл прислівників на означальні (атрибутивні) й обставинні визнаємо таким, що не відображає в повному обсязі сутність прислівників; 2) прислівник необхідно перейменувати на придієслівник, оскільки він є придієслівною частиною мови. У зв'язку з цим, звертаємо увагу на те, що в деяких європейських мовах досліджувану частину мови називають придієслівником: (англійська мова) *Verb* – *дієслово*, *Adverb* – *придієслівник*; (німецька мова) *das Verb* – *дієслово*, *das Adverb* – *придієслівник*.

Література

Вихованець 2004 – Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 398 с.; **Горпинич 2004** – Горпинич В. О. Морфологія української мови / В. О. Горпинич. – К. : Академія, 2004. – 335 с.; **НТСУМ 2000** – Новий тлумачний словник української мови : у 4 т. – К. : Аконіт, 2000. – Т. 1 – 4; **СУЛМ 2005** – Сучасна українська літературна мова / за ред. М. Я. Плющ. – К. : Вища шк., 2005. – 430 с.; **СУМ 2005** – Сучасна українська мова / за ред. О. Д. Пономарева. – К. : Либідь, 2005 – 488 с.; **Тихонов 1970** – Тихонов А. Н. Наречные слова и выражения в русском языке (в связи с проблемой «Фразеология и слово») / Александр Николаевич Тихонов // Вопросы фразеологии : тр. Сам. ГУ им. А. Навои. – Вып. 178. – С. 259 – 272. – (Новая серия); **Чапля 1960** – Чапля І. К. Прислівники в українській мові / І. К. Чапля. – Х. : Вид-во ХДУ, 1960. – 124 с.

Божко Ю. О. Особливості прислівника як самостійної частини мови в сучасній українській мові

У статті досліджено особливості прислівника, визначено його як придієслівну частину мови, тому запропоновано прислівник перейменувати на придієслівник.

Ключові слова: дієслово, обставина, прислівник, присудок.

Божко Ю. А. Особенности наречия как самостоятельной части речи в современном украинском языке

В статье исследованы особенности наречия, и в результате оно (наречие) определяется как приглагольная часть речи, поэтому предлагается наречие переименовать в приглаголье.

Ключевые слова: глагол, наречие, обстоятельство, сказуемое.

Bozhko J. O. Peculiarities of the adverb as the notional part of speech in the modern Ukrainian language

The article investigates the peculiarities of the adverb as a part of speech. The author offers her definition of this part of speech.

Key words: verb, adverb, adverbial modifier, predicate.

Л. Б. Воловик (Полтава)

УДК 811.112.2.:81'373.611:001.4

**СЛОВОТВІРНІ ПОТЕНЦІЇ ТВІРНИХ ОСНОВ
ПРЕФІКСАЛЬНИХ ДІЄСЛІВ НА РІВНІ УТВОРЕННЯ
БЕЗАФІКСНО-ПОХІДНИХ ІМЕННИКІВ
У НІМЕЦЬКІЙ ЕКОНОМІЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ**

Безафіксне словотворення є важливим чинником розвитку словникового складу німецької мови. Більшість словотвірних моделей (СМ) безафіксного словотворення продуктивні в сучасній німецькій мові. Для архітекτονіки твірних основ (ТО) префіксальних сильних дієслів властива наявність у їхніх словотвірних рядах (СР) віддієслівних похідних іменників, утворених за СМ: $M_{2,3}SN=SVPräf.+SV_{st-}(SV_{st+})+en$ – моделі віддієслівних безафіксно-похідних іменників з незмінним коренем (SV_{st-}) і зі змінним коренем (SV_{st+}).

У статті розглянуто утворення безафіксно-похідних іменників від ТО префіксальних дієслів шляхом субстантивації основ інфінітива, конверсії основ інфінітива, конверсії основ претериту префіксальних дієслів.

Субстантивацію основ інфінітива – доволі поширене в німецькій мові явище – досліджували різні вчені [Адмони 1978: 175; Willmans 1899: 405]. Це один із способів збагачення словникового складу мови. Субстантивованій інфінітив – це „найпростіший засіб субстантивації кожного дієслова” [Willmans 1899: 405]. Віддієслівне ім'я – універсальне, оскільки воно характерне для всіх дієслів, за винятком деяких випадків претерито-презентних дієслів [Адмони 1978: 96]. Субстантивація інфінітива дає змогу компактно виражати в іменнику два комплекси значень: значення предметності, граматичного роду, відмінка, з одного боку, та значення часу, способу протікання дії, видові відношення до об'єкта дії – з іншого. Отже, субстантивованій інфінітив постає засобом економії в мові, конденсації іменного та дієслівного значення в одному слові. Завдяки простоті способу творення він успішно конкурує з іншими віддієслівними іменами. За своєю семантикою субстантивованій інфінітив близький до абстрактних іменників, які виражають процес дії або стан, оскільки він є назвою цього процесу, але водночас і відрізняється від них більшою визначеністю та позначає абстрактне поняття дії, що не співвідноситься з будь-якими ознаками, зокрема й із суб'єктом.

М. Степанова зазначає, що субстантивовані інфінітиви – це імена дії (стану) з менш яскраво вираженою процесуальністю порівняно з несубстантивованими інфінітивами, відмінюються за сильним типом і, зазвичай, не вживаються в множині [Степанова 1984: 215]. Процес субстантивації відбувається тоді, коли виникає потреба передати процесуальність у предметній формі. Особливістю семантики

субстантивованого інфінітива є його нейтральність у позначенні дії без додаткових та уточнювальних відтінків. Він називає абстраговані поняття (предмети, дії, стани).

Субстантивовані інфінітиви префіксальних сильних дієслів утворюються за СМ: $M_2 SN=SN:SV(Präf.+SV_{st-})+en$. ПО, утворені за цією СМ мають СЗ: 1) результату дії (процесу), наприклад: *be//schaffen* (*u, a*) – заготовляти → *das Beschaffen* – заготовка, закупка; 2) зміни форми або стану, закінчення дії, наприклад: *er//löschen* (*o, o*) – потухати → *das Erlöschen* – затухання; припинення (наприклад, страхування); закінчення (наприклад, терміну). У межах моделі $M_2 SN=SN:SV(Präf.+SV_{st-})+en$, ми виділяємо такі ММ:

1. $MM_2 SN=SN:SV(Präf._{be-}+SV_{st-})+en$, наприклад: *be//laden* (*u, a*) – навантажувати → *das Beladen* – навантаження; *be//schaffen* (*u, a*) – заготовляти → *das Beschaffen* – заготовка, закупка; залучення (наприклад, капіталу).

2. $MM_2 SN=SN:SV(Präf._{ge-}+SV_{st-})+en$, наприклад: *ge//frieren* (*o, o*) – морозити → *das Gefrieren* – замерзання. При утворенні віддієслівних безафіксно-похідних іменників від ТО префіксальних сильних дієслів з префіксом **ge-**, утворюються дієслова, які мають значення засвоєння якості.

3. $MM_2 SN=SN:SV(Präf._{er-}+SV_{st-})+en$: *er//halten* (*ie, a*) – отримувати → *das Erhalten* – одержання (напр., грошей); *er//löschen* (*o, o*) – потухати, гаснути → *das Erlöschen* – затухання; припинення (наприклад, страхування); закінчення (наприклад, терміну). При поєднанні ТО префіксальних сильних дієслів з префіксом **er-**, утворюються дієслова, які мають значення зміни форми або стану, закінчення дії.

4. $MM_2 SN=SN:SV(Präf._{ver-}+SV_{st-})+en$: *ver//laden* (*u, a*) – завантажувати, виробляти → *das Verladen* – завантаження; *ver//lesen* (*a, e*) – сортувати → *das Verlesen* – сортування. При поєднанні ТО префіксальних сильних дієслів з префіксом **ver-** утворюються дієслова, які мають значення закінчення дії.

5. $MM_2 SN=SN:SV(Präf._{zer-}+SV_{st-})+en$: *zer//brechen* (*a, o*) – ламати → *das Zerschlagen* – поломка. При поєднанні ТО префіксальних сильних дієслів з префіксом **zer-** утворюються дієслова, які виражають негативну оцінку або дію.

6. $MM_2 SN=SN:SV(Präf._{ent-}+SV_{st-})+en$: *ent//laden* (*u, a*) – розвантажувати → *das Entladen* – розвантажування; *ent//werfen* (*a, o*) – проектувати → *das Entwerfen* – проектування. За цією ММ утворилися ПО із СЗ закінчення дії.

7. $MM_2 SN=SN:SV(Präf._{emp-}+SV_{st-})+en$: *emp//finden* (*a, u*) – випробовувати → *das Empfinden* – сприйняття; процес.

8. $MM_2 SN=SN:SV(Präf._{miss-}+SV_{st-})+en$: *miss//fallen* (*ie, a*) – не подобатися → *das Missfallen* – невдоволення.

Утворення віддієслівних безафіксно-похідних іменників від ТО префіксальних слабких дієслів шляхом придбання основою інфінітива дієслова парадигми іменника подане за СМ:

1. $M_2SN=SN:SV(Präf.+SV_{schw.})+en$ – СМ субстантивації основи інфінітива префіксального слабкого дієслова. ПО мають значення дії, процесу: *be//merken* (-te, -t) – помічати → *das Bemerken*; *ver//setzen* (-te, -t) – переміщувати, переводити на нове місце роботи (віддати під заставу); → *das Versetzen* – переміщення; *ver//rechnen* (-te, -t) – проводити розрахунок → *das Ver//rechnen* – помилка в розрахунку.

2. $M_{2,3}SN=SN(Präf.+SN/SA+en)$ – модель похідних іменників з незмінним і зі змінним коренем – субстантивацією основи інфінітива ТО префіксального слабкого дієслова, співвідносного з ТО іменника або прикметника: *be//lichten* (-te, -t) – експонувати → *das Belichten* – освітлення; *er//härten* (-te, -t) – підтверджувати (документ) → *das Erhärten* – підтвердження; *er//wärmen* (-te, -t) – зігрівати → *das Erwärmen* – покращення відносин.

Субстантивація основ інфінітива префіксальних слабких дієслів є характерним явищем, але від деяких ТО інфінітивів субстантивація не виявлена, наприклад, від дієслів: *beachten*, *beanspruchen*, *bebauen*, *bedienen*, *bedingen*, *begrenzen*, *beliefern*, *belüften*, *benutzen*, *berechnen*, *erhitzen*, *erproben*, *erschüttern*, *erzeugen*, *entwickeln*, *überarbeiten*, *überblatten*, *überdachen*, *überdecken*, *überfluten*, *überhöhen*. Той факт, що наведені вище ТО дієслівних лексем не мають зареєстрованих у словниках субстантивованих інфінітивів, не свідчить про те, що вони не можуть виникати. Від кожного інфінітива дієслова можна утворити субстантивований інфінітив, якщо в цьому є комунікативна необхідність. Так, у словнику Р. Клаппенбах зареєстровані субстантивовані інфінітиви, яких немає в інших словниках (*befördern* – *das Befördern*, *beheizen* – *das Beheizen*, *belasten* – *das Belasten*, *beobachten* – *das Beobachten*, *verbrauchen* – *das Verbrauchen*). Це дозволяє стверджувати, що субстантивовані інфінітиви можуть виникати як новоутворення й ставати стабільними структурами. Характерно, що субстантивація інфінітивів частіше відбувається в префіксальних слабких дієсловах із префіксами **be-**, **ver-**, які в сучасній німецькій мові є найбільш частотними й продуктивними [Левицький 2008: 230].

Безафіксно-похідні віддієслівні субстантиви, утворені від ТО префіксальних слабких дієслів, продовжують брати участь у словотворенні. При цьому безафіксно-похідні іменники, що виникли внаслідок субстантивації інфінітива префіксальних слабких дієслів, виявляють у процесі утворення складних іменників незначну словотвірну активність. Незначну кількість субстантивованих інфінітивів зафіксовано в складі складних іменників: *ver//sagen* – *das Versagen* – *die Versagenshäufigkeit*; *ver//schweißen* – *das Verschweißen* – *das Unterpulverschweißen*.

1. $M_2SN=SV(PII)+SVsein/werden$ – модель субстантивації складного інфінітива для позначення стану, у якому перебуває який-небудь предмет, яке-небудь явище, що виражене ТО префіксального слабкого дієслова.

2. $M_2SN=SV(PII)$ – модель субстантивації дієприкметника минулого часу: *be//dienen (-te, -t)* – обслуговувати – *der Bediente* – службовець.

За визначенням О. Смирницького, „конверсія інфінітива – безафіксне утворення десубстантивних дієслів за допомогою зміни лише однієї парадигми без участі будь-яких словотвірних афіксів” [Смирницький 1956: 71].

За визначенням К. Левковської, „конверсія інфінітива являє собою спосіб словотворення без застосування яких-небудь спеціальних словотвірних афіксів. При конверсії основа тієї чи тієї частини мови набуває системи форм іншої частини мови, оскільки нове слово утворюється внаслідок включення ТО в іншу парадигму. Єдиним словотвірним засобом є система форм тієї частини мови, до якої належить слово, що виникає” [Левковская 1956: 98].

Нині конверсію розглядають як внутрішньорівневу трансорієнтацію мовних одиниць. Зона дії функціональної трансорієнтації може обмежуватися тільки одним рівнем мовної системи або охоплювати кілька з них.

Прикладом функціональної трансорієнтації одиниць одного рівня може слугувати конверсія лексичних одиниць. Витоками теорії функціональної трансорієнтації лінгвальних одиниць можна вважати вчення Ш. Баллі про функціональну транспозицію елементів мови [Балли 1955: 136] – одну з перших спроб вивчення структури мови, невіддільну від її функціонування.

Сутність теорії транспозиції полягає в розкритті механізму обміну функціями між одиницями мови. Було встановлено, що подібно до того, як кореневі морфеми входять до різних морфологічних структур або частин мови, так і сформовані слова входять до різних синтаксичних сполучень, із яких одні є для них визначальними й типовими, інші – менш звичними, але припустимими. Така система відношень і складає сутність функціональної транспозиції [Балли 1955: 131].

Функціональну транспозицію, на думку Ш. Баллі, можна подати як процес, що здійснюється на основі трьох елементів: транспоненда (вихідної форми), транспозитора (засобу транспозиції) та транспозита (результату). Такі транспозитні кроки нагадують етапи дериваційного акту. Отже, природу й різновид деривації ще належить визначити.

Дослідження явища функціональної транспозиції ґрунтувалося переважно на аналізі мовних фактів лексичного рівня, хоча й наголошувалося, що вона охоплює всю мовну систему шляхом залучення одиниць усіх рівнів у процедуру транспозиції. Ш. Баллі описував функціональну транспозицію як траспонування кореневої морфеми за

допомогою словотвірних засобів у ту чи ту частину мови, потім утворене слово могло виконувати функції, властиві його власній категорії, або ж шляхом реалізації в незвичному контексті функції, характерні для інших частин мови [Балли 1955: 130 – 132]. Отже, сутність функціональної транспозиції була фактично зведена до конверсії лексичних одиниць – одного з різновидів транслінгвального феномена функціональної трансорієнтації мовних одиниць.

Традиційно конверсію ототожнюють із „транспозицією серед частин мови, коли слово з однієї частини мови транспортується в іншу частину мови” [Вацеба 2004: 20]. Але конверсія, на нашу думку, є значно складнішим процесом, ніж механічне „транспортування” лексичних одиниць з одного лексико-граматичного класу до іншого.

У випадку з конверсією слід говорити про функціональну трансорієнтацію лексичних одиниць, оскільки зміна частиномовних (синтаксичних і морфологічних) ознак транспонендів (вихідних форм) є лише одним із наслідків модифікації функціонально-прагматичної „орієнтації” вихідного слова. Функціональна трансорієнтація передбачає повне оновлення функціональної парадигми вихідної одиниці, модифікацію її семантики, зміну дистрибуції [Єнікеєва 2006: 240].

Складністю феномена конверсії можна пояснити й різні трактування її природи. Оскільки конверсія виявляється через частиномовну транспозицію, тривалий час її вважали граматичним явищем. З огляду на те, що і транспонендами (вихідними формами), і транспозитами (результатами) конверсійних актів є одиниці лексичного рівня, робили спроби визначення функціональної транспозиції як лексичного явища. Дериваційна природа конверсії, спрямована на породження „нової”, у певному сенсі, лексеми, сприяла встановленню думки про вербокративну сутність цього явища [Єнікеєва 2006: 240 – 241].

Сучасні лінгвісти визначають конверсію як специфічний спосіб словотвору, характерними рисами якого є: а) повне збереження експонента вихідного знака „зовнішньої форми слова” [Мешков 1976: 120] і відсутність лінійних словотвірних засобів; б) обов’язкова зміна синтаксичної функції вихідної лексичної одиниці; в) оновлення парадигми похідної лексичної одиниці відносно твірної; г) модифікація семантики твірної лексеми [Мешков 1976: 120; Квеселевич 2001: 40].

Віддієслівні безафіксно-похідні іменники утворюються від ТО префіксальних сильних дієслів шляхом конверсії основи інфінітива за СМ: $M_2SN=SN:SV_{inf.}[(Präf.+SV_{st.})\rightarrow SN]$. У межах цієї моделі виділяємо такі ММ:

1. $MM_2SN=SN:SV_{inf.}[(Präf.be.+SV_{st.})\rightarrow SN]: be//schlagen (u, a)$ – конфісковувати \rightarrow *der Beschlag* – конфіскація; $be//sitzen (a, e)$ – володіти ч-н. \rightarrow *der Besitz* – володіння; власність, майно; $be//tragen (u, a)$ – складати (суму) \rightarrow *der Betrag* – сума.

2. $MM_2SN=SN:SV_{inf.}[(Präf_{er-}+SV_{st-})\rightarrow SN]$: *er/lassen* (ie, a) – віддавати (розпорядження) → *der Erlaß* – указ; оподаткування; звільнення від податків; *er/tragen* (u, a) – приносити дохід → *der Ertrag* – дохід, прибуток; вихід (напр., продукту); *er/werben* (a, o) – придбавати, заробляти → *der Erwerb* – придбання, дохід, заробіток.

3. $MM_2SN=SN:SV_{inf.}[(Präf_{ver-}+SV_{st-})\rightarrow SN]$: *ver/tragen* (u, a) – укладати договір → *der Vertrag* – договір, контракт; *ver/laden* (u, a) – порівнювати → *der Verlad* – завантаження; *ver/derben* (a, o) – псувати → *der Verderb* – псування (товару); *ver/leihen* (ie, ie) – давати позику → *der Verleih* – прокат.

4. $MM_2SN=SN:SV_{inf.}[(Präf_{zer-}+SV_{st-})\rightarrow SN]$: *zer/fallen* (ie, a) – руйнуватися → *der Zerfall* – розруха.

5. $MM_2SN=SN:SV_{inf.}[(Präf_{ent-}+SV_{st-})\rightarrow SN]$: *ent/fallen* (ie, a) – не відбутися → *der Entfall* – тех. брак, відходи.

6. $MM_2SN=SN:SV_{inf.}[(Präf_{emp-}+SV_{st-})\rightarrow SN]$: *emp/fangen* (i, a) – приймати, отримувати → *der Empfang* – прийом, отримання (грошей).

7. $MM_2SN=SN:SV_{inf.}[(Präf_{miss-}+SV_{st-})\rightarrow SN]$: *miss/fallen* (ie, a) – бути неприємним → *der Missfall* – неприємний випадок.

Не всі кореневі сильні дієслова, які є ТО в складі префіксальних сильних дієслів, мають віддієслівні іменники, що утворені шляхом конверсії основ інфінітива. Так, кореневі сильні дієслова *gleichen*, *lassen* не мають іменників *Gleich*, *Laß*, тоді як префіксальні дієслова *vergleichen*, *verlassen* мають співвідносні з ними іменники *Vergleich*, *Verlaß*.

Віддієслівні безафіксно-похідні іменники утворюються від ТО префіксальних слабких дієслів шляхом конверсії основи інфінітива за СМ: $M_2SN=SN:SV_{inf.}[(Präf_{schw-}+SV_{schw-})\rightarrow SN]$. У межах цієї моделі виділяємо такі ММ:

1. $MM_2SN=SN:SV_{inf.}[(Präf_{be-}+SV_{schw-})\rightarrow SN]$: *be/richten* (-te, -t) – надавати звіт → *der Bericht* – доповідь, звіт; *be/legen* (-te, -t) – оподаткувати → *der Beleg* – документ.

2. $MM_2SN=SN:SV_{inf.}[(Präf_{ge-}+SV_{schw-})\rightarrow SN]$: *ge/währen* (-te, -t) – надавати (напр. пільгу, кредит) → *die Gewähr* – гарантія; *ge/brauchen* (-te, -t) – вживати (що-небудь) → *der Gebrauch* – вживання.

3. $MM_2SN=SN:SV_{inf.}[(Präf_{er-}+SV_{schw-})\rightarrow SN]$: *er/lösen* (-te, -t) – викупати, виручати (гроші) → *der Erlös* – виторг, прибуток.

4. $MM_2SN=SN:SV_{inf.}[(Präf_{ver-}+SV_{schw-})\rightarrow SN]$: *ver/kaufen* (-te, -t) – продавати → *der Verkauf* – продаж, збут (продукції); *ver/brauchen* (-te, -t) – вживати, витрачати → *der Verbrauch* – споживання; *ver/kehren* (-te, -t) – спілкуватися → *der Verkehr* – (грошовий) обіг.

5. $MM_2SN=SN:SV_{inf.}[(Präf_{zer-}+SV_{schw-})\rightarrow SN]$: *zer/knallen* (-te, -t) – розбивати (з тріском) → *der Zerknall* – вибух.

6. $MM_2SN=SN:SV_{inf.}[(Präf_{miss-}+SV_{schw-})\rightarrow SN]$: *miss/brauchen* (-te, -t) – використовувати в злочинних цілях (кого-, що-небудь.) → *der Missbrauch* – зловживання.

Віддієслівні безафіксно-похідні іменники утворюються від ТО префіксальних слабких дієслів шляхом конверсії ТО претериту префіксальних слабких дієслів: $M_3SN=SV(Präf.+SV_{schw.})$: *belegen* (-te, -t) – покривати → *der Belag* – контингент осіб; *ersetzen* – заміщати → *der Ersatz* → компенсація.

Ця модель не характерна для слабких дієслів, зважаючи на відсутність у трьох основних формах цих дієслів аблаута. Наведені дієслова є винятком через те, що вони каузативні, утворені від сильних кореневих дієслів, наприклад: (*liegen* – *lag* – *gelegen*; *legen* – *legte* – *gelegt* → *der Belag*); (*sitzen* – *saß* – *gessen*; *setzen* – *setzte* – *gesetzt* – *der Ersatz*). За структурою вони співвідносяться з ТО сильного кореневого дієслова.

Віддієслівні безафіксно-похідні іменники утворюються від ТО префіксальних сильних дієслів шляхом конверсії ТО претериту за СМ: $M_3SN=SN:SV_{imp.}[(Präf.+SV_{st.+})→SN]$, наприклад: *ver//treiben* (ie, ie) – продавати, збувати → *der Vertrieb* – продаж, збут; *be//stehen* (a, a) – полягати → *der Bestand* – склад; *be//treiben* (ie, ie) – займатися (чим-небудь) → *der Betrieb* – виробництво; *be//greifen* (i, i) – розуміти → *der Begriff* – поняття.

Віддієслівні безафіксно-похідні іменники утворюються від ТО префіксальних сильних дієслів шляхом конверсії ТО із супутнім чергуванням кореневого голосного за СМ: $M_3SN=SN:SV[(Präf.+SV_{st.+})→SN]$, наприклад: *be//ziehen* (o, o) – закуповувати (товари) → *der Bezug* – одержання (прибутку); *ver//schließen* (o, o) – приховувати → *der Verschluß* – замок; *be//tragen* (u, a) – складати (суму) → *der Betrug* – обман; *ent//werfen* (a, o) – розробляти (наприклад, проект) → *der Entwurf* – проект.

Утворення іменників шляхом конверсії з супутнім чергуванням кореневого голосного спостерігаємо в СР тільки тих сильних префіксальних дієслів, у складі яких кореневі сильні дієслова мають співвідносні з ними безафіксно-похідні іменники, утворені шляхом конверсії із супутнім чергуванням кореневого голосного, наприклад: *ent//werfen* (a, o) – розробляти (напр. проект) → *der Entwurf* – проект.

Отже, основи префіксальних дієслів виявили низьку активність у породженні ПО іменників унаслідок субстантивації основ інфінітива (19,5%), конверсії основ інфінітива (17,5%), конверсії основ претерита (14%).

Література

Адмони 1978 – Адмони В. Г. Историко-типологическая морфология германских языков (именные формы глагола, категория наречия, монофлексия) / В. Г. Адмони, В. Н. Ярцева – М. : Наука, 1978. – 175 с.; **Балли 1955** – Балли Ш. Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М. : Изд-во иностр. литер., 1955. – 416 с.; **Вацеба 2004** – Вацеба Р. В. Функціональна транспозиція

(конверсія) як перехід вихідної частини мови у твірну частину мовлення і її можливості співвідношення / Р. В. Вацеба // Вісн. Запоріж. держ. ун-ту. – Запоріжжя : ЗДУ, 2004. – № 4. – С. 18 – 23; **Єнікєєва 2006** – Єнікєєва С. М. Системність і розвиток словотвору сучасної англійської мови : моногр. / С. М. Єнікєєва. – Запоріжжя : ЗНУ, 2006. – 303 с.; **Квеселевич 2001** – Квеселевич Д. І. Практикум з лексикології сучасної англійської мови / Д. І. Квеселевич, В. П. Сасіна. – Вінниця : Нова кн., 2001. – 126 с.; **Левицький 2008** – Левицький В. В. Основи германістики / В. В. Левицький. – Вінниця : Нова кн., 2008. – 528 с.; **Левковская 1956** – Левковская К. А. Лексикология немецкого языка / К. А. Левковская. – М. : Учпедгиз, 1956. – 245 с.; **Смирницкий 1956** – Смирницкий А. И. Лексикология английского языка / А. И. Смирницкий. – М. : Изд-во лит. на иностр. яз., 1956. – 260 с.; **Степанова 1984** – Степанова М. Д. Теоретические основы словообразования в немецком языке / М. Д. Степанова, В. Фляйшер – М. : Вышш. шк., 1984. – 264 с.; **Willmans 1899** – Willmans W. Deutsche Grammatik. Zweite Abteilung: Wortbildung / W. Willmans. – 2. Aufl. – Strassburg : Verlag von Karl J. Trübner, 1899. – 671 s.

Воловик Л. Б. Словотвірні потенції твірних основ префіксальних дієслів на рівні утворення безафіксно-похідних іменників у німецькій економічній термінології

У статті проаналізовано утворення безафіксно-похідних іменників від твірних основ префіксальних дієслів шляхом субстантивації основ інфінітива, конверсії основ інфінітива, конверсії основ претериту префіксальних дієслів.

Ключові слова: словотвірна модель, словотвірне значення, мікромодель, твірна основа, похідна основа.

Воловик Л. Б. Словообразовательные потенции производящих основ префиксальных глаголов на уровне образования безафиксно-производных существительных в немецкой экономической терминологии

В статье анализируется образование безафиксно-производных существительных от производящих основ префиксальных глаголов путем субстантивации основ инфинитива, конверсии основ инфинитива, конверсии основ претерита префиксальных глаголов.

Ключевые слова: словообразовательная модель, словообразовательное значение, микромодель, производящая основа, производная основа.

Volovyk L. B. The word-formative potential of prefixed verbs in German economic terminology

The article considers non-affixal derived nouns formation by means of sustentative stems of infinitives and conversion stems of infinitives, conversion stems of preterital prefixed verbs.

Key words: derivational pattern, derivational meaning, micro pattern, derivational stem, derived stem.

А. С. Ніколайчук (Слов'янськ)

УДК 81' 367. 335 '18 / 20'

**УЧЕНІ ХАРКІВСЬКОЇ ЛІНГВІСТИЧНОЇ ШКОЛИ
ПРО ПАРАТАКСИС І ГІПОТАКСИС
У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ**

Сучасні синтаксичні дослідження можуть бути експланаторними лише за умови врахування досягнень синтаксистів минулого. Уже в ХІХ ст. з'явилася низка ґрунтовних досліджень, присвячених паратаксису й гіпотаксису складного речення в синхронії й діахронії.

Дослідження з лінгвістичної історіографії містять важливі твердження щодо вивчення сурядності й підрядності. Значним внеском у порівняльно-історичне мовознавство стали положення вчених Харківської лінгвістичної школи про паратаксис і гіпотаксис у складному реченні.

Аналіз поглядів Харківської школи з цього питання майже не проводився, окремі коментарі наявні в роботах О. Білодіда [Білодід 1977], В. Собіннікової [Собинникова 1981], І. Буніятової [Буніятова 2004]. Отже, актуальність вивчення праць учених Харківської школи про паратаксис і гіпотаксис не викликає сумнівів.

Мета статті – розкрити погляди вчених Харківської школи щодо проблеми сурядності й підрядності.

Для досягнення цієї мети має бути вирішено такі завдання: 1) висвітлити погляди вчених на цю проблему; 2) визначити твердження, які зберегли свою значимість для сучасної лінгвістики.

Для О. Потебні в царині граматики синтаксис мав центральне, вирішальне значення. Учений висунув принцип системного вивчення історії синтаксису: під час опису змін у синтаксисі має бути враховано безперервність змін мови в усіх її частинах [Собинникова 1981: 551].

О. Потебня в роботі „Из записок по русской грамматике” [Потебня 1968] багато уваги приділив проблемі утворення складного речення, встановленню генетичних зв'язків між простим і складним реченням. Процесу перетворення простого речення у складне вчений присвятив спеціальний розділ „Перехід прикладок у речення” [Потебня 1968: 248 – 262]. На думку мовознавця, паратактичні бездієслівні речення поступово

починають розумітись як дієслівні, що становлять речення [Потебня 1968: 249].

Щодо порядку частин складного речення з відносними займенниками й частками О. Потебня зауважив: „Нам здається звичайним порядок: *я видел человека, который приходил... і когда он приходил*, тим часом як це є перекручування первісного порядку, заради вираження підпорядкованості підрядного. Первісніше: (*который, когда*) *чкъ приходиль, (и) я (того, его) видхль*” [Потебня 1968: 267].

О. Потебня запропонував гіпотезу походження гіпотаксису: „Із самого початку прості речення слідуєть одне за одним так, що формальні відношення між ними зовсім не усвідомлюються й не позначаються. Ряди їхні подібні малюнку без перспективи. Зв'язок між ними встановлюється за допомогою займенників відносних, розгляд яких відноситься до вчення про складне речення” [Потебня 1958: 127].

Принцип історизму, що його послідовно застосовував О. Потебня у своєму вченні про граматичну будову слов'янських та інших індоєвропейських мов, вимагає визначення поняття *речення* для кожного індивідуального періоду розвитку мови. Як відзначав О. Потебня, „інтерес історії саме в тому, що вона не є лише нескінченна тавтологія. Так і з основного погляду на мову як на рухливий орган мислення впливає, що історія мови, яку розглядають на значному відрізку часу, повинна давати ряд визначень речення” [Потебня 1958: 83].

У О. Потебні є теза про *згущення думки*, яка буде більш зрозумілою в контексті його вчення про виникнення та розвиток частин мови й речення. На думку мовознавця, „слово на початку розвитку думки не має ще для думки значення якості й може бути тільки позначенням чуттєвого образу, у якому немає ні дії, ні якості, ні предмета, які взято окремо, але всі в нероздільній єдності... Утворення дієслова, імені й т. ін. є вже таке розкладання й видозмінення чуттєвого образу, що передбачає інші, більш прості явища, які слідуєть за творенням слова” [Потебня 1958: 148].

Відповідно формуються три первісні класи слів: дієслово, займенник і дієприкметник. Останній є проміжною ланкою між дієсловом, з одного боку, та іменником і прикметником, з іншого [Потебня 1958: 83, 96].

О. Потебня наводив речення: 1) *приникъши Ольга, и рече*; 2) *Святополкъ и Володимиръ посласта ко Давидови Святославича, веляча ему съ собою* [Потебня 1958: 186] як приклади з двома предикативними центрами, припускаючи, що дієприкметник у таких випадках – не субститут дієслова, а незалежна одиниця. Учений кваліфікував його як предикат нижчого рангу, що коливається між атрибутивною й аппозитивною функціями. Цікавими є спостереження О. Потебні щодо сполучника *и*, який мовознавець кваліфікував як явище не просто випадкове, або діалектне, а як спільнослов'янське й балтійське, давнє й важливе [Потебня 1958: 191].

На прикладах паратактичних конструкцій О. Потебня показував послідовність розвитку означальних і додаткових підрядних речень, з'єднаних підрядними сполучниками.

1. Зразок: *Прислалъ человека, Ивановъ зовутъ* [Потебня 1968: 251]. У цьому типі зв'язку підрядне паратактичне речення не має не тільки відносного, але й вказівного займенника, а підмет і додаток головного слугують підметом та додатком підрядному.

2. Зразок: *Есть пещера, изъ тоя пещеры исходитъ источникъ* [Потебня 1968: 255]. У цьому типі іменник головного речення, від якого залежить підрядне паратактичне, повторюється в підрядному із займенником (займенника може й не бути), що вказує на згаданий вище іменник.

3. Зразок: *Есть пещера, (а) изъ нея исходитъ источникъ* [Потебня 1968: 257]. У підрядному паратактичному реченні не повторюється іменник головного з вказівним займенником, а замінюється займенниками *и, онъ* у відмінковій формі, якої вимагає підрядне. Зазначені три типи речень передують розвитку складнопідрядних речень з підрядними означальними.

4. Зразок: *И увидѣлъ Н, старецъ щепы гребетъ* [Потебня 1968: 259]. У цьому реченні підрядне паратактичне відноситься не до імені (підмета, додатка) головного, а до присудка, тому підмет у підрядному повинен бути наявним.

Отже, О. Потебня встановив, що процес заміни паратактичних речень відбувався рівномірно, „з посиленням гіпотактичності й прямування до об'єднання речення, з розвитком відносних займенників” [Потебня 1968: 251].

Послідовник О. Потебні Д. Овсянко-Куликовський у праці „Синтаксис русского языка” відзначав, що граматичне речення – це „таке з'єднання граматичних перероблених уявлень, яке може бути перетворене на логічне судження...” [Овсянко-Куликовський 1912: 29]. З позиції психологізму вчений і визначав сутність залежності одного речення від іншого: „Речення, підпорядковане іншому, називається залежним або підрядним” [Овсянко-Куликовський 1912: 31]. Залежність речення, на думку Д. Овсянко-Куликовського, зумовлено лише тим, що речення пов'язане з іншими підпорядкованими сполучниками [Овсянко-Куликовський 1912: 95]. Якщо речення синтаксично не підпорядковане іншому, то воно є незалежним або головним, хоча за змістом посідає другорядне місце у фразі [Овсянко-Куликовський 1912: 300].

Учений стверджував, що „незалежність речення – це відсутність синтаксичної підрядності. Ця відсутність підрядності може бути подвійною: 1) речення не прилягає до іншого, воно ізольоване й 2) речення з'єднане з іншим, але не способом підрядності, а способом сурядності (наприклад, за допомогою сполучників *и, но, а* та ін.)” [Овсянко-Куликовський 1912: 300 – 301].

Складність речення, на думку мовознавця, як поняття синтаксичного зведена до паратаксису й гіпотаксису речень, поєднаних одне з одним так, що між ними немає роз'єднувальної паузи. *Синтаксична пауза* може бути визначеною як *граматичний симптом* і водночас *символ* того, що між цими реченнями немає відомих, більш менш тісних зв'язків сурядності й підрядності. Тому не може бути паузи між головним реченням і підпорядкованим йому підрядним, або між двома головними (з'єднаними) один з одним за допомогою сурядних сполучників, або між двома супідрядними підрядними реченнями.

Отже, наявність синтаксичної паузи, за Д. Овсянико-Куликовським, є символом або симптомом того, що речення не утворює складного цілого, і якщо між його частинами є відомі зв'язки синтаксичного паратаксису або гіпотаксису, тоді це – зв'язки більш віддалені, не настільки тісні [Овсянико-Куликовский 1912: 301].

Учений наводив приклади: 1) сурядність і підрядність речень, що утворюють складне речення, тобто без паузи: *Князь Багратіонъ, виххавъ на самый високій пунктъ нашего правого фланга, сталь спускаться къ низу, гдѣ слышалась пережатная стрельба, и ничего не видно было отъ порохового дыма. Полковой командиръ сказалъ, что атака была отбита, придумавъ это военное названіе тому, что происходило въ эти полчаса во вѣрренныхъ ему войскахъ, и не могъ съ достовѣрностью сказать, была ли отбита атака, или полкъ его былъ разбитъ атакой* [Овсянико-Куликовский 1912: 301]. 2) з'єднання (сурядність) речень, що не утворюють складного речення після паузи: *Пьеръ хотѣлъ сначала сѣсть на другое мѣсто, чтобы не стѣснятъ даму, хотѣлъ самъ поднять печатку и обойти докторовъ, которые вовсе и не стояли на дорогѣ; но он вдруг почувствовал, что это было бы неприлично... Он дѣйствительно былъ влюбленъ и въ царя, и въ славу Русскаго оружья, и въ надежду будущаго торжества. И не он один испытывалъ это чувство въ тѣ памятные дни...* [Овсянико-Куликовский 1912: 302 – 303].

У написаному Д. Овсянико-Куликовським у співавторстві з П. Сакуліним „Практическом курсе синтаксиса русского языка” (1913) учений зазначав: „Усі види підрядних речень можна звести до двох розрядів. До першого розряду належать ті, які за своїм значенням у синтаксичному цілому особливо близько відповідають тому, чим є окремі частини в реченні... Їх зближують з частинами речення навіть за назвою, саме розрізняють підрядні означальні, додаткові й обставинні (місця, часу, образу дії, мети та причини; як різновиди причинних – підрядні умовні та допустові)... До другого розряду відносимо всі інші, надто різні види підрядних речень” [Овсянико-Куликовский 1913: 57 – 58].

Дослідник стверджував, що виразно відрізняються моменти в генезисі й розвитку граматичної відносності: 1) початкова точка – питальна форма, наприклад *который час? – куда нам идти?*; 2) зачаток і

перші сходи відносності в звороті, що відомий під назвою „непрямого питання”: *не знаєш ли, которий теперь час? – скажи, куда нам идти?*; 3) поступове послаблення й, нарешті, усунення питального характеру в цьому звороті: *я не помню, в котором часу ты был у меня. Мы хорошо знаем, куда идем* і т. ін.; 4) повна відносність, без будь-якого сліду питальності: *час, которий я провел с вами, долго будет мне памятен. Местность, куда мы приехали, очень живописна* [Овсянико-Куликовский 1912: 283].

На прикладах, які наводив Д. Овсянико-Куликовський, на другому й третьому етапах розвитку граматичної відносності підрядна частина складного речення пояснює дієслово, на четвертому етапі – іменник головної частини. Проте дослідник не пояснив, як відбувалося це перетворення структури складного речення.

Отже, дослідивши питання про паратаксист і гіпотаксист у науковій спадщині Харківської школи, ми дійшли висновку, що вона залишається актуальною для сучасної лінгвістики, а перспективи подальших досліджень полягають у більш детальному її вивченні.

Література

Білодід 1977 – Білодід О. І. Вчення О. О. Потебні про розвиток структури речення / О. І. Білодід // Мовознавство. – 1977. – № 2. – С. 39 – 50; **Буніятова 2004** – Буніятова І. Р. Про походження гіпотаксису в германських та слов'янських мовах / І. Р. Буніятова // Потебня й актуальні питання мови та культури : зб. наук. пр. – К. : Видав. дім Дмитра Бураго, 2004. – С. 249 – 254; **Овсянико-Куликовский 1912** – Овсянико-Куликовский Д. Н. Синтаксис русского языка / Д. Н. Овсянико-Куликовский. – 2-е изд. – СПб. : Просвещение, 1912. – 322 с.; **Овсянико-Куликовский 1913** – Овсянико-Куликовский Д. Н. Практический курс синтаксиса русского языка / Д. Н. Куликовский, П. Н. Сакулин. – СПб. : Просвещение, 1913. – 318 с.; **Потебня 1958** – Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Просвещение, 1958. – 551 с. – (Т. 1 – 2); **Потебня 1968** – Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. – М. : Просвещение, 1968. – 536 с. – (Т. 3); **Собинникова 1981** – Собинникова В. И. Роль паратаксиса в формировании подчинения и его характеристика в трудах А. А. Потебни / В. И. Собинникова // Потебнянські читання : зб. наук. пр. / відп. ред. Г. П. Їжакевич. – К. : Наук. думка, 1981. – С. 40 – 54.

Ніколайчук А. С. Учені Харківської лінгвістичної школи про паратаксист і гіпотаксист у складному реченні

Статтю присвячено аналізу основних положень праць лінгвістів Харківської школи щодо паратаксису й гіпотаксису в складному реченні. Визначено коло питань, які привернули увагу вчених. Під час

дослідження з'ясовано, що подальші розробки в цьому напрямі необхідні й актуальні.

Ключові слова: паратакис, гипотакис, складне речення, Харківська лінгвістична школа.

Николайчук А. С. Ученые Харьковской лингвистической школы про паратакис и гипотакис в сложном предложении

Статья посвящена анализу основных положений работ лингвистов Харьковской школы относительно паратакиса и гипотакиса в сложном предложении. Определен круг вопросов, которые привлекли внимание ученых. В ходе исследования выявлено, что дальнейшие разработки в этом направлении необходимы и актуальны.

Ключевые слова: паратакис, гипотакис, сложное предложение, Харьковская лингвистическая школа.

Nikolajchuk A. S. Scientists of Kharkov linguistic school about parataxis and hypotaxis in complex sentence

The article sets out to analyse the primary regulations of parataxis and hypotaxis in the works of the linguists of Kharkov School. The number of questions which drew attention of scientists was defined. The research clearly demonstrates the actuality and importance of the further development in this direction.

Key words: parataxis, hypotaxis, complex sentence, Kharkov linguistic school.

Ю. В. Тесленко (Київ)

УДК 811.112.2'07

**АЛІТЕРАЦІЯ ЯК АНАГРАМАТИЧНИЙ РЕЛІКТ
ДАВНЬОГЕРМАНСЬКОЇ ПОЕЗІЇ**

Метою публікації є висвітлення теоретичних засад функціонування залишкових форм гіпотетичного давньогерманського анаграмування в давньоанглійському алітераційному вірші.

Предметом дослідження є алітераційні побудови на рівні довгого поетичного рядка давньоанглійського вірша. Об'єктом дослідження є давньоанглійський алітераційний вірш. Матеріалом дослідження слугує давньоанглійська епічна поема „Беовульф”.

Як і професор В. Баєвський [Баєвський 2001: 52], ми дотримуємося думки, згідно з якою в поетичному тексті семантично релевантними є не тільки синтаксичні конструкції, лексика, графічне оформлення тощо, але й відповідно організована фоніка як один з найвпливовіших чинників, за допомогою якого досягається особлива поетична інтенція автора твору.

На сучасному етапі розвитку теорії поетичної фоніки визнано за необхідне диференціювати алітерації й асонанси як різновиди звукових повторів, що виконують роль вузлів тканини поетичного тексту, звуконаслідування як схожість між звуковим образом та означуваним, звукосимволізм й анаграми.

Хоча всі наведені вище аспекти, на перший погляд, характеризують з різних теоретичних позицій один і той самий об'єкт, для розгляду давньоанглійської поетичної фоніки їхня диференціація носить важливий характер. Наша гіпотеза ґрунтується на дослідженнях видатного швейцарського лінгвіста Ф. де Соссюра, який уважав алітерації й асонанси своєрідними рудиментами більш давнього прийому організації поетичного тексту, а саме анаграмування [Соссюр 1977: 639 – 645].

З другої половини 60-х років минулого століття у світовій науці почали з'являтися роботи, спрямовані на аналіз та верифікацію неопублікованих до того часу праць Ф. де Соссюра щодо універсального характеру прийому анаграмування в стародавній індоєвропейській поезії. Оскільки сам швейцарський учений, залишивши по собі 99 зошитів і безліч різноманітних таблиць, присвячених анаграмам, встиг лише заявити про доцільність пошуку анаграм в давньоанглійській поезії, слід неодмінно приділити увагу розгляду цього питання в контексті дослідження поетичної фоніки епічної поеми „Беовульф” як найяскравішої пам'ятки канонічного алітераційного вірша давньоанглійського періоду.

Термін „анаграма”, як зазначає О. Пузирьов, використовують не менш ніж у трьох значеннях [Пузирьов 1990: 62]. Явище, якому відповідає перше й найпоширеніше значення, позначає таку перестановку літер у слові, результатом якої є побудова нового слова (напр., „ранок” – „коран” – „крона”). У порівняльно-історичній поетиці під анаграмою розуміють прийом звукопису, сутність якого полягає в синтезуванні ключового слова, зазвичай ідеться про власну назву, зі звукового та силабічного складу поетичного тексту, що асоціюється з цим іменем. Гарним прикладом сучасної поетичної анаграми може послугувати перший рядок вірша О. Блока „*Пусть светит месяц – ночь темна*” з циклу під назвою „*Ante Lucem*”. З прикладу чітко видно, що поетичний рядок містить у собі всі приголосні звуки заголовку циклу, за винятком фонемі /л/. Варто також додати, що ці латинські слова й надалі анаграмовані в російському тексті з більшою інтенсивністю, ніж у звичайному мовленнєвому потоці.

Якісно новий рівень поняття „анаграма” здобуло завдяки Ф. де Соссюру, на думку якого, давні поети свідомо використовували прийом підбору слів тексту в залежності від звукового складу ключового слова. Як приклад анаграми Ф. де Соссюр наводить сатурнів вірш з напису на гробниці Сципіона Бородатого: *Taurasia Cīsauna Samnio cēpit*, де ім'я *Scīpio* передається в складах (cī, pī, io) та окремій фонемі /s/

[Соссюр 1977: 635]. В умовах постійного наукового пошуку Ф. де Соссюр багато разів вносив у свою термінологію корективи, що в кінцевому результаті спричинило двояке розуміння „анаграми” як особливої організації вірша, що імітує і звучання ключового слова, і власне слова-теми, яке зашифроване в поетичному тексті.

Отже, за умови розуміння анаграм як звукових повторів, які групуються навколо опорного слова й водночас відображають його звуковий склад, вони мають бути зараховані до числа фоносемантичних явищ синтагматичного рівня. Проте, наявність анаграми свідчить про дотримання звукового складу ключового слова за допомогою інших лексичних одиниць, вибір яких лежить в парадигматичній площині анаграматичного поля. Термін „анаграматичне поле” є похідним від поняття „алітераційне поле”, запровадженого М. Гаспаровим щодо порівняно невеликого фрагменту тексту, у якому простежується висока частотність алітеруєчих звуків [Гаспаров 1974: 33].

Широка функціональна сфера поняття „анаграма” зумовила цілу низку подальших проблем, пов'язаних із дотриманням чіткої термінології. Так, за свідченнями Ж. Старобинського (цит. за: [Пузирьов, Шадріна 1990: 76]), традиційною анаграмою Ф. де Соссюр пропонував уважати ту, яка базується лише на дистрибуції графічних знаків. З цього випливає, що фонетична анаграма має суттєву відмінність, яка полягає в розшифруванні фонемних сполук анаграмованого, тобто ключового слова, за рахунок відтворення, насамперед, його „вокалічної послідовності”.

Як різновид фонетичної анаграми Ф. де Соссюр уводить поняття „анафонія”, функція якого полягає в окресленні деяких складів опорного слова, за відсутності намагання повного відтворення його звукового складу. Тобто анафонія є співзвуччям, вираженим у звичайному дублюванні складів слова-теми. Очевидно, що анафонія в термінах Соссюра постає як недосконала форма звукових повторів, яку не можна розглядати як засіб досягнення фонетичної гармонії на рівні з алітерацією, асонансом, римою тощо.

Крім вище згаданих термінів, Ф. де Соссюр широко застосовував поняття „гіпограми”, яке пропонував розуміти як вид анаграм, що є характерними для літературних творів давнини. Проте, на думку деяких лінгвістів, очевидно, що залучення гіпограм зумовлене скоріше за все бажанням Ф. де Соссюра відійти від традиційного використання терміну „анаграма” в його широкому значенні [Пузирьов, Шадріна 1990: 78].

Дихотомія „гіпограма” – „анаграма” представляє додатковий інтерес у зв'язку з подальшим розмежуванням термінологічного апарату цих понять. Відмову від анаграм на користь гіпограм зумовлено доміантною роллю у вірші так званих дифонів – єдності двох послідовно розташованих звуків. На відміну від гіпограми, для анаграми властива наявність монофони, тобто послідовності окремо взятих звуків

[Пузирьов, Шадріна 1990: 79]. Варто додати, що монофон може поставати елементом гіпограми лише за умови його сполучення з дифоном, що приводить до утворення трифонів як першої складної одиниці.

Отже, проблема визначення термінологічного апарату та виявлення анаграм у давніх поетичних текстах пов'язана, насамперед, зі складністю розуміння принципу творення анаграматичних побудов, що не є характерним мовним механізмом розумової діяльності сучасної людини. Поява цього явища криється в найдавніших проявах суспільно-культурного життя, в глибинах таких синкретичних явищ, як табу та інших „заборонених” відношеннях типу суб'єкт : об'єкт і священне : заборонене.

У характеристики первісного мислення входило особливе ставлення до сакральних понять, коли позначуване, яке мало значну аксіологічну вагу, не могло бути виражене за допомогою відповідного сигніфікату. Як наслідок виникла необхідність виробити таку систему, яка дозволяла б уникати вживання звукової оболонки заборонених слів. На стадії міфологічної свідомості, за умов синкретизму релігії та мистецтва, було вироблено доволі складну систему, яка забезпечувала уникнення вживання слів-табу. Для цього з-поміж інших використовували такі знаки-індекси, які за допомогою окремих фонем відтворювали образ ключового слова-табу в розрізненому вигляді. Зазвичай це було ім'я бога, але в завуальованому вигляді.

Значимість табу як еквівалента імені предмета відіграє важливу роль у процесі розгляду явища номінації в епоху міфопоетичного світогляду. Характерною рисою синкретичного ритуалу є заборона використовувати пряму номінацію сакрального предмета. Відповідно, рівнозначності могло бути досягнуто шляхом зміни звукового коду або заміни сигніфікату. За таких умов табу характеризують як семіотичну формулу, у якій наявна відносна взаємна незалежність між планом вираження та планом значення лінгвістичного знака [Іванов 1976: 37].

З погляду семасіології особливий інтерес представляє розвиток табуйованого поняття „ведмідь” у колі германської етнічної спільноти. Саме в германських мовах набуває яскравого вираження семантичний синкретизм, виражений у повній заміні коду позначуваного. Так, *герм. *beran- (*bernu-)* „ведмідь” > *дісл. bjorn, двн. bero, да. bera* тощо. Вже самі по собі всі давньогерманські варіанти поняття „ведмідь” є рефлексами *іє. *bher-* „блискучий, коричневий”. Тобто вони є похідними не власне від табу, а вже від його евфемістичного замітника. Проте, вже безпосередньо на тлі давньоанглійської мови спостерігається рецидивне утворення евфемізму шляхом описової заміни базової лексеми за допомогою двочленного слова-комполита: *да. bēo-wulf* – *букв. „бджолиний вовк”*.

Вищезазначений приклад семантичного синкретизму частково можна пояснити вишуканою манерою розширення синонімічного поля з метою задоволення потреб версифікаційної техніки, зокрема алітераційного ряду та метро-ритмічної схеми поетичного рядка. Однак, без уваги залишається глибинний мотивувальний чинник, який спонукає до семантичних комбінацій у поетичному мовленні.

Спочатку поняття „герой” не відповідало тому значенню, яке в нього вкладає сучасне розуміння. Для давнього германця Беовульф передусім уособлює родоплемінний тотем, що забезпечує зв'язок між плем'ям і природою. Специфічною ознакою героя є зооморфний характер, що лежить в основі становлення героя як тотемного вожака [Фрейденберг 1998: 48 – 49]. А відтак, анаграми може бути розглянуто як один з основних елементів в системі бриколажу (*фр. bricolage*) – первісного мислення [Леві-Строс 2000: 32]. У такому випадку функцію анаграм зведено до цілеспрямованого уникання вживання знаків священного табуованого імені в цілісному вигляді.

Отже, стародавній поет перебирає на себе функції бриколера. Звідси стає зрозумілим надання в давнину особливого статусу індійським *kavis* від інд. *kavi* – „мудрець, поет”, *авест. kavi* – „вождь” < „шаман” та латинським *vātēs* від іє. **wat* – „натхнення жерця” [Іванов 1999: 619]. Проте, наявність спільної індоєвропейської термінології для позначення знавців поетичного ритуального мистецтва не дозволяє визначити ступінь усвідомленості ними фонемного аналізу звукової оболонки слів. Поняття „алітеруєча фонема в поезії” є засвідченим виключно в давньоісландських поетиках і граматиках, зокрема в „Першому граматичному трактаті” середини XII ст., і немає жодних посилань на те, що воно може бути приписане в ролі поетичного терміна, принаймні, спільногерманському мовному стану [Смирницька 1989: 14].

Відомо, що для германських мов характерною рисою є акцентуація початкового складу, яка згодом, за підтримки ритму, перетворилася на формалізовану модель віршування. Але, з іншого боку, акцентна трансформація, яка сталася в спільногерманський період, імовірно, перетворила анаграму як свідомий і незалежний від метричних схем прийом звукової інструментовки на звуковий повтор, який, у сполученні з ритмом, досяг апогею у вигляді алітераційної тоніки. З цього випливає, що хоча й анаграма, й алітерація можуть у широкому розумінні визначатися як прийоми звуково-сислової гри, їхній мовний механізм не можна розглядати як схожий.

Стає очевидним, що перехід від анаграми до алітерації символізує перехід від синкретичних тенденцій до діяльності цільового характеру, який найяскравіше втілюється в формалізованій поезії скальдів.

У спробах дослідження алітерації як результату розпаду анаграм в давньогерманській поезії Ф. де Соссюр звернувся до германського слова

**stab* – „бути твердим, застиглим”, що за його твердженням несе потрібну семантику [Соссюр 1977: 641]:

а) палка від да. *stæff*, гот. *stafs*, дісл. *stafr* – „палка”, дс. *staf*, двн. *stab* – „шест”;

б) літера від дісл. *stafr* „руна, літера”;

в) алітеруєча фонема в поезії.

На думку Ф. де Соссюра, співвідношення слова **stab* з фонемою може носити змістовний характер стосовно поезії, яка базувалася на лічбі фонем. Проте релевантність підрахунку фонем не є доведеною для давньогерманської поезії, а гіпотеза, згідно з якою значення фонем розвинулося у германському **stab* раніше, ніж значення „письмовий знак, літера”, в епоху, яка передувала не лише появі писемності, а й розвитку алітераційного вірша, виявляється доволі сумнівною.

Одним із чинників функціонування анаграм у давньогерманській поетичній традиції може бути віршований ритм, традиційна важливість якого в давні часи навряд чи може піддаватися сумніву. Так, за А. Веселовським, найбільш суттєвим елементом давнього синкретизму є ритм, який знаходить вираження у вигляді вигуків, емоцій, орхестичних рухів тощо [Веселовський 1989: 155]. Отже, ритмізовані повтори набувають функції базової ознаки уособлення емоційного стану у формах вираження первісного мистецтва.

Працю А. Веселовського суттєво доповнює постулат О. Фрейденберг про те, що „ритмічна конструкція є первинною будовою мови” [Фрейденберг 1998: 73]. Ідеться про те, що первісне мовлення, створене образним мисленням, містить у своїй основі ритмічний кістяк, що складається з підвищення та пониження голосу в такт з рухами кінцівок. Саме так О. Фрейденберг пояснює факт значної насиченості первісного мовлення різного роду повторами, однорідними звуками та звуковими комплексами.

У цьому сенсі доречно згадати міркування О. Потебні з приводу кореляції між свідомим формуванням звукового образу та схожим процесом, що відбувається на несвідомому рівні. В обох площинах О. Потебня вбачає керівну роль людської душі, яка спонукає до відповідності між звуковим вираженням та емоційним станом [Потебня 1976: 100].

Відтак, стає чітко зрозумілим, що архаїчні форми мовленнєвої діяльності стоять на максимально наближеному до людської природи щаблі. Світ синкретичних форм з часом втрачає частку оригінального зв'язку між свідомим та несвідомим, що призводить до ускладненого характеру розуміння з позиції сучасності механізмів синкретичного мислення.

Зі зростанням ролі елемента слова ритмічно-музичний синкретизм ритуально-обрядових дійств з часом набуває властивості хорового, а згодом його різновиду амебейного виконання. Саме крізь вплив хорової

частки, в умовах розвиненого військово-дружинного побуту, відбувається перехід до лірико-епічного мистецтва, яке починає реалізовувати емоціональні потреби нових суспільних відношень. При цьому має місце виокремлення стану професійних виконавців, завдяки яким відбувається формування епічних пісень, які на тлі етнічних угруповань циклізуються й набувають форми епосу [Веселовський 1989: 245].

Отже, доходимо висновку, що метро-ритмічні побудови в давньоанглійському алітераційному вірші є рефлексією давнього синкретичного прояву сакральної сфери людського буття. Під впливом інтенсифікації експіраторного наголосу першого кореневого складу ранні прояви ритмічної організації мовлення були втілені давніми германцями в акцентно-ритмічних моделях версифікації. Згодом керівна роль динамічного наголосу в спільногерманській період спричинила інтенсивне підвищення ролі звукового складу кореневої морфеми, що втілювалося в основній рисі тогочасної версифікаційної техніки – алітераційній тоніці.

Відтак, взаємодія метричного ритму й алітеруємих звуків у давньоанглійському вірші є найяскравішим проявом синкретичних тенденцій, які панували на ранній стадії розвитку словесної творчості в давніх германців і, подолавши тисячолітній відтинок часу, постали перед сучасниками у вигляді канонічного алітераційного вірша. Звідси, динамічний наголос та функціональна значущість початкової кореневої морфеми слова, що зумовлювала емфатичний характер ініціальних фонем, створили прийнятні умови для розвитку анаграми в давньогерманському алітераційному вірші.

Стає цілком зрозуміло, що знайти в давньоанглійському вірші анаграму подібну до латинських чи будь-яких інших індоєвропейських зразків є неможливим через сукупність зазначених вище чинників, проте, реліктові форми відтворення звуків ключового слова на рівні поетичного рядка може бути проілюстровано, наприклад, 27 рядком давньоанглійської поеми „Беовульф”: *fela-hrōr fēran on Frēan wære (f-f: fr)*.

Маємо класичний приклад поєднання за допомогою алітерації двох підйомів у першому піввірші й першого підйому в другому піввірші (другий підйом другого піввірша зазвичай не бере участі в алітераційній схемі), при чому алітеруєма вершина в другому піввірші, яка є визначальною для всього рядка, виражена через звукосполучення *fr*. Можемо простежити, що набір фонем слів *fēran (fēran „подорож”)* і *Frēan (Frēa „Господь”)*, які розмежовані цезурою, повністю збігається. Звичайно один приклад, яким би експліцитним він не був, не дає підстав стверджувати, що анаграматичні побудови в давньоанглійському вірші є регламентованим явищем. Навпаки, цей приклад є скоріше винятком, аніж правилом для поеми загалом, оскільки повних фонемних

відповідників слова з ключовою алітерацією в „Беовульфi” мало. Однак, згадаємо доведений факт, що алітерувати між собою могли будь-які голосні, незалежно від їхніх кількісних чи якісних характеристик. При перенесенні цього правила на анаграматичні побудови виявляється виключна релевантність приголосних, наприклад, рядок 78: *heal-ærna mcest; scōp him Heort naman (h: h)*.

Як бачимо з прикладу, фонема ключового слова **Heort** (*Heorot* „Оленьча палата”) мають свої відповідники, за винятком розбіжності в дифтонгах *ea* й *eo*, у першому піввірші, при чому в тій само послідовності, що й в ключовому слові.

Висновок: у зв'язку з інтенсифікацією в останні десятиліття фоносемантичних досліджень поетичного тексту набуває актуальності вивчення вмотивованості ключового слова, яке акумулює основний смисл на рівні сегмента поетичного тексту (довгого поетичного рядка, коли йдеться про давньоанглійський вірш). Перетворившись унаслідок семантико-стилістичних трансформацій на рудиментний прийом алітерації на тлі давньогерманської поезії, анаграма становить релікт втаємниченого семантичного ядра як залишкового елемента поетичного мистецтва в системі синкретичного світобачення давньогерманських поетів. Не даремно А. Бєлий уважав алітерацію „поверхнею величезного складання звуків, яка явно стирчить перед нами з-під хвиль несвідомості” [Бєлий 1917: 179].

Література

Баевский 2001 – Баевский В. С. Лингвистические, математические, семиотические и компьютерные модели в истории и теории литературы / В. С. Баевский. – М. : Яз. славян. культуры, 2001. – 336 с.; **Бєлий 1917** – Бєлий А. Жезл Аарона (О слове в поэзии) / А. Бєлий // Скифы. – 1917. – № 1. – С. 155 – 212; **Веселовский 1989** – Веселовский А. Н. Историческая поэтика / А. Н. Веселовский. – М. : Высш. шк., 1989. – 406 с.; **Гаспаров 1974** – Гаспаров М. Л. Современный русский стих (метрика и ритмика) / М. Л. Гаспаров. – М. : Наука, 1974. – 487 с.; **Иванов 1999** – Иванов В. В. Избранные труды по семиотике и истории культуры / В. В. Иванов. – Т. I. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 912 с.; **Иванов 1976** – Иванов В. В. Очерки по истории семиотики в СССР / В. В. Иванов. – М. : Наука, 1976. – 302 с.; **Лєві-Строс 2000** – Лєві-Строс К. Первісне мислення / К. Лєві-Строс. – К. : Укр. центр духов. культури, 2000. – 324 с.; **Потебня 1976** – Потебня А. А. Эстетика и поэтика / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с.; **Пузырев 1990** – Пузырев А. В. Парадигматический и синтагматический аспекты фоносемантических средств языка / А. В. Пузырев // Фоносемантические исследования : межвуз. сб. науч. тр. / под ред. проф. С. В. Воронина и доц. А. В. Пузырева. – Вып I. – Пенза : Пензен. гос. пед. ин-т им. В. Г. Бєлинского. – 1990. – С. 51 – 69; **Пузырев, Шадрина 1990** –

Пузырев А.В. Жан Старобинский о теории анаграмм Ф. де Соссюра / А. В. Пузырев, Е. У. Шадрин // Фоносемантические исследования : межвуз. сб. науч. тр. / под ред. проф. С. В. Воронина и доц. А. В. Пузырева. – Вып. I. – Пенза : Пензен. гос. пед. ин-т им. В. Г. Белинского. – 1990. – С. 69 – 86; **Смирницкая 1989** – Смирницкая О. А. Эпос Северной Европы. Пути эволюции / О. А. Смирницкая. – М. : Изд-во МГУ. – 175с.; **Соссюр 1977** – Соссюр Ф. де Труды по языкознанию / Ф. де Соссюр. – М. : Прогресс, 1977. – 695 с.; **Фрейденберг 1998** – Фрейденберг О. М. Миф и литература древности / О. М. Фрейденберг. – М. : Изд. фирма „Восточная литература” РАН, 1998. – 800 с.

Тесленко Ю. В. Алітерація як анаграматичний релікт давньогерманської поезії

Статтю присвячено дослідженню становлення прийому алітерації як результату розпаду анаграм на тлі давньогерманської поезії. Особливу увагу приділено розгляду функціональних особливостей поняття „поетична анаграма” в парадигмі досліджень ХХ століття.

Ключові слова: алітерація, анаграма, давньогерманська поезія.

Тесленко Ю. В. Аллитерация как анограмматический реликт древнегерманской поэзии

Статья посвящена исследованию возникновения аллитерации в результате распада анаграмм на фоне древнегерманской поэзии. Особое внимание уделяется рассмотрению функциональных особенностей понятия „поэтическая анаграмма” в парадигме исследований ХХ века.

Ключевые слова: аллитерация, анаграмма, древнегерманская поэзия.

Teslenko Yu. V. Alliteration as anogrammatical relict of Old Germany poetry

The article regards alliteration as the result of anagram decomposition in Old Germanic poetry. The particular attention is paid to the poetic anagram terminology system elaborated throughout the XX century.

Key words: alliteration, anagram, Old Germanic poetry.

О. В. Філатова (Донецьк)

УДК 413.1.18

**МІСЦЕ Й РОЛЬ СИНТАГМИ
В УСНІЙ ТА ПИСЕМНІЙ ФОРМАХ МОВЛЕННЯ**

Сучасна лінгвістична теорія не дає однозначних і переконливих відповідей на низку важливих і актуальних питань мовознавства. Так, серед лінгвістів немає єдиної думки навіть щодо того, як породжується усна та писемна форми мовлення, які одиниці є мовними та які мовленнєвими, яка саме одиниця постає в ролі вихідної в процесі породження мовлення, яке дійсне призначення лінгвістичних одиниць у процесі мовлення, наприклад, слова й синтаксичної форми слова [Белошاپкова 1981], синтаксеми [Вихованець 1992], словосполучення [Виноградов 1975 а: 231], синтагми [Микуш 1959: 127] та речення [Валгина 1978: 17]. Пропоновані відповіді лише викликають думку, що об'єктивно й переконливо висвітлити ці питання можна тільки завдяки послідовному й чіткому розмежуванню сфер мови та мовлення – і відповідно – мовних та мовленнєвих одиниць [Виноградов 1975 б: 88] – лише тоді, коли не тільки говорять про таке розмежування, але й послідовно його дотримуються.

Вирішуючи ті чи ті питання усного мовлення, дослідники часто знаходять у ньому такі лінгвістичні одиниці, які взагалі не властиві йому, оскільки воно здійснюється без них. А під час вирішення проблем писемного мовлення має місце змішування одиниць мови й мовлення або лінгвістичної одиниці та способу її писемного вираження (наприклад, змішування висловлювання й абзацу). І це, безумовно, не може вести до адекватного й переконливого висвітлення досліджуваних проблем [Родионова 2008: 81].

Мета нашої роботи полягає в тому, щоб, спираючись на реальну мовленнєву діяльність, на синтагматичний запис живого усного мовлення, його синтагматичну структуру та її аналіз, звернути увагу на наявну проблему: синтагму як вихідну мінімальну мовленнєву одиницю, її роль у породженні й сприйманні мовлення, а також на інші мовленнєві одиниці, їх місце й призначення в усній і писемній формах мовлення.

Актуальність, наукова та прагматична важливість проблеми зумовлені тим, що вона тісно пов'язана з формуванням і розвитком і продукувальних, і рецептивних видів мовленнєвої діяльності, тобто з безпосереднім впливом на розвиток мислення людини.

Як відомо, мовлення існує в усній і писемній формах. Усне породжується суб'єктом і одночасно завдяки його інтонації адекватно сприймається слухачами на рівні тих же мовленнєвих одиниць, з яких воно безпосередньо складається. Інтонація – основний засіб інтерпретації змісту самим суб'єктом мовлення. Тому в процесі сприймання усних мовленнєвих структур немає жодних варіантів. Інформація (зміст)

сприймається слухачами однозначно з появою кожної чергової синтагми та її інтонації. Отже, усне мовлення породжується й сприймається на рівні синтагм, закінчуючись з останньою синтагмою – до формування речень, висловлювань і тексту. Останні для усного мовлення є надмірними, зайвими структурами. Спілкування відбувається без них, забезпечується синтагматичною структурою й обмежується синтагматичним рівнем.

Якщо сприймання усного мовлення полегшується за допомогою інтонації суб'єкта, то адресат писемного тексту позбавлений такої допомоги з боку автора. Проте тут є свої засоби сприяння діям читачів.

Писемне мовлення постає у вигляді тексту. Навіть невеличка записка може кваліфікуватися як текст із завершеним змістом. За обсягом тексти можуть бути різними. Обсяг зумовлено змістом. Нагадаємо, що існують тексти так званого малого жанру, які за структурою можуть збігатися навіть з простим реченням (прислів'я, афоризм, парадокс, епітафія, вірш тощо). Але всі тексти, як і мовлення взагалі, породжуються з синтагм.

Задля полегшення сприймання змісту читачами тексти мають традиційне оформлення. Існують різні типи запису мовлення: звичайний – на основі традиції, за чинними вимогами орфографії й пунктуації, фонетична транскрипція, фонематична транскрипція. Але ми скористаємося синтагматичним записом, який дозволить відобразити: 1) усі синтагми конкретного мовленнєвого фрагмента; 2) їхню лінійну послідовність; 3) межю між ними; 4) паузи на місці цих меж, а також 5) тривалість пауз між синтагмами.

Такий запис відображає сутність синтагматичної теорії, підтверджуючи думку про те, що вихідними одиницями породження й сприймання мовлення є не слова або віртуальні метамовні словосполучення, а конкретні синтагми, що усне мовлення здійснюється на синтагматичному рівні, а синтагматика писемного мовлення сприяє усвідомленню його інтонації та адекватному розумінню змісту.

У якості експерименту запишемо усне мовлення на слух. Але записувати будемо не так, як звичайно пишуть диктанти, а без структур речень і розділових знаків. Речення в усному зв'язному мовленні взагалі не розмежовуються слухачами. Під час запису усного мовлення їх сприймають суб'єктивно, вираховуючи на основі власних психологічних якостей і мовленнєвих умінь та навичок, – як закріплені традицією положення. Не випадково в процесі написання диктантів так часто виникає питання: „Це вже нове речення?” Зробимо цей запис, фіксуючи всі ті реальні мінімальні мовленнєві структури, з яких суб'єктом безпосередньо складається мовлення й на основі яких воно сприймається слухачами, тобто позначимо всі синтагми та паузи між ними, указавши їхню тривалість кількістю скісних ліній.

*Була вже північ // праворуч / було видно все село // довга вулиця
тяглася далеко // верст на п'ять // все занурилося в тихий глибокий сон //
ані звуку / ні руху // навіть не вірилося / що в природі може бути так
тихо /// коли в місячну зоряну ніч / бачиш широку сільську вулицю / з її
хатами / скирдами / та сплячими вербами / то на душі стає тихо /
спокійно /// у цьому покої / забувши в нічних тінях про всі свої турботи
тривоги і горе / вона лагідна / сумна / й прекрасна /// і здається / що й
зорі дивляться на неї ласкаво й зворушливо / і що зла вже нема на землі /
і все благополучно /// ліворуч / з краю села / починалося поле / його було
видно далеко / до самого обр'ю // і на всій його широчині / охопленій
місячним сяйвом / теж ані звуку / ні руху.*

Цей запис можна кваліфікувати як синтагматичний, він відображає мовлення саме таким, яким воно побудовано суб'єктом і яким його сприймають слухачі. Тут немає ні речень, ні абзаців, ні розділових знаків, але представлені всі синтагми, які чітко сприймаються на слух, їх послідовність, конкретні межі між ними, паузи між синтагмами на місці їх розмежування, а також тривалість кожної з них.

Відзначимо, що ми неодноразово пропонували учасникам багатьох експериментів записати на слух цей контекст (який промовлявся у звичайному темпі) і визначити в ньому кількість речень. Результати показали, що кожний учасник сприймає його реченнєву структуру по-своєму, виділяючи від восьми до дванадцяти речень. Нагадаємо: в автора їх п'ять. Але ж якщо структура й кількість речень можуть варіюватися в тексті, то виходить, що речення й загальний зміст контексту не знаходяться у відношеннях зумовленості, що текст і його зміст не породжуються реченнями й в останніх у тексті зовсім інше призначення.

Мелодиду та наголос можна відобразити тільки за допомогою звукозаписних приладів. У звичайному писемному мовленні їх усвідомлюють лише за допомогою контексту. Але й тих засобів, які використані нами в синтагматичному записі (передача й розмежування синтагм, паузи між ними та їхня тривалість), достатньо, щоб розібратися в мовленні, осмислити всі синтагми, усвідомити їхню інтонацію й зрозуміти загальний зміст. Такий запис максимально відповідає усному мовленню та його змісту.

У синтагму як суцільний структурно-смісловий лексичний блок можуть входити від одного до кількох слів, утворюючи її структурну та смислову єдність. Їхня кількість обмежена фізіологічними можливостями людини, зокрема її диханням. Ще Марк Тулій Цицерон, спираючись на особистий мовленнєвий досвід, зробив цікаве узагальнення щодо обсягу синтагми: „Найбільш довге сполучення слів... таке, яке може бути вимовлене на одному диханні” (тобто без пауз – О. Ф.) [Цицерон 1972: 242]. Хоча відомий оратор стародавнього світу ніяк не називав цю мовленнєву одиницю, він усвідомлював її існування в ролі єдиного

структурно-сміслового компонента мовлення, вважаючи, що вона зумовлена диханням і що в неї не повинно бути пауз.

Саме синтагми є вихідними мінімальними одиницями мовлення. Їм властиві конкретна структура та єдине ситуативне значення, а паузи між ними в усному мовленні дозволяють усвідомити їхню структуру й значення. Унаслідок послідовного нарощення синтагм складається синтагматична структура мовлення, й тим самим розвивається його зміст, який поступово проявляється завдяки інтонації суб'єкта. У писемному мовленні читачеві доводиться все це усвідомлювати завдяки контексту.

Суб'єкт у процесі мовлення утворює з синтагм конкретну синтагматичну структуру, яка формує й передає конкретний зміст. Завдяки інтонації всі слухачі адекватно розуміють цей зміст, сприймаючи його на рівні синтагм. Отже, на синтагматичному рівні усне спілкування здійснюється й вичерпується. Ніяких інших мовленнєвих одиниць, окрім синтагм, в усному мовленні немає, наприклад, речення в ньому не актуально ні для суб'єкта, ні для слухача. Зміст усвідомлюється в процесі мовлення з появою кожної чергової синтагми, тобто на дореченнєвому етапі. У реченні немає ніякої потреби. Із закінченням усного мовлення зміст залишається у свідомості слухачів не у вигляді речень чи тексту, а в тих формах, якими займається вже не стільки лінгвістика, скільки психологія, точніше, психолінгвістика.

Залежно від комунікативної мети синтагма може мати розповідну, питальну або окличну інтонацію, наприклад, цілком звичайні для усного мовлення такі ситуативно зумовлені фрагменти, як: *Ти? Вчора ввечері? Цікава? Разом? Лист?* Неважко усвідомити їх окличними або розповідними. Вони представлені поодинокими синтагмами, яких достатньо для взаєморозуміння між учасниками мовленнєвої ситуації та які традиційно кваліфікуються як неповні речення. Так склалося, що в лінгвістів одиницею виміру й кваліфікації мовлення (не тільки писемного) стало речення. Хоча його як окремої самостійної структури в усному мовленні взагалі немає, оскільки воно реалізується на синтагматичному рівні.

Вивчення магнітофонних записів спонтанних усних виступів на зборах, конференціях, захисті дисертацій, тобто в мовленні освічених людей, підтверджує такий висновок. Щоб представити подібні записи в вигляді звичайних писемних текстів, їх доводиться ретельно редагувати й правити, тобто уважно з ними попрацювати, щоб зазначити їхні реченнєві структури. Отже, звукозаписи мовлення та його зміст були і є, але речень не було і немає. Часто в них зовсім непросто визначитися, щоб представити їх у вигляді звичайних текстів. У процесі трансформації їх у тексти структура речень залежить від суб'єктивних якостей редактора, зумовлюється його мовною та мовленнєвою компетенцією й психологічними особливостями. У різних людей вона буде різна – своя.

Хоча одиницею породження письмового тексту теж є синтагма, між усним і писемним мовленням існує значна відмінність. Якщо нарощення синтагматичної структури в усному мовленні породжує, розвиває й передає зміст, чого достатньо для розуміння, то в писемному мовленні цього вже замало. Воно постає у формі закінченого тексту. За традицією його треба структурувати на реченнєвому рівні, представивши певну структуру його речень, яка маніфестує текст як завершену писемну одиницю. Таке оформлення передбачає використання додаткових засобів та прийомів, які призначені допомогти читачеві усвідомити синтагматичну структуру тексту, її інтонацію й тим самим добитися адекватного сприймання змісту.

Створюючи текст завдяки нарощенню синтагм, автор разом з тим попутно структурує його в вигляді речень і тим самим упорядковує окремі частини змісту – думки, факти, міркування. При цьому речення стають у тексті хоча й обов'язковими, але суб'єктивними проміжними граматико-смысловими одиницями. Свій остаточний вигляд реченнєва структура отримує на завершальній стадії редакції тексту.

Спираючись на структуру речень та їхній зміст, читач скоріше усвідомлює авторську синтагматику й інтонацію. Наскільки точно він це зробить, настільки точно зрозуміє автора. Для нього важливі два моменти: швидкість осмислення і точність (адекватність) розуміння.

Одиницями писемного мовлення є синтагми, прості й складні речення, висловлювання й тексти. З аналітичним підходом можна переконатися, що всі вони, окрім синтагми, мають дискретний характер. Текст можна розчленувати на висловлювання (в іншій термінології: складне синтаксичне ціле, надфразна єдність, предикативно-релятивний комплекс; за визначенням І. Гальперіна, мінімальний текст), складні й прості речення та синтагми. Останні є вихідними, мінімальними, однозначними, мовленнєвими (не мовними) одиницями, з ситуативним значенням, на основі яких породжується мовлення, незалежно від його форми – усної чи писемної. На основі синтагм воно й сприймається.

Усне мовлення має миттєвий характер, існуючи у вигляді **озвучуваного процесу** послідовного нарощення суб'єктом синтагм і одночасного їх сприймання слухачами. Із закінченням змісту, призначеного для передачі, закінчується процес усного мовлення. Отже, він має вигляд довгої низки синтагм, у якій вони послідовно актуалізуються та утворюють загальний зміст. Усне мовлення вичерпується передачею значень усіх синтагм. Якщо його записати максимально точно, тобто виконати синтагматичний запис, то це буде лінійна послідовність синтагм з паузами між ними, позначеними скісними лініями. Кількістю ліній можна зазначити тривалість пауз.

Існує певний склад типових мовленнєвих одиниць. Але серед лінгвістів немає єдиного їх визначення – ні в якісному, ні в кількісному відношенні. Постійно порушується питання про те, яка з цих одиниць є

основною. Деякі вчені основним вважають текст, покликаючись на те, що це завершена в структурному, інтонаційному й смисловому відношенні одиниця. Інші називають основним „надфразову єдність, або висловлювання” [Родионова 2008: 82]. Багато лінгвістів таку роль відводять реченню. Але є й такі, хто основною одиницею вважає синтагму [Щерба 1983: 83; Микуш 1959: 129].

Слід звернути увагу на те, що учасники дискусії використовують різні принципи, за якими встановлюється ієрархія мовленнєвих одиниць. У зв'язку з цим вона викликає природні сумніви щодо своєю доречності й доцільності. Така дискусія, на нашу думку, має штучний характер. Визначати ієрархію мовленнєвих одиниць без урахування їхнього призначення та конкретних функцій – безгрунтовно. У кожній з них своє призначення й свої функції, для виконання яких вона є основною, наприклад, у процесах породження й сприймання мовлення основною є синтагма, Під час вивчення граматики, а також структуруванні окремих думок у писемному тексті основною одиницею, безперечно, буде речення, а при передачі завершеного змісту основним, безумовно, є текст. Універсальної мовленнєвої одиниці, яка охоплювала б усі аспекти й рівні мовленнєвої діяльності немає. У кожній з них своє призначення й свої функції. Отже, усі мовленнєві одиниці – основні (по відношенню до виконання ними своїх функцій). Мовлення – це знаряддя, складний механізм мислення. Дивно вважати в цьому складному механізмі якісь його вузли не основними: у ньому не один якийсь компонент основний, а всі вони, тому що тільки в комплексі вони забезпечують його роботу. У такій ситуації саме питання про основну одиницю мовлення є некоректним. Деякі лінгвісти ототожнюють надфразну єдність (складне синтаксичне ціле) з абзацом, визначаючи його як мінімальну структуру тексту. „Під абзацом розуміють семантико-стилістичну одиницю, що виражає складне, комплексне висловлювання, для якого характерний єдиний зміст” [Радионова 2008: 84]. Їх не насторожує той факт, що в усному мовленні абзацу взагалі немає й не може бути. Він не вписується в його сферу, тому що абзац – це не мовленнєва одиниця, а графічний засіб представлення мовленнєвої одиниці в тексті. Не всі лінгвісти ототожнюють абзац із синтаксичною одиницею, убачаючи в ньому лише стилістичний прийом [Загнітко 2001: 437]. На специфіку абзацу звертав увагу О. Гвоздев, який відносив його за функцією до розділових знаків [Гвоздев 1968: 331]. Безумовно, можна сумніватися в тому, що абзац належить до розділових знаків, але те, що він не є мовленнєвою одиницею, настільки наочно, що не викликає ніяких сумнівів.

Отже, усне й писемне мовлення породжуються в процесі послідовного нарощення синтагм. Усне мовлення породжується із синтагм і водночас на їх основі воно сприймається. Його реалізацію визначено синтагматичним рівнем і вичерпано тривалістю самого процесу мовлення.

У писемному мовленні синтагматична структура тексту дозволяє автору завдяки своїй мовній і мовленнєвій компетенції, спираючись на традицію, оформляти текст у вигляді такої реченнєвої структури, яка, за його думкою, буде найбільш відповідати синтагматиці, інтонації та змісту. Сегментація тексту у вигляді речень – це крок на шляху до його повної синтагматики. Цей крок робиться автором. А кожний читач на основі реченнєвої структури тексту намагається усвідомити авторську синтагматику та інтонацію, що забезпечить йому адекватне розуміння тексту.

Література

Белошапкова 1981 – Белошапкова В. А. Синтаксис. Современный русский язык / В. А. Белошапкова – М. : Высш. шк., 1981. – 401 с.; **Валгина 1978** – Валгина Н. С. Синтаксис современного русского языка / Н. С. Валгина – М. : Высш. шк., 1978. – 440 с.; 3. **Виноградов 1975 а** – Виноградов В. В. Вопросы изучения словосочетаний (на материале русского языка) / В. В. Виноградов // Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М. : Наука, 1975. – С. 231 – 253; **Виноградов 1975 б** – Виноградов В. В. Понятие синтагмы в синтаксисе русского языка (Краткий обзор теорий и задачи синтагматического изучения русского языка) / В. В. Виноградов // Избранные труды. Исследования по русской грамматике. – М. : Наука, 1975. – С. 88 – 154; **Вихованець 1992** – Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1992. – 224 с.; **Гвоздев 1968** – Гвоздев А. Н. Современный русский литературный язык. – Ч. II. Синтаксис / А. Н. Гвоздев. – М. : Просвещение, 1968. – 344 с.; **Загнітко 2001** – Загнітко А. Теоретична граматика української мови. Синтаксис / Анатолій Загнітко. – Донецьк : ДонНУ, 2001. – 662 с.; **Микуш 1959** – Микуш Ф. Письмо в редакцию / Ф. Микуш // Вопр. языкознания. – 1959. – № 5. – С. 127 – 132; **Родионова 2008** – Родионова О. С. К вопросу о единицах членения текста / О. С. Родионова // Известия высших учебных заведений. Поволжский регион. – 2008. – № 1. – С. 81 – 84; **Філатова 2010** – Філатова О. Реальна одиниця породження і сприймання мовлення, її граматичні та змістовні ознаки і функції / Олена Філатова // Лінгвістичні студії. Вип. 22. – Донецьк. – 2010. – С. 56 – 61; **Філатова 2011** – Філатова Е. В. Функции синтагмы в структуре предложения и текста / Е. В. Філатова // Рус. яз., лит., культура в шк. и вузе. – 2011. – № 2. – С. 17 – 26; **Цицерон 1972** – Цицерон М. Т. Три трактата об ораторском искусстве / Марк Туллий Цицерон. – М. : Наука, 1972. – 472 с.; **Щерба 1983** – Щерба Л. В. Фонетика французского языка / Л. В. Щерба. – М. : Высш. шк., 1963. – 309 с.

Філатова О. В. Місце й роль синтагми в усній та писемній формах мовлення

У статті розглянуто актуальне питання про роль синтагми в різних формах мовлення, про місце в них інших мовленнєвих одиниць, їх призначення, а також про синтагматичний запис мовлення.

Ключові слова: сфера мовлення, синтагматичний запис мовлення, синтагма, синтагматична структура мовлення, речення, реченнєва структура тексту.

Филатова Е. В. Место и роль синтагмы в устной и письменной формах речи

В статье рассматривается актуальный вопрос о роли синтагмы в устной и письменной речи, о месте в них иных речевых единиц, их назначении, а также о синтагматической записи речи.

Ключевые слова: сфера речи, синтагматическая запись речи, синтагма, синтагматическая структура речи, предложение, предложенческая структура текста.

Filatova E. V. The place and the role of a syntagma in oral and written speech forms

The actual question of syntagma's role in oral and written speech, other speech units position in them, their purpose and syntagmatic speech writing are studied here.

Key words: speech sphere, syntagmatic writing of speech, syntagma, syntagmatical structure of speech, sentence, sentence structure of the text.

Л. В. Шаповалова (Полтава)

УДК 81'33

**ВЕРБАЛІЗАЦІЯ КОНЦЕПТУ „КОХАННЯ”
В МАКСИМАХ ЛАРОШФУКО**

Актуальність роботи зумовлена недослідженістю творчості яскравого представника французької аристократії XVII ст., філософа та письменника Франсуа де Ларошфуко у лінгвокогнітивному аспекті, який дозволяє виявити специфіку мовленнєвої картини світу автора, визначити особливості її концептуалізації.

Об'єкт дослідження – мовна картина світу Франсуа де Ларошфуко. Предмет – мовленнєві репрезентації концепту „кохання” на матеріалі максим Франсуа де Ларошфуко.

Мета дослідження – виявити особливості вербалізації концепту „кохання” у мовній картині світу Франсуа де Ларошфуко. Завдання дослідження: 1) проаналізувати репрезентації концепту „кохання” у максимах Ларошфуко на основі лінгвокогнітивного підходу: визначити структуру, ядро й периферію, асоціативні зв'язки цього концепту; 2) виявити, які інші концепти беруть участь в експлікації цього концепту;

3) знайти особливості його об'єктивації в максимах Ларошфуко: які типи речень використовує автор, яким надає перевагу; які способи дієслів уживає, з якою метою; яка оцінка переважає: позитивна чи негативна; яким частинам мови надає перевагу при вербалізації: іменникам, прикметникам чи дієсловам; 4) виявити, які інші мовні засоби використовує автор.

Матеріал дослідження – 504 самостійні максими Франсуа де Ларошфуко, узяті з книги „*Maximes*”, виданій у Франції мовою автора.

Мовну картину світу та способи її репрезентації досліджували такі вчені, як В. фон Гумбольдт, Л. Щерба, О. Потебня, М. Покровський, В. Виноградов та ін.

Поняття *світобачення* було представлено в лінгво-філософських концепціях В. фон Гумбольдта, Й. Вайсгербера, Л. Вітгенштейна, Е. Сепіра-Б. Уорфа. В. Фон Гумбольдт розглядає мову як „проміжний світ” між мисленням та дійсністю. „Мова – орган, який утворює думку, отже, у становленні людської особистості, у створенні в неї системи понять, у присвоєнні їй накопиченого поколіннями досвіду мові належить провідна роль” [Гумбольдт 1984: 48].

Мовна картина світу утворюється за допомогою концептів. О. Кубрякова інтерпретує концепт як „...термін, що служить поясненню одиниць ментальних чи психологічних ресурсів нашої свідомості й тієї інформаційної структури, яка відображує знання й досвід людини, оперативну, змістовну одиницю пам'яті, ментального лексикону, концептуальної системи й мови мозку (*lingua mentalis*), усієї картини світу, що відображена в людській психіці” [Кубрякова: 89 – 90]. З. Попова та Й. Стернін визначають концепт як „...дискретне ментальне утворення, що є базовою одиницею розумового коду людини та має відносно впорядковану внутрішню структуру, це результат пізнавальної (когнітивної) діяльності особистості та суспільства” [Попова, Стернін 2007: 34].

Вербалізація концептів залежить від екстралінгвістичних та лінгвістичних чинників кожної окремо взятої мови. Тому для розуміння структури концепту та його експлікації важливим є також аналіз його валентних зв'язків. Національні та авторські концепти часто мають специфічні конотації, які сприяють створенню особливостей мовної картини світу, до складу якої вони входять.

Учені лінгвокогнітивного напрямку визнають багатосаровість концепту й виділяють у його структурі різноманітні компоненти: ядро, ближня та дальня периферія [Попова, Стернін: 2007: 162].

Максими – один із способів репрезентації концептів.

Літературна енциклопедія сучасної французької мови називає словом „*amour*” (кохання):

1. Почуття прихильності, емоційного та сексуального тяжіння між двома особами.

2. Почуття взаємної прихильності між членами однієї родини.
3. Безкорисливу прихильність до певної цінності, ідеалу.
4. Кохану особу [Liternaute encyclopédie].

Крім того, слово *кохання* в цій енциклопедії має такі синоніми: *захоплення, обожнювання, палка прив'язаність, альтруїзм, дружба, ангел, прихильність, швидкоплинне захоплення, милосердя, благородство, поклоніння, бажання, відданість, взаєморозуміння, повага, фанатизм, братерство, боготворіння, зв'язок, пристрасть, схильність, стосунки, ніжність, глибока повага* [Liternaute encyclopédie]. Їх можна назвати виявами кохання, його різними аспектами.

По суті, це і є елементи структури концепту „кохання” у французькій мовній картині світу, зафіксованого літературною енциклопедією сучасної французької мови. Розглянемо, як репрезентоване кохання в мовній картині світу Франсуа де Ларошфуко.

Кохання згадане автором у 71 максимі. Ці контексти характеризують різні аспекти кохання й показують, що це почуття означало для автора. Крім того, максими дають зрозуміти, які вияви кохання найбільше привертали його увагу.

Сам Ларошфуко дає таке визначення коханню: „Il est difficile de définir l'amour. Ce qu'on en peut dire est que dans l'âme c'est une passion de régner, dans les esprits c'est une sympathie, et dans le corps ce n'est qu'une envie cachée et délicate de posséder ce que l'on aime après beaucoup de mystères” [La Rochefoucauld 1994: 23]. – Важко дати визначення коханню. Про нього можна лише сказати, що для душі – це жага панування, для розуму – внутрішня спорідненість, а для тіла – приховане й витончене бажання володіти, після багатьох манівців, тим, що любиш.

Усі максими, які якимось стосуються кохання, можна поділити залежно від того, як вони характеризують це почуття і з якими іншими поняттями його пов'язують.

1. **Визначення кохання** – № 68.
2. **Сутність кохання** – № 74, 75, 76, 77, 81, 85, 376, 402, 403.
3. **Кохання та щастя** – № 48, 259, 441.
4. **Кохання та пристрасті** – № 69, 266, 276, 490..
5. **Кохання та удаваність** – № 70: „Il n'y a point de déguisement qui puisse longtemps cacher l'amour où il est, ni le feindre où il n'est pas” [La Rochefoucauld 1994: 23]. – Ніщо не допоможе довго приховувати кохання, коли воно є, або удавати його, коли воно відсутнє.
6. **Кохання та розум** – № 102, 103, 108. (№102: „L'esprit est toujours la dupe du coeur” [La Rochefoucauld 1994: 28]. – Розум завжди в дурнях у серця).
7. **Кохання та ревності** – № 324, 336, 361, 503.
8. **Кохання та зрада** – № 359.
9. **Новизна у коханні** – № 274.
10. **Кінець кохання** – № 71, 286, 351, 417, 430, 484.

11. **Постійність у коханні** – № 175, 176.

12. **Вияви кохання** – № 72, 111, 349, 353, 422, 501. (№72: „Si on juge de l’amour par la plupart de ses effets, il ressemble plus à la haine qu’à l’amitié” [La Rochefoucauld 1994: 23]. – Якщо судити про кохання за звичайними його виявами, воно більше схоже на ворожнечу, ніж на дружбу).

13. **Люди та кохання** – № 71, 136, 294, 296, 312, 321, 330, 348, 369, 371, 374, 385, 418, 477, 500. (№477: „La même fermeté qui sert à résister à l’amour sert aussi à le rendre violent et durable, et les personnes faibles qui sont toujours agitées des passions n’en sont presque jamais véritablement remplies” [La Rochefoucauld 1994: 91]. – Твердість характеру змушує людей чинити опір коханню, але водночас вона надає цьому почуттю палкість і тривалість; люди слабкі, навпаки, легко спалахують пристрастю, але майже ніколи не віддаються їй з головою.

14. **Кохання та обман** – № 335, 395. (№395: „On est quelquefois moins malheureux d’être trompé de ce qu’on aime, que d’en être détrompé” [La Rochefoucauld 1994: 77]. – Часом легше стерпіти обман того, кого кохаєш, ніж почути від нього всю правду.)

15. **Жінки та кохання** – № 73, 277, 346, 362, 396, 429, 440, 466, 471, 499.

16. **Ліки від кохання** – № 459: „Il y a plusieurs remèdes qui guérissent de l’amour, mais il n’y en a point d’infaillibles” [La Rochefoucauld 1994: 88]. – Існують різні ліки від кохання, але немає жодного надійного.

Зважаючи на кількість афоризмів, присвячених різним аспектам чи виявам кохання, можна зробити висновок, що це почуття було властиве автору й дуже хвилювало його. При цьому він чітко дає зрозуміти, у чому бачить його сутність і що воно значить для нього. Якщо провести паралелі між визначенням кохання, які дає літературна енциклопедія сучасної французької мови, та визначенням Ларошфуко, то можна зрозуміти, що автор зосереджений тільки на першому його значенні: почуття прихильності, емоційного та сексуального тяжіння між двома людьми. Інші значення цього слова не є цікавими для автора. Стає зрозумілим, що Ларошфуко не раз пережив це почуття й відчув різні його вияви. Звідси такі влучні й емоційно виважені афоризми про сутність кохання.

Отже, кохання для Ларошфуко – це сильна пристрасть, яку неможливо імітувати, яка має свій початок й кінець, яка не залежить від людини, приходить та залишає несподівано, може приносити щастя, підкорює розум, викликає ревності, доволі покращує чи робить нестерпним життя, може бути зражене, іноді потребує ліків, хоча дієвість цих ліків дуже сумнівна. При цьому чоловіки й жінки відгукуються на кохання по-різному, залежно від сили характеру, амбіцій, самозакоханості; буває, й опираються цьому почуттю, якщо вистачає сили волі, але саме такі люди здатні на справжнє почуття. Кількість максим про кінець кохання говорить про те, що воно приходило до автора не один раз. А кількість та зміст максим про людей

у коханні та про жінок у коханні говорить про те, що письменник уважає, що чоловіки й жінки переживають кохання по-різному. Про жінок він говорить з іронією й у значній кількості максимум відчувається його негативна оцінка. Він уважає, що жінкам властиве більше кокетство, ніж справжнє кохання. Коли він говорить про людей у коханні, то, використовуючи займенники: *on*, *pous* (ми) чи слово „Люди” (*gens*), він має на увазі насамперед себе, а потім усіх інших... чоловіків. Відчувається протиставлення: *я = ми, чоловіки*, які серйозно й глибоко переживають різні вияви кохання, страждають чи радіють (про це йдеться без жодної іронії чи зневаги), та жінки, яким не властиві сильні почуття, зокрема кохання. У своїх спостереженнях щодо жінок і кохання автор дозволяє собі й іронію, і зневагу. Ось такий він, галантний герцог Ларошфуко.

Проаналізувавши максими Ларошфуко, у яких він говорить про кохання, можна зробити висновок, що ядро цього концепту в мовній картині світу автора – „почуття прихильності, емоційного та сексуального тяжіння між двома особами [Liternaute encyclopédie]. На ближній периферії перебувають концепти „обожнювання”, „залицяння”, „кокетство”; на дальній периферії – „удавання кохання”, „флірт”, „самозакоханість”.

В об’єктивації концепту „кохання” беруть участь такі концепти, як „пристрасть”, „амбіції”, „щастя”, „нещастя”, „радість”, „удаваність”, „розум”, „ревності”, „зрада”, „постійність”, „непостійність”, „жінки”, „люди”.

Для вербалізації концепту „кохання” Ларошфуко використовує активні конструкції, особові й безособові речення, займенники *on*, *pous*, іменники *hommes*, *femmes*, *gens*. Дуже часто вживаними є безособові звороти: „Il est, il y a” (є, існує) у стверджувальній та заперечній формі. Використання займенника *pous* (ми) говорить про те, що автор не тільки спостерігав, а й брав активну участь у тому, про що пише. Коли Ларошфуко говорить про кохання, він використовує слова „amour” (кохання), „aimer” (кохати). Іноді з’являються слова „admirer” (милуватися, захоплюватися), „admiration” (захоплення), „estimation” (повага), але дуже рідко.

Подальше дослідження мовної картини світу Ларошфуко й когнітивний аналіз її основних концептів дозволить зрозуміти основні пріоритети ментальної сфери автора й французької аристократії XVII ст.

Література

La Rochefoucauld 1994 – La Rochefoucauld. Maxime / La Rochefoucauld – Paris, 1994. – 192 р. **Вежбицкая А.2008** – Вежбицкая, А. Сопоставление культур через посредство лексики и прагматики / Анна Вежбицкая. – Пер. с англ. А. Д. Шмелева. – М.: Языки славянской культуры, 2008. – 272 с. – (Язык. Симеотика. Культура. Малая серия).

Гумбольдт 1984 – Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. фон Гумбольдт. - М.: 1984. – 400 с. **Карасик 2007** – Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В.И. Карасик. – Волгоград: Перемена, 2007. – 480 с. **Кубрякова 2009** – Кубрякова Е.С. Проблемы представления знаний в современной науке и роль лингвистики в решении этих проблем / Е.С. Кубрякова. Язык и структура представления знаний. М., 2009. С. 4-38. **Кубрякова 1997** – Кубрякова Е.С., Демьянков В.З., Панкрац Ю.Г., Лузина Л.Г. Краткий словарь когнитивных терминов / Под общей редакцией Е.С.Кубряковой. – М.: Филол. ф-т МГУ им. М.В. Ломоносова, 1997. – 245 с. **Попова З.Д., Стернин И.А. 2007** – Попова З.Д., Стернин И.А. Когнитивная лингвистика / З.Д. Попова, И.А. Стернин. – М.: АСТ: Восток – Запад, 2007. – 314, [6] с. – (Лингвистика и межкультурная коммуникация. Золотая серия).

Електронні джерела

Liternaute encyclopédie [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.liternaute.com/dictionnaire/fr/definition/amour/>

Шаповалова Л. В. Вербалізація концепту „кохання” в максимах Ларошфуко

Стаття присвячена дослідженню концепту „кохання” в мовній картині світу відомого французького письменника та філософа XVII ст. Франсуа де Ларошфуко. У статті розкрито структуру концепту, проаналізовано валентні зв'язки як способи експлікації його значення, виявлено авторську оцінку, виокремлено мовні засоби, які використав письменник для об'єктивації цього концепту. Крім того, зроблено висновки про психологічні особливості характеру Ларошфуко.

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, мовна картина світу, концепт, ядро, периферія, значення, оцінка.

Шаповалова Л. В. Вербализация концепта „любовь” в максимах Ларошфуко

Статья посвящена исследованию концепта „любовь” в языковой картине мира известного французского писателя и философа XVII в. Франсуа де Ларошфуко. В статье раскрывается структура концепта, анализируются валентные связи как способы экспликации его значения, выявляется авторская оценка, выделяются языковые способы, которые используются писателем для объективации этого концепта. Кроме того, делаются выводы про психологические особенности характера Ларошфуко.

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, языковая картина мира, концепт, ядро, периферия, значение, оценка.

Shapovalova L. V. Verbalization of the concept „love” in the maxims of La Rochefoucauld

The article deals with the concept „love” in the linguistic picture of the world of the famous French writer and philosopher Francois de La Rochefoucauld (XVII century). The paper considers the structure of the concept, the variability a way of explication of its values; it reveals the author’s evaluation of this concept, the linguistic methods, which are used in maxims. Besides that, the author makes conclusions about the nature of the psychological characteristics of La Rochefoucauld.

Key words: cognitive linguistics, linguistic picture of the world, concept, core, periphery, meaning evaluation.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. Барвіна Наталія Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент Східноукраїнського національного університету імені Володимира Даля.

2. Белоусова Катерина Вікторівна – здобувач кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

3. Бобух Надія Миколаївна – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української та іноземних мов Полтавського університету економіки і торгівлі.

4. Божко Юлія Олександрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії і практики англійської мови Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди.

5. Войцехівська Наталія Костянтинівна – кандидат філологічних наук, молодший науковий співробітник Інституту мовознавства імені О. О. Потебні НАН України.

6. Воловик Лариса Борисівна – старший викладач кафедри української та іноземних мов Полтавського університету економіки і торгівлі.

7. Габідулліна Алла Рашатівна – доктор філологічних наук, доцент, професор кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

8. Гіряк Світлана Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри філологічних наук та методики їх викладання у початковій школі педагогічного факультету Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка.

9. Глуховцева Ірина Ярославна – асистент кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

10. Гречанова Антоніна Юріївна – викладач Луганського державного медичного університету.

11. Гречихин Максим Васильович – кандидат філологічних наук, старший викладач Белгородського державного технологічного університету ім. В. Г. Шухова.

12. Должикова Тетяна Іванівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

13. Дьячок Наталя Василівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовознавства та російської мови Горлівського державного педагогічного інституту іноземних мов.

14. Єщенко Тетяна Анатоліївна – кандидат філологічних наук, доцент, член НТШ, доцент кафедри української і російської мов ДВНЗ „Донецький національний технічний університет”.

15. Завалій Світлана Борисівна – старший викладач кафедри української та іноземних мов Полтавського університету економіки і торгівлі.

16. Загнітко Анатолій Панасович – доктор філологічних наук, професор завідувач кафедри української мови Донецького національного університету.

17. Ігнатська Світлана Євгенівна – кандидат філологічних наук, доцент, докторант Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

18. Кіреєнко Катерина Володимирівна – аспірантка кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

19. Клещова Оксана Євстахіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

20. Колесникова Лариса Леонідівна – старший викладач кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

21. Коротких Надія Русланівна – аспірантка кафедри української філології та загального мовознавства Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

22. Лагутіна Анжеліка Миколаївна – старший викладач кафедри іноземних мов Київського національного університету технологій та дизайну.

23. Луговська Ірина Анатоліївна – викладач Луганського державного медичного університету.

24. Макарова Марина Володимирівна – асистент кафедри української мови та літератури Східноукраїнського національного університету ім. Володимира Даля.

25. Ніколайчук Анна Сергіївна – аспірантка Слов'янського державного педагогічного університету.

26. Похилюк Олена Миколаївна – аспірантка Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні Національної академії наук України.

27. Сазонова Євгенія Олександрівна – аспірантка, викладач кафедри іноземних мов Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

28. Санченко Євгенія Миколаївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

29. Світлична Тетяна Володимирівна – здобувач кафедри української мови Луганського національного університету імені Тараса Шевченка.

30. Скиба Ірина Геннадіївна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри юридичної лінгвістики і документознавства Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е. О. Дідоренка.

31. Скрябіна Тетяна Олександрівна – кандидат педагогічних наук, Луганський державний медичний університет.

32. Судук Ірина Ігорівна – кандидат філологічних наук, викладач кафедри теорії та практики перекладу Івано-Франківського національного технічного університету нафти й газу.

33. Тесленко Юрій Валерійович – доцент Київського університету права НАН України

34. Філатова Олена Володимирівна – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Донецького інституту туристичного бізнесу.

35. Цонєва Ліляна Михайлівна – доктор (к. ф. н.), доцент, викладач кафедри русистики філологічного факультету Великотирновського університету Святих Кирила і Мефодія в м. Велико Тирново (Болгарія).

36. Шаповалова Людмила Всеволодівна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри романо-германської філології Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.

37. Школяренко Віра Іванівна – доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри практики романо-германських мов Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка.

Наукове видання

ЛІНГВІСТИКА

Збірник наукових праць

№ 3 (24)

Частина II

За редакцією К. Д. Глуховцевої
Комп'ютерний макет – Мілева І. В.
Коректор – Ніколаєнко І. О.

Здано до склад. 28.09.2011 р. Підп. до друку 28.10.2011 р.
Формат 60x84 1/8. Папір офсет. Гарнітура Times New Roman.
Друк ризографічний. Ум. друк. арк. 26,97. Наклад 200 прим. Зам. № 168.

Видавець і виготовлювач
Видавництво Державного закладу
«Луганський національний університет імені Тараса Шевченка»
вул. Оборонна, 2, м. Луганськ, 91011. Т/ф: (0642) 58-03-20.
e-mail: alma-mater@list.ru
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3459 від 09.04.2009 р.